

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

DISERTAČNÍ PRÁCE

2024

Martin Halata

Univerzita Pardubice

Fakulta filosofická

GEGEN DEN PARADEYSGARTTL UND LORENZENBERG

Skladba obytných prostor arcivévodů a arcivévodkyň
během jejich pobytů na Pražském hradě (1723-1793)

Disertační práce

2024

Martin Halata

Prohlašuji:

Práci s názvem ***GEGEN DEN PARADEYSGARTTL UND LORENZENBERG. Skladba obytných prostor arcivévodů a arcivévodkyň během jejich pobytů na Pražském hradě (1723–1793)*** jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

Martin Halata

I declare:

The thesis entitled ***GEGEN DEN PARADEYSGARTTL UND LORENZENBERG. The composition of the living apartments of the Archdukes and Archduchesses during their stays at Prague Castle (1723–1793)*** is my own work. All literary sources and information that I used in the thesis are referenced in the bibliography. I have been acquainted with the fact that my work is subject to the rights and obligations arising from Act No. 121/2000 Sb., On Copyright, on Rights Related to Copyright and on Amendments to Certain Acts (Copyright Act), as amended, especially with the fact that the University of Pardubice has the right to conclude a license agreement for the use of this thesis as a school work under Section 60, Subsection 1 of the Copyright Act, and that if this thesis is used by me or a license to use it is granted to another entity, the University of Pardubice is entitled to request a reasonable fee from me to cover the costs incurred for the creation of the work, depending on the circumstances up to their actual amount.

I acknowledge that in accordance with Section 47b of Act No. 111/1998 Sb., On Higher Education Institutions and on Amendments to Other Acts (Act on Higher Education Institutions), as amended, and the Directive of the University of Pardubice No. 7/2019 Rules for Submission, Publication and Layout of Theses, as amended, the thesis will be published through the Digital Library of the University of Pardubice.

In Pardubice on

Martin Halata

PODĚKOVÁNÍ

Prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc., vedoucí této disertační práce, patří upřímné díky za kritickou podporu, pečlivé vedení mých badatelských výsledků a usměrnění jejich následné textace, což vedlo k úspěšnému zakončení prací na disertačním sepsání.

Za kvalitní a motivující podmínky doktorského studia jsem rovněž zavázán Ústavu historických věd UPCE. Za odbornou korekturu anglického překladu tézí děkuji díky Mgr. Sylvě Ficové, pí Lence Fukalové děkuji za redakční práce na českém textu.

Mojí nejbližší rodině patří díky za její neskonalý zájem o moje konání.

ANOTACE

Pražský hrad byl v letech 1723–1793 cílem dvorských cest, během nichž bylo nutno ubytovat také habsburské (a rodově spřízněné saské Wettiny) arcivévodkyně a arcivévody. Ubytovací strategie se v tomto případě lišily, pokud šlo o nezletilé členy nebo dospělé reprezentanty. Po roce 1755 navíc pražská rezidence prošla díky císařovně Marii Terezii procesem (tzv. renovatio), který proměnil architektonickou vnějškovost, tak symboliku místa. Práce si v tomto smyslu všímá arcivévodských apartmánů do roku 1755 a poté do roku 1793- jejich umístění, rozvrstvení pokojů a metodou sondy i interiérových projevů, které reprezentují dynastické postavení arcivévodských potomků.

KLÍČOVÁ SLOVA

Pražský hrad, Praha, 1723–1793, královská rezidence, reprezentace, obytná kultura, dvůr, apartmán, Habsbursko-lotrinská dynastie, arcivévodkyně, arcivévoda, ubytovací strategie

TITLE

GEGEN DEN PARADEYSGARTTL UND LORENZENBERG

The composition of the living apartments of the Archdukes and Archduchesses during their stays at Prague Castle (1723–1793)

ANNOTATION

In 1723–1793 Prague Castle was the destination of court trips during which the Habsburg Archdukes and Archdukes (and related by descent dynasties, e.g. Wettins) had to be accommodated. The accommodation strategies differed in this case, whether they involved minors or adult members of the family. Moreover, after 1755, the Prague residence underwent a process (the so-called Renovatio) thanks to Empress Maria Theresa, which transformed both the architectural exterior and the symbolism of the place. In this sense, the thesis observes the archducal apartments until 1755 and after-their location, the layout of the rooms and the method of probing the interior manifestations that represent the archducal dynastic status.

KEYWORDS

Prague Castle, Prague, 1723–1793, royal residence, representation, residential culture, court, apartment, Habsburg-Lorraine dynasty, archduchess, archduke, accommodation strategy

OBSAH

1. Úvod, s. 12–54

1.1 Pražská rezidence jako pobytové místo účastníků evropské hry o pragmatickou sankci (1723–1793), s. 15–23

1.2 Arcivévodové, arcivévodkyně a jejich dvorské cesty do rezidence: vymezení pojmů, s. 23–35

1.3 Dosavadní zpracování tématu, s.36–45

1.4 Výzkumné otázky, pramenná heuristika a metoda práce, s. 46-54

2. Byrokratické zázemí pražské rezidence 1723–1748, s. 55–81

2.1 Arcivévodské rezidenční apartmány 18. století v Hofburgu, Schönbrunnu, Innsbrucku, Prešpurku a Ofenu, s. 55–63

2. 1.1 Rezidenční stavební úřad – garant ubytovacích procesů, s. 64–69

2.1.2 Johann Heinrich Dienebier – rezidenční ubytovatel, stavební pisář (1722–1748), s.70–81

3. Ubytovací lokality pražské rezidence 1723–1748, s.82–93

3.1 Jižní trakt 1723–1748, s.82–84

3.1.2 Královský apartmán jižního traktu, s. 85–86

3.1.3 Arcivévodský apartmán jižního traktu, s. 86–88

3.2 Frauzimmerstock, s. 88–89

3.3 Rožmberský palác, s.89–93

4. Arcivévodské pobyty v jižním traktu a Rožmberském paláci (1723–1744), s. 94-

4.1 Arcivévodkyně Marie Anna a Marie Terezie (1723), s. 94–96

4.2 Pobyt arcivévodkyně regentky Marie Alžběty (1725), s. 96–100

4.3 Pobyt arcivévodkyně Marie Anny (1743), s. 100–101

4.4 Pobyt arcivévodkyně regentky Marie Anny a arcivévody regenta Karla Lotrinského (1744), s. 101–104

4.5 Arcivévodské pobyty v Rožmberském paláci, s.104–105

4.5.1 Korunní princ Bedřich Kristián a arcivévoda Xaver Saský (1737), s. 104–105

4.6 Sonda do interiérových projevů reprezentace moci: barevnost a mobiliář bytu arcivévodkyň a arcivévodů v jižním traktu (1725,1744), s. 106–112

4.6.1 Sonda do interiérových projevů reprezentace moci apartmánu *Junge Gesellen* v Rožmberském paláci: barevnost a ceremoniální mobiliář bytu (1737–1746), s.112–116

5. Renovatio, s. 117–120

5.1 Rezidenční ubytovací a stavební služby: organizační a personální intermezzo 1748–1775, s. 120–123

5.2 Nový arcivévodský apartmán (1755–1763), s. 123–128

5.3 Arcivévodský apartmán 80. let 18. století: Leopold Le Noble von Edlersberg (1791–1792), s. 129–135

5.4 Vznik bytu arcivévodkyně abatyše: *Damenstiftapartement* (1791), s.135–136

6. Arcivévodské pobyty v jižním traktu 1754–1793, s. 137–148

6.1 Pobyt Anny Charlotty, princezny lotrinské (1754), s. 137–139

6.2 Extra murem: pobyt arcivévody Maxmiliána Františka (1774), s. 140–141

6.3 Pobyt arcivévody korunního prince Františka se sourozenci (1791), s 141–142

6.4 Apartmán a pobyt arcivévodkyně abatyše Marie Anny (1793–1799), s. 142–144

6.5 Sonda do interiérových projevů reprezentace moci:

barevnost a mobiliář bytu arcivévodkyně abatyše (1791, 1800), s. 145–148

7. Závěr, s. 149–158

Přílohy

Obrazové přílohy, s. 159–168

Obr. 1 Veduta tzv. Ouden-Allenova: Pohled na Pražský hrad, 1680

Obr. 2 Dietzler, A. Birckhardt: Druhé nádvoří Pražského hradu, 1733

Obr. 3 Fasáda *Frauenzimmerstocku* na 3. hradním nádvoří, po 1755

Obr. 4 Apartmánová konfigurace arcivévodského patra v roce 1723, půdorys.

Obr. 5 Apartmánová konfigurace královského patra během pobytu arcivévodkyně Marie Alžběty, 1725. Půdorys.

Obr. 6 Apartmánová konfigurace arcivévodského patra během pobytu arcivévodkyně 1743. Půdorys.

Obr. 7 Apartmánová konfigurace královského patra během pobytu arcivévodkyně Marie Anny, 1744. Půdorys.

Obr. 8 Patro Junge Gesellen v Rožmberském paláci během pobytu saských princů, 1737. Půdorys.

Obr. 9 Příjezd arcivévodkyně Marie Anny do královské rezidence, 1793. Mědiryt.

Obr. 10 *Damenstiftapartement* 1793 (–1918): arcivévodkyně Marie Anna (1791–1799/1800). Půdorys.

Textové přílohy, s. 169–171

Tabulka I. Skladba arcivévodských prostorů v jižním traktu královské rezidence (1723–1754)

Tabulka II. Skladba arcivévodských prostorů v arcivévodském patře Nového paláce (1763–1793)

Tabulka III. Přehled arcivévodských apartmánů 1723–1793

Seznam zkratk, s. 172

Seznam pramenů, s. 173–174

Seznam literatury (primární, sekundární), s. 175–206

1. Úvod

Předkládaná práce se zabývá pobyty habsburských arcivévodkyň a arcivévodů na Pražském hradě v letech 1723–1793. Toto časové období bylo zvoleno s ohledem na to, že v roce 1723 nejenže došlo ke změně v obsazení hlavního správního úřadu královské rezidence významným dvorským úředníkem, ale poprvé po této organizační změně je doložen i pobyt arcivévodkyň, dcer panujícího císařského páru v Praze. Horní hranice pak, kromě stejného důvodu, tj. přítomnosti arcivévodkyně v jejím pražském apartmánu, je stanovena proto, že její apartmán byl v roce 1793 zcela nově zřízen, a to v souvislosti s dynastickými strategiemi, o nichž se zmíním dále. Rokem 1793 vzniká apartmán arcivévodkyň abatyší Tereziánského ústavu a je to poslední změna, kterou prodělala skladba ubytovacích lokalit pro tyto členky dynastie, a to až do roku 1918.

Pobyty byly uskutečňovány v rezidenčních apartmánech, které představovaly to nejlepší z rezidenčních ubytovacích apartmánů, situovaných na jednotlivých patrech obvykle na jižní straně budovy tak, aby jejich okna směřovala jednak na pražské souměstí, jednak aby mohl být pohled směřován na petřínské stráně a jižní rezidenční zahrady. V úředním slohu písemností a plánových podkladů se umístění apartmánů, které sloužilo k ubytování panovníka a jeho rodiny, specifikovalo jako „*gegen den Paradeysgarttl und Lorenzenberg*.“¹

Kromě habsburských arcivévodů a arcivévodkyň se práce věnuje ubytovacím souvislostem arcivévodů saských, kteří na Hradě pobývali v letech 1737–1738² jako členové wettinské dynastie, která byla od roku 1719 spřízněna s Habsburky. Arcivévodkyně Marie Josefa Habsburská (1699–1757) se stala manželkou saského korunního prince, arcivévodky Fridricha Augusta, syna polského krále. Pozornost jim je věnována proto, že jejich ubytovací eventuality se odehrávaly ve druhé nejvýznamnější ubytovací lokalitě pražské královské rezidence, v Rožmberském paláci.³

¹ Srov. *Gegen den Paradeysgarttl und Lorenzenberg*. NB: dies seint die Kayser und höchste Zimmer. APH, fond SPS, sign. 111/3, 111/4, fond HBA, kart. 103, i.č. 1980, kart. 104, i.č.2011, nefol. Odtud použito i pro název disertačního spisu. - V předkládaném textu jsem poznámky pod čarou hotovil dle ČSN ISO 690.

² Členové saského dvora pobývali v Rožmberském paláci i v roce 1740, ovšem o ubytovacích souvislostech a délce pobytu nejsou dosud známy žádné archivní zdroje.

³ KROLL, Frank-Lothar. *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige.1089–1918*.

München: Verlag C.H.Beck, 2004, s. 195, 199 – HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové: životopisná*

Pražský hrad se stával místem zastávky členů habsburské dynastie před dalším cílem dvorské cesty anebo byl přímo cílem dvorské cesty. Konečnou destinací se Hrad stával u příležitosti zde vystrojené dvorské festivity (korunovace, dědičného holdování) anebo se místo stalo dočasným ubytováním na dvorské cestě interteritoriálního charakteru. Během dvorské návštěvy pak pražská královská rezidence fungovala jako živé ubytovací místo.

Sedmdesát let, 1723–1793,⁴ které práce sleduje, znamenalo na scéně pražské rezidence takřka nepřetržitou hru o symbolické udržení a potvrzení základního zákona habsburské monarchie, pragmatické sankce o nástupnictví (1713). Konsekvence tohoto zákona byly ve zmíněných letech během pobytu císařského dvora v Praze akcentovány vždy a stály na první pozici ve veškerých projevech moci i v její reprezentaci.

Pražské královské rezidenci se díky strategii pražské korunovace Karla VI. a jeho choti na českého krále a královnu (1723) dostalo mezinárodního ohlasu, po roce 1748 se zase reprezentace panovnické moci odehrála v úplné proměně rezidenční vnějškovosti díky tereziánské architektonické restituci palácových staveb do moderního výrazu a zároveň vytvoření stálé připomínky panovnické přítomnosti v osobě arcivévodkyně abatyše, když byl roku 1755 založen Tereziánský ústav šlechticů, byť v jeho nadační rezidenci habsburská arcivévodkyně pobývala spíše vůbec než málo nebo stále.

Práce je rozdělena do sedmi kapitol, které se dělí na podkapitoly. První kapitola, nazvaná Úvod (1.–1.4), obsahuje po obecném úvodu čtyři podkapitoly. Ty identifikují historický kontext ubytovacích událostí arcivévodů a arcivévodkyň (1.1), vymezují problematiku pojmů (1.2) a na těchto východiscích se soustřeďují na dosavadní zpracování tématu (1.3), a stanovení výzkumných otázek na základě metody s heuristickou základnou. (1.4).

Druhá kapitola (dala by se rovněž nazvat „obraz královské rezidence 1723–1748“) se zabývá byrokratickým zázemím pražské královské rezidence v letech 1723–1748. Jako úvodní pasáž byla pojata kapitola, která resumuje téma ubytovacích eventualit ve vybraných habsburských rezidencích (2.1). V pražské rezidenci byl garantem ubytovacích procesů rezidenční stavební úřad (kap.2.2), v jehož čele stál významný aktér Johann Heinrich

encyklopedie. 2. vyd. Přeložil Milan KOUŘIMSKÝ, přeložila Milada KOUŘIMSKÁ. Praha: Brána, 2001. ISBN 80-7243-109-9, s. 288-289.

⁴ Časové období vymezují příchodem stavebního písaře do služeb rezidenčního stavebního úřadu v roce 1722, resp. jeho velkým angažmá na královské korunovaci roku 1723, kdy došlo k jeho první arcivévodské ubytovací okolnosti a vznikem apartmánu arcivévodkyně abatyše Tereziánského ústavu šlechticů Marie Anny v roce 1793.

Dienebier nejen jako výkonný ředitel rezidenčního stavitelství, ale zároveň jako rezidenční ubytovatel se širokými vztahy do dvorského prostředí (kapitola 2.1.2), který na vymezeném prostoru rezidenčních ubytovacích lokalit zabezpečoval pobytové události arcivévodů a arcivévodkyň během dvorských cest v letech 1722–1748. (kap. 3. Ubytovací lokality pražské rezidence 1723-1748)

Čtvrtá kapitola s názvem Arcivévodské pobyty v královské rezidenci se věnuje definici toho, kdo a kdy z arcivévodského ranku a za jakých okolností na jakém konkrétním místě byl v letech 1723–1748 ubytován (kap. 4.1.–4.5.1). V rámci čtvrté kapitoly jsou zpracovány sondy, v nichž se práce soustředí na sledování projevů reprezentace moci mobiliární výbavě arcivévodských apartmánů (kap. 4.6 a 4.6.1).

Kapitola pátá, nazvaná *Renovatio*, umisťuje arcivévodské návštěvy v královské rezidenci, a to do jejího konkrétního půdorysu a v konkrétní patrové distinkci po roce 1748, resp. po roce 1754 do roku 1800. Tento časový rámec je vymezen poslední návštěvou císařovny Marie Terezie na Hradě, založením tereziánské nadace, celkovou přestavbou rezidence a odjezdem arcivévodkyně abatyše z ní (1800). Termín *renovatio*, který kapitola užívá, je užíván jednak ve smyslu změny vnějškovosti pražské rezidence, jednak ve smyslu nové ubytovací situace, která kromě architektonické proměny souvisí i se snahou o renovaci královské moci a její přítomnosti na Hradčanech. Jejím zpřítomněním byla pověřena abatyše tereziánské nadace, habsburská arcivévodkyně: prezentace a jmenování se děly z vůle panovnice, které náležely dle nadační listiny jako zakladatelce nadace.⁵ Jelikož v letech 1748–1755 došlo k reorganizaci ubytovacích služeb, tomuto intermezzu je věnována podkapitola 5.1. V souvislosti s tereziánským renovatiem vznikl i nový arcivévodský apartmán (1755–1763), čemuž je vyhrazena podkapitola 5.2. Nebyla to ovšem „konečná“ – další vývoj arcivévodský byt zaznamenal pod vedením vlivného dvořana Leopolda Le Noble von Edlersberga (1791–1792), kdy se ustálila jeho konfigurace ve druhém patře do podoby, rozeznatelné dodnes (podkapitola 5.3) a vyvrcholila vznikem nového ubytovacího apartmánu pro arcivévodkyně-abatyše (podkapitola 5.4).

Kapitola šestá se věnuje definici toho, kdo a kdy a za jakých ubytovacích souvislostí byl v letech 1754–1793 z arcivévodského mladého panstva v nově uspořádaných apartmánech

⁵ ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě*. Praha: Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, 2020. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). ISBN 978-80-88018-34-6, s. 242-243.

ubytován. V poslední podkapitole je věnována pozornost sledování projevů reprezentace moci, jak se projeví v tzv. obytné kultuře arcivévodského apartmánu sledovaného období. (podkapitola 6.5). Kapitola sedmá je závěrem, s připojenými obrazovými a textovými přílohami (v tabulkách). Následuje přehled zkratk a soupisy pramenů a literatury.

1.1 Pražská rezidence jako pobytové místo účastníků evropské hry o pragmatickou sankci (1723–1793)

Pobyty arcivévodů a arcivévodkyň se v pražské rezidenci odehrávaly na pozadí 70 let politických dějin habsburské monarchie. Kontext politických dějin je pro pražskou rezidenci stejně důležitý, i když to byla spíše až přítomnost dvorské společnosti v jejích zdech, ze které vyplývaly ubytovací eventuality, resp. podle ní byly určovány ubytovací lokality a konfigurace, kterými se hlavní měrou zabývá tato práce.

Po naprostém nezájmu Josefa I. o Prahu a českou královskou korunu se v okamžiku jeho smrti (1711) začaly vkládat naděje do jeho nástupce Karla VI. (vládl jako český král Karel II.). Ten se v Čechách objevil poprvé v roce 1703, kdy se přes království ubíral směrem na Lipsko a pak dále do Nizozemí, odkud odplul do Anglie a na Pyreneje, aby se zde zhostil svého španělského dědictví po smrti Karla II. Španělského.⁶ V roce 1711 a 1712 navštívil Čechy jako čerstvě korunovaný císař římskoněmecký – tehdy cestoval na korunovaci do Frankfurtu a posléze se z ní vracel do Vídně a zastavil se v pražské rezidenci.⁷

Karel VI. se ovšem musel vzdát svých ambicí, že obnoví dědictví Karla II. a spojí španělské a rakousko-říšské impérium – na tuto hru nehodlaly velmoci v čele s Francií po roce 1713 přistoupit.⁸ Rastattský mír dal v roce 1714 španělský trůn Ludvíku Bourbonovi, Karel VI. nicméně ze španělského dědictví získal Milánsko, Neapolsko, Sardinii a jižní Nizozemí

⁶ Souhrnně k cestám Karla VI. RAUSCH, Wilhem. *Die Hofreisen Karls VI.* Wien, 1949. Disertační práce. Universität Wien, dále souhrnně VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. Constanza e Fortezza. *Karel VI. a Alžběta Kristýna.: Česká korunovace 1723.* Praha: Paseka, 2009, Historická paměť. ISBN 978-80-7432-002-6, s. 24, 283.

⁷ MIKOLETZKY, Hans Leo. Hofreisen unter Karl VI. *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung.* Wien: Universität Wien, 1952, 1952(60), 265-285. ISSN 0073-8484, s. – Národní archiv Praha, fond SM K 1/95, 6, nefol. – K cestám Karla VI. také souhrnně VOKÁČOVÁ, Petra. Dvorní cesta Karla VI. do Karlových Varů v roce 1732. *Opera Historica. Editio Universitatis Bohemia Meridionalis.: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740).* České Budějovice, 2003, 2003 (10), s. 457–468.

⁸ Souhrnně k válce o dědictví španělské PERNES, Jiří, Josef FUČÍK a Petr HAVEL. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526–1918.* Praha: Elka Press, 2003. Militaria (Elka Press). ISBN 80-902-7455-2.

(Rakouské Nizozemí, dnešní Belgie).⁹ Takřka zároveň se císař pustil do válečného sporu s Tureckem, který vyvrcholil ziskem Banátu, severního Srbska s Bělehradem a Malého Valašska (1718).

Válka o dědictví španělské byla jedním z válečných konfliktů, které se začínaly objevovat po vymření španělských Habsburků, resp. po úmrtí posledního Habsburka Karla II. (1700). Dynastie se plně musela vyrovnávat s faktem genetické vyčerpanosti a vymření rodu. A tento fakt poté ovlivňoval evropské a říšské dějiny po celou dobu první poloviny 18. století – nástupnictví se stalo mezinárodním problémem, nikoli záležitostí jedné země.¹⁰

Ze sňatku Karla VI. s Alžbětou Kristýnou Brunšvicko-Wolfenbüttelskou zůstaly do dospělého věku naživu jen dvě dcery – Marie Terezie a Marie Anna, ovšem žádný mužský potomek. Tato skutečnost tak představovala kritický moment v mezinárodních vztazích monarchie, neboť velmoci byly schopny tento dynastický hendikep používat jako páku i přes skutečnost, že říšský svazek byl založen na principu volby.

Jestliže Josef I. (1678–1711) se na českého krále nejspíše z důvodu krátké doby jeho vlády korunovat nenechal,¹¹ stejně tak to neměl v úmyslu po jeho předčasné smrti vládnoucí bratr Karel VI. (1685–1740). Karel VI. se nechal korunovat až dvanáct let po svém nástupu na trůn, neboť k tomu byl přímo donucen skutečností, že stále neměl mužského potomka. Aby habsburskou dynastii udržel u moci, dojednával s relevantními evropskými státy právní akt, tzv. pragmatickou sankci (1713). Zveřejnění pragmatické sankce 19. dubna 1713 císařem vytvořilo nový základní zákon habsburské rodiny a předělů v dějinách nástupního práva.¹² Byla v ní stanovena zásada nedělitelnosti vlády pod vládou habsburského panovníka, jednota habsburských dědičných zemí a konstatováno právo ženského nástupnictví v případě, že by neexistoval mužský následník v první linii. Pragmatická sankce, domácí

⁹ K Rakouskému Nizozemí souhrnně ZEDINGER, Renate. *Die Verwaltung der Österreichischen Niederlande in Wien (1714–1795): Studien zu den Zentralisierungstendenzen des Wiener Hofes im Staatswerdungsprozess der Habsburgermonarchie*. Wien: Böhlau, 2000. Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, 7. ISBN 3205990110.

¹⁰ HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát: Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*. Praha: NLN, s.r.o. ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, 2021. ISBN 978-80-7422-804-9, s. 34

¹¹ VLNAS, Vít. Korunovace ve znamení vrcholného a pozdního baroka. In: KYZOUROVÁ, Ivana, ed. *Žezlo a koruna: Karel IV. a české královské korunovace = The sceptre and the crown: Charles IV and Bohemian royal coronations*. Praha: Správa Pražského hradu, 2016, s. 148–155. ISBN 978-80-86161-83-9, s. 149.

¹² HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 35

dynastický zákon, tak vytvořila důležitý svorník v ústavních předpisech habsburských zemí až do roku 1918.

Bylo zřejmé, že prioritu v přijetí pragmatické sankce mají dědičné země. Sankce byla v době přijetí domácím zákonem, pro její mezinárodní uznání musel Karel VI. ještě mnoho vykonat. Proces přijímání sankce v dědičných zemích císař Karel VI. zahájil v roce 1720, kdy ji postupně schválily stavy českých zemí a moravských zemí (1720), v roce 1721 ji přijal sněm chorvatský, v roce následujícím sněmy uherský a sedmihradský, posléze také sněm Rakouského Nizozemí (zhruba rozsahem dnešní Belgie). Složitá jednání byla nutná při mezinárodním přijetí dynastické normy, ale i zde Karel VI. uspěl, ovšem za cenu nemalých diplomatického úsilí, velkých finančních nákladů a ústupků v mocenských bojích na evropském kontinentu.¹³

Pražská korunovace Karla VI. v roce 1723 měla široký ohlas a kromě ušlechtilých projevů reprezentace operní hudbou (se scénickou architekturou a vloženými balety), které měly možnost zhlédnout čtyři tisíce diváků, měla tato dvorská slavnost neopominutelné dynastické poselství a zároveň vyjadřovala reprezentační strategie vůči „mokvavému“ vědu mocenských ambicí sousedních států Bavorska a Saska, jež byly proklamovány při sňatcích habsburských princezen s Drážďanech (1719) a v Mnichově (1722).¹⁴ Dynastický sňatek se saským kurprincem pak pro pražskou rezidenci znamenal, že napříště byli Wettinové v linii habsburské princezny častými hosty v Praze a jejich ubytování – *loggierung* – se odehrávalo v apartmánech Rožmberského paláce.

Významnou složkou pražské korunovace bylo tedy i možné nástupnictví dcer Karla VI. Dvorská slavnost roku 1723 se stala hrou o pragmatickou sankci na jevišti pražské rezidence, protože nástupnická práva císařových dcer byla – kromě prezentace Karla VI. jako nezpochybnitelného vládce svaté říše římské – ústředním tématem programu české

¹³ Karel VI. kromě toho musel např. obětovat Východoindickou společnost (zal. 1718), která měla Habsburkům pomáhat při pronikání do kolonií na Dálném Východě. Srov. také PANGERL, Irmgard, Von der Pragmatischen Sanktion bis zum Habsburgergesetz 1918. Die Geschichte des Habsburgs-lothringischen Familienvermögens. BARTA, Ilsebill a Martin MUTSCHLEHNER (eds.). *Bruch und Kontinuität.: Das Schicksal des habsburgischen Erbes nach 1918*. Wien: MMD, 2018, ISBN 978-3-901568-94-7, s.16- MIKULEC, Jiří. Pragmatická sankce. In: BUŽEK, Václav a Rostislav SMÍŠEK (eds.), *Habsburkové Země Koruny české ve středoevropské monarchii: 1526–1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 212-213. ISBN 9-788074225727, s. 212-213.

¹⁴ Sňatky obou princezen v Drážďanech a Mnichově měly složitou emblematickou vyjádřit těsné sepětí Wettinů a Wittelsbachů s Habsburky, přičemž jak Wettinové, tak Wittelsbachové již od války o dědictví španělské zastávali víceméně protihabsburské postoje s vidinou územních zisků. K tomuto VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna: Česká korunovace 1723*. Praha: Paseka, 2009. Historická paměť. ISBN 978-80-7432-002-6, s. 29–34.

korunovace.¹⁵ Na tento kontext byla upozorňována i veřejnost – Poštovské noviny podtrhly na příkladu opery *Constanza e Fortezza* neoprávněnost Karlových rivalů na habsburské dědictví a císařskou korunu.¹⁶

Karel navíc upřednostnil svoje dosud nenarozené dcery před dcerami bratra Josefa I., které navíc víceméně donutil, aby se krátce před svými svatbami vzdaly nároku na trůn. Tyto tzv. renunziace se týkaly dcer Marie Josefy a Marie Amálie. Právě tento čin podkopával šance na hladký průběh nástupnictví a donutil Karla strávit zbytek své vlády snahou zajistit prosazení sankcí u ostatních evropských mocností.¹⁷ Saský kurfiřt Bedřich August II. se v srpnu 1719 oženil se starší dcerou Josefa I. Marií Josefou Habsburskou, zatímco o tři roky později se její mladší sestra Marie Amálie provdala za bavorského kurfiřta Karla Albrechta, syna Maximiliána II. Emanuela Bavorského.¹⁸ Obě renunziace se ve 40. letech téhož století projeví jako „znova otevřená rána“ v podobě tzv. bavorského interregna, kdy bavorský kurfiřt vznesl nárok na císařskou korunu.

Poté, co Karel VI. zemřel, se ukázalo, že pragmatická sankce není tak silnou dynastickou pojistkou, jak se císař snad mohl domnívat. Sasko, Prusko a Bavorsko svůj souhlas s dynastickým zákonem odvolaly, a to za podpory Francie. Většina kurfiřtů slíbila podporu císařské kandidatury Karla Albrechta (1697–1745), zatímco platnost českého volebního hlasu byla s ohledem na nejasné nástupnictví pozastavena, a to za podpory Francie, kde

¹⁵ I když na perspektivu narození mužského potomka císařský pár v roce 1723 rozhodně nerezignoval a stále bral v potaz narození potomka. K politickému a ikonografickému programu pražské korunovace a jejímu ohlasu srov. VÁCHA, Štěpán a Irena VESELÁ. III. Politická symbolika české korunovace, s. 50–64. In: VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s. O nadějích císařských manželů na mužského potomka srov. VLNAS, Vít. Karel VI. v kulisách války a míru, BASTL, Beatrix, Simona BINKOVÁ, Lenka BOBKOVÁ, et al. *Habsburkové Země Koruny české ve středoevropské monarchii: 1526–1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-572-7. s. 205.

¹⁶ VÁCHA, Štěpán. VII. Politická symbolika, in: VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, zejm. s. 55.

¹⁷ Karel VI. se spokojil s tím, že se obě dcery Josefa I. ve svatebních smlouvách vzdaly nároku na trůn, kterýžto nárok mohly vznášet dle rodinného ustanovení Leopolda I. z roku 1703. Ten stanovil přesnou posloupnost dcer z linie josefínské a karolínské. HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 34–35. – PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad za Márie Terézie*. Bratislava: Andrej Marenčin, vydavateľstvo PT, 2008. ISBN 978-80-89218-71-4, s. 39–40. Z přehledné literatury k Bratislavskému hradu srov. HOLČÍK Štefan, ed., *Bratislavský hrad* (Bratislava: Perfekt, 2014); BARTA Peter a Slavomír PJATEK, *Bratislavský hrad na grafikách zo zbierok SNM-Historického múzea* (Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2012); GRUBER Gerlinde. *Das Bilderverzeichnis der Pressburger Burg von 1781: Ein Beitrag zur Sammlungsgeschichte der Gemäldegalerie des Kunsthistorische Museums, Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien*, 8/9 (2006/2007): 355–400; VYVÍJALOVÁ Mária. *Der Preßburger Hof des Statthalters Albert von Sachsen-Teschen in den Jahren 1766–1780*. In : *Die Maria-Theresianischen und Josephinischen Reformen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Slowakei*, edited by Walter Persché (Bratislava: Stimul, 1998), 99–110.

¹⁸ BASTL, Beatrix, Simona BINKOVÁ, Lenka BOBKOVÁ, et al. *Habsburkové*, s. 29.

zvítězila „válečná strana“ pod vedením krále Ludvíka XV. Ta se snažila tradiční soupeření mezi Bourbony a Habsburky vyřešit ve prospěch prvně jmenovaných. Francouzským dravcům se navíc hodilo, že vzápětí po jejich rozhodnutí o spojení s Bavorsy se o císařskou a českou korunu přihlásil bavorský kurfiřt Karel Albrecht, choť Marie Amalie Habsburské. Odvolal se na závěť Ferdinanda I., který v případě vymření mužské linie rakouských Habsburků přiznal nástupnictví bavorských Wittelsbachů. Odškodnění územním ziskem Moravy se mělo dostat i manželovi starší z obou sester Josefa I., králi kurfiřtovi polsko-saskému Augustovi III.¹⁹

Pruský král Bedřich II. Hohenzollern po jeho smrti ihned napadl Slezsko – jednalo se o panovnickou samostatnou vojenskou akci²⁰ – a na podzim roku 1741 pak vpadlo do Čech třemi proudy spojené sasko-francouzsko-bavorské vojsko s pomocí Karla Albrechta Bavorského. Bavorský kurfiřt dal najevo svým okázalým vedením dvora v pražské rezidenci, že přichází jako vladař, a nikoli jako pouhý válečník dobyvatel. Čeští stavové se ocitli v překerní situaci, zda holdovat „Bavorovi“, a to v okamžiku, kdy již ani nevěřili, že Marie Terezie ve válce o dědictví rakouské zvítězí.²¹

Karel Albrecht se dokonce stal českým králem a císařem Svaté říše římské. Začal činit přípravy – nebo alespoň chtěl vzbudit zdání – že by se Pražský hrad mohl opět po více než stu letech stát hlavním sídlem, rezidencí panujícího císaře a českého krále: na Hradě vedl od listopadu 1741 okázalý dvůr. Po jeho definitivním odchodu v prosinci 1741 byly v jižním rezidenčním traktu a ve všech k němu patřících budovám nalezeny interiérové mobilie, špalíry z cenných textilií, zbraně i velmi rozsáhlá výbava sloužící dvorské každodennosti.²²

Marie Terezie, dcera Karla VI. a jeho choti Alžběty Kristýny Brunšvicko-Wolfenbüttelské, byla nejstarší z dětí císařského páru. V roce 1736 byla provdána za Františka Štěpána Lotrinského, syna Leopolda I. Lotrinského a Alžběty Charlotty Orléanské. František Štěpán zastával z důvodu přítomnosti u vídeňského dvora v době před svatbou místo místopředsedy

¹⁹ Válečná strana u dvora francouzského panovníka Ludvíka XV. v čele s generálem Charlesem Fouquetem de Belle-Isle se totiž snažila vyřešit tradiční otázku rivality mezi Bourbony a Habsburky ve prospěch prvních z nich tím, že bude habsburská dynastie politickými spojeními oslabována i v ohledu nástupnických práv. Francouzi proto podporovali dědičné nároky bavorských Wittelsbachů na trůn. BĚLINA, Pavel, Jiří KAŠE a Jan P. KUČERA. *Velké dějiny země Koruny české.: Svazek 10: 1740–1792*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2001. ISBN 80-7185-264-3, s. 18–19.

²⁰ CERMAN, Ivo, ed. *Habsburkové 1740–1918.: Vznikání občanské společnosti*. Praha: Lidové noviny, 2016. ISBN 9788074224836, s. 26–28.

²¹ CERMAN, Ivo, ed. *Habsburkové*, s. 26–28.

²² SVOBODA, Josef. *Chronologie Pražského hradu: (do roku 1918)*. Praha, KPR – interní tisk, 1972, s. 90. APH, fond Dvorní stavební úřad (HBA), kart. 104, i.č. 2000,

uherského v Bratislavě (1732–1740)²³ a po svatbě titul velkovévody toskánského (1737). Její korunovace na českou královnu v roce 1743 byla mj. reakcí na bavorské interregnum, po kterém se mohla uskutečnit. Nálada mezi českými stavy byla rozpačitá, protože je mladá panovnice mohla za jejich podporu svému konkurentovi ztrestat. Krvavá lázeň se ale nekonala a postihy za zradu byly spíše v rovině společenské, případně museli viníci odejít ze svého angažmá u vídeňského dvora.

Období po roce 1748 se neslo ve znamení rivality mezi habsburskou dynastií a Hohenzollerny. Jejich armády se utkaly v sedmileté válce v letech 1756–1763, zvláště po otevření prusko-rakouské fronty v roce 1757. Pražská rezidence se pak po bitvě před hradbami Prahy (6. května 1757) stala místem, kde se ubytovala pruská vojska Bedřicha II.²⁴ Válka sice nepřinesla ani jedné straně kýžený úspěch, Habsburky ovšem upozornila na jejich válečné limity a omezené možnosti jejich armády. V dynastických strategiích bylo toto zjištění jedním z impulsů, které vedly k prohlubování dynastického úsilí skrze „zasnubování“ s následujícími politickými sňatky habsburských arcivévodů a arcivévodkyň. Marie Terezie ovšem významnou péči věnovala i svým sourozencům, příbuzným a sourozencům svého chotě, které umísťovala na strategické pozice. Bratr manžela Karel V. Lotrinský, vrchní velitel císařského vojska,²⁵ se stal manželem její sestry Marie Anny a od roku 1744 oba zastávali pozici regentů Rakouského Nizozemí (do roku 1780).

Pro tuto strategii „zasnubování“ měli císařští manželé dostatek potomstva. Z klubka šestnácti dětí Marie Terezie a Štěpána Lotrinského ovšem jen deset dosáhlo dospělého věku. Korunní princ Josef se oženil dvakrát. První sňatek v roce 1760 byl zpečetěn s Isabellou Parmskou, druhý v roce 1765, a to s Marií Josefou Bavorskou. Po smrti svého otce se stal císařem Svaté říše římské jako Josef II. Další syn Petr Leopold obdržel titul velkovévody toskánského a oženil se s Marií Louisou, pátou dcerou španělského krále Karla III. Princezna Marie Kristýna byla roku 1766 provdána za Alberta Sasko-Těšínského,²⁶ který posléze zastával místa uherského místodržícího na Bratislavském hradě a následně v letech 1781–1790 regenta Rakouského Nizozemí.²⁷ Princezna Marie Antoinetta se provdala za francouzského krále Bourbona Ludvíka XVI. v roce 1770 a čtyři roky poté byla korunována

²³ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 39–45.

²⁴ SVOBODA, Josef. *Chronologie*, s. 91.

²⁵ VLNAS, Vít. *Princ Evžen Savojský: život a sláva barokního válečníka*. Praha: Paseka, 2001. Historická paměť. ISBN 80-718-5380-1, s. 39,

²⁶ HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 293–294, PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 177–179.

²⁷ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 177–179.

na francouzskou královnu. Další dcera Marie Karolína se v roce 1768 provdala za Ferdinanda IV., krále neapolského a Sicílie, což byl syn španělského krále Karla III. Dcera Marie Amálie se usadila až do roku 1802 se svým manželem Ferdinandem Parmským v malém knížectví na severu země, v Parmě. Dva synové, Ferdinand a Maxmilián František, zastávali vysoké pozice v habsburské zájmové zóně: František se stal chotěm Marie Beatrice d'Este v pozici milánského guvernéra, Maxmilián František se v roce 1784 stal arcibiskupem kolínským. Ten se v roce 1774 objevil v hlavním městě Českého království jako v zastávkovém místě na další cestě do Lucemburska,²⁸ ovšem kvůli probíhající rekonstrukci rezidenčních paláců byl ubytován mimo jejich zdi.²⁹

Také nejstarší dcera císařského páru Marie Anna byla v době raného dětství, když její zdravotní stav byl ještě zcela uspokojivý, určena pro manželství s Viktorem Amadeem, synem krále Karla Emanuela II. Sardinského. Jelikož ale prodělala velice vážné onemocnění (1757) se zhoršující se prognózou a s trvalým hendikepem, určila ji její matka pro kariéru v náboženské nadaci. Pro vstup do těchto institucí hovořilo u habsburských princezen několik důvodů: závažným důvodem byla snížená možnost pro uzavření (strategického) sňatku nebo velice vážné náboženské poslání.

Osvícený absolutista Josef za svého života ostatně podstoupil pouze jedinou korunovaci – a sice na římskoněmeckého krále v roce 1764.³⁰ Nechuť Josefa II. ke všem rituálům a ceremoniálům byla všeobecně známa a dalo se předpokládat, že obřad nad hrobkami českých králů absolvovat nebude. Josef sice navštívil pražskou rezidenci vícekrát, ovšem jeho nechuť ubytovávat se během cest v císařských a královských rezidencích sehrála svoji roli. Jeho racionalita ve vztahu k nevyužitému prostoru královského sídla, které bylo jeho matkou naposledy navštíveno v roce 1754, postupně změnila pražskou rezidenci na vojenské skladiště a ubytovací zařízení pro armádu.³¹ Došlo tak k ochuzení významu dědičného královského sídla, rezidenčního života a jeho charakteristických znaků, ačkoli piano nobile

²⁸ Přes Brno, Prahu, Řezno, Norimberk, Frankfurt, Mohuč a Trevír docestoval na počátku června téhož roku do Rakouského Nizozemí a uspořádal slavnostní vjezd do Bruselu. K tomuto BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz. Letzter Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster*. Wien-München: Verlag Herold, 1961, s. 29.

²⁹ Rozlehlý apartmán mu byl přidělen v piano nobile v Morziniovském domě v Ostruhové ulici, APH, fond HBA, kart., nefol.

³⁰ HRBEK, Jirí. *Panovnický majestát*, s. 49.

³¹ Od roku 1772 byly rezidenční budovy postupně předávány armádě. Pobyt armády na Hradě vyvrcholil v roce 1782 a setrvala zde až do 90. let 18. století. SVOBODA, Chronologie, s. 93.–BOHUŠ, Rieger, Čelakovský JAROMÍR, Kalousek JOSEF a STUPECKÝ, Josef. *O královském hradě pražském: dobrá zdání, jež podali Zemskému výboru Království českého profesori Čelakovský, Kalousek, Rieger a Stupecký*. Praha, 1907, s. 50–51.

zůstalo vyhrazeno k ubytování císařské rodině. Arcivévodské patro však nikoli a není doloženo, že by se zde během josefínského období chtěl někdo z dvorů ubytovávat.

Deváté dítě Marie Terezie a druhý nejstarší syn Leopold se v roce 1765 oženil s dcerou španělského krále Karla III., enfantkou Marií Ludovikou. Zdědil po otci Velkovévodství toskánské, v němž prováděl velmi systematické reformní kroky.³² Do Vídně po rychlém skonu svého bratra Josefa II. nespěchal a usídlil se zde až jako již korunovaný císař svatého říše a jako uherský král Leopold II. (1790). Leopold II. pokračoval ve snaze o zajištění postu abatyše v pražské tereziánské nadaci pro svoji dynasticky neumístitelnou dceru Marii Annu (1770–1809). Z pohledu českých dědičných zemí, i pražské rezidence jako královského sídla, sehrál důležitou roli tzv. leopoldovský sněm stavů na Pražském hradě, který začal zasedat 12. července 1790. Čeští stavové zde artikulovali svá historická práva. K těm mj. patřilo i napravení stavu neobsazeného místa nadace šlechtického ústavu na Hradě – 11. května 1790 se na císaře Leopolda II. stavy obrátily se žádostí, aby vedení nadace uvedl do pořádku a místo obsadil. Vše se dělo v souvislosti s očekávanými korunovačními ceremoniály na Hradě, neboť abatyši ústavu náleželo právo korunovat českou královnu. Zároveň byl císař požádán, aby tento ústav vedla vždy jenom ženská příslušnice arcivévodského domu, s čímž Leopold vyjádřil srozumění a 21. července 1791 vydal diplom, jímž do čela nadace jmenoval svoji dceru.³³ Tímto krokem se zároveň značně rozšířil vliv tohoto ústavu na korunování českých královen. Korunovační privilegium Leopolda II. z 29. července 1791 přeneslo korunovační pravomoc při korunovaci českých královen do habsbursko-lotrinské rodiny: do této doby patřilo právo korunovat české královny abatyši kláštera sv. Jiří.³⁴

Leopold II. zároveň během korunovace na českého krále pobyl v pražské rezidenci několik týdnů, což byl oproti vládě jeho bratra Josefa ve vidění z české strany velký rozdíl.

Když se císař rozhodl přijmout veřejně svatováclavskou korunu, veřejnost Českého království to velmi uvítala. Pozitivní obraz Leopoldova pobytu byl navíc podpořen úspěchem průmyslové výstavy v Klementinu a zdárným provedením Mozartovy opery *La*

³² HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 246.

³³ HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 277 – CERMÁN, Ivo, ed. *Habsburkové*, s. 231–243.

³⁴ Účast svatojiřských abatyší byla stanovena v korunovačním řádu Karla IV., vydaném v polovině 14. století. Se zrušením svatojiřského kláštera roku 1782 přešla tato starobylá tradice na vládnoucí rod Habsburků, ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechtičen*, s. 263.

Clemenza di Tito. Veřejnost v tom viděla návrat starých jistot a úctu k dříve respektovaným privilegiím.³⁵

1.2 Arcivévodové, arcivévodkyně a jejich dvorské cesty do rezidence: vymezení pojmů

Arcivévodové a arcivévodkyně byli všichni mužští příslušníci a ženské příslušnice vládnoucí dynastie habsburské a habsbursko-lotrinské do roku 1918.³⁶ Dynastií bychom obecně mohli nazvat posloupnost vzájemně spřízněných osob, vládců, vládnoucích jednomu nebo více regionů, a to na základě historického práva. Dynastie si udržuje v určitém období dějin vliv hospodářský nebo mocenský, čehož dosahuje různými prostředky. Příslušnost k dynastii se určuje striktně patrilineárně.³⁷ Habsburská dynastie, která se podle své nejvýznamnější země, Rakouska, od poloviny 14. století nazývala domem rakouským, *Casa Imperial d'Austria*³⁸ (*domus Austriae, casa d'Austria, casa de Austria, maison d'Autriche*, se postupnými kroky rozdělila v letech 1521–1522 na linii rakouskou a španělskou.³⁹ Nejstarší mužský potomek primogenitury byl od roku 1621/1623 obvykle považován za následníka trůnu, korunního prince.⁴⁰ Vlastním dvorem disponoval každý dospělý člen dynastie: císař, jeho choť, následníci trůnu, princezny i princové, císařovi sourozenci i jejich manželky.

³⁵ Citováno doslova dle HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 49. Ke korunovačním operám v pražské rezidenci přehledně JONÁŠOVÁ, Milada. *Korunovační opery 18. století a Pražský hrad*. In: KOLEKTIV. *Pražský hrad: srdce českého státu*. Praha: Správa Pražského hradu, 2022, s. 342–347. ISBN 978-80-88315-12-4 nebo NIUBO, Marc a Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ. *Hudba a divadlo: Opera ve službách habsburské reprezentace*. In: HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 166–169.

³⁶ Zároveň to byl vedlejší titul habsburských panovníkův letech 1453–1918 (rakouská větev) a od počátku 16. století do roku 1931 (španělská větev). VOCELKA, Karl a Lynne HELLER. *Život Habsburků: kultura a mentalita jednoho rodu*. Praha: Plejáda, 2012. ISBN 978-80-87374-94-8, s. 141–147.

³⁷ Srov. VANNI, Luciano. *Renovation.: Habsburg-Lorraine Palaces in the 18th Century: Prague Castle, the Royal Palace in Brussels, and the Palazzo Pitti in Florence*. Princeton, 2023. Disertační práce. Princeton University. Vedoucí práce Thomas DaCosta Kaufman, s. 16–17.

³⁸ Tento název konstatuje pro rané 17. století rakouský historik Fridrich Polleros. Jeho výskyt dokládá nápisem na italském grafickém listu z roku 1605. POLLERROSS, Friedrich. *Die Repräsentation der Habsburger (1493–1806)*. Petersberg: M.Imhof Vlg., 2023. ISBN 978-3-7319-1229-3, s. 17, 23, 62.

³⁹ WINKELBAUER, Thomas. *Dynastische Erbfolge und länderspezifisches Thronfolgerecht*. In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Band 1/1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen, Böhlau Verla, Wien, 2019, s. 83–84.

⁴⁰ V knížectvích a vévodstvích s titulem kurprinc nebo dědičný princ. Erbprinz, in: *Meyers Konversations-Lexikon, Leipzig 1897, 5. svazek, s. 874*, HENGERER, Mark. 3.1. *Die Hofstaaten der Thronfolger im 16. und 17. Jahrhundert*. In: s. 254–255. ISBN 978-3-205-20766-5. In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s. 254.

Dvory arcivévodské, princů a princezen dynastie, byly zmenšeninou dvora panovnického.⁴¹ Panovnickým dvorem se zabýval Petr Maťa v rámci pojednání o dvorské kariéře. Autor definuje panovnický dvůr na základě závěrů britského historika Roberta Johna Westna Evanse, podle něhož je dvůr mnohotvarou institucí, spjatou s rezidenční lokalitou, badatelsky ovšem unikajícím předmětem. Robertu Johnu Westonu Evansovi je dvůr institucí, étosem a společenstvím poutaným k panovníkovi postem služebního poměru (skutečného nebo ceremoniálního).⁴² Vídeňský dvůr splýval v pohledu současníků s nejbližším doprovodem císaře, který tvořil jeho domácnost a sídlil většinou v prostorách hlavní císařské rezidence, v Hofburgu. Seznamy úředníků a služebnictva, dvořanů, v 17. a 18. stol. však poskytují i jiný pohled na útvar, který se nikdy neocitl pohromadě. Petr Maťa tento útvar podle rakouského historika Marka Hengerera nazývá virtuálním dvorem.⁴³

První instrukci pro dvůr arcivévodů Maxmiliána a Ferdinanda vydal 13. října 1538 Ferdinand I. Důležitým prvkem této instrukce je téma výchovy – měla být pečlivě vybrána osoba, které bude výchova princů svěřena. Moment výchovy a pobyt v tzv. dětské komoře do určitého věku, který kolísal, je pak důležitým rysem arcivévodských dvorů od 16. století až do námi sledovaného období tématu.

Vychovatel či vychovatelka – ájo nebo ája – v 18. století přebírali funkci hofmistra nebo hofmistrové habsburských dětí. Ája patřila v případě arcivévodkyň do dvora (hofštátu)⁴⁴ císařovny, v případě arcivévodů ájo patřil pod hofštát císaře. Ájo zároveň přebíral funkci hofmistra následníkovu dvoru a odpovídal za domácnost prince, reguloval jeho ceremoniál i volný čas.⁴⁵ Císařské děti, oficiálně zvané mladé panstvo (*Junge Herrschaft, Junge Gesellen*)⁴⁶, měly společného áju, malé arcivévodkyně a arcivévodové, dokud pobývali

⁴¹ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

Česká historie. ISBN 80-710-6312-6, s. 376.

⁴² EVANS, Robert John Weston (ed.). *The Court. A Protean Institution and an Elusive Subject*. In: ASCH, R.G. a BIRKE, Adolf M. *Princes, Patronage and the Nobility.: The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650*. Oxford, 1991, s. 481-492.

⁴³ Citováno dle MAŤA, Petr. IV. 3. Dvorská kariéra. In: MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*. Česká historie. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-710-6312-6, s. 365–366. (Pozn: V knize chybné řazení kapitol).

⁴⁴ Hofštátem (něm. Hof-Staat) rozumíme dvůr, dvořany včetně služebných dvorských složek. Srov. český smysl slova v: SPÁČILOVÁ, Libuše; SPÁČIL, Vladimír a BOK, Václav. *Glosář starší němčiny k českým pramenům: Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*. Olomouc: Memoria, 2014. ISBN 978-80-85807-67-7, s.397. K českému smyslu slova srov. identický výklad ŠUMAVSKY, Josef Franta. *Deutsch-Böhmisches Wörterbuch. Erster Band (A-J)*, Praha, Johann Spurny Vlg., 1844, s. 1061.

⁴⁵ KALMÁR, János. 3.2. Die Hofstaat der Thronfolger im 18. Jahrhundert. In: HOCHENDLINGER, Michal, Petr MAŤA a Thomas WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte*, s. 258–264.

⁴⁶ Oficiální název císařských dětí byl Ihrer Regierenden und Catholischen Majestät Durchleuchtigst Junge Herrschaft. V písemném kancelářském projevu se občas děti nazývají také Junge Gesellen.

v dětské komoře, společnou áju. K jejímu štábu patřil ještě komorník, komorní topič a komorní dveřník a každé děcko mělo svou komornou a služebnou.⁴⁷ Následníci trůnu dostávali zároveň se svým hofštátem svého áju, který se samozřejmě musel těšit přízni panovnických rodičů. Funkce ája a áji byla vysoce zavazující – stávali se celoživotními průvodci svých svěřenců,⁴⁸ v případě áji šlo navíc u starších dvořanek nebo šlechtických vdov o vysněný dvorský kariérní stupeň.⁴⁹ Vychovatelé a vychovatelky pocházeli výhradě ze šlechtického rodu a byli zodpovědní za výchovu princů a princezen, byli vrchními dohlážiteli nad vedením arcivévodské domácnosti, regulovali životní návyky svých svěřenců a plnili funkci arcivévodského ceremoniáře. Nebyli jejich učiteli, ale mohli zasahovat do školních a studijních plánů. Arcivévodské dvory měly i svoje genderové rysy – na dvorech arcivévodkyň byl v jejich doprovodné ženské družině – fraucimoru – zastoupen pouze ženský element, zatímco v jejich dvorech byl ženský element zastoupen početněji jak v úrovni šlechtické (hofmistrová, dvorní dámy a dvorní slečny), tak i neurozené (obslužný personál). Neprovdané arcivévodkyně rovněž obvykle meškaly na dvoře svojí matky.⁵⁰

Arcivévodské dvory měly i svoje početní specifika – dvory neprovdaných princezen obvykle tvořilo jen nemnoho osob obojího pohlaví, zatímco následníci trůnu, ale i oblíbení členové rodu disponovali skutečným dvorem o několika stovkách osob všech šarží.⁵¹ Hofštát arcivévodkyně Marie Alžběty, budoucí regentky Rakouského Nizozemí, uvádí k červenci roku 1725 přesně 148 profesí mužského i ženského pohlaví, urozeného i neurozeného původu. Některé profese byly zastoupeny jediným reprezentantem, jiné se vyskytovaly

Jednotlivě pak byly oslovovány jako Durchlauchtigste Erz-Herzogin nebo Durchlauchtigster Erz-Herzog. Srov. ofic. titulatury ve sledovaném období v Kaiserlicher Hof – und – Ehrenkalender auf das Jahr nach unsers Seeligmachers Jesu Christi Geburt (etc.), zum Gebrauch der Kaiserlichen Hof-Statt/Regierung wie auch Land-Ständen eingrichtet und in solche Form gebracht, etc., Wien. Viz seznam použitých vídeňských archivních fondů.

⁴⁷ SAMMER, Evelyn Melinda. *Herzliche Mutterliebe-strenge Staatsräson: Die Erziehungsstill Maria Theresias im Rahmen der Vorbereitung ihrer Kinder auf künftige Herrscherrolle*. 2021. Diplomová práce. Karl-Franzens-Universität Graz. Vedoucí práce Alois Kernbauer, s. 69–70.

⁴⁸ KALMÁR, János. 3.2. Die Hofstaat der Thronfolger im 18. Jahrhundert. In: HOCHENDLINGER, Michal, Petr MAŤA a Thomas WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte*, s. 258–264 – KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765: Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle*. Innsbruck–Wien – Bozen: Studien Verlag, 2013. ISBN 978-3-7065-5324-7, s. 103–104.

⁴⁹ BASTL, Beatrix. Dvory habsburských arcikněžen a arciknížat. In: BASIL, Beatrix, Simona BINKOVÁ a Lenka BOBKOVÁ et al. *Habsburkové*, s. 501. ISBN 978-80-7422-572 – KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765: Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle*. Innsbruck–Wien – Bozen: Studien Verlag, 2013. ISBN 978-3-7065-5324-7, s. 158.

⁵⁰ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*, s. 376.

⁵¹ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*, s. 376.

současně v řádu desítek osob (dvorští kavalíři, dveřníci, komorníci, pážata, kočí). Hofštát tvořilo 266 placených zaměstnanců.⁵² Arcivévodkyni Marii Anně,⁵³ první abatyši hradčanského ústavu šlechtičen, byl ve Vídni v letech 1738–1789 přidělen dvůr, v němž bylo zaměstnáno 35 profesí mužského i ženského pohlaví, urozeného i neurozeného původu s různou délkou služební doby. I v tomto případě některé profese byly zastoupeny více osobami – komorníci, dveřníci, pomocní topiči, lokajové i urozené komorní dámy a slečny. Ve sledovaném období se u dvora vystříдалo 157 osob.⁵⁴ Velký nárůst počtu osob v arcivévodských hofštátech se projevil u dětí Marie Terezie: v roce 1765 se k dětskému hofštátu počítaly 483 osoby.⁵⁵

Arcivévodové a arcivévodkyně se na dvorskou cestu vydávali se svým dvorem, v případě nedospělých jedinců obvykle jako doprovod svých rodičů. Dvorská cesta, tj. cesta panovníka a členů jeho rodiny na konkrétní pobytové místo, byla vždy oficiálního, a tedy reprezentačního charakteru a účastnil se jí více či méně extenzivní hofštát. Účelem takových cest byly ceremoniální události jako dědičná holdování v rámci korunovace či zahájení zemských sněmů a v případě rozsáhlých monarchií měla dvorská cesta obvykle interteritoriální charakter. Na rozdíl od těchto velkých dvorských cest panovník a jeho rodina podnikali i menší a soukromější cesty, zvané *lustreisen*. Na *lustreisen* byli panovník nebo jeho rodina doprovázeni malou družinou a obvykle bez okázalého ceremoniálu. Smyslem těchto cest bylo zabavit se, strávit volný čas a ulevit od stresující kazajky dvorských vztahů. Do *lustreisen* se mohou proto zařazovat i soukromější cesty např. cesta císaře Karla VI. a jeho choti do Karlových Varů (1732), aby si zde suverén a jeho choť odpočinuli a případně podstoupili ozdravnou kúru.⁵⁶ Kromě tohoto recentního dělení dvorských cest se ve starších

⁵² HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 342–348.

⁵³ Arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789), nejstarší dcera Marie Terezie a první arcivévodkyně abatyše Tereziánského ústavu v Praze na Hradčanech, kde ovšem nikdy nepobyla. ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha: Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, 2020. ISBN 978-80-88018-34-6, s. 246–247. K osobnosti arcivévodkyně HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové: životopisná encyklopedie*, s. 276–277.

⁵⁴ Celkový počet osob u dvora této arcivévodkyně však není spolehlivě doložen. KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Das Ringen der Reformen.: Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792)*. Innsbruck–Wien–Bozen: Studienverlag, 2018, s. 515–520. ISBN 978-3-7065-5638-5.

⁵⁵ KALMÁR, János. 3.2. Die Hofstaat der Thronfolger, s. 259.

⁵⁶ Rozdělení cest na tyto dvě kategorie dle KULCSÁR, Krisztina. Die Quellen zu den Hofreisen im Habsburg-Lothringischen Familienarchiv aus den Jahren 1766 bis 1788. In: PAUSER, Josef, Martin SCHEUTZ a Thomas WINKELBAUER. *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert): Ein exemplarisches Handbuch*. MIOG, Ergänzungsband 44. Wien München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, s. 108–119. ISBN 3-7029-0477-8.

pracích setkáváme ještě s dělením dvorských cest na oficiální, cesty svatební a cesty neoficiálního, víceméně soukromého charakteru.⁵⁷

Velké dvorské cesty byly organizovány ve velice striktním ceremoniálním duchu, a to v součinnosti několika dvorských úřadů – nejvyšší odpovědnost za organizaci dvorské cesty nesl vrchní hofmistr a jeho štáb. U vrchního hofmistra se k cestám konaly dvorské konference, kterých se účastnili představitelé dalších správních úřadů. Dvorské konference měly právo navrhnout termín cesty, trasu a vydávat další doporučení pro panovníka a jeho rodinu.

Nedílnou součástí jednání dvorských konferencí bylo stanovit ubytovací strategie v přechodném nebo cílovém místě pobytu, v rezidenci.⁵⁸ Latinské substantivum *residentia* v běžném významu znamená pobytové místo. Teprve v období pozdního středověku získává význam v širším smyslu jako hlavní sídlo suveréna, nebo dokonce hlavní město: název se odvozuje od lat. substantiva *sedes*, německy *Sitz*, což odkazuje na sídlo jako místo ceremoniálu, správní agendy a zároveň uložení korunovačních klenotů obvykle při hlavním chrámu místa. Jako charakteristické znaky bývá uváděno nejen to, že se tam vládne a řídí se odsud správa, ale že se tam panovník usadil a disponuje tam svým stolcem – trůnem (*sedes*). V tomto smyslu je německé substantivum *Sitz* totožné s latinským souslovím *Caput Regni*.⁵⁹ Termínu rezidence můžeme v rámci hlubšího pohledu přiřadit vícero významů: může se tak nazývat pobytové místo panovníka ve středověku za účelem správy dominia, posléze ústřední místo vlády světského panovníka, rezidenční město, zámek jako místo života aristokrata nebo panovníka, sídlo duchovních vládců nebo církevních institucí (např. biskupská rezidence), reprezentační místo pobytu vyslanců a velvyslanců (obydlí diplomata).⁶⁰

Definice rezidence jako stavebního útvaru našla v 18. století svoje místo v architektonických traktátech, lexikách a v neposlední řadě také v literatuře o ceremoniálu a ceremoniální vědě. Podle zaměření se pak dále ve vztahu k rezidenci zabývala jejími typologickými, právními

⁵⁷ Takto dělí cesty MILLER, Rotraut. *Die Hofreisen Kaiser Leopolds I.* Disertační práce, vedl. prof. Zöllner, Hantsch. Wien: Philosophische Fakultät der Universität Wien, 1966, s.

⁵⁸ KULCSÁR, Krisztina. *Die Quellen zu den Hofreisen*, s. 108.

⁵⁹ NEITMAN, Klaus. Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung. *Residenzforschung: Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*. Sigmaringen: Jan Thornbecke Verlag, 1990, 1990(Band 1), 11–43.

⁶⁰ Podrobně k sídlům habsburských diplomatů KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře: česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 9–146. Česká historie. ISBN 9788074225741, s.100–124.

nebo funkčními aspekty. Johann Heinrich Zedler rezidenci definoval v roce 1742 jako město, ve kterém suverén založil svůj „*Hoflager*“ – oficiální sídlo s hlavními správními zemskými i sídelními agendami. Zedler tedy definuje rezidenci nikoli z hlediska stavební typologie, nýbrž z hlediska právního a funkčního.⁶¹

V rámci rezidenčního výzkumu německý historik, vědecký spolupracovník projektu „*Residenzstädte im Alten Reich*“ Sven Rabeler⁶² pojmenoval dva charakteristické znaky rezidence. Jako definující spatřuje pravidelný, ovšem nikoli nutně trvalý pobyt panovníka. V místě rezidenčního pobytu musí mít suverén k dispozici dvorskou domácnost, která mu zajišťuje kvalitní pobytové podmínky. Centrální složkou rezidence je stavební substrát, jehož architektonickou stavební formou je hrad nebo palác.⁶³

Mnohotvarý termín rezidence je možné definovat i ze vztahu k suverénovi, kterému rezidence tvoří životní svět a jeho sféry. Interakce suveréna a jeho okolí je definována jeho obytnou kulturou, ceremoniálním prostorem, vnitřním vybavením včetně zvláštních prostorů pro utváření a vystavování sbírek, prostory sakrálními (domácí kaple, hrobka, komorní kaple), ale i každodenním ceremoniálem včetně festivit a zbožností. Tyto životní světy suveréna a jeho rodiny – sféry rezidence – pak jsou vztahovány k rezidenčnímu městu, tj. k vnějšímu světu: všeobecné otevřenosti (či uzavřenosti) rezidence k okolnímu městskému organismu.⁶⁴

Definice pojmu habsburská rezidence není zcela jednoduchá, protože dynastie svoje pobyty směřovala do různých měst – kromě Vídně a Prahy hrály důležitou roli také Pressburg (Prešpurk), Ofen (Budín), Graz (Štýrský Hradec), Innsbruck, Brusel (jako sídlo rakouského

⁶¹ *Residenz, ist diejenige Stadt, in welcher ein potentat, oder Fürst sein hoflager hält, daselbst auch die obere collegia, als regierung, hofgericht, cammer und andere, so die gemeinen angelegenheiten des landes zu besorgen haben, verbleiben.* ZEDLER, Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste (1732–1754)*, Bd. 13, s. 405–406, [on-line] <https://www.zedlerlexikon.de/index.html?c=blaettern&seitenzahl=0912&bandnummer=05&view=100&l=de> [vyhledáno 7.11.- 8.11. 2022]

⁶² K jeho osobnosti údaje dostupné z: <https://www.uni-kiel.de/historisches-seminar/> Dr. phil. Sven Rabeler, M. A. — Historisches Seminar (uni-kiel.de) [vyhledáno 22. 1. 2024].

⁶³ RABELER, Sven. Überlegungen zum Begriff „Residenzstadt“. In: HIRSCHBIEGEL, Jan, Werner PARAVICINI a Kurt ANDERMANN. *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation.: Residenzforschung, Neue Folge: Stadt und Hof, Band 1.* Göttingen: AWG-Thorbecke, 2013, s. 28. ISBN 978-3-7995-4530-3.

⁶⁴ Takto vnímají vídeňský Hofburg jako ústřední habsburskou rezidenci autoři HELMUT, Lorenz a Anna MADER KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705-1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus.* Wien: VÖAGW, 2016. ISBN 9783700178439.

regenta v Rakouském Nizozemí), Madrid a vlastně veškerá města, ve kterých panoval některý člen habsburské dynastie.

Rezidence španělské a rakouské větve Habsburků měly některé společné rysy – např. to, že se neomezovaly výhradně na jednu budovu. Rezidence rovněž plynule navazovaly na sídelní město a na okolní krajinu, kde se nacházely dynastické letohrádky nebo lovecké zámky.⁶⁵ Habsburské rezidence byly a jsou, jak konstatuje Karl Vocelka, víc než jen obytné budovy se zázemím, vytvářejí *image* panovníka dynastie.⁶⁶

Znakem rezidenčních stavení rakouské a španělské linie habsburské dynastie byly i shodné správní úřady, které zajišťovaly chod rezidenčního zázemí. Jak ve Španělsku, tak v rakouských zemích fungoval dvorní stavební úřad, který založil Maxmilián I.⁶⁷ Rysem habsburského rezidenčního stavebnictví nebyly na přelomu 17. a 18. století moderní architektonické formy, jako tomu bylo u konkurenčního francouzského dvora Ludvíka XIV.,⁶⁸ ale spíše trvání na určité umírněnosti. Jak upozorňují rakouští badatelé, takový stav panoval i v hlavní císařské rezidenci, vídeňském Hofburgu, kde byl dokonce oceňovaným a kladně vnímaným znakem sídel habsburské dynastie. Starobylost či odkaz otců se těšily přízni. Sídelní Dvorský hrad představoval do roku 1740 komplex s impozantními, byť rozestavěnými a nedokončovanými projekty karlovské doby, což bylo současníky komentováno s podivem, až kriticky.⁶⁹ Stejně starobyly, přímo středověce, vyhlížel oblíbený pobytový hrad Laxenburg u Vídně, kolem něhož v karlovské době již vyrůstala moderní sídla dvorské šlechty pod vlivem francouzských architektonických vzorů 18. století, přesto jeho vnějškovost zůstala nezměněna. Tato dynastická strategie karlovské doby byla hodnocena jako habsburská umírněnost – *modestiae* – v reprezentaci, ale také jako

⁶⁵ VOCELKA, Karl a Lynne HELLER. *Život Habsburků*, s. 227, 228–235.

⁶⁶ VOCELKA, Karl a Lynne HELLER. *Život Habsburků*, s. 227.

⁶⁷ Ve Španělsku se dvorní stavební úřad nazýval od roku 1545 Junta de Obras y Bosques. HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte*, s. 184–185 – VOCELKA, Karl a Lynne HELLER. *Život Habsburků*, s. 227.

⁶⁸ Ludvík XIV. (též Ludvík Veliký, řečený Král Slunce), byl francouzský král z rodu Bourbonů, vládnoucí v letech 1643–1715. Jeho otcem byl král Ludvík XIII., matkou Anna Rakouská ze španělské linie Habsburků.

⁶⁹ Helmut Lorenz mimo jiné konstatuje, že obdiv k starobylosti sídel byl jedním z projevů „habsburské umírněnosti“ v dynastické reprezentaci. Ke kritice tohoto přístupu u současníků rovněž LORENZ, Helmut, ed. *Die Wiener Hofburg im mitteleuropäischen Kontext*. In: LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY, ed. *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 556, 558–559. K obdivu starobylosti sídel Dynastie MÜLLER, Matthias. *Der Anachronismus als Modernität: Die Wiener Hofburg als programmatisches Leitbild für den frühneuzeitlichen Residenzenbau im Alten Reich*. In: GRUBER, Gernot a Monika MOKRE. *Repräsentation(en): interdisziplinäre Annäherungen an einen umstrittenen Begriff*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016, ISBN 978-37001-78446, s. s. 314–315, 317, 323.

dynastický legitimizační nástroj, „hledání kořenů“.⁷⁰ Teprve císař Karel VI. pochopil výrazně úlohu architektury v rámci své osobní a státní propagace a jeho jméno je dodnes spojeno s takovými stavebními projekty, jako je chrám sv. Karla Boromejského, či s dostavbou rezidenčního Hofburgu směrem k Uhelnému trhu.⁷¹ Tímto architektonickým konvolutem, který zjednal jako objednavatel, se oprávněně Karel VI. řadí mezi panovníky 18. století, kteří vytvářeli mnohofazetové duchovní klima Evropy před francouzskou revolucí roku 1789.⁷²

Znaky habsburského stavebnictví se projevovaly i v pražské rezidenci první poloviny 18. století – jižní trakt, střední příčný trakt, Rožmberský palác a celý hradní okrsek se do roku 1748 nacházely ve stavu po poslední přestavbě ve 40. letech 17. století.⁷³ Zde se odehrávaly ubytovací procesy během dvorských cest v jižním traktu, středním příčném traktu a v Rožmberském paláci.

Názvy jižní a střední trakt jsou novodobé pojmy: Jižní trakt je orientační označení budov, které jsou svými okny orientovány na první, druhé a třetí nádvoří Hradu a na pražské souměstí a vymezují jižní stranu prvního, druhého a třetího nádvoří Pražského hradu. Střední trakt je označení budov, které jsou svými okny orientovány na druhé a třetí nádvoří Hradu a vymezují východní stranu druhého a západní stranu třetího nádvoří Pražského hradu.⁷⁴ V této práci jsou jižní trakt, střední trakt a Rožmberský palác průběžně nazývány také

⁷⁰ MÜLLER, Matthias. *Der Anachronismus als Modernität*, s. 99. TELESKO, Werner. *Geschichtsraum Österreich: die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, c2006. ISBN 978-320-5775-225, s.50–52

⁷¹ Diskurs, kterým prošel rakouský dějepis umění ohledně definice a názvu slohu doby Karla VI., shrnuje recentně VANNI, Luciano. *Renovation.: Habsburg-Lorraine Palaces in the 18th Century*, s. 20–29.

⁷² K tomuto zvláště BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Dějiny Evropy (Vyšehrad). Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-702-1376-0, s. 254–286.

⁷³ MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei a „nová stavení“ Pražského hradu. *Umění*. Praha: ÚTDU ČSAV, 1957, (5), s. 340–355.

⁷⁴ V dosavadní literatuře kolísá název Jižního traktu mezi traktem a křídlem. Jelikož podle definice Blažičkovy je křídlo část stavby předstupující po celé výšce budovy nejméně o dvě okenní osy z její ústřední hmoty, přičemž mezi křídly mohou vznikat nádvoří, užívám ve své práci pro tento palác název nikoli křídlo, ale trakt. Ten je dle definice ve stavebnictví vymezen dvěma nosnými zdmi, jejichž vzdálenost je označována jako hloubka. S hloubkou pracují v našem případě i plány Dienebierovy a soudobá terminologie používá pro označení palácového korpusu na jižní hraně rezidence rovněž termínu trakt. Křídly terminologie 18.–20. století označuje budovy vybíhající směrem k Hradčanům, tvořící první hradní nádvoří, čestný dvůr. K definicím traktu a křídla shodně BLAŽÍČEK, Oldřich J. a KROPÁČEK, Jiří. *Slovník pojmů z dějin umění: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění*. Praha: Odeon, 1991. ISBN 80-207-0246-6, s. 114, 209. K užití termínu křídlo dle názoru autora mylně u VILÍMKOVÁ, Milada a KAŠÍČKA, František. *Stavební proměny Středního křídla Pražského hradu. Památky a příroda*. 1977, roč. 37, č. 3, s. 129–139 – VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972.

ubytovacími lokalitami, přičemž jižní trakt je jako centrum vývoje architektonického tvaru v 17. a 18. století i kvůli umístění královského a arcivévodského apartmánu ve svých zdech vnímán jako hlavní ubytovací lokalita, kde se na půdorysu arcivévodských ubytovacích prostorů, apartmánů, odehrávala symbolická připomínka a zhmotnění arcivévodské moci, jeho reprezentace.

Jde zde nyní o pojem reprezentace moci, s nímž se v historiografii setkáváme ve smyslu zdůraznění osobnosti suveréna – císaře, krále nebo jejich rodin. Obecně řečeno je reprezentace proces, kterým se zastupuje určitá skutečnost (ve formálním) aparátu lidské komunikace a vnímání, jenž je možný právě jen prostřednictvím mentálních a hmotných reprezentací – řeči, obrazu, ideje.⁷⁵ Nejčastěji se reprezentace projevuje ve formě veřejných rituálů. Pro námi sledovanou sféru společnosti, tj. panovnickou, je projevem tohoto typu reprezentace dvorský ceremoniál, který je recipientem přijímán buď v exteriéru, anebo mnohem častěji „na jevišti“, vymezeném půdorysem suverénova obydlí, tj. v jeho dvorském apartmánu nebo v celé rezidenci. Dvorský apartmán se ve smyslu „inscenování“ moci za tímto účelem vyvíjel nejenom půdorysně, ale i svojí mobiliární výbavou. Kulisy dvorského ceremoniálního jeviště – dvorský nábytek, textilie a umělecké předměty – pak prezentují svého majitele z hlediska nákladu na jeho pořízení, ale působí i rafinovanou symbolikou barev (u habsburské dynastie postupně převažující karmazínová dvorská červeň, barva bílá a zlatá) a ceremoniální typovostí mobiliáře, jehož prvotní užitná funkce (např. nábytek sedací, odložený atd.) slouží k tomu, aby kvalifikovala postavení jednotlivce v rámci svrchu zmíněné reprezentace moci během ceremoniálního provozu. Tento druh reprezentace na dvorském jevišti se samozřejmě halí do formálních (uměleckých, designových) nároků na apartmán, moc osobnosti se de facto vyjadřuje uměleckou nebo uměleckořemeslnou formou. Z předchozích řádků vyplývá, že reprezentace má značně polysémantický význam a definic pojmu je dnes už nepřehledné množství. Pro účel předkládané práce se jako normativní nabízí definice německého medievisty Wenera Paraviciniho, který se problematikou reprezentací ve středověku (i později) zabývá systematicky a dlouhodobě: *Reprezentace je zpřítomnění nepřítomného nebo neviditelného v prostoru sociálního vztahu, a to za pomoci médií všech typů (např. trůn, obraz, portrét) nebo symbolickou interakcí statické nebo performativní*

⁷⁵ Ale i aristokracie či měst a korporací všech typů (např. cechů, bratrstev, spolků apod.). K reprezentaci obrazem definice dle BARTLOVÁ, Milena. *Skutečná přítomnost. Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Argo Praha 2012, ISBN 978-80-257-0542, s. 72. Citát z kapitoly *Reprezentace a podobnost*, s. 71–99.

*komunikace (architektura, enfiláda, procesí, svátek, ohňostroj atd.)*⁷⁶ V tomto smyslu užívá pojmu reprezentace i předkládaná disertační práce,⁷⁷ která si jich všímá na základě interních pomůcek poučeného dvořana, kterému byly interakce, definované Paravicinim, známy jako denně prožívané praxe a etalon dvorské společnosti.

Širším synonymem námi užívaného významu reprezentace je tzv. obytná kultura habsburského dvora.⁷⁸ (Viz kap. 3.6., 3.6.1., 5.5.) V jižním traktu a středním traktu se nacházely hlavní ubytovací prostory habsburských arcivévodů a arcivévodkyň, jejich apartmány. Ty byly ve své architektonické dispozici, půdorysu, ovlivněny – ostatně jako dispozice barokního sídla vládařů a aristokracie všech evropských zemí – teoriemi italských architektů od konce 15. a začátku 16. století. Tato díla reflektovala požadavky závazného ceremoniálu v přístupu osob k panovníkům či aristokratům, potřeby předvedení jejich majestátu, ale i požadavky na jejich osobní komfort a osobní *intimissimo*. Zejména v papežských a kardinálských rezidencích Říma byla vytvořena závazná forma apartmánového typu, v němž se vznešená osoba pohybovala lineárně v jednom patře. Cílem této dispozice bylo odstupňování přístupu návštěvníků k obyvateli apartmánu, a to podle míry návštěvníkovy důležitosti. Audience se tak stala rozlišujícím prvkem mezi návštěvníky apartmánu – čím bližší a významnější byl vztah k suverénovi, tím větší měl host šanci na

⁷⁶ PARAVICINI, Werner. Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Representation in Residenzstädten des Alten Reichs. In: HIRSCHBIEGEL, Jan a PARAVICINI, Werner (ed.). *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Representation*. Ostfildern, 2014, s. 11–34. ISBN 978-3-7995-4528-0. [Překlad M.Halata]

⁷⁷ Reprezentaci můžeme chápat i ve smyslu definice Mileny Bartlové, byť přeneseně, neboť Milena Bartlová ve své definici hovoří o reprezentaci státu jako o vznešených formách, jimiž se moc osobnosti vyjadřuje uměleckou úlohou, v našem případě uměleckým pojetím milieu, interiéru. Druhým významovým odstínem reprezentace je konceptuální rozhraní, z něhož vyplývá, že osobní moc jako jev existuje (opět přeneseně, podle Bartlové se jedná o moc státu), a vypovídá o ní množstvím dalších jevů, jako je v našem případě např. suverénovo životní teritorium, které je ovlivňováno vznešenými formálními (uměleckými, designovými) nároky na příbytek. K tomuto BARTLOVÁ, Milena, ed. *Reprezentace*. In: BOROVSÝ, Tomáš, Jiří HANUŠ a Milan ŘEPA. *Kultura jako téma a problém dějepisců: Země a kultura ve střední Evropě*. Brno: Matices moravská, 2006, s. 63–66. ISBN 80-7286-098-4, s.63–66- BARTLOVÁ, Milena. Jak se dělá stát. In: *Budování státu: reprezentace Československa v umění, architektuře a designu = Building a state: the representation of Czechoslovakia in art, architecture and design*. Praha: UMPRUM, 2015, ISBN 9788087989-01-2, s. 19–20. Definici Bartlové přejímá i ŠIMŮNEK, Robert. I. Kulturní krajina a šlechtická reprezentace: 1. Trojí reprezentace, III. Reprezentace šlechtických panství a šlechtická reprezentace. III.1 Reprezentace šlechtických panství jako sociální konstrukt. In: *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018, Česká historie. ISBN 9788074226540, s. 9–26, 321–363.

⁷⁸ OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Wien – MMD Wien, 1997. ISBN 3-205-98680-6.

pozvání dále, k vlastním pokojům suveréna, ale pak i ještě dále do vzdálenějších prostor v apartmánovém sledu místností.⁷⁹

Arcivévodský apartmán, o němž hovoří tato práce, se obvykle nazývá jednoduchým apartmánem (*apartmán simple*). *Apartmán simple* je apartmánový typ, který je průchozí řadou dveřních otvorů (obvykle je jimi i obsluhován) a vyznačuje se osovostí, kterou je možno prohlédnout skrze tyto dveřní otvory, situované ve všech místnostech na stejném místě. *Apartmán simple* byl definován v roce 1640 jako ideální apartmán knížecího paláce ulmským teoretikem architektury Josephem Furtenbachem (1591–1667). Ten jej popsal jako posloupnost nejméně tří pokojů (resp. osově za sebou jdoucích pokojů), které jsou navzájem propojeny dveřmi. Pražský arcivévodský apartmán byl typově jako *apartmán simple* definován i historickým zdrojem.⁸⁰

Za *apartmánem simple* obvykle následovaly semiprivátní místnosti, podle francouzského vzoru s ustáleným názvem kabinet, a tzv. zadní pokoje, které představovaly již skutečné soukromé místnosti suveréna. Mnohdy zde byla umístěna i soukromá ložnice suveréna. V zadních místnostech se mohla nacházet šatní úložiště, komory sloužících a toaletní místnosti.⁸¹ V pražském jižním traktu se jako zadní pokoje dají vymezit pokoje a apartmány v tzv. Městském křídle, obvykle označované jako rezervní apartmány (*Reserve Appartements*). Nejprivátnější sféry představovaly retirády – polosoukromé pokoje sloužící odpočinku či diskrétnímu pobytu.

Architektonický korpus pražské rezidence procházel od 2. poloviny 50. let 18. století širokou proměnou významovosti i architektonického tvaru. Nebyl v systému habsburských sídel jedinou rezidencí s tímto osudem – obdobně přestavovány byly rezidence v Innsbrucku, v Ofenu (Budíně) či Pressburgu (Prešpurku), a řada dalších, kde sídlil člen habsburského rodu. Těmto přestavbám se věnoval ve své nedávné disertační práci Luciano Vanni. Pro obnovu habsburských sídel po stránce vnější i symbolické, významové, užil termínu *renovatio*. *Renovatio* pak definuje jako proces destrukce stavební podoby rezidence, která po procesu *renovatio* povstává nejen v nové vnější podobě, ale i s novými ideami o její

⁷⁹ LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 13.

⁸⁰ „en des appartemens simples qui tous communiquent par un corridor...” Srov. Album de Prague, par Mme Tridon. Née Satler, s.2. K definici apartmánu simple tomuto GRAF, Henriette. Das Kaiserliche Zeremoniell und das Representationsappartement im Leopoldischen Trakt der Wiener Hofburg um 1740. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. 1997, roč. 51, č. 3/4, s. 571-587. s. 571–572.

⁸¹ LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s.13.

funkci, na kterémžto procesu se podílely všechny složky fungující habsbursko-lotrinské administrativy.⁸²

Česká historiografie pro přestavbu pražské rezidence užívá termínu tereziánsko-josefínská přestavba (1751–1789), přičemž tento termín bývá směřován povětšinou do její architektonické proměny a s ní se projevující umělecké výzdoby jako doplňku vnějšku.⁸³

Pojem *renovatio* nicméně rezonuje i v současné rakouské historiografii, kdy ho ve smyslu celkové obnovy místa ve všech jejích projevech – symbolických, architektonických i uměleckých – užívá pro přestavby habsburských rezidencí v době Marie Terezie Helmut Lorenz.⁸⁴ Ve smyslu vanniovsko-lorenzovského vymezení je pojem užíván i v předkládané disertační práci.

Praha v systému dvorských sídel nebyla rezidencí s pravidelnými pobytovými termíny, protože spadala do dědičných rezidencí rodu ve vedlejších korunních zemích.⁸⁵ K pravidelně obývaným sídlům tereziánské doby patřil v zimě Hofburg (kde panovník pobýval od ledna do Velikonoc), Schönbrunn (od poloviny dubna do konce října) s následným návratem do ústřední vídeňské rezidence. Pravidelně byl navštěvován Laxenburg, následovaný Prešpurkem, Mannersdorfem, Schloss Hofem a zámekem v Holíči. V rezidenčních pobytech naopak nehrály roli rezidence v Klosterneuburgu a Favorita auf der Wieden.⁸⁶ Ve stejném období patřila rezidence v Praze společně s Innsbruckem, Linzem, Grazem, Melkem a Klagenfurtem k sídlům, v nichž panovnice a její dvůr pobýly v řádu do desítek strávených nocí. Pro srovnání – v Prešpurku nebo Laxenburgu pobyla řádově stovky pobytových dní a v hlavních rezidencích, Hofburgu a Schönbrunnu, jsou její strávené dny vyčísleny zhruba

⁸² „...*renovation* as a historical process of addition, destruction, selection, and preservation that impacted imperial and royal palaces in terms of architecture, collecting, pictorial, sculptural, and interior decoration. This process took shape within the Habsburg-Lorraine administration, a vast bureaucratic apparatus that planned, promoted or hampered different projects“. Takto VANNI, Luciano. *Renovation.: Habsburg-Lorraine Palaces in the 18th Century: Prague Castle, the Royal Palace in Brussels, and the Palazzo Pitti in Florence*. Princeton, 2023. Disertační práce. Princeton University. Vedoucí práce Thomas DaCosta Kaufman, s. 3

⁸³ Souhrn literatury k tomuto problému podává BENEDIK, Christian. Die herrschaftlichen Appartements.: Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I., bis Kaiser Franz Joseph I. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. 1997, roč. 51/1997, č. 3/4, s. 552–570.

⁸⁴ BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře, s. 517. a násled.

⁸⁵ BECK, Marina. *Macht – Räume Maria Theresias.: Funktion und Zeremoniell in ihren Residenzen, Jagd – und Lustschlössern*. Berlin – München: Deutscher Kunstverlag, 2017. ISBN 978-3-422-07384-5, s. 146.

⁸⁶ BECK, Marina. *Macht – Räume*, s. 149–160.

mezi 6000–7109 nocemi. Marie Terezie až do své smrti vládla 14 649 dní.⁸⁷ Ke skutečnému usídlení dvora v pražské rezidenci došlo až po roce 1848 – byla to ovšem substituce císaře panujícího za již abdikovaného císaře a českého krále Ferdinanda I. a jeho dvora, který byl účetně a organizačně zcela oddělen od vídeňského ústředí.⁸⁸

⁸⁷ BECK, Marina. *Macht – Räume*, s.146–147.

⁸⁸ K tomuto SOJKA, Jaroslav a Annette AHRENS. *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby: [1. června – 9. září 2012, Královský letohrádek a Císařská konírna]*. Praha: Správa Pražského hradu, 2012. ISBN 978-80-86161-74-7, Ferdinandovým bytem a ceremoniálem se zabývali HALATA, Martin a Michal ŠULA. Císařský byt za Ferdinanda I. a Marie Anny (1848–1884). In: *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby: [1. června – 9. září 2012, Královský letohrádek a Císařská konírna]*. 2012. Praha: Správa Pražského hradu, 2012, 53, 59, 190, 212. ISBN 978-80-86161-74-7.

1.3 Dosavadní zpracování tématu

Tematikou dvorských cest mladého panstva i dospělých arcivévodů a arcivévodkyň (habsburských i spřízněných dynastií) se v souvislosti s jejich ubytovacími pobyty a podmínkami jejich rezidenčních apartmánů v Praze 1723–1793 česká historiografie dosud systematictěji nezabývala, a pokud ano, byly příjezdy konkrétních arcivévodů a arcivévodkyň do pražské královské rezidence v české historiografii pojednány zcela okrajově. Přítomnost Marie Terezie a Marie Anny v Praze v rámci korunovační cesty Karla VI. a Alžběty Kristýny (1723) zmínili v rámci svých tezí o dynastických strategiích císařského páru autoři monografie Karel VI. a Alžběta Kristýna: česká korunovace 1723.⁸⁹ Tato monografie je značně přínosná z hlediska kontextu o významu pražské korunovační slavnosti jak z hlediska jejího vlivu na zvýšení prestiže a povědomí o královském sídle v Praze, tak z hlediska kvalitně popsané mašinérie celé dvorské cesty. Metodologicky se tematikou dvorské cesty již jedna z autorek monografie, Petra Vokáčová, již předtím zabývala ve své práci o návštěvě císaře Karla VI. a Alžběty Kristýny v Karlových Varech. Poukázala mj. na to, jak složité otázky vyvstávají v souvislosti s hodnocením tzv. cestovních seznamů osob – odhadů počtu osob, které císařský pár doprovázely na dvorské cestě a které historik musí podrobit přísné srovnávací kritice ve všech vyhotoveních dochovaného materiálu. Text přinesl rovněž značně extenzivní faktografickou základnu sledované otázky.⁹⁰

V české produkci však vzniklo hned několik prací, které jsou závažné kontextuálně a metodologicky (a v neposlední řadě i inspirativně). Na otázky ubytovacích lokalit a vůbec přítomnost arcivévodů a arcivévodkyň v královské rezidenci během let 1722–1744 upozornil před svrchu zmíněnými autory již ve 20. letech minulého století Antonín Podlaha. Zdrojem tohoto zjištění, které nebylo primární pro jeho práci a nebylo ani jejím předmětem, byly plánové sbírky hradní správy, dříve rezidenčního stavebního úřadu. Během studia plánů, které byly v této době stále ještě živou úřední registraturou, Antonín Podlaha konstatoval, že pro 18. století se na plánech vyskytuje celá řada poznámek in margine, které zmiňují prostory, sloužící arcivévodům a arcivévodkyním pro obytný účel i jako denní zázemí pro jejich hofštáty. Autor tyto poznámky neinterpretuje, protože jeho hlavním cílem

⁸⁹ VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s.72.

⁹⁰ VOKÁČOVÁ, Petra. Dvorní cesta Karla VI. do Karlových Varů v roce 1732. *Opera Historica. Editio Universitatis Bohemia Meridionalis. : Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. České Budějovice, 2003, 2003(10), s. 457–468.,

bylo sepsat tehdy existující rozsáhlou registraturní plánovou sbírku stavebního úřadu jako heuristickou základnu pro Soupis uměleckých památek Hradu pražského.⁹¹ Stejnou sbírku plánů v rámci svých závěrů řady stavebněhistorických průzkumů užila Milada Vilímková. Její postuláty jsou dodnes hojně citovány jako odrazíště dalších prací o architektuře Hradu a jeho stavebněhistorickém vývoji.⁹² Milada Vilímková se tématu arcivévodských návštěv dotkla jen velmi okrajově a to tehdy, pokud konstatovala stavební úpravy jednotlivých pater, aniž by se soustředila výhradně na sledovaný časový rámec let 1723–1793. Vilímková je nicméně první autorkou, která stavební činnost na Pražském hradě kontextualizovala osobností Johanna Heinricha Dienebiera, aktéra hradního stavebního úřadu, když mu jako první z autorů vůbec věnovala biografickou kapitolu ve své monografii o Kryštofu a Kiliánu Ignáci Dietzenhoferech. Se závěry Milady Vilímkové ohledně profesionální výkonosti Johana Heinricha Dienebiera je možné se zcela ztotožnit.⁹³

Z hlediska Dienebierova působení ve službách císařského vyslance Jana Václava Gallase znamenaly zásadní příspěvek dvě práce. Martin Krummholz shrnul známá i zcela nová zjištění archivního výzkumu k Dienebierově roli gallasovského hofmistra v rámci diplomatického posláni svého pána.⁹⁴ Jiří Kubeš, editor monografie o císařských diplomatech, pak v rámci své knihy zařadil kapitoly o Dienebierově angažmá v Londýně a Římě. Osobnost pozdějšího stavebního písaře objevně zasazuje do prostředí dvorské společnosti a dává inspirativně tušit jeho možné dvorské vztahy i vliv, který díky nim mohl užívat i ve svém působení v pražské královské rezidenci po roce 1722.⁹⁵ Dvorskou interakci, která je zřejmá z písemné korespondence mezi Dienebierem a generálním ředitelstvím dvorských staveb ve Vídni a logicky odvoditelná z Dienebierova působení ve službách u vysoce postaveného dvořana Jana Václava Gallase, i z naznačeného vztahu s prominentním architektem vídeňského dvora karlovské doby Fischerem z Erlachu, je proto možné vnímat

⁹¹ PODLAHA, Antonín. Plány a kresby chované v kanceláři Správy Hradu pražského. *Památky archeologické: Monuments Archéologiques*. Praha: Archeologická komise při ČAVU, 1921, 1920–1921(XXXII), s. 77.

⁹² Takto konstatuje v poslední době BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře poloviny 18. století. In: MACEK, Petr, Richard BIEGEL a Jakub BACHTÍK. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6. –

VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. SHP, SURPMO Praha, prosinec 1972

⁹³ VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dietzenhoferové*. Praha: Vyšehrad, 1986, zvl. s. 188–191.

⁹⁴ KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr Johan Heinrich Dienebier (1667–1748). *Theatrum Historiae*. Pardubice: UPCE, 2011, 2011(9), s. 375–395.

⁹⁵ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře: česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 9–146. Česká historie. ISBN 9788074225741.

prizmatem definice vlivového jednání, jak je postuloval v rámci kapitoly o etiketě a ceremoniálu, v jejichž stresující kazajce se odehrává jednání dvořanů, Norbert Elias.⁹⁶

Jelikož se ubytovací procesy arcivévodů a arcivévodkyň odehrávaly na půdorysech dvorského apartmánu jižního traktu a dalších ubytovacích lokalit královské rezidence v Praze, bylo nutno obrátit pozornost i k teoretickým pracím z této oblasti. Z hlediska skladby šlechtického apartmánu byly pro mě zcela zásadní příspěvky Jiřího Kubeše, který se dlouhodobě zabývá podobou šlechtického apartmánu, jeho ceremoniální posloupností a s ní souvisejícím mobiliářovým obsahem. Na základě komparace šlechtických inventářů autor dospěl k závěrům o posloupnosti šlechtického apartmánu, a *in puncto* jednotlivých šlechtických apartmánů uvnitř palácových rezidencí, čímž jeho práce představují mezinárodně poučený přístup k hodnocení tohoto fenoménu. Jiří Kubeš ve své práci o vývoji obytné jednotky v sídlech vyšší šlechty (1550–1750), zpracované na základě komparativní sondy do inventářů šlechtických sídel, uvedl typ komparativní tabulky. Tyto tabulky jsou v názvoslovně modifikované podobě využity jako vzor, který byl užit i v přílohách k této disertační práci (viz příloha tab. I, II).⁹⁷ Ve spojitosti s J. Kubešem na tomto místě uvádíme i práce rakouského historika Christiana Benedika, který se zabývá obdobným tématem, ovšem pro byty vídeňského Hofburgu. Jeho typ ubytovací tabulky jednotlivých apartmánů dle pater rezidence byl rovněž užit v předkládané disertační práci.⁹⁸

Na základě znalosti inventářů, studovaných pro potřebu výkonu památkové péče, dospívá k hodnotným výsledkům i práce Evy Lukášové a Venduly Otavské. Pro předkládanou práci se jevily jako inspirativní zvláště pasáže Evy Lukášové o metodologii práce s historickými inventáři zámeckých sídel, zatímco Vendula Otavská pojednává dochovaný mobiliář a jeho interiérové užití, a to v rámci kontextu historické obytné jednotky.⁹⁹

⁹⁶ ELIAS, Norbert. *Die höfische Gesellschaft.: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie. Mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft.* 14. Suhrkamp, 2019. ISBN 978-3518-28023-2, s. 115–135.

⁹⁷ KUBEŠ, Jiří. Vývoj obytné jednotky, s. 79-90. ISN 1802-8128, k strategii reprezentace na příkladu šlechtického paláce zvl. KUBEŠ, Jiří. Palác rodu Colloredů z Wallsee na Malé Straně. In: FEJTOVÁ, Olga, Václav LEDVINKA a Jiří PEŠEK. *Život pražských paláců: Šlechtické rezidence jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby.* Praha: Scriptorium, 2009, s. 171-193. ISBN 978-80-86852-30-0 – ohledně posloupnosti šlechtického apartmánu a jeho výzdoby zvl. KUBEŠ, Jiří. Sídla Jana Jiřího Jáchyma hr. Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634–1689) v proměně. *Scientific Papers of the University of Pardubice – faculty of Humanities.* Pardubice: UPCE, 2003, 2003 (Series C9).

⁹⁸ Srov. BENEDIK, Christian. Die herrschaftlichen Appartements.: Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I., bis Kaiser Franz Joseph I. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege.* 1997, roč. 51/1997, č. 3/4, s. 552–570.

⁹⁹ LUKÁSOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér,* s. 7–74, 85 a násled.

Habsburským panovníkům jako českým králům a jejich reprezentacemi se poslední dobou věnoval autorský kolektiv pod vedením Jiřího Hrbka. Od tohoto autora pocházejí rovněž pasáže věnované pobytům v pražské rezidenci a celkově i mašinérii dvorské cesty a ubytovacích souvislostí na Pražském hradě. Velmi přínosné a inovativní je faktografické shrnutí, ve kterém Jiří Hrbek přehledně zpracoval dvorské cesty do Českého království v letech 1620–1792, byť v tomto přehledu nejsou zahrnuty cesty arcivévodské a cesty dalších příslušníků habsburské dynastie.¹⁰⁰

Rakouská historiografie věnuje intenzivní pozornost členům habsburské dynastie všeobecně a v jednotlivostech i arcivévodům a arcivévodkyním, kteří se vyskytli i v pražském královském sídle v rámci dvorských cest. Metodologicky základními studii k tematice dvorských cest karlovského a tereziánského období je práce rakouského historika Hanse Lea Mikoletzkyho.¹⁰¹ I disertační práce Moniky Zellmannové přinesla mnoho poznatků o dvorských cestách v období po roce 1740 i s přihlédnutím k tematice arcivévodského cestování.¹⁰² Dvorským cestám, resp. cestám *al incognito* Josefa II. se věnoval Wolfgang May. Svoje práce zasadil do širokého kontextu cestování suverénů pod cestovním utajením. Zároveň shrnul Josefovy zvyky během *al incognito* cest, během nichž se panovník takřka nikdy neubytovával v oficiálních rezidencích nebo aristokratických sídlech či klášterních rezidencích.¹⁰³ Obdobě se k tématu vyjadřují znalci josefínské tematiky Hans Leo Mikoletzky¹⁰⁴ a Karl Gutkas.¹⁰⁵ Popularizujícím způsobem se Josefovým dvorským cestám věnovala rovněž Monika Czerninová.¹⁰⁶ Velkým přínosem tohoto díla jsou graficky zpracované trasy Josefa II. Monika Czerninová se také vzácně zmiňuje o pobytu Josefa II. v pražské královské rezidenci ve společnosti arcivévody Leopolda (1764), bohužel bez udání zdroje či odkazu na archivní pramen, a tedy bez relevance pro moji práci.¹⁰⁷ Tuto zprávu o

¹⁰⁰ HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 535–551.

¹⁰¹ MIKOLETZKY, Hans Leo. *Hofreisen unter Karl VI. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*. Wien: Universität Wien, 1952, 1952(60), s. 265–285. ISSN 0073-8484-

¹⁰² ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*. 1965. Disertační práce. Universität Wien, Philosophische Fakultät. Vedoucí práce prof. Zöllner, Hantsch.

¹⁰³ MAY, Wolfgang. *Reisen „al incognito“*. *Zur Reisetätigkeit Kaiser Josepha II.* In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Wien-München, 1985, s. 59 a násled.

¹⁰⁴ MIKOLETZKY, Lorenz. *Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten*. Göttingen-Zürich: Muster-Schmidt Vlg., 1979. ISBN 3-7888-0107-5.

¹⁰⁵ GUTKAS, Karl. *Kaiser Joseph II. Eine Biographie*. Wien-Darmstadt: Peter Zsolnay Vlg., 1989. ISBN 3-552-04128-1.

¹⁰⁶ CZERNIN, Monika. *Der Kaiser reist inkognito. Joseph II. und das Europa der Aufklärung*. München: Penguin Verlag, 2021. ISBN 978-3-328-60057-2.

¹⁰⁷ Zde rovněž extenzivně pojednaný přehled prací s tematikou cest Josefa II., CZERNIN, Monika. *Der Kaiser reist inkognito*. s. 331–340. Cesta Josefa II. a jeho bratra Leopolda v roce 1764 do Prahy je

cestě Josefa II. naopak neuvádí poměrně recentní práce k tématu josefínských cest, kvalifikační (tj. diplomová) práce Rolanda Kratze.¹⁰⁸ Kavalírskou cestu nejmladšího syna Marie Terezie arcivévodý Maxmiliána Františka do Rakouského Nizozemí v roce 1774, během níž se objevil a ubytoval i v Praze, v rozsáhlé monografii o tomto habsburském arcivévodovi zpracoval Max Braubach.¹⁰⁹ Na tomto místě zmiňuji i práci z pera českého autora Milany Šmerdy, který zpracoval Josefovou cestu do českých zemí a Saska (1766). Ani zde není cesta Josefa a jeho bratra, arcivévodý, do královské rezidence zmíněna.¹¹⁰

Sandra Hertelová věnovala arcivévodkyni regentce Rakouského Nizozemí Marii Alžbětě vyčerpávající monografii a v rámci dalších studií si všimla i její následovnice v regentské pozici arcivévodkyně Marie Anny, sestry Marie Terezie.¹¹¹

Rovněž ubytování arcivévodů a arcivévodkyň ve dvorském apartmánu se rakouská historiografie plodně věnuje, a to zvláště pokud jde o sídla dynastie, která se nacházejí v dnešním Rakousku. Tereziánské období (nikoli ovšem předchozí doba karlovská) je pojednáno pro innsbrucký Hofburg. Kvalitně je téma ceremoniálu ve dvorském apartmánu pokryto pro druhou hlavní rezidenci Schönbrunn a pro pobytové rezidence v Laxenburgu či na loveckých a odpočinkových sídlech Hof a Holíč.¹¹²

Problematika tzv. pobočných sídel – z významných rezidencí jmenujme Pressburg a Ofen – je zpracována pro 18. století mizivě; a pokud, pak až pro tereziánské období po roce 1740. Praha je jako královská rezidence pojednána vždy jen naprosto okrajově a s nepřesnostmi, které vznikly díky nekritickému přebírání údajů ze starší literatury.

evidována i v soupise Panovnické pobyty v Čechách a na Moravě (1620–1792), která je přílohou knihy J. Hrbka.

¹⁰⁸ KRATZ, Roland. *Die Reisen Josefs II.* Diplomová práce, školitel Univ. prof. Mag. Dr. phil. Alois Kernbauer. Karl-Franzens-Universität Graz, 2014.

¹⁰⁹ BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz. Lester Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster.* Wien-München: Verlag Herold, 1961.

¹¹⁰ ŠMERDA, Milan. Cesta císaře Josefa II. do českých zemí a Saska. *Časopis Matice Moravské.* 2005, roč. CXXIV, č. 1, s. 83-107. ISSN 0323-052X.

¹¹¹ HERTEL, Sandra. *Maria Elisabeth: Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel 1725–1741.* Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 2014. ISBN 978-3-205-79480-6- HERTEL, Sandra. Maria Anna: Statthalterin Maria Theresias in den Österreichischen Niederlanden. In: TELESKO, Werner, Sandra HERTEL a Stefanie LISBOTH. *Die Repräsentation Maria Theresias: Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung.* Wien: Böhlau Verlag, 2020, s. 380–389. ISBN 9783205231813.

¹¹² BECK, Marina. *Macht-Räume* s.149–160.

Jelikož se ubytování habsburských princezen a princů, dětí i dospělých jedinců, odehrávalo ve sledovaných letech 1723–1793 na Pražském hradě jakožto v královské rezidenci, musel být brán v potaz i výběr z okruhu tzv. rezidenčního výzkumu.¹¹³

Výzkum vídeňské dynastické rezidenční sítě je traktován na půdě Rakouské akademie věd (ÖAW), která v roce 2018 zahájila vydávání ediční řady o osmisetleté historii vídeňského Dvorského hradu.¹¹⁴ Projekt nese název *Die Wiener Hofburg. Forschungen zur Planungs-, Bau- und Funktionsgeschichte*, monografie byly vydány péčí Nakladatelství Rakouské akademie věd (VÖAW).¹¹⁵ Ačkoli se tedy výzkum dle svého názvu prioritně zabývá plánovacími a stavebními strategiemi objednavatelů a stavebníků vídeňského hlavního sídla, nerezignoval na výsledky výzkumu rezidencí a tematiky *Wohnkultur*, které jsou v této řadě shrnuty pod termínem dějiny funkčnosti (*Funktionsgeschichte*). Prolínání pohledů výzkumu rezidencí je patrné např. ve 3. svazku této monumentální řady, který byl vydán pod vedením Helmuta Lorenze a Anny Mader-Kratky pro období 1705–1835.¹¹⁶ Zde bych chtěl akcentovat, že termínu rezidence je v rakouské „domácí“ historiografii, zvláště ve výzkumech z oblasti *Wohnkultur*, používáno méně častěji než v historiografii německé¹¹⁷ a bádání si dosud vystačilo s dobovými názvy habsburských sídel, tedy např. složeninami se substantivem *Burg* (*Hofburg*, *Hofburg zu Prag* atd.) či dalšími názvy sídel (*Schönbrunn*, *Favorita* atd.),¹¹⁸ byť se termínu rezidence pro habsburská sídla historicky užívalo již od

¹¹³HELMUT, Lorenz a Anna MADER KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAGW, 2016. ISBN 9783700178439, obdobně OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Wien – MMD Wien, 1997. ISBN 3-205-98680-6. nebo TELESKO, Werner, Richard KURDIOVSKÝ a Andreas NIERHAUS. *Die Wiener Hofburg und der Residenzbau in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert: monarchische Repräsentation zwischen Ideal und Wirklichkeit*. Wien: Böhlau, 2010. ISBN 32-057-8393-X.

¹¹⁴Dostupné on-line: <https://www.oeaw.ac.at/detail/news/von-den-habsburgern-bis-zur-republik-800-jaehrige-baugeschichte-der-wiener-hofburg-erforscht> [vyhledáno dne 3. 10. 2020.].

¹¹⁵Srov: <https://verlag.oeaw.ac.at/die-wiener-hofburg-seit-19181> [vyhledáno dne 3. 10. 2020.]

¹¹⁶HELMUT, Lorenz a Anna MADER KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAGW, 2016. ISBN 9783700178439.

¹¹⁷Kde byl tzv. výzkum rezidencí (*Residenzforschung*) reflektován kolem již roku 1985 na Univerzitě v Göttingenu, pod křídly Göttingenské akademie věd. K prof. Werneru Paravicinimu viz jeho biogram na stránkách Christian-Albrecht-Universität zu Kiel: <https://www.histsem.uni-kiel.de/de/das-institut-1/personalverzeichnis/professoren/paravicini>[vyhledáno 10. 3. 2021] (). Kromě této výrazné osobnosti se na bohaté činnosti editorsky podílel např. Jan HIRSCHBIEGEL, Andreas Bihrer nebo Joerg Wettlaufer. Srov. AUGÉ, Oliver. *Von der Residenz zum Hof ... und zurück? Die Residenzenforschung im Rahmen der württembergischen Landesgeschichte*. In: BAUER, Dieter R.MERTENS, Dieter a SETZLER, Wilfried, eds.: *Netzwerk Landesgeschichte: Gedenkschrift für Sönke Lorenz*. Ostfildern 2013, S. 55–70, s. 63.

¹¹⁸Okruh badatelů kolem historiků umění Wernera Teleska a Richarda Kurdiovského termín *Residenzenforschung* používá častěji. Srov. TELESKO, Werner, Richard KURDIOVSKÝ a Andreas NIERHAUS. *Die Wiener Hofburg und der Residenzbau in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert:*

tereziánské doby.¹¹⁹ Právě zmíněná publikace se však ve své třetí části přihlásila užitím tohoto substantiva k širokému proudu bádání o rezidenční tematice. Kapitola nese název Sféry rezidence (*Sphären einer Residenz*). Rezidence Hofburg je zde vnímána z pohledu vytváření dvorského životního světa (*Höfische Lebenswelten*), do kterého autoři zahrnují interakci suveréna a jeho okolí: bydlení, ceremoniální prostor, vnitřní vybavení včetně zvláštních prostorů pro utváření a vystavování sbírek, prostory sakrální (domácí kaple, hrobka, komorní kaple) a festivity. Rezidenci Hofburg také vztahují k městu „vně císařského sídla“: všeobecné otevřenosti (či uzavřenosti) rezidence k městskému organismu centrální Vídně a jejího okolí, ve zkratce *Hofburg-Stadt-Umlegungen*.

Nesmírně bohatá je s přihlédnutím k habsburským sídlům v tomto ohledu také historicky a umělecko-historicky zaměřená větev rakouské historiografie, která se od 90. let minulého století profilovala v okruhu vídeňského nábytkového muzea (*Museen des Mobiliendepots, Wien*). Zde se pod vedením dlouholetého ředitele Petera Parenzana začala na bázi archivní heuristiky, sbírkového fondu a habsburské rezidenční architektury in situ zabývat zmíněnou již *Wohnkultur*, tedy obytnou a zařizovací kulturou habsbursko-lotrinské dynastie v jejích reálných rezidenčních místech. Časový rámec těchto prací leží většinou v 19. a v časném 20. století, avšak parciální texty některých výrazných monografií se obracejí i k zakladatelskému významu Marie Terezie a Karla Lotrinského.¹²⁰ Jejich tematika našla v novém tisíciletí odezvu i ve středoevropském zahraničí, a to tam, kde se nacházejí rezidence habsbursko-lotrinské dynastie v České republice¹²¹ a v dílčích studiích i v Maďarsku.¹²² Časově se tyto práce ovšem už vymezují pro období tzv. dlouhého století.

monarchische Repräsentation zwischen Ideal und Wirklichkeit. Wien: Böhlau, 2010. ISBN 32-057-8393-X.

¹¹⁹ Tak např. v roce 1756 při povyšování Hradčan na 4. pražské město, zmiňuje Marie Terezie Pražský hrad jako „*Unsere koenigliche burg und residenz*“, v tereziánském katastru je pak již soubor budov uváděn jako „*Kais.Königl. Burg und Residenz*“. BOHUŠ, Rieger, Čelakovský JAROMÍR, Kalousek JOSEF a STUPECKÝ, Josef. *O královském hradě pražském: dobrá zdání, jež podali Zemskému výboru Království českého profesoři Čelakovský, Kalousek, Rieger a Stupecký*. Praha, 1907.

¹²⁰ OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Wien-MMD Wien, 1997. ISBN 3-205-98680-6.

¹²¹ Shrnutí problematiky mj. HALATA, Martin. Die Blondel'sche Burg. Zur Veränderung des Stils im Interieur des Kaiserlichen Appartements der Prager Burg in den Jahren 1848–1890. Blondelski grad. O spremembi sloga v cesarskem apartmaju praškega gradu v letih 1848–1890. LAVRIČ, Ana, ed. *Patria et orbi: Študije o srednjeevropski umetnosti: jubilejni zbornik za Damjana Prelovška = Essays on Central European art and architecture : festschrift in honour of Damjan Prelovšek*. 2015. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, s. 593–607. ISBN 9789612548735.

¹²² Např. budapešťský historik Péter Farbáky v textech o rezidenci, resp. Hradu v Ofenu během 19. století.

Jako nezbytnou součást rezidenčního specifika je nutné vnímat otázky ceremoniálu, který našel z řad dvořanů jak svoje příjemce, tak svoje aktéry (v našem případě dvorského ubytovatele stavebního písaře), pro které byl ceremoniál ve všech jeho podobách profesní každodenností. Otázky spojené s interpretací ceremoniálu ve dvorském prostředí nejsou ovšem předmětem předkládané práce, nýbrž jejím nezbytným kontextem. Z tohoto úhlu naprosto zásadní byla práce vídeňské historičky Irmgard Pangerlové. Irmgard Pangerlová v ní jednak naskicovala ceremoniální chování u vídeňského dvora, jednak shrnula otázky komorního přístupu ve vztahu k ceremoniálnímu významu dvorského apartmánu.¹²³

Předkládaná disertační práce rovněž sleduje proměny arcivévodského (a královského) apartmánu, které byly vyvolány masívní finanční podporou Marie Terezie do vnějškovosti pražské rezidence. Změny, reflektované v dochovaných plánových sbírkách a archivních zdrojích, vícekrát pojednala ve vyčerpávajících pracích (interních tiscích) Milada Vilímková a někteří další autoři. Zabývali se jednak tématem stavebněhistorického vývoje jižního traktu, jednak historií jednotlivých budov pražského rezidenčního konvolutu, ale i jejich částí.¹²⁴ Pojetí stavebněhistorického průzkumu, jak bylo prezentováno ve výzkumech Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), však není tématem mé práce a k opusu Milady Vilímkové a dalších z tohoto okruhu přihlížím zvláště tam, kde bezprecedentně pečlivě zpracovali archivní materiál a vytvořili tím komparativní korektiv badatelské práce.

Tématu obnovy habsburských rezidencí v Praze, Bruselu a Florencii se ve své princetonské disertaci věnoval pod vedením renomovaného historika Thomase Da Costy Kaufmanna Luciano Vanni.¹²⁵ V souvislosti s jeho pojmem *renovatio* (viz kapitola 1.2 Vymezení pojmů)

¹²³ PANGERL, Irmgard a SCHEUTZ, Martin. *Das Wiener Hof im Spiegel der Zeremonial Protokolle (1652–1800)*. Innsbruck: Studien Verlag, 2007 a zde PANGERL, Irmgard. Höfische Öffentlichkeit.: Fragen des Kammerzutritt und der räumlichen Repräsentation am Wiener Hof. In: s. 255–286. ISBN 978-3-7065-4471-9. Zmiňuji alespoň PEČAR, Andreas. Das Hofzeremoniell als Herrschaftstechnik? Kritische Einwände und methodische Überlegungen am Beispiel des Kaiserrhofes in Wien (1660-1740). In: ASH, Ronald G. a Dagmar FREIST. *Staatsbildung als kultureller Prozess.: Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in den Frühen Neuzeit*. Köln-Weimar-Wien, 2005, s. 381–404, VEC, Miloš. Zeremonie, Zeremonialwissenschaft. In: RITTER, Joachim a Gottfried GABRIEL, ed. *Historisches Wörterbuch der Philosophie: Band 12: W-Z*. Basel: Schwabe AG Verlag, s. 1302–1305.

¹²⁴ K tomuto srov. zvláště práce VILÍMKOVÁ, Milada a KAŠIČKA, František. Stavební proměny Středního křídla Pražského hradu. *Památky a příroda*. 1977, roč. 37, č. 3, s. 129–139– VILÍMKOVÁ, Milada a KAŠIČKA, František. Císařské kuchyně Pražského hradu. *Památky a příroda*. 1976, roč. 1976, č. 2, s. 67–70. VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972. Srov. rovněž LÍBAL, Dobroslav. *Jižní výběžek a Matyášova brána. I. Koncept*. Praha: SURPMO, 1967.

¹²⁵ VANNI, Luciano. *Renovation.: Habsburg-Lorraine Palaces in the 18th Century: Prague Castle, the Royal Palace in Brussels, and the Palazzo Pitti in Florence*. Disertační práce, vedoucí Thomas DaCosta Kaufman. Princeton: Princeton University, 2023.

si všímáme také obnovení přítomnosti panovníka v pražské rezidenci. Přítomnost panovníka, resp. v této době panovnice, byla obnovena v symbolické rovině po založení Tereziánského ústavu šlechticů. Téma Tereziánského ústavu šlechticů v pražské královské rezidenci monograficky zpracovala Michaela Žáková.¹²⁶ Vznik symbolického regentství v osobách představené nadace, arcivévodkyně abatyše, vyvolal reakci u ubytovacích rezidenčních služeb, kterou v naší práci sledujeme: po ukončeném renovatiu se druhé patro jižního traktu proměnilo v *Damenstiftappartement*, který zde doložitelně fungoval ve svém původním určení z konce 18. století až do konce monarchie.¹²⁷

Neoddělitelnou součástí ubytovacích strategií pro mladé panstvo i dospělé členy rodu však byla i vnitřní výbava apartmánů. Mobilie, resp. ceremoniální nábytek a jeho další doplňky byly ve sledovaném období jednak ceremoniálním instrumentem, ale i reprezentací moci ubytovávaných. Umělecká díla, zvláště závěsné obrazy nejsou v pochůzkových soupisech uvedeny – neznamena to ovšem, že se v interiéru nevyskytovaly.¹²⁸ Ostatně obdobná situace panovala i v Hofburgu – o přesném rozmístění uměleckých děl máme pouze sporadické zprávy z archivních zdrojů bez možné konfrontace s dalšími prameny, např. ikonografickými.¹²⁹ V úvahu rovněž přichází princip kompetence stavebního písaře - ubytovatele, který se musel v této otázce, tj. ve výbavě apartmánů uměleckými předměty, dohodnout a hlavně podřídit odpovědnosti zde se vyskytujícího správce císařských sbírek, a respektovat jeho názor. Mechanismus této kooperace dvou dvorských úřadů čeká na své zhodnocení a vůbec definici sfér vlivu, a proto tato práce o otázkách uměleckých sbírek, resp. obrazových sbírek v pražské královské rezidenci, nepojednává. Základní práci, která se zabývá vztahem dvorského eráru 18. století k obrazové výzdobě rezidenčních apartmánů, zůstává takřka šedesát let stará monografie Jaromíra Neumanna, přičemž její výkladové stati

¹²⁶ ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů* – ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů*, op.cit.-ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů na Pražském hradě*. Praha: Národní archiv, 2021. ISBN 978-80-7469-112-6 a rovněž ŽÁKOVÁ, Michaela. *Chudé aristokratky? strategie šlechticů k uchování společenského postavení v „dlouhém“ 19. století*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2023. ISBN 978-802-0033-819.

¹²⁷Na nutném korektivu dosavadního tvrzení, že *Damenstiftappartement* se nacházel v budově Tereziánského ústavu, bylo upozorněno autorem této práce v roce 2013. HALATA, Martin. *Damenstiftappartement*. In: HALATA, Martin; ŠŮLA, Michal a KARASOVÁ, Daniela. *Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800–1918*. 2013. Praha: Gallery, 2013. s.348-350.

¹²⁸ BENEDIK, Christian. Die herrschaftlichen Appartements.: Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I., bis Kaiser Franz Joseph I. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. 1997, roč. 51/1997, č. 3/4, s. 554.

¹²⁹ HAUPT, Herbert, *Archivalien zur Kunstgeschichte des Wiener Hofes*, III. Teil: Kaiser Leopold I.: Die Jahre 1661–1670, in: *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen*, Bd. 79, Wien 1983, s. I-CXXXV.

nejdou vybaveny citačním aparátem. Hradní obrazový fond, obrazárna, však disponuje bohatou odbornou bibliografií převážně z pera Elišky Fučíkové.¹³⁰

Různé typy sedacího a odložného nábytku byly doplňovány dvorskými textiliemi obvykle v kanonické barevnosti. Terminologicky závazné pro tuto část mojí práce byly texty Dany Karasové o typech dvorského nábytku¹³¹ a výše citované příspěvky Venduly Otavské a Věry Lukášové, které si všimají úlohy vzácných textilií v aristokratickém interiéru. Velmi přínosné pro definici reprezentace mladého panstva byly rovněž práce z oblasti dějin úpravy stěn papírovými tapetami, které se jako moderní trend šířily Evropou díky zásluze nikoho menšího, než byla Madame Pompadour. V „tsunami“ odborné literatury s touto tematikou je značně nadprůměrně vystavěna práce bavorských historiků a konzervátorů z roku 2006.¹³²

Ulrike Seeger a Gerbert Frodl se v souvislosti s výzkumem Horního a Dolního Belvederu Evžena Savojského zabývali vnímáním interiéru významného dvořana, jak ji představil ve své grafické produkci Solomon Kleiner. Kleinerovy veduty akcentují z dvorského mobiliáře prince Savojského to, co představovalo vysokou hodnotu raritní a materiální, a tím jistým způsobem vnutil příjemci pohledový vjem, spojený nejen s ušlechtilou uměleckou a mobiliářovou výbavou belvederských komnat, ale také s informací o významnosti majitele a jeho ekonomické úspěšnosti. Kleinerovo dílo bylo šířeno i jako reprezentace ve smyslu zpřítomnění a stálého připomínání.¹³³

¹³⁰ NEUMANN, Jaromír. *Obrazárna Pražského hradu*. Praha: Academia. Nakladatelství ČSAV, 1966.- Naposledy k dějinám sbírky FUČÍKOVÁ, Eliška. *Mojstrovine pinakoteke Praškega gradu. Tizian, Tintoretto, Veronese, Rubens in drugi*. Ljubljana: Narodna galerija, 2020. ISBN 9 781234567897. s. 15-39 (kde i celková bibliografie autorky k tomuto tématu). Literaturu naposledy shrnuje rovněž STECKEROVÁ, Andrea. *Petr Brandl. Příběh bohéma*. Praha: Národní galerie v Praze, 2023. ISBN 978-80-7035-822-1, s. 62 ad.

¹³¹ KARASOVÁ, Daniela. Zařizování u dvora – nábytkové typy, užívané v Městském traktu. In: HALATA, Martin; ŠULA, Michal a KARASOVÁ, Daniela. *Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800–1918*. 2013. Praha: Gallery, 2013. s. 30-77. ISBN 9-788086990880.

¹³² Zvláště zde ARNOLD, Astrid. Papiertapeten im 18. Jahrhundert: ihre technische Entwicklung und die Möglichkeiten einer Datierung und Zuschreiben. In: *Wieder Salonfähig. Handbemalte Tapeten des 18. Jahrhunderts*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016, s. 75–85. ISBN 978-3-7319-0293-5.

¹³³ Ulrike SEEGER a Gerbert FRODLL. *Belvedere.: Prince Eugene of Savoy's Garden Palace*. Wien: Christian Brandstätter Verlag, 2006. ISBN 978-3-85033-016-9.

1.4 Výzkumné otázky, pramenná heuristika a metoda práce

Vzhledem k výše zmíněné literatuře a se znalostí pramenné základny v ní prezentované byla od počátku zvažována nosnost tématu a s ní spojené výzkumné otázky. Jelikož byla v této fázi přípravy disertační práce známa situace s ubytovacími procesy arcivévodů a arcivévodkyň v letech 1800–1918,¹³⁴ pozornost byla obrácena na obdobnou tematiku v rozmezí let 1723–1793.

I na základě předchozí autorské zkušenosti s obdobným tématem během let 1800–1918 a na základě reflexe z odborné literatury, zvláště rakouské, bylo již na počátku zpracování tématu definováno, že hradní topografie a toponymie částí staveb budou uváděny i v úředním jazyce pramenů, tj. v němčině 18. století.¹³⁵ Časově se sledované období rozpadá na dvě periody, přičemž první je vymezena příchodem významného dvořana Johanna Heinricha Dienebiera do angažmá v rezidenčním stavebním úřadu a rokem 1748, kdy Dienebier umírá. Zhruba do roku 1755 rezidenční stavební úřad pokračoval, byť reorganizovaný, v obdobných kompetencích jako v dienebierovském období.

V druhé periodě po roce 1754, kdy královskou rezidenci naposledy navštívila Marie Terezie, ale zvláště po roce 1755 se však situace začala diametrálně měnit v souvislosti s jejím rozhodnutím začít s masivní přestavbou pražské rezidence a zároveň založit na Hradě svoji nadaci, Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě. Nadační rezidence zde vznikala v Rožmberském paláci, dosavadní druhé ubytovací rezidenční lokalitě, a logicky vzato bylo nutné její ubytovací možnosti nahradit během tereziánské stavební akce. Po roce 1755 začíná v hlavní ubytovací lokalitě, jižním traktu, vznikat nová patrová distinkce, která se projevila i vznikem nového arcivévodského apartmánu ve druhém patře a zároveň dostavbou patra třetího, které teoreticky mohlo rovněž sloužit jako ubytovací náhrada za rožmberský dům, byť se toto nové patro nazývalo patrem komornickým. Samozřejmě že nové ubytovací možnosti se nyní objevily i v dalších přestavovaných lokalitách královské rezidence – v příčném traktu i ve dvou pavilonových výběžcích kolem prvního hradního nádvoří, stejně

¹³⁴ V pražské královské rezidenci se ve zmíněném období ubytovací procesy zcela opíraly o vzory v rezidencích vídeňského dvora, hlavně v Hofburgu HALATA, Martin; ŠULA, Michal a KARASOVÁ, Daniela. *Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800-1918*. Praha: Gallery, 2013. ISBN 978-80-86990-88-0.

¹³⁵ Pasáže z archivních zdrojů jsou zpracovány, resp. přepisovány dle ŠTŮVÍČEK, Ivan. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 2002. ISBN 80-86466-00-0. s. 60–61. – Původní názvy uvádíme kurzivou v závorce za jejich českým zněním.

tak jako v budově, která je spojila a do níž byla zakomponována volně stojící Matyášova brána.¹³⁶ Horní hranicí této práce je rok 1793. V tomto roce byl již obyvatelný apartmán arcivévodkyně abatyše Marie Anny, která se sem rovněž ceremoniálně nastěhovala a pobyla zde do sklonku roku 1799. Marie Anna byla do svého postu uvedena jako trvalá zástupkyně již zemřelé císařovny Marie Terezie a na žádost českých stavů, aby funkci abatyše vždy vykonávala habsburská princezna. Jejím odchodem z tereziánské nadace na Hradčanech došlo dle mého názoru k rozmělnění intence Marie Terezie, která po celou dobu svojí vlády bojovala o uznání pragmatické sankce. Do tohoto zápasu o uznání ženské panovnice v čele habsburské dynastie pak patřilo i *renovatio* pražské rezidence, v němž se spojila jak stavební aktivita, tak duchovní odkaz zhmotnělý právě tereziánskou nadací a její abatyší.

Periodizace, vytyčená výše, odpovídá i hlavním archivním zdrojům, z nichž bylo čerpáno. Šlo především o dochovanou registraturu rezidenčního stavebního úřadu včetně rozsáhlého plánového archivu z doby působení Johanna Heinricha Dienebiera (1722–1748) a z období následujícího, tj. od roku 1749 do roku 1802. Dienebierova smrt sice znamenala ztrátu pro zdejší ubytovací a stavební úřad, ovšem instituce musela fungovat dále i bez svého významného představitele. Ani to, že rok poté se mění struktura stavebního úřadu, neznamenovalo pro ubytovací procesy významnou změnu, jak se ostatně ukázalo při poslední návštěvě Marie Terezie zde v roce 1754. Rezidenční stavební úřad pozbývá postupně svého vlivu až s rozhodnutím Marie Terezie přestavět královskou rezidenci v Praze. V důsledku tohoto je funkce rezidenčního ubytovatele již jenom formální a ubytovací procesy se během tereziánské přestavby, resp. v letech 1755–1763, v pražské rezidenci vůbec neuskutečňovaly, protože dvůr sem nepřijížděl. Rezidenční stavební úřadu se začíná stále více ocitát pod dohledem vysoce poučených odborníků z vídeňského stavebního ředitelství a mobiliářového ředitelství. Tyto dvě dvorské instituce pak postupně svoje činnosti začínají koordinovat s úřadem českého gubernia a v královské rezidenci s nově vzniklým úřadem zámeckého inspektora (1775), který nahradil dosavadní agendu rezidenčního stavebního úřadu.¹³⁷

¹³⁶ Brána byla stavěna v letech 1607 (vykopání základů), v roce 1613 byla pravděpodobně dostavěna. Na ní navazují hlavní schodiště hlavní schodiště pak vedlo skrz všechna palácová patra a bylo dvouramenné. Situace je komplikována tím, že v archivním materiálu z období 17. století není ke stavebním činnostem v okolí Matyášovy brány a v jižním křídle zpráv. LÍBAL, Dobroslav. *Jižní výběžek a Matyášova brána. I. Koncept*. Praha: SURPMO, 1967, s. 17–18, 20.

¹³⁷ K tomuto RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossbergu: paměti Josefa Rudolpha z Wartburgu, syna hradního inspektora*. Paměť (Academia). Praha: Academia, 2013. ISBN 978802002234-9, s. 15.

Na základě těchto skutečností bylo dospěno k předběžné hypotéze, že návštěvy princů a princezen habsburské i dalších dynastií se v období 1723–1748 (resp. do roku 1755, kdy začíná velká přestavba hlavní ubytovací lokality, jižního traktu a Rožmberského paláce) v královské rezidenci v Praze musely odehrávat v rámci dobrého rezidenčního zázemí, a hlavně za souměřitelných podmínek jako v hlavním sídle dynastie, ve vídeňském Dvorském hradu, Hofburgu. V Hofburgu se enfiláda ceremoniálních místností spojila poprvé kolem roku 1660 v prvním patře Leopoldinského křídla, přičemž v soudobých pramenech byla zdůrazněna jednotná linie za sebou jdoucích komnat, propojených otevíranými dveřmi, což vyvolávalo onen kýžený efekt průhledu skrz celou řadu skvostných pokojů,¹³⁸ a to ve dvorských apartmánech prvního a druhého patra. Na Pražský hrad apartmánovou souslednost do jižního traktu uvedl císař Rudolf II., když ve svém apartmánu zřídil za sebou jdoucí enfiládu pokojů, a to jak v reprezentační části bytu, tak ve svých soukromých pokojích. (viz dále kapitola 2.2)

Dá se předpokládat, že u aktéra stavebního úřadu stavebního písaře Johanna Heinricha Dienebiera existovala zkušenost s ceremoniální praxí v rámci apartmánu, přičemž zásadní roli sehrála Dienebierova zkušenost s apartmány papežského Říma, kde se apartmán v přibližném složení trabantský sál, dvě až tři antekomory, audienční místnost a retiráda rozšířil již kolem roku 1600.¹³⁹ Vyslání Dienebiera do Prahy se bezesporu odehrálo v rámci dvorské interakce a na základě vlivového jednání, jak je definoval v rámci kapitoly o etiketě a ceremoniálu, v jejichž rámci se odehrává jednání dvořanů jako projev moci, Norbert Elias.¹⁴⁰

Výzkumná otázka pro první časové období tedy zní, kde byli arcivévodové ubytováni v rámci jižního traktu a rožmberského domu (do roku 1755). Generuje další výzkumné dotazy: byly ubytovací podmínky z ceremoniálního a apartmánového pohledu stejné u nezletilých arcivévodů a arcivévodkyň i dospělých členů dynastie a odehrávaly se přísně v rozmezí patrové distinkce hlavní ubytovací lokality, jižního traktu královské rezidence (a Rožmberského paláce)?¹⁴¹

¹³⁸ KUBEŠ, Jiří. Vývoj obytné jednotky, s. 81.

¹³⁹ KUBEŠ, Jiří. Vývoj obytné jednotky, s. 80.

¹⁴⁰ ELIAS, Norbert. *Die höfische Gesellschaft.: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie. Mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft.* 14. Suhrkamp, 2019. ISBN 978-3518-28023-2, s. 115–135.

¹⁴¹ K patrové distinkci poprvé MORÁVEK, Jan a Zdeněk WIRTH. *Pražský hrad v renesanci a baroku.* Praha: Orbis, 1947.

Pro druhou část sledovaného období, tj. 1754–1793 je výzkumná otázka takřka identická, musí se však nutně kontextualizovat v situaci, která pro arcivévodský apartmán nastala tereziánskou stavební akcí a vznikem nové úřední struktury v rezidenci, kdy ubytovací správu přebírá v roce 1755 nově zřízený zámecký inspektorát, který reflektoval ve svých písemnostech již i věci týkající se arcivévodské ubytovací (a vůbec panovnické) služby, aniž by je řešil z pohledu rezidenční stavební agendy.¹⁴²

Práce ve své pasáži pro období 1723–1748 vychází z komparace písemných pramenů a plánových sbírek, přičemž byla užita přísná heuristická kritika archivních pramenů. Metodologicky nemohl být využit ceněný pramen pro konstatování a definici skladby obytných prostor, jimiž jsou inventáře pokojů. Inventáře pokojů v období 1723–1748 se pro jižní trakt nedochovaly, nejspíše ani nebyly vedeny vzhledem k nepřilíš časté dlouhodobější přítomnosti dvora v tomto období v pražské rezidenci.¹⁴³ Místo nich však byly kvalitním zdrojem tzv. (revizní) pochůzkové inventáře místností, které si pro svoji potřebu vytvářel stavební písař ubytovatel v letech od karlovske korunovace až do svého odchodu z funkce ve stavebním úřadu.¹⁴⁴ Situace je velmi rozdílná v letech 1749–1775, kdy správní efektivita dienebierovského úřadu zmizela i s jeho představitelem, a proto již neexistují (revizní) pochůzkové inventáře a s nimi související plánové podklady.

Od roku 1775, resp. 1780, kdy do rezidence přišla silná osobnost v podobě nového zámeckého inspektora Josepha Rudolpha,¹⁴⁵ se opět heuristická situace upravuje ve prospěch extenze archivních zdrojů, a dokonce se začíná objevovat značné množství

¹⁴² Registratura je uložena v Archivu Pražského hradu, ve fondu Zámecká inspekce.

¹⁴³ Odpovídá tomu skutečnost, že teprve od okamžiku dlouhodobějšího pobytu člena rodu v královské rezidenci, tj. od roku 1809–1810, jsou dochovány inventární soupisy jeho apartmánu. O tři dekády později pak inventáře byly vedeny obligatorně na základě tzv. inventářové reformy dvorského furýra Vincence Caballiniho. K tomuto srov. HALATA, Martin a Daniela KARASOVÁ. Židle a byrokracie z Hofburgu. In: PRIMUSOVÁ, Adriana, ed. *Na čtyřech nohách: sedací nábytek Pražského hradu: [11.4.-16.7.2006, Letohrádek královny Anny, Pražský hrad: katalog.* 2006. Praha: Správa Pražského hradu, 2006, ISBN 80-86161-97-8, s. 13–14, 30–50, 66, 70, 77.

¹⁴⁴ Revizní pochůzkové inventáře je pracovní název pro konceptní typ inventáře z provenience stavebního úřadu. Vznikal ad hoc při prohlídce dvorských apartmánů, a v tomto smyslu představoval pomocný materiál při ubytovacích procesech. Pochůzkový inventář nikdy nebyl přepsán do čistopisné podoby písemností, v jaké jsou známy ze stejného prostředí pro konec 18. století pro období Ernsta Rudolpha.

¹⁴⁵ Joseph Rudolph, zámecký inspektor v letech 1780–1816, zakladatel služební dynastie Rudolphů, od roku 1856 s predikátem von Wartburg, na Pražském hradě. K jeho osobě i rodinným následovníkům srov. K tomuto RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossbergu: paměti Josefa Rudolpha z Wartburgu, syna hradního inspektora.* Paměť (Academia). Praha: Academia, 2013. ISBN 978802002234-9, s. 10 násl.

inventářů různých typů. Pro potřebu této práce byly zvláště důležité tzv. přebírací inventáře, jimiž nový inspektor shrnul status quo sbírek či nábytku, ale i tzv. *fundu instruktu*.¹⁴⁶

Pro období 1755–1761 naopak takřka nejsou zastoupeny plány rezidenčních podlaží. Jednak plánové podklady vznikaly v gesci dvorských stavitelů, resp. Nicolause Pacassiho a jeho spolupracovníků, jednak Joseph Rudolph (ani jeho krátkodobě ve funkci působící předchůdce)¹⁴⁷ nebyl tak zdatný v architektonické kresbě jako Johan Heinrich Dienebier.¹⁴⁸ Dochovaných plánů tedy není mnoho – jsou k dispozici v albertinské sbírce ve Vídni a v hradním archivu.¹⁴⁹

Na základě těchto skutečností krystalizovala pracovní metoda, kterou je komparativní heuristika archivních zdrojů. Náročný metodologický úkol při přípravě disertační práce vyvstal v okamžiku, kdy bylo nutno spojit dnes samostatné plánové sbírky s písemnou agendou stavebního úřadu z let 1723–1748. Spisy během celého sledovaného období tvořily živou registraturu stavebního rezidenčního úřadu, zatímco dnes jsou rozděleny do dvou archivních fondů. Pro účel této práce bylo nezbytné znova rekonstruovat – alespoň v komparativních podkladech – původní registraturu stavebního úřadu let 1723–1748 a na základě konkordančních seznamů určit, které písemné zdroje se vztahují ke konkrétním plánovým podkladům v řádu stovek kusů. Byla to heuristicky náročná práce, která přinesla jasný výsledek v definici skladby obytných prostor do poloviny 18. století. Paralelně musel být srovnáván velmi specifický druh pramene, tj. zmíněný (revizní) pochůzkový inventář apartmánu. Ten vznikl (dle mého názoru) vždy v jistém časovém tlaku před ohlášenou dvorskou návštěvou. Písemnost nese jasné konceptní znaky a pro svoji „manažerskou“ práci je připravoval dvorní ubytovatel a stavební písař Dienebier. Základními zdroji v rovině písemné správní agendy pak jsou písemnosti typu objednávka, vyúčtování, kvittance nebo žádost o proplacení dodaného zboží. V době dienebierovského stavebního úřadu jsou navíc k dispozici knihy zpráv (*Berichte*) a vyúčtování (*Wochen Zettel*). Naprosto primárním pramenem, který nahrazuje inventářové seznamy, pak jsou pečlivé písemné podklady k jednotlivým ubytovacím akcím, které si stavební písař vedl k ubytovacím událostem z let 1723, 1725, 1743 a 1744, v nichž vynikají přehledy ceněných součástí apartmánového

¹⁴⁶ Veškerého materiálu a přístrojů, které se nacházely v hradních skladištích.

¹⁴⁷ V letech 1775–1780 vedl zámecký inspektorát Wenzl Zirani.

¹⁴⁸ K Dienebierově možné architektonické tvorbě srov. VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitele paláců a chrámů*, s.160–178.

¹⁴⁹ K jejich soupisu srov. VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad-Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972, s. 130 a násled.

vybavení – špalírů, svítidel, ceremoniálního nábytku a interiérového textilu. Tyto podklady k jednotlivým ubytovacím eventualitám nepodávají kontinuální obraz ceremoniální výbavy arcivévodských apartmánů, ale jeho hodnotný výsek, a proto byly zpracovány metodou sondy. Metodou sondy práce představuje projevy reprezentace arcivévodů a arcivévodkyň skrze uměleckořemeslné pojetí interiérové výbavy s ohledem na jeho charakter dvorského ceremoniálního mobiliáře.

Neexistence apartmánových inventářů bohužel v případě Pražského hradu neumožňuje jejich ztotožnění s *in situ* dochovanými mobiliárními kusy. Zároveň je nutné konstatovat, že pro Hrad let 1723–1748 jsou jen v minimálním počtu dochovány návrhy na vybavení interiérů zařizovacími předměty-nepředstavují podklad pro jejich umělecko řemeslné pojednání nebo zařízení apartmánu mobiliářem, ale pouze velmi zběžně naskicované informandum pro úředníky stavebního úřadu o obecné podobě mobiliárního kusu.

Pro Rožmberský palác je pramenná situace v 1. polovině 18. století totožná, co se týče archiválií v Archivu Pražského hradu: jde o písemnou aktovou agendu a dnes separátně uložené plánové podklady, kdysi vedené společně ve funkční příruční registratuře, protože i ony vznikaly rukou Johanna Heinricha Dienebiera.¹⁵⁰ Pro rožmberskou rezidenci však je dochován naprosto ojedinělý inventář místností z roku 1746. Pramen, který akcentuje vybavení paláce dvorskými textiliemi a dílčím způsobem konstatuje také existenci dvorského nábytku, byl sestaven jako sumarizující s odkazy na minulé léta 1737–1746, tedy dle všeho jde o inventář, který nahradil několik starších (a dnes neexistujících) inventářů rožmberské rezidence v době, kdy plnila funkci druhé ubytovací lokality. Inventář rožmberského domu tak má neocenitelnou komparativní hodnotu i pro hlavní ubytovací lokality jižního traktu. Inventář je uložen v Národním archivu, ve fondu Stará manipulace v signatuře K, která obsahuje povětšinou věci týkající se korunovační agendy a korunovačních cest, a proto dosud nejspíše unikál pozornosti.¹⁵¹

Pro poznání projevů reprezentace moci není pro pražskou rezidenci k dispozici ikonografický materiál, který by ve sledovaném období prezentoval dvorské interiéry. Jako o paralelu jsme se však mohli opřít o grafická alba středoevropské proveniencí první poloviny 18. století. V roce 1719 vytvořil drážďanský dvorní malíř Raymond Le Plat důležitý ikonografický zdroj – zachytil interiéry vídeňského Hofburgu u příležitosti svatby

¹⁵⁰ Archiv Pražského hradu, fond HBA, fond Stará plánová sbírka.

¹⁵¹ Praha, Národní archiv, fond Stará manipulace, K 1/83, fol. 329–338.

dcery Josefa I. Marie Josefy s Bedřichem Augustem Saským Wettinem. Veduty piana nobile Amalienburgu ukazují sice řídce zabydlený interiér, avšak z pohledu Le Plata akcentované dvorské „cennosti“: špalíry, gobelíny, závěsy přes okna a dveře. Závěsné obrazy zachyceny nejsou, naopak podtržen je trůn s baldachýnem či osvětlovací centrální tělesa, mnohoramenné lustry z křišťálu.

Salomon Kleiner pak v letech 1731–1740 vytvořil grafické album pohledů do paláce Evžena Savojského, Horního Belvederu, které zachycují soukromý i veřejný apartmán i princovo refugium v Dolním Belvederu.¹⁵² Tyto ikonografie napomohli pochopit to, co dvořan (obecně i člověk 18. století) vnímal a spatřoval jako hodné pozornosti, jako reprezentaci suveréna majestátu, jeho moci, bohatství a schopností.

Tato alba grafických listů, která zachycují interiéry nejvyšších představitelů dvorské společnosti, představují dvorský interiér vcelku a se všemi jeho součástmi mobilního i imobilního vybavení a v komparaci s písemnými zdroji, které vytvářel v první polovině 18. století pro královskou rezidenci v rámci arcivévodských ubytování Johann Heinrich Dienebier, představují možné srovnání toho, co i tento člen dvorské společnosti vnímal jako hodnotu majetkovou i jako reprezentaci moci jejího nositele.

Jisté riziko ovšem vyvstává v invenčnosti autora kresebné předlohy. To je případ např. zde zmíněných pohledů do Belvederu Evžena Savojského, kdy sice záběry jeho komnat ukazují interiéry vybavené jen několika zásadními ceremoniálními kusy mobiliáře, avšak studium dochovaných inventářů potvrdilo mnohem větší množství předmětů, kterými se Evžen Savojský obklopoval.¹⁵³ Ikonografické prameny jsou však i přes tento hendikep základním zdrojem informace, kterou lze kvalitní interpretační metodou dobře uchopit.¹⁵⁴ Situace zmíněných grafických alb je obdobná hodnotě písemných inventářů místností (byť se v našem případě do roku 1748 nevyskytují), rovněž nemusejí vždy zachycovat všechny vybavy interiéru, ale dokonce ani prostory i celé části patra, kterou popisují. Tato premisa je skutečně zásadní – do velkých formálních prostor bylo vybavení velmi často vnášeno ad hoc v době, kdy byl prostor zrovna používán kvůli konkrétní společenské události, přičemž zařízení interiérů – dekorativní nebo užitné – bylo mezitím uloženo ve skladištích.¹⁵⁵ Podle

¹⁵² HUSSLEIN-ARCO, Agnes. Salomon Kleiner und seine Radierfolge über die Gartenschlösser des Prinzen Eugen von Savoyen. In: KLEINER, Salomon. *Das Belvedere*. Wien: Belvedere Wien, 2010, nestr. ISBN 978-3-901508-82-0.

¹⁵³ HUSSLEIN-ARCO, Agnes. Salomon Kleiner, nestr.

¹⁵⁴ Obdobně LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 12.

¹⁵⁵ LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 10.

inventářových popisů je tedy vlastně vcelku obtížné vyslovit jednoznačný závěr o jejich vzhledu a úrovni zařízení, protože reprezentace a luxus majitele se do nich nemusely promítnout. Lakonická písemná konstatování personálu, který soupis pořizoval, je navíc známkou každodennosti, kdy drahocenné předměty a materiály mohly úředníkovi připadat jako běžná součást místa, ve kterém se profesionálně pohybuje.

Pro ubytovací strategie mladého panstva i jeho dospělých členů byly zásadní i seznamy osob, které se účastnily dvorské cesty do Prahy a byly zde ubytovány. Pro tuto část výzkumu se daly užít seznamy spolucestujícího hofštátu, které jsou uloženy v aktech bývalých dvorských štábů v archivech ve Vídni a Praze. Nezbytnou podmínkou jejich studia je přísná srovnávací kritika všech verzí jednoho seznamu spolucestujícího hofštátu. Ke korektuře tohoto zdroje byly využity rovněž tištěné dvorské kalendáře se seznamy všech členů hofštátu. Vakantní ovšem zůstává rok 1744, kdy dvorský kalendář nejspíše nevyšel ani v kapesní velikosti, rozhodně však není v žádné z paměťových institucí k dispozici.¹⁵⁶ Celá řada doplňkové historické fakticity i ve smyslu vzájemné kritiky pramenů se nachází rovněž ve fondu Ältere Zeremonialakten (ÄZA), v Rakouském státním archivu, v oddělení Domáci, dvorský a státní archiv.¹⁵⁷

I když po smrti písaře Johanna Heinricha Dienebiera zmizel typ pramenů, které byly nazvány revizními pochůzkovými inventáři – podle všeho tato změna souvisela se zrušením funkce stavebního písaře a roztržštěním jeho pozice mezi dva úředníky, v úvahu ovšem také padají osobní dispozice k vykonávané práci, základní typy pramenů dienebierovského období jsou však vedeny i pro tuto dobu. Jde zvláště o tzv. týdenní rejstříky (*Wochenzetteln*), ve kterých je sledovatelný postup přestavby jižního traktu v letech 1755–1791 a týdenní zprávy (*Berichte*), které jsou uloženy v Archivu Pražského hradu.¹⁵⁸ Mnohdy jsou ovšem tyto údaje naprosto chaotické a je nutné je komparovat s plánovými podklady do poloviny 18. století, neboť víme, že stavební akce nakonec nebyly tak razantní, aby „revolučně“ změnily

¹⁵⁶ Wien, HHStA, fond ÄZA, kart. 32–43 (1723–1744). Tzv. Dvorské kalendáře jsou k dispozici pro období 1725–1739 v knihovně Rakouského státního archivu, resp. v Domácím, dvorském a státním archivu, dílem jsem je studoval v Knihovně města Vídně. K nim srov. mj. KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof – und Ehrenkalender zu Wien als Quelle für die Hofforschung.: Eine Analyse des Hofpersonals in der Epoche Kaiser Karls VI. (1711–1740)*. Wien, 2009. Diplomová práce. Universität Wien. Vedoucí práce prof. Mag. Dr. Martin Scheutz. – KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765: Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle*. Innsbruck-Wien – Bozen: Studien Verlag, 2013. ISBN 978-3-7065-5324-7.

¹⁵⁷ Wien, Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), oddělení Haus-, Hof-, Haus- und Staatsarchiv, Oberste Hofmeisteramt (OMeA), fond Ältere Zeremonialakten (ÄZA), kart. 31, 32, 33, 36, 41, 43 (období 1723–1744).

¹⁵⁸ Archiv Pražského hradu, fond HBA.

půdorysnou situaci, a ve vztahu k probíhající přestavbě jsou relevantní.¹⁵⁹ Prameny, které pak zachycují konkrétní ubytovací situace, jak nastaly po ukončení po ukončené přestavbě jižního křídla přibližně v roce 1761, se kromě fondu stará plánová sbírka¹⁶⁰ a dvorský stavební úřad¹⁶¹ rovněž nově nacházejí ve fondu zámecký inspektorát. Tento úřad byl navíc od roku 1792 povinen vést plánový archiv k okamžitému výkonu své služby.¹⁶² Prameny i pro toto období se nacházejí v Národním archivu v Praze. Zde byly konzultovány nejen fondy Tereziánského ústavu šlechticů,¹⁶³ ale i materiály k budování bytu arcivévodkyně abatyše (*Damenstiftapartement*) od 90. let 18. století. Zajišťovací agenda dvorských cest byla řešena prezidiem českého gubernia a přes jeho finanční oddělení (*camerale*) procházely masivní i finanční injekce nejen do zřízení tohoto bytu ve druhém patře jižního traktu, ale i investice spojené s jeho ceremoniální a reprezentační výbavou.¹⁶⁴

Nově se pro Jižní trakt vyskytl kolem roku 1800 v souvislosti s odchodem a poté úmrtím arcivévodkyně abatyše Marie Anny (1770–1809) pokojový inventář, neboť bylo zapotřebí ověřit, co se zde z mobiliáře rozmístěného v apartmánu před červencem roku 1791¹⁶⁵ vůbec nachází. Paralely s dienebierovskými pochůzkovými inventáři sice existují, ovšem rané 19. století již akcentovalo přesný popis jednotlivých kusů výbavy v konkrétním prostoru arcivévodského patra, a tudíž nejsme vázáni na komparace s jinými zdroji, např. s grafickými alby jako v Dienebierově éře. Některé ze zmiňovaných kusů apartmánu Marie Anny se s největší pravděpodobností dochovaly *in situ*, resp. v hradních sbírkových fondech dodnes, jak potvrzuje rozbor korpusu sedacího nábytku Pražského hradu z roku 2005.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Chaotičnost údajů o tereziánské přestavbě konstatuje mj. VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972, s. 122.

¹⁶⁰ Zde plány jednotlivých pater Jižního traktu po přestavbě, sig.157 A /22-25.- k postupu přestavby dle tzv. Wochenzettel SVOBODA, Jiří. *Tereziánská přestavba Hradu (1755–1775): Místopisný rejstřík k Týdenním účtům*. Interní strojopis. Archiv Pražského Hradu, nedat. (1968).

¹⁶¹ Zprávy o příjezdech některých členů dynastie v letech 1754–1786, fond HBA, kart. 103-106.

¹⁶² APH, fond Zámecká inspekce, karton č. 1–8, SVOBODA, Josef. *Chronologie Pražského hradu. I., díl*, Praha: KPR – interní tisk, 1972, s.92, 106.

¹⁶³ Praha, Národní archiv, fond Tereziánský ústav šlechticů.

¹⁶⁴ Vše Praha, Národní archiv, fond České gubernium – Camerale, fond České gubernium – Presidium.

¹⁶⁵ Císař Leopold II. jmenoval Marii Annu, svoji dceru, za abatyši tereziánské nadace 21. července 1791. ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů*, s. 247.

¹⁶⁶ Srov. PRIMUSOVÁ, Adriana, ed. *Na čtyřech nohách: sedací nábytek Pražského hradu: [11.4.-16.7. 2006, Letohrádek královny Anny, Pražský hrad: katalog*. Praha: Správa Pražského hradu, 2006. ISBN 80-861-6197-8.

2. Byrokratické zázemí pražské rezidence 1723–1748

2.1 Arcivévodské rezidenční apartmány 18. století v Hofburgu, Schönbrunnu, Innsbrucku, Prešpurku a Ofenu.

Královská rezidence v Praze vycházela v časovém rozpětí předkládané práce ve své správě, do níž patří i námi sledované téma, ze „sdílených principů“ ústřední dvorské správy, jak byla postupně vytvářena po vzniku čtyř hlavních dvorských správních úřadů císařem Ferdinandem I. na základě tzv. dvorských řádů z ledna 1527 a z ledna roku 1537.¹⁶⁷

Vzhledem k tématu disertační práce a pro následnou komparaci s pražskou situací je nezbytné se zabývat situací okolo obytných prostor arcivévodů a arcivévodkyň i na dalších vedlejších sídlech habsburského rodu. Sledování ubytovacích podmínek habsburských arcivévodkyň a arcivévodů v těchto vedlejších sídlech však naráží na to, že jen v některých případech jsou tyto údaje v odborné literatuře jakožto odrazovém můstku pro další bádání k dispozici. Pro případové studie k některým rezidencím dokonce nejsou k dispozici zase relevantní archivní zdroje, na jejichž základě by tamní situace mohla být konstatována.

Nedostatek archivních pramenů je heuristickou komplikací i pro hlavní habsburské rezidence, vídeňský Hofburg a Schönbrunn. Je známo, že v tereziánské době se tamní ubytování arcivévodkyň a arcivévodů odehrávalo na základě seniorátního principu (práva nejstaršího arcivévodkyne na nástupnictví). V rámci tohoto principu se u nejstaršího z dětí, případně ještě u druhého nejstaršího sourozence, obvykle odehrával ceremoniál pro všechny mladší sourozence, všední i sváteční obřadní protokol. Nejstarším sourozencům byl proto obvykle přidělen samostatný apartmán nedaleko rodičovského, zatímco ostatní děti pobývaly pospolu v jedné enfiládě.¹⁶⁸ V Hofburgu děti císařských párů vyrůstaly odděleně od svých rodičů, a to ve vlastních pokojích: rakouští historikové konstatují, že vymezení druhého patra jako patra pro mladé panstvo bylo stanoveno v době Marie Terezie a Františka Štěpána. Jejich děti bytovaly především ve druhém patře Starého hradu a zde se poprvé objevuje v plánech patra jeho specifikace jako „patro mladého panstva“. Tento společný byt

¹⁶⁷ PANGERL, Irmgard. 1. Der Hofstaat des Kaisers. 1.1. Das Obersthofmeisteramt. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas., ed. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in den Frühen Neuzeit: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstlichen Finanzwesen.*.. Wien: Böhlau, 2019, ISBN 978-3-205-20766-5, s. 150–157, násl.

¹⁶⁸ MADER-KRATKY, Anna. Die Erzherzogliche Appartements im 18. Jahrhundert. In: LORENZ, Helmut a Anna MADER – KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705-1835*, s. 341–345.

nezletilců je však právě kvůli pramenné nedostatečnosti jen obtížně lokalizovatelný.¹⁶⁹ V žádném případě však nešlo o zvláštní palácové křídlo, nebo dokonce arcivévodům trvale vyčleněné podlaží. (viz situace v pražské královské rezidenci, kapitoly 2.3.-2.3.2, 4.,5.).

Nedostatečnost archivních zdrojů však neznamená, že by arcivévodské apartmány neexistovaly už i před nástupem Marie Terezie na panovnický stolec. V roce 1705 se císařovna Eleonora Magdalena¹⁷⁰ nastěhovala do tzv. vdovského apartmánu, čímž se uvolnil její dosavadní byt v 1. patře Schweitzerhofu, a uvolnila byt pro císařské nezletilce. Tím byly míněny děti císaře Josefa I.¹⁷¹ V téže době ovšem žily ještě její dvě neprovdané sestry,¹⁷² tzv. leopoldinské arcivévodkyně, dcery Karla VI. a Alžběty Kristýny: Marie Anna a Marie Amalie.¹⁷³ Sestry bydlely v zrcadlově obrácených pokojích vůči císařskému apartmánu v Leopoldinském traktu.¹⁷⁴ Marie Terezie se po sňatku se Štěpánem Lotrinským (1736) přesunula do druhého patra Leopoldinského traktu.¹⁷⁵ Její sestra Marie Anna obývala až do sňatku s Karlem Lotrinským¹⁷⁶ byt v jejich blízkosti, kde setrvali až do svého odjezdu za regentskou funkcí v Rakouském Nizozemí,¹⁷⁷ zatímco sestra Karla VI. Marie Magdalena žila v mezzaninovém apartmánu Schweitzerhofu. Byt však nedisponoval žádným reprezentačním přístupem, pouze malým schodištěm, a stejná obtíž nastávala i s vlastními dveřmi do bytu, které byly nízké a nepříliš reprezentačního vzhledu.¹⁷⁸

Nezletilci obvykle dostávali svůj vlastní byt nebo pokoj v něm ve věku šesti až sedmi let. Byt se skládal z ložnice, dvou předsíní a retirády, která se v případě děvčátek nazývala Zrcadlovým pokojem (*Spiegelzimmer*).¹⁷⁹ Dcery občas využívaly i Zrcadlový pokoj

¹⁶⁹ MADER-KRATKY, Anna. Die Erzherzogliche Appartements, In: LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835* s. 342.

¹⁷⁰ Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská (1655–1720), choť císaře Leopolda I., který skončil 5. 5. 1705. Základní biografie srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s.239–244.

¹⁷¹ MADER-KRATKY, Anna. Die Erzherzogliche Appartements, In: LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835* s. 342–343.

¹⁷² MADER-KRATKY, Anna. Die Erzherzogliche Appartements, In: LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 342.

¹⁷³ Takto paušálně byly označovány i v tzv. dvorských kalendářích. Srov. také HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 192, KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof – und Ehrenkalender*, s. 49

¹⁷⁴ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 192.

¹⁷⁵ Wien, ÖStA, HHStA, fond OMeA, ZA-Prot 17, 1739-1740, fol. 262 r.

¹⁷⁶ Karel Alexandr Lotrinský (12. prosinec 1712, Lunéville – 4. červenec 1780, Tervuren) byl lotrinský princ, mladší bratr císaře Svaté říše římské Františka I. Štěpána a švagr královny Marie Terezie. Srov. VON WURZBACH, Constant (ed.). *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, etc. (1750-1850)*. Wien: Vlg. Zamarski, 1856. Dostupné online <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach06de1860kfu/000010> [vyhledáno dne 21. 1. 2024].

¹⁷⁷ Wien, ÖStA, HHStA, fond OMeA, ZA-Prot 16, 1735–1738, fol.129 v.

¹⁷⁸ BECK, Marina. *Macht-Räume*, s. 537–538.

¹⁷⁹ MADER-KRATKY, Anna. Die Erzherzogliche Appartements, In: LORENZ, Helmut a Anna MADER – KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 344.

neprovdaných sester Karla VI., Marie Alžběty a Marie Magdaleny.¹⁸⁰ Také neprovdané sestry Josefa II., arcivévodkyně Marie Anna a Marie Alžběta, zůstaly až do své dospělosti v arcivévodském apartmánu, ve vrchním podlaží Leopoldinského traktu.¹⁸¹ V Hofburgu tak existovaly v tereziánské době tři byty arcivévodů a arcivévodkyň a kromě toho ještě byt následníka trůnu.

Poté, co arcivévoda Josef dostal přiděleného vychovatele a hofmistra (Josefovi bylo v té době, tj. v prosinci 1748, sedm let), změnily se i jeho ubytovací podmínky. Jeho byt se od tohoto momentu nově nacházel v bývalém císařském bytě ve Starém hradě Hofburgu, což v ceremoniální praxi znamenalo návaznost jeho bytu přes krátký koridor na byt jeho císařských rodičů. Josef zde vydržel až do svého zvolení římsko-německým císařem (1765) a pak byt přenechal svojí matce Marii Terezii. U příležitosti 18. narozenin arcivévody Maximilána Františka pak byl byt nově zařízen pro tohoto Josefova bratra. Byt pak až do časného 19. století zůstal vyhrazen následníkům trůnu a jejich případným manželkám.¹⁸²

Na zámku Schönbrunn, kam Marie Terezie symbolicky přenesla význam starého Hofburgu v rámci svých ambicí vytvořit nový obytný dynastický komplex a masívně do něho investovala zvláště po roce 1764 za působení dvorského stavitele Nicolause Pacassiho (1760–1790),¹⁸³ následnický byt zřízen nebyl vůbec.¹⁸⁴ Arcivévoda Josef však jako jediný z dětí obýval vlastní pokoje, které byly navázány na pokoje jeho matky.

¹⁸⁰ HAUPT, Herbert. Kunst und Kultur in den Kameralzahlamtsbüchern Kaiser Karls VI. Die Jahre 1715 bis 1727. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv. Sonderband 12*. Wien: ÖStA Wien, 1993., č. reg. 711.

¹⁸¹ K oběma arcivévodkyním ENGELS, Amélie. *Maria Anna.: Eine Tochter Maria Theresias (1738–1789)*. Diss.phil. Universität Wien, 1964. Vedoucí práce B. Hamman, prof. Zöllner, s. 38–47, 76–131, 246–266.

¹⁸² LORENZ, Hellmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705-1835*, s. 341–345.

¹⁸³ Nicolò Pacassi, německy celým jménem Nikolaus Franz Leonhard von Pacassi (1716–1790), byl od roku 1750 vrchním dvorním architektem v úřadu generálního stavebního ředitelství dvorských staveb ve Vídni. Tento původem i školením italský architekt byl od roku 1743 ve službách Marie Terezie a kromě rezidenčních staveb je autorem i kostela Gardekirche (Viedeň). Jeho osobnost dosud není monograficky zpracována. Souhrn literatury k jeho tvorbě a osobnosti podává BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře poloviny 18. století. In: MACEK, Petr; BIEGEL, Richard a BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6, extenzivně rovněž MADER-KRATKY, Anna. An edifying story. Maria Theresia and her count architect Nikolaus Pacassi. In: IBY, Elfriede; MUTSCHLEHNER, Martin; TELESKO, Werner a VOCELKA, Karl. *Maria Theresa 1717–1780: Strategist. Mother.Reformer*, Wien: Schloss Schönbrunn- Amalthea- KHM Wien, 2017, 137 nn. ISBN 978-3-99050-087-3.

¹⁸⁴ V letech 1743–1749 se Pacassi soustředil na přestavbu východního křídla zámku v Schönbrunnu, kde se nacházely královské apartmány, a ústředního traktu, kde pod jeho vedením vznikly nové banketní sály, Velká a Malá galerie. Zároveň vytvořil impozantní Modré schodiště. Takřka ve stejné době se Marie Terezie rozhodla renovovat zcela středověký hrad v Laxenburgu, – MADER-KRATKY, Anna. An edifying story. Maria Theresia and her count architect Nikolaus Pacassi. IBY, Elfriede,

Byty dalších, tj. mladších dětí podle principu seniorátu jsou v pramenech zmiňovány sporadicky. Děti suverénů ve svých pokojích slavily narozeniny, jmeniny a přijímaly blahopřání k nim, držely veřejné tabule, světily církevní svátky a udílely vlastní audience. Všechny tyto ceremonie se nazývaly apartmánové nebo komorní slavnosti,¹⁸⁵ často se ovšem tyto chvíle odehrávaly v bytech nejstarších sourozenců.¹⁸⁶

Poněkud jasnější je situace s lokací arcivévodského bydlení v 80. letech 18. století, což souvisí i s celkovou restrukturalizací dvorských úřadů, které měly tuto agendu na starosti a vedly o logistických změnách písemnou agendu. Na konci 18. století se císař Leopold II. se svojí chotí a dětmi přestěhoval do hofburského traktu Amalienburgu. Do Vídně se po smrti bratra Josefa Leopoldova rodina přestěhovala z Florencie, a proto bylo nutno organizačně zajistit jejich ubytovací podmínky, a to pokud možno velmi efektivně i vzhledem k tomu, že Leopold a Marie Lodovica Španělská (1745–1792) spolu měli šestnáct potomků (dva zemřeli před rokem 1790). Pro císaře a jeho choť bylo zařízeno druhé patro amalienburského traktu. Jejich děti s hofštátem byly ubytovány o patro níže a arcivévoda František (pozdější císař František II., 1804–1835) přibyl do Vídně v roce 1784 a byl mu přidělen apartmán ve Schweitzerhofu.

Na vybavení Amalienburgu dohlížel od roku 1790 dvorský mobiliářový ředitel Le Noble, který je rovněž autorem názoru na společné ubytování mladého panstva, které vnímal jako socializační proces a ekonomicky výhodný postup z hlediska pořizování mobiliáře a bytových doplňků.¹⁸⁷

Druhou nejvýznamnější rezidenci, Innsbruck, se podařilo proměnit ve dvou stavebních fázích (1754–1756 a 1765–1773)¹⁸⁸ z pozdně středověce vyhlížejícího sídla na současnou architekturu tím, že byly jednotně propojeny různé sídelní trakty. Práce na přestavbě se odehrávaly pouze na střední části jižního křídla a výrazně nabyly na intenzitě až po

Martin MUTSCHLEHNER, Werner TELESKO a Karl VOCELKA (eds). *Maria Theresa 1717–1780: Strategist. Mother. Reformer.* Wien: Schloss Schönbrunn-Amalthea-KHM Wien, 2017, 137 nn., ISBN 978-3-99050-087-3.- IBY, Elfriede a Alexander KOLLER. *Schloss Schönbrunn*, s. 90.

BECK, Marina. *Macht-Räume*, s. 536–537.

¹⁸⁵ BECK, Marina. *Macht-Räume*, s. 536–538.

¹⁸⁶ BECK, Marina. *Macht-Räume*, s. 536–538.

¹⁸⁷ OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobiliensinspektor zum Hofmobiliendepot. OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und der Wiener Kunstgewerbereform.* Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997, 17–33, 135–136, 137–138. ISBN 3-205-98680-6.

¹⁸⁸ Byly přerušeny sedmiletou válkou v letech 1754–1756 a 1765–1773. – HANZL-WACHTER, Liselotte. *Hofburg zu Innsbruck: Architektur, Möbel, Raumkunst. Representatives Wohnen in den Kaiserappartements von Maria Theresia bis Kaiser Franz Joseph.* Wien: Böhlau, 2004, s. 15.

angažování dvorského architekta Nicolause Pacassiho po roce 1756. Pod vedením panovnice se proměna odehrála na hlavní zámecké fasádě na třídě Rennweg v duchu druhorokokového stylu vídeňských staveb. Stranou ovšem nezůstaly ani tamní rezidenční apartmány, které byly rovněž pojednány Pacassim. Od roku 1773 se architekt věnoval enfiládě císařského apartmánu v prvním patře a upravil ji pod slohovým vlivem schönbrunnských interiérů.¹⁸⁹ V innsbruckém Hofburgu během této doby však arcivévodské patro s bytem následníků trůnu zřízeno vůbec nebylo. Dvorské návštěvy, včetně arcivévodských, se ubytovávaly ve druhém patře paláce, v Císařském bytě (*Kaiserappartement*), obráceném na třídu Rennweg, případně v aristokratických rezidencích v okolí.¹⁹⁰ Císařský apartmán sloužil i jako reprezentační byt zde rezidujících regentů.¹⁹¹ V roce 1780 byl innsbrucký císařský apartmán v druhém patře osídlen neprovdanou dcerou Marie Terezie, arcivévodkyní Marií Alžbětou.¹⁹² Počítalo se s jejím delším pobytem a tomu odpovídaly i adaptace. Arcivévodkyně disponovala velkým sálem (*Gardesaal*) pro vedení veřejného ceremoniálu a jídelnou (*Taffelzimmer*), pořízenou z bývalé poradní a konferenční komnaty (*Rathkammer*). K dispozici měla rovněž tzv. zadní pokoje neboli soukromější byt – kabinet jí sloužil jako soukromá audience, Zrcadlový pokoj (*Spiegelzimmer*) se užíval jako společenská místnost. Arcivévodská ložnice byla opatřena kabinetem a odkládací komorou a vedl z ní přímý koridor do knihovny (*Bibliothek*).¹⁹³

Ubytovací události se odehrávaly i na cestách typu *lustreisen*, přičemž o Marii Terezii je známo, že s ní děti cestovaly do loveckých a odpočinkových zámků Laxenburg, Holíč a Hof. Jelikož ubytovací možnosti těchto rezidencí nebyly extensivní, obvykle s panovnicí cestovaly jen starší děti, zatímco mladší sourozenci zůstávali v Hofburgu. *Junge Herrschaften* na odpočinkových cestách většinou bytovaly v ložnici s předsíní, případně ve dvou ložnicích s předsíní. Jelikož se však na odpočinkových a loveckých sídlech vedl méně

¹⁸⁹ HANZL-WACHTER, Liselotte. Hofburg zu Innsbruck, s. 15–16, 49, 56.

¹⁹⁰ HANZL-WACHTER, Liselotte, Ausstattung und Einrichtung der Hofburg zu Innsbruck im späten 18. und 19. Jahrhundert. In: NOFLATSCHER, Hans, ed. *Der Innsbrucker Hof: Residenz und höfische Gesellschaft im Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert*. In: Archiv für Österreichische Geschichte 138. Wien: VÖAW, 2005, s. 110–112.

¹⁹¹ HANZL-WACHTER, Liselotte. *Hofburg zu Innsbruck: Architektur, Möbel, Raumkunst. Representatives Wohnen in den Kaiserappartements von Maria Theresia bis Kaiser Franz Joseph*. Wien: Böhlau, 2004, s. 37–38, 40–42, 49, 65–66.

¹⁹² Marie Alžběta (1743–1808), šesté dítě Marie Terezie. Srov. Základní biografie srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 268–269.

¹⁹³ HANZL-WACHTER, Liselotte, Ausstattung und Einrichtung der Hofburg zu Innsbruck im späten 18. und 19. Jahrhundert. In: NOFLATSCHER, Hans, ed. *Der Innsbrucker Hof: Residenz und höfische Gesellschaft im Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert*. In: Archiv für Österreichische Geschichte 138. Wien: VÖAW, 2005, s. 110–112.

přísný ceremoniál, zvaný německý *à la campagne* ceremoniál (*Teutsche a la campagne Zeremoniall*), apartmánová neformálnost naopak měla navozovat odpočinkový, ležérnější dojem z pobytu a přinést uvolnění po ceremoniálním drilu hlavního sídla, a půdorysný a ceremoniální rozvrh dočasného bytu arcivévodských nezletilců tedy nehrál závažnější roli.¹⁹⁴

Ve královských sídlech dědičných zemích, v Prešpurku a Ofenu, byly ubytovací poměry, resp. apartmánové konstelace, od 2. poloviny 18. století rovněž významně ovlivňovány velkými stavebními akcemi Marie Terezie. Během nich se rovněž kromě vnějškovosti budov, ve které mělo být dosaženo co největší architektonické jednoty, architektonicky řešily i rezidenční apartmánové soustavy. I v tomto stavebním úsilí Marie Terezie zde sehrával ústřední místo architekt zmiňovaný Nicolaus Pacassi, který prošel všemi kariéerními stupni od „*šikovného chlapce Pacassiho*“¹⁹⁵ přes pozici pomocného stavitele zámeckého stavebního úřadu (1745)¹⁹⁶ po oblíbeného tvůrce, jemuž byl udělen dekret na funkci dvorského stavitele (1748),¹⁹⁷ a byl proto s důvěrou úkolován i projekty na vedlejších rezidencích v dědičných zemích.¹⁹⁸

Prešpurský hrad byl dědičné sídlo, které se Marie Terezie rozhodla přestavět v letech 1761–1765. Hrad nad Dunajem v té době nesl všechny rysy středověké pevnosti, v níž panovnice pobývala pouze sporadicky: v roce 1741 během své uherské korunovace sem ovšem přenesla svůj vídeňský dvůr i úřady¹⁹⁹ a poté se zde ubytovala až v 1751 kvůli uherskému zemskému sněmu. Bratislava poskytovala určité logistické výhody i proti rezidenci v Ofenu (Budínu), protože se zde scházely zemské sněmy, chrám sv. Martina patřil mezi korunovační dómy a hrad byl v porovnání s budínským sídlem zachovalou stavbou. Jeho značnou nevýhodou byl

¹⁹⁴ PANGERL, Irmgard. *Höfische Öffentlichkeit*, s. 260.

¹⁹⁵ BENEDIK, Christian a Jörg GARMS. Zwischen Architektur und Verwaltung. Die Direktion Silva Taroucca und Karieren von Ignazio Valmagini, Nikolaus Pacassi und August Gottfried Lederer. *Römische Historische Mitteilungen*. Wien: ÖAW, 2005, (47), s. 335–368.

¹⁹⁶ IBY, Elfriede a Alexander KOLLER. *Schloss Schönbrunn*. Wien: Verlag Christian Brandstätter, 2000, ISBN 3-85498-017-5, s. 90.

¹⁹⁷ IBY, Elfriede a Alexander KOLLER. *Schloss Schönbrunn*, s. 90.

¹⁹⁸ LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY. Die Wiener Hofburg 1705-1835, s. 191. – MADER-KRATKY, Anna, An edifying story. Maria Theresia and her count architect Nikolaus Pacassi. In: IBY, Elfriede, Martin MUTSCHLEHNER, Werner TELESKO a Karl VOCELKA. *Maria Theresa 1717–1780: Strategist. Mother. Reformer*. Wien: Schloss Schönbrunn-Amalthea-KHM Wien, 2017, 137 nn., ISBN 978-3-99050-087.- V české produkci zvláště BIEGEL, Richard. *Importy v české architektuře poloviny 18. století*. In: MACEK, Petr, Richard BIEGEL a Jakub BACHTÍK (eds.). *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6.

¹⁹⁹ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad za Márie Terézie*. Bratislava: Andrej Marenčin, vydavateľstvo PT, 2008. ISBN 978-80-89218-71-4, s. 80–82.

ovšem pevnostní charakter, který se architektonicky příliš proměnit nedal – stavbě mohl být vtisknut poněkud vlídnější charakter na fasádách a mohla být opatřena impozantním vchodem, změněny mohly být rovněž dispozice apartmánů.²⁰⁰ O počátku modernizace dosud nemáme zpráv, byl jí ale dle všeho pověřen rovněž Jean Nicolas Jadot de Ville-Issey nejspíše kolem roku 1750: z jeho projekční činnosti se bohužel dochoval pouhý zlomek.²⁰¹ Předpokládá se, že Jadot chtěl k novému vysokému reprezentačnímu vstupu vytvořit novou přístupovou cestu a v západním traktu hradu navrhl impozantní dvojramenné schodiště, které je hodnoceno jako derivát versaillské architektury. Renesanční arkády zrušil a místo nich vznikly komunikační chodby.²⁰² Jadot se ovšem poučeně zabýval i apartmánovými soustavami, když v první, pianu nobile, navrhl reprezentační místnosti spojené s ceremoniálním příbytkem panovníka. Z tzv. gardového prostoru, ke byly uchováány uherské královské insignie, se vstupovalo do rozlehlého trůnního sálu (*salle des diètes*, první předsíně), kde stál baldachýnový trůn. Následovala menší druhá předsíně, ze které se vstupovalo do zrcadlového pokoje (*salle des Miroirs*). V protilehlém křídle a komunikačně návazně na tyto pokoje pianu nobile Jadot navrhoval byt Marie Terezie a Františka Lotrinského: každý z nich měl obývat kabinet s retirádou a s centrálně situovanou společnou ložnicí. V druhém patře rezidence Jadot vymezil místo pro arcivévodské apartmá. Apartmán *de comodité*²⁰³ byl složen ze čtyř místností: předsíně, kabinetu, ložnice a garderoby. Měly zde být ubytovány starší děti císařského páru, které s sebou matka brala na dvorské cesty, přičemž co do obytné plochy největší příbytek byl určen arcivévodovi Josefovi. Třetí poschodí bylo děleno na množství malých bytů o jedné místnosti a jedné komoře. Velikost bytů kolísala, a proto se dá soudit, že byly přidělovány hofštátu podle stupně šarže.²⁰⁴ Jadotův plán nebyl realizován: státní pokladna byla vyčerpána jak válečnými událostmi, tak státním dluhem převzatým od Karla VI. a na bratislavskou rezidenci již nebyl dostatek prostředků.²⁰⁵ S pracemi na starém paláci se započalo v roce 1751, ale stavbu přerušila

²⁰⁰ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s.122–123.

²⁰¹ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s.123.

²⁰² PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s.124.

²⁰³ Menší, komfortnější, pohodlný apartmán, umístěný za apartmány reprezentačními nebo v jiné části sídelní budovy. Jeho existence byla vyvolána potřebou obývat i méně rozlehlé a méně formální obytné jednotky, než kterými byly okázalé a ceremoniální komnaty. V některých sídlech měl tuto funkci i menší pokoj či více užívaný pokoj – ložnice s příslušnými dalšími místnostmi. Tuto funkci mohl mít i budoár, v habsburském obytném pojetí retiráda. Srov. LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 15.

²⁰⁴ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 129.

²⁰⁵ MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava: Die Burg von Bratislava*. Otisk z: Bratislava. Časopisu pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi IX. (1935), Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 1936, s. 515–516. – PULPÁN, Karel. *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*.

sedmiletá válka, takže vlastní rekonstrukce patří až do let 1761–1766 pod vedením bratislavského stavitele F. Römische a vrchním dozorem Franze Hillebrandta – architekta uherské komory. V roce 1765 byl místodržitelem Uher jmenován Albert Sasko-Těšínský, manžel princezny Marie Kristýny, a za rezidenci mu byl přidělen Bratislavský hrad.²⁰⁶ Proto byly zdejší apartmány řešeny hlavně z hlediska obytného komfortu místodržitelského páru, který se k 1. lednu 1766 do novostavby přestěhoval. V následujících dvou letech se pak pracovalo už jen na vnitřních úpravách rezidence a zvyšování jeho komfortu.²⁰⁷ Podle plánů Nicoly Pacassiho²⁰⁸ a pod dohledem Antona Hillebrandta byl vystavěn zcela nový schodišťový trakt v západním křídle, ale i královský apartmán v rozsahu celého jižního křídla v pianu nobile se soukromým bytem panovníka, napojený na kapli na severu. Upraveny byly také ceremoniální prostory v prvním patře hradu. Pro Alberta Sasko-Těšínského a arcivévodkyni Marii Kristinu²⁰⁹ bylo zároveň dostavěno na východní straně ještě obytné křídlo, zvané Theresianum (1768).²¹⁰

Hrad v Ofenu (Budínu) během panování Karla VI. zpustl a nic nenasvědčovalo tomu, že by se mělo jednat o reprezentační rezidenci uherských králů. Marie Terezie však na rozdíl od Prešpurku spatřovala v jeho modernizaci strategický cíl – symbolické gesto vůči uherským stavům, kterým panovnice slíbila, že se bude v zemi častěji zdržovat jako uherská královna. Přestavba rozlehlé rezidence proto měla být financována ze stavovských prostředků, nikoli z fondů uherské královské komory. Přestavba hradu, zdevastovaného po dlouhodobých bojích a turecké okupaci, byla vedena z iniciativy prezidenta uherské dvorské komory Antonína hraběte Grassalkoviche. V roce 1753 byl dostavbou pověřen Nicolaus Pacassi a

Praha: Karolinum, 1993, s. 73–74 - BLÁHOVÁ, Marie. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 10. (1740–1792)*. Litomyšl: Paseka, 2001, s. 41–43.

²⁰⁶ Bratislava se však sídelním městem stát neměla, protože podle ujednání měla panovnice sídlit v Budíně (kde dala od roku 1749 stavět nový královský palác). Srov. MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava*, s. 515.

²⁰⁷ Jak dosvědčuje i koupě mobiliáře u dvorského truhláře Leopolda Weiningera a čalounění stěn špalíry z dvorského damašku, které provedl J. G. Spenkuch. Srov. PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 130. – MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava*, s. s. 516–517.

²⁰⁸ Z Pacassiho dílny pochází kresba ústřední části jižní hlavní fasády, která je dnes uložena v Archivu města Bratislavy. Dále se táž autorka domnívá, že v Albertině uložený plán prvního patra Hradu, který publikovala D. Menclová, je rovněž Pacassiho prací – podle Menclové jde o realizovaný projekt. Plán se dnes nachází kromě dalších pěti plánů hradu v Albertině ve Vídni. Zde jsou kromě těchto uloženy ještě anonymní nákresy prvního, druhého a třetího patra, datované do roku 1760, které jsou podle Pötzl-Malíkové a Menclové nejspíše dílem místního architekta Martinelliho. MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava*, tab. B2, B3, B4, C1, s. 56–PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 154–159.

²⁰⁹ Arcivévodkyně Marie Kristina (1742–1798), páté dítě Marie Terezie. K její osobnosti Základní biografie srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 293–294.

²¹⁰ MADER-KRATKY, Anna. Residenzbauten in mariatheresianischer und Josephinischer Zeit. s. 191.– MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava*, s. 45 (s. 517).

předpokládá se, že díky jeho aktivitě ve spolupráci s panovnicí byla ofenská (budínská) rezidence kolem roku 1764 již slušně obyvatelná, aby zde panovnice pobyla se svým širokým dvorem.²¹¹ Původní středověký uherský královský kašiel byl v hmotě nově rekonstruované rezidence zachován a nově doplněn o dvě obytná protilehlá křídla v duchu vídeňského architektury. Nad nimi byla vztyčena charakteristická kupole nad trojdílným středovým rizalitem s portikem. V těchto obytných traktech se nacházely královské apartmány a s největší pravděpodobností i apartmány mladého panstva, arcivévodkyň a arcivévodů habsburského rodu.²¹²

²¹¹ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 122.

²¹² MADER-KRATKY, Anna, *Residenzbauten*, s. 192–193.

2. 1.1 Rezidenční stavební úřad – garant ubytovacích procesů

Mezinárodně navštívená dvorská slavnost, korunovace roku 1723, byla v královské rezidenci v Praze organizačně zajištěna dvorským správním úřadem – rezidenčním stavebním úřadem (*bauamt*). Tento úřad představoval v systému rezidenční správy výkonnou složku ve stavební agendě rezidence, ale naprosto zásadní byla z hlediska námi sledovaného tématu jeho funkce ubytovací služby během dvorských cest habsburských panovníků a rodů s nimi spřízněných.

Pražský rezidenční stavební úřad nebyl v habsburském systému dvorské rezidenční správy žádným nováčkem, ale v 18. století již dlouhodobě fungujícím byrokratickým organismem. Obdobně fungující byrokratickou instituci vytvořili Ferdinand I. a Maxmilián I.²¹³ Stejně jako u vídeňského úřadu ani v pražské rezidenci není snadné najít relevantní prameny pro určení přesnějšího data jeho vzniku.²¹⁴ Jeho kořeny lze sledovat až k roku 1541, kdy byl úřadem královským, vykonávaným skupinou odborníků pod dohledem české komory: zásadní místo v tomto sboru měl už tehdy stavební písař, který byl k ruce stavebnímu mistrovi – (*paumajstrovi*), jako představiteli úřadu stejného jména. Stavební písař byl ovšem odpovědný za všechny finanční toky.²¹⁵ Písař vedl účetnictví a kontrolu stavebního materiálu a jako pomocný orgán měl k dispozici finančního dozorce – kontrolora prověřujícího finanční toky. Nejspíše byl orgánem české komory, zřízené Ferdinandem I.²¹⁶ Kromě těchto dvou správních profesí je doložena i profese výkonných zednických mistrů, kteří působili nejenom na Hradě, ale i na komorních panstvích²¹⁷ komory, a kromě nich zde pracovala celá

²¹³ Nešlo však o úřad v pravém smyslu slova s přesným vymezením pravomocí. Činnosti *bauamtu* v pražské rezidenci byly vymezovány postupně řadou instrukcí z let 1541–1614 a posléze v 18. století, z nichž nejdůležitější je instrukce Karla VI. z roku 1723. SVOBODA, Jiří. *Dvorní stavební úřad z let 1540–1860 (sg. HBA): Inventář fondu Archivu Pražského hradu*. Praha-APH, 1971, s. 1–3 – VOCELKA, Karl a Lynne HELLER. *Soukromý svět Habsburků: život a všední dny jednoho rodu*. Plzeň: Plejáda, 2011. ISBN 978-80-87374-29-0, s. 227.

²¹⁴ POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt: Seine Tätigkeit bis zur Zeit Karls VI. un Maria Theresias*. Wien, 1968. Disertační práce. Universität Wien, s.10.

²¹⁵ Stavební mistři by dnes nejspíše plnili funkci architekta stavby. Analogicky ve Vídni. POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt*, s. 4.

²¹⁶ SVOBODA, Jiří. *Dvorní stavební úřad z let 1540–1860 (sg. HBA): Inventář fondu Archivu Pražského hradu*. Praha-APH, 1971, s. 11. – Analogicky k podřízenosti dolnorakouské komoře ve vídeňském úřadu POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt*, s. 10.

²¹⁷ Jako komorní (také zastaraleji kamerální) panství se definuje vlastnictví králů, císařů nebo knížat. V tomto případě jde o vlastnictví českých králů v Království českém, které bylo spravováno od středověku královskou komorou, po roce 1527 českou komorou. Její sídlo bylo v pražské královské rezidenci. Rozsah komorního panství byl od 16. století až do roku 1918 víceméně stejný a tvořilo jej šest měst, 18 trhů a 362 vesnic. K tomuto MAUR, Eduard. 3.5. Die Böhmische Kammer und die Kammergüter in Böhmen. In: HOCHENDLINGER, Michal; MATA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte*, s. 896–903.

řada dvorských řemeslníků. Definitivní kontury pak úřad stavebního mistra získával v letech 1555–1570.²¹⁸ Tehdy mistr začal dostávat pravidelný plat, hrazený z prostředků české komory přes rentmistrovský úřad.²¹⁹ Stavební písař byl do roku 1620 rovněž trvalým zaměstnancem české komory, kdežto ostatní stavební a architektonické profese byly obsazeny zaměstnanci titulárními.²²⁰ Úřad stavebního mistra Hradu ztratil na své razanci nejspíše po požáru Hradu v roce 1541, instituce stavebního písaře (*paušrajbra*) trvala však dále a stavby, kterých nebylo mnoho, zabezpečovali dvorští zedničí mistři, posléze se transformující titulárně do dvorských stavitelů.²²¹

Stavební úřad v první polovině 18. století působil paralelně vedle stejnojmenného vídeňského úřadu. Ten rovněž pečoval o fyzický stav staveb a zahrad ve Vídni a v jejím okolí – vedle Hofburgu a také o zámky Stará a Nová Favorita, Laxenburg, Neugebäude, Ketterburg-Schönbrunn, Kaiserbersdorf a vozovky k nim– a kromě toho o stáje, správní budovy a budovy technických služeb.²²²

K jeho povinnostem patřila péče o stavby dvorských budov, jejich udržování a opravy, adaptace apartmánů pro „nejvyšší“ a „vysoké“ panstvo a stejně jako v Praze jejich příprava pro ubytovací proces. Zásadní změnu přineslo rozhodnutí císaře Karla VI. v roce 1716, kdy instaloval do funkce inspektora dvorských staveb sobě nakloněného, ba v přátelském vztahu se nacházejícího šlechtice Gundackara Ludwiga Josepha, říšského hraběte z Althanu,²²³

²¹⁸ Za působení architekta Bonifáce Wolmuta (1510–1579) to byl nejspíše již skutečný „úřad“, vedený paumistrem, který měl k ruce stavebního písaře. Stavební písař byl dle všeho od počátku exponentem české komory, kterou zřídil císař Ferdinand I. Z této skutečnosti vyplývala na další jeho subordinace české komoře. VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 160–161.

²¹⁹ V té době již na umělecké úkoly, tedy návrhy staveb, byli povoláváni vídeňští architekti, což byl fenomén, který de facto trval až do konce monarchie a souvisel se stále se zdokonalující a proměňující byrokratickou strukturou vedení, organizace a kontroly efektivit dvorských stavebních podniků u vídeňského ústředního stavebního úřadu. Na stavbu hradních paláců byl v letech 1638–1647 z Vídně povolán architekt Giuseppe Mattei, který se po jejím dokončení do Vídně vrátil. Srov. MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei, s. 340–355. – VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 160–161, 162.

²²⁰ KALOUSEK, Petra a Markus JEITLER. *Das Hofbauwesen in Prag*, s. 190.

²²¹ VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 162. – V té době již na umělecké úkoly, tedy návrhy staveb, byli povoláváni vídeňští architekti, což byl fenomén, který de facto trval až do konce monarchie a souvisel se stále se zdokonalující a proměňující byrokratickou strukturou vedení, organizace a kontroly eficientnosti dvorských stavebních podniků u vídeňského ústředního stavebního úřadu. Na velkou hradní stavbu byl v letech 1638–1647 z Vídně povolán architekt Giuseppe Mattei, který se po jejím dokončení do Vídně vrátil. Srov. MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei, s. 340–355. – VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 162.

²²² POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt*, s. 1.

²²³ Gundacker hrabě z Althanu (1665–1747), armádní generál, diplomat a posléze generální ředitel dvorských staveb, jeho švagr byl Jan Václav Vratislav z Mitrovic, kancléř království českého a představený české dvorské komory. K jeho osobnosti srov. mj. POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt: Seine Tätigkeit bis zur Zeit Karls VI. un Maria Theresias*. Wien, 1968. Disertační práce. Universität Wien, s. 10–11. K témuž také MADER-KRATKY, Anna. *Karrieremodelle im Wiener Hofbauamt des 18.*

který kromě svého postavení vlivného dvořana disponoval všestrannými schopnostmi. Althanovi byl udělen titul inspektor dvorských staveb. Althan se postaralo „institucionalizaci“ úřadu, a to císařským výnosem z června 1716, podle něhož byla založena vrchní inspekce dvorských staveb s Althanem v čele.²²⁴ Vrchní stavební inspektorát se napříště skládal z řady specializovaných profesí pod jeho výhradním vedením.²²⁵ Tímto aktem chtěl Althan čelit mnohokolejnosti stavebních akcí na císařském dvoře, ale zvláště omezit vliv neustále si konkurujících nejvyššího dvormistra a nejvyššího komořího, kteří si v duchu nejlepší tradice vídeňského dvora navzájem rádi vstupovali do kompetencí. Úřad byl za Althanova ředitelství finančně čtvrtletně zabezpečován z rozpočtu dvorského bankovního gubernia a vcelku se dá hovořit o jeho konsolidaci.²²⁶ Mnohost a různorodost habsburských rezidencí způsobily nerealizovatelnost jejich centralizované správy a v každé z rezidencí nebo sídel měl jejich hlavní správní orgán specifické struktury. Althanova snaha zřídit centrální úřad, který by ve všech dědičných zemích jednotně vedl a usměrňoval dvorské stavebnictví i správu budov, se nesečkala s úspěchem a generální inspektor dvorských staveb v roce 1742 z důvodu vysokého věku na svoji funkci rezignoval.²²⁷

Dvorské stavebnictví v pražské rezidenci v první polovině 18. století proto pracovalo poměrně samostatně. Pražský rezidenční stavební úřad spravoval okrsek, který od doby povýšení Hradčan Marií Terezií na 4. pražské město v roce 1756 patřil již bezesporu k Hradčanům – ve stejném roce je hradní okrsek nazýván zámeckým okresem.²²⁸ Jeho hranice pevně stanovil josefínský a později stabilní katastr, který zahrnoval josefínská topografická čísla 1–84 (později ještě č. 317) a sem náležející čísla popisná 1–55. Zámecký

Jahrhunderts. In: AMMERER, Gerhard, Ingonda HANNESSCHLÄGER, Milan HLAVAČKA a Martin HOLY, ed. *Präzedenz, Netzwerke und Transfers: Kommunikationsstrukturen von Herrschershöfen und Adelsresidenzen in den Frühen Neuzeit*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2016, s. 149–168. ISBN 978-3-86583-931-2.

²²⁴ POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt*, s. 10.

²²⁵ POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt*, s. 10.

²²⁶ WEINBERGER, Manuel, Konsolidierung des Hofbauamtes unter Karl VI., s. 248, 250–251.

²²⁷ WEINBERGER, Manuel, Konsolidierung des Hofbauamtes unter Karl VI., s. 250 – WEINBERGER, Manuel. Das Hofbauwesen In: HOCHENDLINGER, Michael, Petr MAŤA a Thomas WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte*, s. 183–184.

²²⁸ K. k. Burgschlossbezirk. K tomuto RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossbergu: paměti Josefa Rudolpha z Wartburgu, syna hradního inspektora*. Paměť (Academia). Praha: Academia, 2013. ISBN 978802002234-9, s.15- HALATA, Martin a ŠULA, Michal. Pražský hrad jako dvorské sídlo, s.190–191,212, 220.

In: *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby: [1. června - 9. září 2012, Královský letohrádek a Císařská konírna]*. 2012. Praha: Správa Pražského hradu, 2012, s. 190–191, 212, 220. ISBN 978-80-86161-74-7.

okres se tedy do roku 1757 táhl od zámeckých schodů na východě k západu a zde k arcibiskupské rezidenci na Hradčanském náměstí (č. p. 56).²²⁹ Šlo o značně rozlehlý majetek, zahrnující stavby, pěstební, skladební a zahradní plochy a také dílčí majetky mimo tento okres. K těm patřily dům pážat na Hradčanech (č. p. 69), sklad dřeva (tzv. dřevní ohrada) na Brusce na Malé Straně, dům bývalé říšské kanceláře na Hradčanech (č. p. 178), královská obora v Bubenči a královská obora ve Hvězdě s tzv. Stromovkou v Bubenči. Mimo to do správy rezidenčního stavebního úřadu patřil kladrubský statek s tamějším hřebčincem.²³⁰

Karel VI. udělil pražskému stavebnímu úřadu novou instrukci v roce 1722. Shrnovala sice zásady práce rezidenčního úřadu podle předchozích panovnických pokynů, znamenala i posun ve smyslu upřesnění pravidelnosti denního úřadování a tím přispěla i k jeho byrokratizaci.²³¹ Panovník stanovil, že zámecký stavební úřad podléhá rozhodnutí české komory a respektuje ho, přičemž je vyplácen jejím rentmistrovským úřadem. Roční řádný rozpočet úřadu byl přiznán ve výši 2000 zlatých, k čemuž byly přípláceny tzv. extraordinari – tedy finanční prostředky na mimořádné akce, na nichž se úřad musel logisticky a organizačně podílet. Taxativně vyjmenovány byly každoročně slavnosti Božího těla a Letnic a výstavby pohřebního *castra doloris* v hlavním zemském chrámu – svatovítském dómu. Ostatní dvorské slavnosti zmiňovány nejsou, tedy je úřad musel pojednávat ad hoc po konzultacích se svým nadřízeným, Althanovým generálním stavebním ředitelstvím ve dvorském štábu nejvyššího hofmistra.

Obsah agendy stavebního úřadu byl stejně značný jako ve Vídni – patřil mu dohled a stavební dozor nad všemi dvorními budovami, vodovody, stavbami a údržbou silnic a dlažby na nádvořích, na Nových a Starých zámeckých schodech, v Jiřské ulici, na tzv. Nové cestě, Prašném mostě a v ulici V Jízdárně a na Mariánských hradbách a celkové zabezpečení rezidenčních budov paláců ledem, vodou, jejich osvětlení a požární bezpečnost.²³²

²²⁹ RIEGER, Bohuš, ČELAKOVSKÝ, Jaromír a Josef KALOUSEK. *O královském hradě pražském: dobrá zdání, jež podali Zemskému výboru Království českého profesori Čelakovský, Kalousek, Rieger a Stupecký. O královském hradě pražském*, s. 244–245.

²³⁰ RIEGER, Bohuš, ČELAKOVSKÝ, Jaromír a Josef KALOUSEK. *O královském hradě pražském*, s. 249–252.

²³¹ APH, fond HBA, Instrukce pro dvorský stavební úřad 1667–1722, kart. 4. Dále Archiv Pražského hradu, fond HBA, i.č 670, kart. 73, nefol.

²³² V 18. století se správní agenda stavebního úřadu navíc prolínala se zde působícím zámeckým hejtmanstvím, což byl důsledek toho, že úřady neměly přesně definovány až do sklonku 18. století svoje kompetence.

Stavební písař zastával v pražské rezidenci navíc pozici, která byla v ústředním sídle ve Vídni svěřena specializované profesi a štábu – úřad dvorského ubytovatele. Ten měl na starosti nejenom ubytování císaře a jeho družiny, ale i služebnictva a celého hofštátu jak v rezidenci, tak během konaných dvorských cest.²³³

Ubytovací požadavky musely splnit dvojí rovinu – ceremoniální a logistickou, přičemž obojí sice probíhalo za dohledu dvorské ubytovací služby ve Vídni,²³⁴ ale fakticky „balvan“ této povinnosti ležel na pražském rezidenčním úřadu a jeho vedoucí pozici, stavebním písaři, protože specializovaná profese jako v hlavním městě v pražské rezidenci neexistovala. Obdobně jako ve Vídni i v Praze se v karlovském období *bauamt* etabloval systém pomocných úředníků, z nichž pro agendu ubytovací byl nejdůležitější kancelářský písař (*Amtsschreiber*).²³⁵

Před dvorskou cestou zaměstnanci zámeckého stavebního úřadu museli připravit rozpis bytů a přiřadit do nich jmenovitě nebo podle profese v hofštátu hosty. Dále museli zaopatřit dvorské byty a apartmány přiměřenou mobiliářovou výbavou.²³⁶ Před dvorskou cestou se

²³³ Úřad dvorského ubytovatele – Hofquartieramt – je doložen od roku 1625, ovšem bezesporu existoval již na počátku 17. století. V roce 1781 byl rozpuštěn a na jeho místo nastoupila služba dvorských furýrů. Kromě ubytování v rezidenčních sídlech měl úřad na starosti aktivaci tzv. ubytovací povinnosti v soukromých domech a palácích během velkých dvorských ubytovacích eventualit, např. korunovací. K tomuto zvláště PANGERL, Irmgard. 1.5.7. Das Hofquartierwesen. In: HOCHENDLINGER, Michal, Petr MAŤA a Thomas WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte* s. 218–221. K ubytovací povinnosti ve Vídni zvláště MAURER, Maxmilian. *Das Hofquartierwesen am Wiener Hof in der Frühen Neuzeit*. Diplomová práce, vedoucí Prof.Dr. Mag. Martin Scheutz. Wien: Universität Wien, 2013. Srov. také HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát: Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*. Praha: NLN, s. r. o., ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, 2021. ISBN 978-80-7422-804-9, s. 314–319 – BOHUŠ, Rieger, Čelakovský JAROMÍR, Kalousek JOSEF. *O královském hradě pražském*, s. 244–245 – SVOBODA, Jiří. *Dvorní stavební úřad*, s. 9–10.

²³⁴ Patřil do štábu vrchního hofmistra. K tomu PANGERL, Irmgard. 1. Der Hofstaat des Kaisers. 1.1. Das Obersthofmeisteramt. In: HOCHENDLINGER, Michal, Petr MAŤA a Thomas WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte*, s. 150–157.

²³⁵ Název jeho pracovní pozice se shodoval s terminologií vídeňského úřadu. Do roku 1725 jím byl Joseph Putschel (+1725). Kromě něho od počátku 18. století patřili ještě dvorní zednický mistr (*Hofbaumeister*), dozorce stavebního úřadu (*Übergeher*). SVOBODA, Josef: *Seznamy dvorských služeb a řemesel na Hradě pražském v 16.–20. století ve světle archiválií tzv. habsburských fondů*. Nепublikovaný rukopis, 1961, 104 stran.

²³⁶ Teprve až v roce 1775 byly striktně odděleny tyto tzv. ubytovací a zřizovací služby od stavebních podniků úřadu a specializační proces byl dokončen až po roce 1848, kdy dochází k trvalému rozdělení vlivu mezi úřady nejvyššího hofmistra a nejvyššího komořího. V tomto roce byly hradnímu klíčníkovi dány kompetence k ubytovacím aktivitám vůči dvoru a zároveň vymezeny jeho povinnosti k věcem stavebním, které napříště byly vedeny výhradně pod hlavičkou zámeckého stavební úřadu. K tomuto SVOBODA, Jiří. *Zámecká inspekce z let 1775–1860: Úvod do inventáře*. Praha – Hrad, nedat. (1960), s. 3– k vývoji po roce 1848 srov. HAMAN, Brigitte. *Der Wiener Hof und die Gesellschaft in der zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: MÖCKL, Karl. *Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert.: Büdingen Forschungen*. Boppard am Rhein, 1990, s. 64–65 – Pro období po roce 1859 srov. HALATA, Martin. *Vznik a činnost úřadu zámeckého hejtmána na Pražském*

obvykle do rezidence dostavil dvorský nebo komorní kurýr, aby zkontroloval stav přípravy dvorského ubytování podle poměrně vágních instrukcí, zasílaných do pražského sídla.

Vůdčí postavení měl v tomto správním rezidenčním úřadu po roce 1722 stavební písař, který byl v případě přítomnosti dvorské společnosti v pražské rezidenci k dispozici nepřetržitě.²³⁷ Po roce 1722 navíc došlo k obsazení této úřední pozice vlivným členem dvorské úřední hierarchie, osobnosti poučené z předchozího působení v diplomatické službě s eminentním urozcením jako habsburským diplomatem. V jeho případě byly apartmány připravovány pro ubytovací eventualitu pod jeho vedením tak, že osobně prošel všechny ubytovací lokality a pro další potřebu vytvářel revizní pochůzkový inventář všeho ceremoniálního nábytku in situ. Zároveň zaznamenal charakteristické prvky apartmánu – jeho světelnost (počet oken a osvětlovacích těles) a vytopitelnost kamny a pojednání stěn špalíry nebo tapetami, eventuálně nástěnnou malbou.

hradě v letech 1860–1895. *Historica Pragensia: Historický sborník Muzea hlavního města Prahy*. Praha: MHMP, 2008, 2005(2), 71–89. ISSN 978-80-85394-68-9.

²³⁷ V rezidenci mu byl přidělen kvůli této povinnosti služební byt v přízemí jižního traktu, zhruba v místech pozdější stavby kaple sv. Kříže, kde se zároveň nacházela budova stavebního úřadu jako jeho předchůdce. APH, fond HBA, kart. 16, i. č. 252, nefol.

2.1.2 Johann Heinrich Dienebier – rezidenční ubytovatel, stavební písař

(1722–1748)

Velkolepá korunovace Karla VI. a Alžběty Kristýny roku 1723 přinesla efekt „zviditelnění“ pražské rezidence v dynastických strategiích císařského dvora, ale i celé mezinárodní dvorské společnosti. Stála na počátku mimořádného období pražské rezidence, které vyvrcholilo přebudováním rezidenčního stavebního konvolutu během tereziánského *renovatio* zhruba v 50. až 80. letech 18. století.²³⁸

Před touto zásadní proměnou pražské královské rezidence stál dvacet šest let (1722–1748) v čele rezidenčního zázemí stavební písař Johann Heinrich Dienebier. Dienebier byl osobností, který byl v řadě správců na konci 17. století a v prvních dekádách 18. století mimořádný v mnoha ohledech.²³⁹ Dienebierova kariéra byla založena na jeho osobních schopnostech, přičemž jeho politický vliv byl minimální. Ačkoliv nebyl ani odborně vzdělán, jeho kariéra naplňuje s nuancemi kariérní model úředníků a architektů inženýrů v rámci dvorské struktury, který byl později, v tereziánské době, signifikantní pro tento okruh zaměstnanců u vídeňského stavebního úřadu. I jejich profesní vzestup měl základ pouze v jejich osobním profilu, v inteligenci, ve které se mimo jiné snoubily manažerské schopnosti a nezměrná píle.²⁴⁰ Nikoli nevýznamným prvkem jeho profesního vzestupu bylo to, že během své služby u významných urozenců nabyt významných konexí, skutečného vlivového kapitálu. Tato služební výhoda se pak odrážela v jeho schopnosti řešit souběžně běžící a operativně řešené úkoly, během nichž dokázal, že je možné rozdělit pozornost mezi několik prací, avšak jejich splnění závisí na dvou hlavních faktorech – na zkušenosti a praxi

²³⁸ Luciano Vanni definuje pojem *renovatio* habsburských rezidencí jako historický fenomén, který zahrnuje destrukci, umělecký názor a ochranu rezidenčních objektů ve smyslu jejich architektonického, sbírkotvorného interiéru včetně jejich umělecké výzdoby obrazy a dalšími uměleckými předměty (skulpturami). VANNI, Luciano. *Renovation*, s. 3, 25.

²³⁹ Funkci zastávali postupně Johann Carl Missner von Wiesenberg (do roku 1697), poté Johann Balthasar Seiller (do roku 1720), na kterého jako administrátor navázal Martin Leopold Günther, účetní české komory (do roku 1722). SVOBODA, Josef: *Seznamy dvorských služeb*, s. 2.

²⁴⁰ Znaky kariérního modelu ředitele vídeňského bauamtu definovala Anna Mader-Kratky: ředitelé pocházeli ze šlechtických rodin, u dvora drželi více funkcí, jejich afinita k architektuře a umění nebyla důležitá a politický vliv šéfa bauamtu byl minimální. Skutečně zásadní impulzy šly vždy od jejich podřízených – dvorských inženýrů a architektů, kteří ovšem svoje pozice drželi rovněž většinou díky panovnické přízni a z nichž se ovšem obvykle nerekruovali ředitelé bauamtu. Tyto znaky s jistými nuancemi platí i pro pražského paušrajbra, Srov. MADER-KRATKY, Anna. *Karrieremodelle im Wiener Hofbauamt des 18. Jahrhunderts*. In: AMMERER, Gerhard, Ingonda HANNESSCHLÄGER, Milan HLAVÁČKA a Martin HOLY, ed. *Präzedenz, Netzwerke und Transfers: Kommunikationsstrukturen von Herrschershöfen und Adelsresidenzen in den Frühen Neuzeit*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2016, s. 149–168. ISBN 978-3-86583-931-2.

a na tom, jak je úkol obtížný.²⁴¹ Pozice dvorského rezidenčního ubytovatele, kterou plnil v rámci funkce *paušrajbra*, před něho postavila složité logistické a reprezentační výzvy, vyplývající z přítomnosti dvorské společnosti v pražské královské rezidenci.

O Dienebierovi je již známo mnohé jak v souvislostech jeho gallasovského angažmá,²⁴² tak i pro oblast širší profesní sítě a rodinných vztahů.²⁴³ Co je však nutné v rámci sledovaného tématu vymezit, je jeho role aktéra pražské dědičné rezidence, přičemž tato složka jeho profesní osobnosti dosud zůstávala stranou pohledu historiků.

Pro Dienebierovu plodnou úspěšnou kariéru je charakteristické, že se od počátku těšil přízni mimořádně vlivných osob u císařského dvora. Pro působení v pražské rezidenci to byl pro Dienebiera nezanedbatelný kapitál jako pro každého dvořana – mít ve svém kruhu někoho velmi vlivného, s nímž nejsem v nepřátelském vztahu a v jehož pomyslné vlivové radiaci se pohybují.²⁴⁴ Johann Heinrich Dienebier založil tento svůj kapitál již v letech 1693/1694, kdy si ho hrabě Jan Václav Gallas (1671–1719), posléze významný habsburský diplomat, vybral za svého hofmistra.²⁴⁵ Hofmistrovým úkolem mělo být organizování Gallasovy domácnosti, jeho ceremoniálních záležitostí, jeho cest, zařizovací a stavební agenda, zajisté i služby diplomatického charakteru ve vztahu k obdobným dvorům a jejich správnímu personálu. Jelikož správní aparát gallasovského dvora a specializace úřadů nebyly tak extenzivní jako u dvora panovnického, podléhala mu veškerá organizační agenda hraběcího dvora.²⁴⁶ V roce 1702 již Dienebier užíval titul hofmistra Jana Václava a zajišťoval jeho domácnost v palácích Gallasů v Praze a ve vídeňském Dietrichsteinském paláci, který Gallas výhodně postupně vyženil se dvěma dcerami Filipa Zikmunda z Dietrichsteina. Hrabě Gallas byl v letech 1705–1711 vyslán jako císařský diplomat do Londýna a s ním odcestoval i Dienebier. Osvědčil se, věnoval se zařízení diplomatické rezidence v Leicester House, první

²⁴¹ K tématu tzv. lidského multitaskingu – paralelně řešeným úkolům, srov. ŠROTT, David. *Kognitivní teorie učení*. Olomouc, 2019. Magisterská práce. Univerzita Palackého. Vedoucí práce Ondřej Skopal, s. 77, 93–95.

²⁴² Srov. KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr, s. 375–395.

²⁴³ VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 9, 163–166, 170–173, 180–181, 187, 188–190, 193.

²⁴⁴ Obdobně ELIAS, Norbert. *Die höfische Gesellschaft*, s. 157–158.

²⁴⁵ Tento rok odvozuje M. Krummholz z konceptu dokumentu z června 1720, ve kterém J. J. Dienebier hovoří o věrné službě Gallasovi v délce 26 let. KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr, s. 377.

²⁴⁶ U dvora císařského měl hofmistr dohled nad veškerým personálem, organizací a hospodářskými záležitostmi dvora. Podléhal mu dvorský personál, který se pojil s životním cyklem každého habsburského panovníka až do jeho smrti. Hofmistrovi dále podléhal ceremoniál a reprezentace dvora. Svůj úřad dělil s dalšími vysokými úředníky – nejvyšším maršálkem, nejvyšším komořím a nejvyšším štolbou. Podrobně k tomuto dvorskému úřadu PANGERL, Irmgard, ed. 1. *Der Hofstaat des Kaisers*. 1.1. Das Obersthofmeisteramt. In: HOCHENDLINGER, Michal, Petr MAŤA a Thomas WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte*, s. 150–157.

skutečně reprezentativní císařské ambasádě na Ostrovech.²⁴⁷ Ve zdejším prostředí se Johann Heinrich Dienebier skvěle zorientoval, a vystupoval dokonce i jako nákupčí interiérových doplňků pro knížete Evžena Savojského, čímž ho pověřil hrabě Jan Václav Gallas.²⁴⁸ Je celkem jisté, že se v Londýně začal Dienebier zajímat i o architekturu, a bezpochyby to bylo synergické prostředí sítě diplomatických vztahů Jana Václava Gallase, které přispělo k obeznámení se současnými tendencemi v architektuře, interiérové dekoraci, ale konkrétně třeba i v přesvědčení o tom, že aristokratická rezidence musí mít adekvátně vedenou zahradu. Právě v době Gallasova působení přibyl do Londýna na obhlídky rezidenčních staveb dvorský architekt Fischer z Erlachu, s nímž Johann Heinrich Dienebier kooperoval na stavbě majorátního pražského paláce na Starém Městě pražském. Gallasův palác reflektuje bezprostřední anglické a římské zkušenosti svého stavebníka, který si ostatně u prominentního dvorského architekta objednal řadu módních prvků jak technické, tak umělecké povahy, mj. pro výzdobu interiérů.²⁴⁹

Po nepříliš šťastné etapě, kterou Jan Václav Gallas strávil po návratu z Ostrovů jako hofmistr arcivévodkyně Marie Alžběty (v letech 1715–1718),²⁵⁰ se hraběti dostalo revanše dalším diplomatickým postem. Byl vyslán na misi do Říma a Johann Heinrich Dienebier mu zajišťoval veškerou logistiku této cesty. Ve Věčném městě se stal jejich sídlem slavný Berniniho palác Odescalchi na náměstí Santi Apostoli. Hofmistr se dle všeho podílel na jeho vybavení i úpravách a nejen to – připadl mu úkol připravit řadu oslav, které rakouský zástupce importoval do festivního kalendáře Věčného města. Šlo zvláště o standardizované oslavy oficiálních svátků a narozenin císařského páru (*tzv. Gala-Tagen*) nebo i připomínky čerstvě narozených habsburských dětí.²⁵¹ Tehdy diplomatův palác ozářil noc třídními iluminacemi s propagandistickou programatikou: jejich součástí byly jak koncerty, tak ohňostroj, slavnostní iluminace náměstí a efemérní pavilonová architektura s motivem apoteosy císařské slávy: průčelí staveb bylo složitě dekorováno tapiseriemi, obrazy, stříbrnými ozdobami, květinami ve festonech apod.²⁵² Gallasovsko-dienebierovské pojetí

²⁴⁷ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 102.

²⁴⁸ K této tematice SEEGER, Ulrike, Městský palác prince Evžena ve Vídni jako možný vzor pro Jana Václava hraběte Gallase. In: FEJTOVÁ, Olga, Jiří PEŠEK a Václav LEDVINKA, ed. *Život pražských paláců: Documenta Pragensia XXVIII*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 109–125. ISBN 978-80, s. 112.

²⁴⁹ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 166–167- KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr, s. 379.

²⁵⁰ KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr, s. 380 – KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof*, s. 49.

²⁵¹ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 231.

²⁵² Ke Gallasově pobytu v Římě a organizaci festivit tamtéž srov. KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 232–233.

diplomatické slavnosti se v Římě setkala s obrovským úspěchem a Dienebierovi, který za těmito událostmi stál jako Gallasův šéf domácnosti, kromě renomé jistě přineslo i rozšíření jeho sociální sítě: habsburští velvyslanci v Římě angažovali na svoje efemérní festivitní dekorace slavné architektky, jako např. Carla Fontanu, ale i architektky dnes již zcela neznámé, jmenovitě Giulia Continiho.²⁵³ Jan Václav Gallas rovněž angažoval proslulého hudebního skladatele Giovanniho Bononciniho a sám byl častým hostem v divadle Capranice, pro něž komponovali slavní skladatelé, např. Antonio Caldara nebo Antonio Vivaldi a scénografie vytvářel např. Francesco Galli Bibiena,²⁵⁴ s jehož synem Giuseppem Galli Bibienou se pak Dienebier setkal v roce 1723 během přípravy korunovační opery v Jízdárně Pražského hradu (1723).²⁵⁵ Není od věci podtrhnout, že se veškeré festivity, konané během Gallasova pobytu v Římě, neobešly bez ceremoniální výbavy, v níž mimořádnou roli hrály exkluzivní ceremoniální textilie. Jejich pořízení představovalo značné náklady a jejich barevná škála reprezentovala postavení majitele, takže se textilie ocitaly na prvním místě ve vnímání účastníků festivity. Průčelí staveb byla během slavností dekorována tapisériemi, v apartmánu velvyslance byl instalován skvostný baldachýn, špalírovaný drahými nástěnnými závěsy. V případě, že se velvyslanec účastnil některého z hudebních nebo divadelních produkcí v soukromém či církevním paláci, rezervoval si lóže, které před tím jeho personál vybavoval nábytkem a drahými závěsnými látkami.²⁵⁶ Johann Heinrich Dienebier se tak do roku 1722 stal zkušeným praktikem, ne snad přímo architektem,²⁵⁷ ale opravdovým odborníkem na věci architektury a s ní spojeného protokolu a reprezentace nejvyššího panstva včetně ceremoniálních zásad a z nich vyplývajících postupů šlechtické a dvorské reprezentace.

Nástup Johanna Heinricha Dienebiera do dvorského stavební úřadu na Hradčanech v Praze se odehrál – dle jeho vlastních slov – k 1. červenci roku 1722.²⁵⁸ Již v roce 1716 – mimochodem v okamžiku, kdy bylo ve Vídni založeno generální ředitelství dvorských,

²⁵³ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 233.

²⁵⁴ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 237.

²⁵⁵ VÁCHA, Štěpán et kol. *Karel VI. & Alžběta Kristýna: česká korunovace 1723*. Praha: Paseka, 2009. Historická paměť. ISBN 978-80-7432-002-6, s. 136–137.

²⁵⁶ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 237.

²⁵⁷ Zmiňuje zde tuto skutečnost záměrně, neboť J. J. Dienebier je patrně autorem řady kresebných návrhů hospodářských budov a občas i kostelů pro vesnice na císařských panstvích, které byly vyhotoveny po roce 1722. Nejasné je mnohdy autorství – plány jsou sice popsány charakteristickým rukopisem J. H. Dienebiera, ale souběžně působící dvorní architekt K. I. Dientzehofer v téže době svoje návrhy nesignoval. K tomuto mj. VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 189.

²⁵⁸ Archiv Pražského hradu, fond HBA, ič. 670, kart. 73 – Národní archiv Praha, Fond Česká komora, inv. č. 4107, sign. 1722/VIb/61, VII/d/18, VIII/a/18.

civilních, odpočinkových a zahradních staveb²⁵⁹ – je ovšem Dienebier doložen v Praze, kde se věnoval ve spolupráci s celou suitou věhlasných tvůrců rekonstrukci gallasovského paláce na Starém Městě, se kterou začal jeho pán v roce 1711.²⁶⁰ Stavbou pověřil dvorského architekta Fischera z Erlachu, který v téže době pracoval na vídeňském městském paláci prince Evžena Savojského. Oba stavebníci se znali a měli stejný názor na svoje reprezentační potřeby, promítnuté do palácových staveb.²⁶¹ Tři roky poté mělo Dienebierovo mezinárodně úspěšné a na spolupráci plodné období skončit, protože hrabě Jan Václav Gallas zemřel během pobytu v Neapoli. Dienebier však ještě tři roky zůstal v gallasovských službách a staral se o domácnost vdovy Marie Ernestiny Gallasové, rozené Ditrichštejnové.²⁶²

Po smrti *paušrajbra* královské rezidence v roce 1722²⁶³ nastala v Dienebierově životě profesní změna, která jej měla trvale zapsat do tohoto královského místa v 18. století. Johann Henrich Dienebier se nejdříve objevuje jako nájemník erárního deputátního bytu v rohu druhého hradního nádvoří, v místě, které bylo později zahrnuto do průběžného koridoru, kontrolní chodby, obíhající uvnitř jižních budov kolem dvorní fasády v přízemí královské rezidence.²⁶⁴ Jeho finanční požitky byly stanoveny na 700 rýnských zlatých a 15 zlatých tzv. kancelářského paušálu a k tomu se kromě zmíněného příbytku pojil otop, dva služební koně, píce pro ně a možnost ustájení na Hradě v tzv. staré slévárně (*Alt Giesshaus*) ve Vikářské ulici.²⁶⁵

Ve vídeňském ústředí docházelo takřka současně k organizační proměně stavebního úřadu – do jeho čela byl Karlem VI. jmenován jeho dlouholetý důvěrník, který patřil po roce 1716 k nejbližší družině císaře, hrabě Michael Gundacker z Althanu.²⁶⁶ Vídeňský stavební

²⁵⁹ WEINBERGER, Manuel, ed. II.4.2. Konsolidierung des Hofbauamtes unter Karl VI. In: LORENZ, Hellmut a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg*, s. 248–251.

²⁶⁰ Vybudován v letech 1713–1719. K stavební historii Clam-Gallasova paláce srov. KRUMMHOLZ, Martin, Stavební historie a osudy Clam-Gallasova paláce, *Pražský sborník historický* 35, 2007, s. 155–223 – SEEGER, Ulrike, Městský palác, s. 109, 110 – KRUMMHOLZ, Martin. *Clam-Gallasův palác a jeho umělecký význam*. In: FEJTOVÁ, Olga, Jiří PEŠEK a Václav LEDVINKA, ed. *Život pražských paláců: Documenta Pragensia XXVIII*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 109–125. ISBN 978-80-86852-30-0, s. 77–97.

²⁶¹ SEEGER, Ulrike, Městský palác, s. 110.

²⁶² KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr, s. 384.

²⁶³ SVOBODA, Josef: *Seznamy dvorských služeb*, s. 2.

²⁶⁴ K dispozici měl dva obytné pokoje, místnost pro sluhu a komoru na viktualie. Byt obíhala v přízemí průběžná chodba, která posléze bude nazvána chodbou kontrolní. Srov. APH, fond SPS, inv. č. 109/2, APH, fond HBA, kart.16, inv. č. 252 (Bauschreibers Quartier od/er/ Wohnung).

²⁶⁵ Archiv Pražského hradu, APH, fond SPS, inv. č. 109/2, APH, fond HBA, kart.16, inv.č.252 (Bauschreibers Quartier od/er/ Wohnung).

²⁶⁶ LORENZ, Helmut. Die Wiener Hofburg im mitteleuropäischen Kontext. In: LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY, ed. *Die Wiener Hofburg 1705-1835*, s. 563–564.

inspektorát se měl pod Althanovým vedením proměnit v centralizovaný stavební podnik pro všechny habsburské dvorské stavby v rakouských zemích i v dědičných vedlejších zemích.

Althan vytyčil nové působnosti stavebního podniku, resp. dvorského stavebního ředitelství, novou instrukcí v roce 1718.²⁶⁷ Pro Johanna Heinricha Dienebiera byla v návaznosti na tuto normu připravena nová karlovska instrukce o čtyři roky později.²⁶⁸ Vymezila jeho úřední každodennost: písař se měl denně vyskytovat v kanceláři stavebního úřadu do 8. do 10. hodiny, zatímco jeho podřízení – řemeslníci, stavební polír, dozorce přes okapy a hlídač vodních příkopů a podkoní – měli předepsán pracovní čas od 8. do 12. hodiny dopoledne, poté následoval odchod na dvě hodiny za stravou a v úřadu měli být zase ve 14 hodin, kde byli povinni setrvat do 16. hodiny. Měl čas strávit v pilné a kvalitní práci ve shodě s ostatními zaměstnanci, konferovat s nimi potřebné otázky a docházet rovněž všude tam, kde probíhal jakýkoli stavební provoz.²⁶⁹ Odpovídá to rozpisu pracovních povinností, který byl stanoven od roku 1740 pro královské stavovské a městské úředníky. Ti museli odpracovat šest hodin denně, dopoledne tři hodiny, další tři hodiny (obvykle od 15. do 18. hodiny) v tzv. odpolední frekvenci.²⁷⁰ Vzhledem k Dienebierově pozici rezidenčního ubytovatele byla rovněž stanovena jeho nepřetržitá přítomnost na Hradě v okamžiku příjezdu dvorů – pro tento účel mu bylo v roce 1722 opětovně potvrzeno držení služebního bytu.²⁷¹

Ačkoli o sociálních sítích, resp. o možných Dienebierových protektorech, lze ledacos tušit, nejsou k dispozici ani Dienebierovy osobní poznámky, ani memoáry z doby jeho působení v královské rezidenci a není dokonce znám ani jeho portrét, a proto je nutné se soustředit na jeho práci z pohledu pracovní efektivity stavebního úřadu. Počet úředních písemností, které tento stavební podnik pod jeho vedením emitoval, je enormní a z tohoto pohledu se dá v rámci jeho extenzivního archivu hovořit v letech 1722–1748 o registratuře dienebierovského

²⁶⁷ Ve vídeňském případě se instrukce týkala podřízenosti bauamtu výhradně generálnímu ředitelství staveb a kompetencím písaře. Instrukce však také přesně definovala organizační strukturu, což byl z hlediska směřování dvorského stavebnictví ve Vídni mimořádný krok. Mj. se tímto krokem měla odstranit značná rozestavenost karlovska velkých staveb.

²⁶⁸ APH, fond HBA, kart. 4, i. č. 670, fond HBA, kart. 73, nefol.

²⁶⁹ APH, fond HBA, Instrukce pro dvorský stavební úřad 1667–1722, kart. 4, i. Č. 670, kart. 73, nefol.

²⁷⁰ Dienebier byl z nové instrukce pro Prahu zklamán v očekávání, jeho představách byly nejspíše utvářeny znalostí instrukce pro vídeňský bauamt z roku 1718. APH, fond HBA, Instrukce pro dvorský stavební úřad 1667–1722, kart. 4, i. č. 670, kart. 73, nefol. – K pracovní době magistrátního úředníka srov. MEGERLE VON MÜHLFELDT, Johann Georg. *Handbuch für alle Kaiserliche königliche ständische und städtische Beamte, deren Witwen und Weisen oder Darstellung aller ihnen durch die allerhöchsten Gesetze vom Jahre 1740 bis 1806 zustehenden Rechte und Verbindlichkeiten*. sv. 1, s. 58. Wien, 1830[on-line] <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/sdd/content/titleinfo/11088877>[vyhledáno 28. 10. 2022]. – Ke stejné otázce obdobně BASTL, Ondřej. *Spojení pražských měst v roce 1784: edice rukopisu č. 322*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2003. Documenta Pragensia. ISBN 80-861-9743-3, s. 29.

²⁷¹ APH, fond HBA, kart. 16, inv. č. 252 (Bauschreibers Quartier od/er/ Wohnung).

bauamtu. Většinu písemností vypracoval vlastní rukou sám paušrajbr: „*Johann Heinrich Dienebier byl nejpracovitější, nejsvědomitější a opravdu nejzasloužilejší stavební písař, který kdy na Pražském hradě působil. (...) Jenomže my o jeho soukromém životě nevíme téměř nic. O jeho působnosti se však dozvídáme ze stovek nebo snad tisíců podání, hlášení a nejrůznějších přepisů, které posílal České komoře. Zdá se, že jeho jediným zájmem a jediným koníčkem byl jeho vlastní úřad. Žádný stavební písař nepopsal tolik papíru, nespotřeboval tolik inkoustu a per a neprosvítil tolik erárních svíček jako on.*“²⁷² S tímto hodnocením je nemožné nesouhlasit, zvláště když jsou dochovány desítky běžných metrů písemností.²⁷³

Veškerá agenda ubytování v rámci dvorských cest patřila úřadu dvorského maršálka, který měl při ruce dvorský ubytovací úřad v čele s dvorským ubytovatelem, jehož kořeny sahaly k nařízením císaře Ferdinanda I.²⁷⁴ Věci dvorské cesty byly nejdříve projednány na tzv. dvorské konferenci, z nichž vyšel souhrn návrhů pro panovníka.²⁷⁵ Dvorskému ubytovateli byli k ruce jednak dvorští furýři (měli za úkol sepsat disponibilní byty v rezidenčním městě pro účel ubytování dvorské družiny včetně služebnictva a dbát na to, aby dvorští zaměstnanci a služebnictvo byli během dne na svém služebním postu), jednak komorní furýři. Komorní furýř stál ve dvorské hierarchii výše než furýř dvorský, protože měl na starosti péči o přípravu apartmánů nejužšího dvora, a hlavně panovnické rodiny – vystupoval jako panovnický ubytovatel, který má na dvorské cestě zároveň na starosti věci ceremoniální.²⁷⁶ Komorní furýř ve vztahu k Dienebierovi tedy představoval hierarchicky vyšší post, protože působil v ústředním úřadu vídeňského dvora. Byl odpovědný nejen za zadání požadavků – většinou poměrně vágních – ale i za případnou kontrolu jejich splnění před příjezdem dvora

²⁷² Takto charakterizovala paušrajbrovy profesní kvality Milada Vilímková. VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 188.

²⁷³ Registratura je dnes uložena ve fondech Archivu Pražského hradu, ve fondu Dvorní stavební úřad a Stará plánová sbírka.

²⁷⁴ Podle dvorského řádu Ferdinanda I. měl dvorský ubytovatel na starosti péči o to, aby dvorská čeleď, která se ubytovávala v soukromých domech kolem rezidence, nebyla ožebračována vysokými cenami nájmu, jídla a krmiva pro koně. STROBL-ALBEG, Eduard. *Das Oberhofmarschallamt Sr.k.u.k.Apostolische Majestät*. Innsbruck, 1908, s. 106–107- RITTER VON ŽOLGER, Ivan. *Der Hofstaat des Hauses Österreich. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien 14.)*. Wien-Leipzig, 1917, s. 105.

²⁷⁵ Mechanismus dvorské konference doby Karla VI. v souvislosti s odjezdem arcivévodkyně Marie Alžběty do Bruselu shrnuje HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 73 a násled.

²⁷⁶ Komorní furýř disponoval na Hradě až do roku 1764 malým domkem, v němž se mohl ubytovat během své kontrolní cesty před příjezdem dvora. Toto patrové stavení se vyskytuje již na vedutách ze 17. století, v místech zhruba dnešního jižního výběžku (městského křídla) rezidence. Domek byl zbořen v souvislosti s výstavbou jižního a severního výběžku kolem 1. hradního nádvoří. K funkci furýřů *Meyer's Conversations – Lexikon*, Bd. 8. Leipzig-Wien: Bibliographisches Institut, 1897, s. 900.

do rezidence,²⁷⁷ fakticky se ale ubytování odehrávalo v režii Dienebierově a rovněž ve spolupráci s českou komorou, která hradila dvorské pobytové podniky, ve vztahu ke královské rezidenci co do oprav rezidenčních budov a platů různým profesím, které na nich participovaly.²⁷⁸ Právě zde, v reakci na stručné požadavky komorních furýrů, se projevila Dienebierova profesní praxe, s níž zvládal tyto složité úkoly spojené s ubytováním arcivévodů a arcivévodkyň, ale i císařského páru a jeho extenzivních družin, hofštátů, do konkrétních ubytovacích lokalit v architektonickém konvolutu pražské rezidence.²⁷⁹

Jelikož v pražské rezidenci nebyl od roku 1620 veden trvalý komparativní podklad typu ubytovacího seznamu, *kvartýrbuchu*,²⁸⁰ čelil Dienebier ubytovacím požadavkům kancelářskými pomůckami, které sám vytvářel a domýšlel. Jeho aktivita v ubytovacích procesech se odrážela i z jeho kreslířských schopností a vidění reálného prostoru pražské rezidence. Je zjevné, že jeho strategií bylo vytvořit podklady trvalejší informativní povahy, do nichž mohl nahlédnout ad hoc při konkrétní ubytovací situaci, která vyvstávala s ohlášenou dvorskou cestou. Dienebier svoje konkordační seznamy z let 1723–1748, svého druhu ubytovací seznamy dle jednotlivých ubytovacích lokalit, doplnil nově pořízenými plány. Není nepravděpodobné, že jádrem těchto Dienebierem hustě poznamkovaných plánů byl nejdříve konvolut půdorysných plánů bez jakéhokoli technického značení a logistických poznámek, přičemž tyto „slepé“ plány zachycovaly pouze prostorové konfigurace jednotlivých podlaží. Místnosti a jejich sled byly nejspíše již tehdy označeny posloupnou číselnou řadou.²⁸¹ Výchozím stavem byl pro Dienebierovy ubytovací strategie dvořanů rok

²⁷⁷ APH, fond HBA, kart. 103, inv. č. – HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 343.

²⁷⁸ HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 322.

²⁷⁹ Mezi lety 1722–1748 se vážní požadavky komorních furýrů týkaly organizačně širokého spektra otázek, spojených s ubytováním suveréna a jeho rodiny. Zahrnovaly nejen otázky bezpečnosti, ale i stavebnětechnické požadavky v apartmánech, kromě toho i velmi složité požadavky na pořízení či zajištění ceremoniálního nábytku nebo i umělecké výzdoby dvorských apartmánů. APH, fond HBA, kart. 102, i. č. 1974, průběžně.

²⁸⁰ Tzv. kvartýrbuch je znám v jediném exempláři z roku 1620. Dnes APH, fond Sbirka rukopisů různé provenience (inv. č. 398/sub HBA).

²⁸¹ Ta odpovídala značení klíčů, které měl ve své správě zámecký klíčník. Autorství těchto konkordačních plánových podkladů je s největší pravděpodobností možné připsat – byť nejsou signovány – Dienebierovi. Byl zdatný kreslíř a v letech 1727–1729 vypracoval ve spolupráci s dvorským architektem Tomášem Haffeneckerem stavební zaměření a popisy všech kostelů a far na českých komorních panstvích. Iniciativní přístup a množství dochovaných autografů vede k domněnce o Dienebierově vlastní projekční činnosti. VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 189, KRUMMHOLZ, Martin. *Gallasovský hofmistr*, s. 375–376.- Prizmatem sledovaného tématu je nezbytné zdůraznit, že Dienebier se v letech 1722–1748 podílel nejenom na všech stavebních akcích a kontrolněsprávních úkonech hradčanské rezidence (do roku 1748 jich ostatně nebylo v porovnání s dobou následující mnoho), ale působil i ve stejně důležité funkci dvorského ubytovatele a promotora habsburských reprezentací na scéně vedlejšího sídla.

1723, kdy ve své hradní premiéře ubytoval enormní počet hostů, kteří se do pražské rezidence sjeli na korunovaci Karla VI. a Marie Alžběty. Podle střízlivých odhadů se tehdy v pražské rezidenci ubytovalo kromě hofštátu císařovny (51 osob) hofštátů obou arcivévodkyň (18 osob) další 523 osoby, jimž bylo vypláceno stravné. Oficiální dvorský soupis účastníků korunovační cesty do Čech z roku 1723 pak uvádí rovných 1035 osob.²⁸²

Rok 1723 byl vzat jako výchozí a následný etalon, ke kterému se pro jednotlivé ubytovací události do roku 1748 připisoval recentní stav bytu nebo místnosti a jméno či titulatura ubytovaného podle pozice v hofštátu. Sofistikovaný systém plánů a doplňkových ubytovacích seznamů se tak staly strategickým východiskem při složitých logistických akcích, které představoval každý příjezd dvora do pražské rezidence. Pro srovnání: na počátku listopadu roku 1725 se do pražské rezidence jako zastávkového cíle na dvorské cestě vypravil obrovský konvoj 420 koní, které vedlo 92 kočích, a ve vozech bylo přítomno 230 osob všech profesí, patrně však ještě více.²⁸³ O deset let později přijel s císařským párem dvůr ve 109 vozech, kterým bylo k dispozici 711 koní.²⁸⁴ Počty všech osob jsou odhadovány na 565 dvořanů a 227 osob z poštovního štábu.²⁸⁵ Ve slavnostním průvodu Marie Terezie v roce 1743 vjelo do pražských měst 650 osob, se započtením sloužících 1000 členů jejího dvora. Dvorská cesta byla podle konečné zprávy zabezpečena 218 vozy a 887 koňmi jezdeckými i tažnými.²⁸⁶ O něco později vyjel hofštát arcivévodkyně, který zahrnoval 22 povozů s dvořany a byl opatřen 126 koňmi tažnými a jezdeckými.²⁸⁷ V únoru 1744 pak zastávka regentského dvora na dvorské cestě do Bruselu vyvolala potřebu ubytovat dvůr v rozsahu kolem stovky osob.²⁸⁸

Vznikl tak dokonalý podklad pro stále se opakující ubytovací schéma.²⁸⁹ Obdobný systém – souhrn půdorysných plánů s čísly místností (*Quartierpläne*) s doplňujícími srovnávacími údaji o ubytovaných – začal být u vídeňského úřadu nejvyššího hofmistra v gesci dvorského

²⁸² VÁCHA, Štěpán et kol. *Karel VI. & Alžběta Kristýna*, s. 72, 76.

²⁸³ Vzhledem k nejisté výpovědi vídeňských pramenů o počtu cestujících konstatuje toto HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 29.

²⁸⁴ VOKÁČOVÁ, Petra. *Dvorní cesta Karla VI.*, s. 459.

²⁸⁵ MIKOLETZKY, Hans Leo. *Hofreisen unter Karl VI.*, s. 271–272.

²⁸⁶ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s.133–134 – HRBEK, Jirí. *Panovnický majestát*, s. 315.

²⁸⁷ ÖStA Wien, fond OMea, ÄZA, kart. 41, 1742–1743, fasc.192 (Maria Theresia zur Krönung nach Prag), fol. 140 r-170 r, obdobně ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s. 135–136.

²⁸⁸ ÖStA Wien, fond OMea, ÄZA, kart. 43 (Maria Anna's Reise nach Prag, 1743–1744), datum 1744, Januar 21, fol.19r-20r.

²⁸⁹ K tomuto PODLAHA, Antonín. *Plány a kresby*, s. 77–190.

ubytovatele praktikován až více než deset let po Dienebierově smrti, v roce 1760.²⁹⁰ Dienebier tímto způsobem zpracoval podklady pro všechny z hlediska dynastických strategií významné dvorské návštěvy od roku 1723 do své smrti roku 1749, které musel ubytovávat s ohledem na jejich postavení – císaře a císařovny, arcivévody a arcivévodkyně, jejich hosty a hořštáty. Dienebierovy plánové a písemné konkordance, komparativní materiál pro opakující se ubytovací situace, de facto představovaly pomůcku podobnou ceremoniálním protokolům vídeňského dvora: bylo do nich kdykoli možné nahlédnout pro poučení o praktickém řešení nastalé situace.

V ohlášené ubytovací situaci musely být Dienebierem brány v potaz nejdříve architektonické danosti rezidenčních budov. Byty si Dienebier rozřídil ve svých srovnávacích ubytovacích podkladech na apartmány patra arcivévodského, apartmány patra královského, ubytovací lokality v Rožmberském domě a apartmány „*naproti bauamtu*“ (*gegen Bauamthaus*)²⁹¹ – tedy v příčném traktu mezi druhým a třetím nádvořím, v budově fraucimoru (*Frauenzimmerstock*).

Pokojové sledy²⁹² Dienebierova „ubytovatelského“ období začínaly zásadně vstupem z Matyášovy brány, na pánské ceremoniální straně, kde se nacházel ceremoniální vstup do dvorských apartmánů prvního a druhého patra. Rezidenční budovy, které se rozprostíraly kolem prvního a druhého hradního nádvoří, sloužily výhradně pro ubytování dvora a dvorských hořštátů. V rámci těchto rezidenčních palácových budov sehrával svébytnou roli i příčný trakt k nim, který tvořil jejich appendix a spojnici mezi jižními a severními stavbami.²⁹³ Jako další ubytovací lokalita habsburského rodu sloužil celé dienebierovské

²⁹⁰ Ve vídeňském Hofburgu se vzhledem ke složitostem, které představovaly ubytovací požadavky dvora a úřadů, a vzhledem k vynucenému požadavku bytové ubytovací flexibility začaly vést podrobné ubytovací plány, tzv. Quartierpläne, v posledním dvacetiletí kralování Marie Terezie. Poprvé v roce 1760, posléze v častějších intervalech, představovaly tyto plánové materiály komparativní materiál pro opakující se ubytovací situace a dle mého soudu vlastně představovaly podklad podobný ceremoniálním protokolům: bylo do nich kdykoli možné nahlédnout pro poučení o praktickém řešení nastalé situace. Quartierpläne byly zhotovovány podle jednotlivých pater v stavebních částech Hofburgu a také pro jednotlivé stavební objekty, např. pro Kaiserspital až do doby panování císaře Františka I. K tomuto MADER-KRATKY, Anna. Zur Nutzungsgeschichte der Wiener Hofburg anhand ihre Quartierpläne, in: HELMUT, Lorenz a Anna MADER-KRATKY, *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 518–522.

²⁹¹ Šlo o dům, který stál na místě dnešní kaple sv. Kříže na druhém hradním nádvoří. Srov. PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 89, 92. – Srov. APH, fond HBA, kart. 16, i. č. 252, nefol.

²⁹² Zvané Dienebierem jako *Raumfolge*. V Dienebierově praxi šlo o posloupné číslování pokojů v enfiládě podle toho, jak byly ad hoc užívány jednotlivé místnosti apartmány.

²⁹³ Tyto stavby byly udržovány od roku 1627 z příjmů královské komory a ze zvláště povolovaných berní, které doplňovaly nedostatečné finanční krytí z komorních statků. V 18. století, resp. roku 1714, byly komorní platy určeny nejen na udržování královského Hradu, ale i na jeho hejtmana, jeho plat byl tedy zahrnut do zemských vydání. Změnu ve financování představovala velká investiční částka, kterou v roce 1740 věnovala Marie Terezie na modernizaci královského sídla, včetně investice do zřízení

období pro spřízněné dynastie Rožmberský palác na východě hradního okrsku, který byl v jednotlivých případech propojen s ubytovacími možnostmi vedle stojícího paláce knížat Lobkoviců.²⁹⁴ Nebylo neobvyklé ubytování v domech a palácích mimo hradní okrsek. V Praze byl pro ten účel vždy ad hoc aktivován systém ubytovací povinností, který ve Vídni jako rezidenčním městě fungoval nepřetržitě. Dienebierův úřad pro tento účel vedl seznam aristokratických domů s přehledem počtu loží a stájových míst.²⁹⁵ Do vstupních dat ubytovacích strategií musel Dienebierův úřad zahrnout kromě počtu účastníků dvorské cesty také jejich pozici ve dvorském štábu. Prioritně byl brán v potaz komfort nejužší panovnické rodiny, protože bylo nutné v její blízkosti ubytovat služebnictvo, zabezpečující každodennost suveréna. Obě skupiny byly ubytovávány v hlavní ubytovací lokalitě, v jižním traktu. Přízemí této budovy disponovalo pevně určenými provozy a místnosti s technickým zázemím: byly zde kuchyně a cukrárny a jejich spíže, laboratoř a lékárna, pekárna, čímž bylo určeno i osazenstvo zde se nacházejících příbytků. Nejbližší služebnictvo – komorníci, komorné, pokojské – bytovalo ve stejné budově, přičemž v jeho profesi hrála zásadní roli rychlá dostupnost ke členům panovnické rodiny: tyto profese proto obvykle bydlely v různých meziprostorech královského a arcivévodského apartmánu prvního a druhého patra. Řada obslužných profesí ze štábů stájového a dopravního stejně jako truhláři a čalouníci byli bytem v přízemí středního traktu rezidenčního komplexu budov.

Závažným úkolem rezidenčního ubytovatele byla ceremoniální dostatečnost apartmánů, které připravoval u příležitosti dvorských cest k ubytování. Obecně platilo, že apartmány se připravovaly ad hoc, po oznámené dvorské cestě a podle instrukcí, které byly případně zaslány komorním kurýrem do pražské rezidence. Ve sledovaném období se zařizování odehrávalo jednak z nábytkových skladišť v rezidenci, kde ovšem ceremoniálních kusů nikdy nebyl nadbytek. Nábytek byl obvykle složen v některé z místností v obou patrech a před příjezdem se instaloval na svoje místo. Některé nábytkové ceremoniální kusy byly v interiérech obou pater umístěny trvale – šlo hlavně o ústřední závěsné lustry, nástěnné girandoly a baldachýny nad loži nebo trůny. Do poloviny 18. století se nábytek za účelem dostatečného vybavení pravidelně zapůjčoval z okolních rezidencí nebo z rezidencí

ústavu šlechtičen v paláci Rožmberků. BOHUŠ, Rieger, Čelakovský JAROMÍR, Kalousek JOSEF. *O královském hradě pražském*, s. 193–195.

²⁹⁴ Způsob propojování vedle sebe stojících domů se aplikoval i během dvorských cest, kdy se dvůr ubytovával přechodně v rezidencích šlechty.

²⁹⁵ Tento tzv. systém dvorských kvartýrů byl v Praze aktivován vždy ad hoc. Od roku 1656 pomáhaly se zajišťováním dvorských kvartýrů na dvorské cestě také městské rady. K tomuto HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 314–322. Seznamy aristokratických rezidencí v Praze pro účel dvora srov. APH, fond HBA, kart. 105.

spřízněných rodů – např. z majorátního paláce Gallasů, z rezidence arcibiskupské nebo i ze soukromých apartmánů hradního úřednictva – to platí např. o zápůjčkách z bytu samotného stavebního písaře Johanna Heinricha Dienebiera. Velké reprezentační špalíry a tapisérie se půjčovaly z fundusu svatovítského kostela nebo i kostelů malostranských. Pro Rožmberský dům jsou doloženy i zprávy o tom, že saský dvůr s sebou dovezl nábytek, který zde pak zanechal k dalšímu použití.

Dienebierovou předností v těchto logisticky náročných přípravách na ubytovací událost byla zkušenost, se kterou přistupoval k předběžným zjištěním stavu nábytkového fundusu při pochůzkách po apartmánech. Dienebierovo vidění (a následní písemné zaznamenání) prvků ceremoniálního dvorského interiéru se ve všech ohledech shoduje s reprezentačními prvky dvorského interiéru, které byly jeho současníky zachyceny na grafických vedutách dvorských interiérů.²⁹⁶

²⁹⁶ Např. na již zmíněných vedutách Solomona Kleinera, na kterých zachytil interiéry Evžena Savojského v Horním a Dolním Belvederu. K tomu zvl. HUSSLEIN-ARCO, Agnes. Salomon Kleiner und seine Radierfolge über die Gartenschlösser des Prinzen Eugen von Savoyen. In: KLEINER, Salomon. *Das Belvedere*. Wien: Belvedere Wien, 2010, nestr. ISBN 978-3-901508-82-0-FRODLL, Gerbert a Ulrike SEEGER. *Belvedere.: Prince Eugene of Savoy's Garden Palace*. Wien: Christian Brandstätter Verlag, 2006. ISBN 978-3-85033-016-9.

3. Ubytovací lokality pražské rezidence 1723–1748

3.2 Jižní trakt

Nejdůležitější ubytovací lokalitou, kterou měl stavební úřad k dispozici pro ubytování arcivévodů a arcivévodkyň v královské rezidenci, byl její jižní trakt. Ve sledovaném časovém období byl jižní trakt a celý hradní okrsek ve stavebněhistorickém stavu z roku 1644–1648, kdy zde proběhla poslední velká přestavba architekta Giuseppa Matteiho.²⁹⁷ (Obr. 1, obr. 2)

Jižní trakt byl složen z konvolutu staveb táhnoucích se od Hradčanského náměstí proti východu nad jižním svahem Hradu kolem prvního a druhého hradního nádvoří. V této budově se v prvním a druhém patře nacházely ubytovací apartmány suveréna, jeho choti a arcivévodů a arcivévodkyň, včetně rezervních pokojů pro dvorské šarže i další členy úřednické a služebné části hofštátů. Jižní trakt měl patrovou distinkci – v patře prvním se nacházely apartmány arcivévodské, v patře druhém apartmán panovníka. Tato distinkce zde existovala od dob císaře Rudolfa II., který zde ve svém apartmánu druhého patra zřídil za sebou jdoucí enfiládu pokojů, a to jak v reprezentační části bytu, tak ve svých soukromých pokojích. Reprezentační část apartmánu císař rozšířil oproti vídeňskému vzoru svého děda Ferdinanda I. o jednu místnost. Rudolfův apartmán tedy zahrnoval místnosti trabantů, rytířský sál, antekomoru a audienci, v obytné, resp. neveřejné části apartmánu, pak císař užíval ložnici (*Schlaffcammer*), místnůstku (*Stüblein*) a písárnu (*Schreibstube*).²⁹⁸

Po přestavbách Ferdinanda III. v letech 1644–1648 je na stejném místě doložena enfiláda na sebe navazujících komnat. V ceremoniální posloupnosti se po hlavním schodišti vstupovalo do dvou antekomor a rytířské místnosti v jedné výškové úrovni s následujícími, tzv. letními pokoji císaře Rudolfa II.²⁹⁹ Jelikož po roce 1648 de facto nedochází k přestavbám jižního traktu, můžeme konstatovat, že se zde doložitelně etabloval obdobný apartmánový sled jako v Hofburgu po roce 1667. Císař Leopold I. se po tomto datu přemístil do svého veřejného

²⁹⁷ K tomu MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei a „nová stavení“ Pražského hradu. *Umění*. Praha: ÚTDU ČSAV, 1957, (5), s. 340–355, FUČÍKOVÁ, Eliška. Pražský hrad za Rudolfa II., jeho předchůdců a následovníků, s. 66.

²⁹⁸ Na Pražský hrad apartmánovou souslednost do jižního traktu zavedl císař Rudolf II., MUCHKA, Ivan P. Die Prager Burg zur Zeit Rudolphs II. Neue Forschungsergebnisse. In: *Prag um 1600: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 85–86. 1989–1990. Wien: KHM Wien, 1990, s. 94–98, nejnověji shrnuje literaturu k této problematice POLLEROSS, Friedrich. *Die Repräsentation der Habsburger (1493–1806)*. Petersberg: M. Imhof Vlg., 2023. ISBN 978-3-7319-1229-3, s. 9–18.

²⁹⁹ Rekonstrukce půdorysné situace v roce 1638–1644 srov. MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei a „nová stavení“ Pražského hradu. *Umění*. Praha: ÚTDU ČSAV, 1957, (5), s. 341–342.

apartmánu v nově vystaveném Leopoldinském křídle Hofburgu, kde byly nově vytvořeny nejen veřejné prostory pro císaře, ale i pro jeho choť.

Tzv. dámská ceremoniální strana se zde skládala z čekárny, předsíně, zrcadlového pokoje, retirády a kabinetu. Obě protokolární strany byly rychle dosažitelné přes kontrolní chodbu, *Controllorgang*, jejíž zřízení bylo důsledkem respektu ke španělskému ceremoniálu. Ten zásadně nedovoľoval procházet pokoji mezi dámskou a pánskou stranou suveréna veřejného apartmánu během konání slavnostní audience u císaře a slavnostní audience u jeho choti.³⁰⁰ V této podobě se veřejný císařský apartmán etabloval na následující staletí. Každá z veřejně přístupných místností ovšem měla jistou reglementaci vstupu: do každé z nich byl povolen přístup jen vyhrazené dvorské hodnosti.³⁰¹

I v Praze se doložitelně etabloval obdobný apartmánový systém, a to jak v prvním, tak i ve druhém patře pražského jižního traktu. Arcivévodský apartmán prvního patra ve svém táhlém půdorysu v roce 1723 kopíroval apartmánovou posloupnost patra druhého, královského.³⁰²

Dosažitelnost mezi oběma stranami protokolu, tj. mezi dámskou a pánskou stranou apartmánu, však nebyla ideální. Chodba se shodným názvem jako v Hofburgu v Leopoldinském křídle, kontrolní (*Controllorgang*), zde sice v přízemí existovala, ovšem nebyla volně průchozí. Její půdorys komplikovala řada místností, které odrážely složitý stavebněhistorický vývoj jižního traktu. K její definitivní architektonické podobě, tzn. k její podobě volně průchozího koridoru, „mostu“, mezi oběma ceremoniálními body apartmánu, došlo v pražské rezidenci až během přestaveb v rámci tereziánského *renovatio* (1755–1780).³⁰³

Ačkoliv se jižní trakt v letech 1723–1748 stavebně nevyvíjel, ani později, v době tereziánské přestavby, nebylo na půdorysu jeho pater, tedy i v patře, kde byly ubytovávány arcivévodkyně a arcivévodové mnoho co měnit. Také stav interiérových součástí – oken, dveří či podlah – byl v dobrém stavu a bylo zapotřebí jen udržovacích prací, případně jejich

³⁰⁰ BENEDIK, Christian. Die herrschaftlichen Appartements.: Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I., bis Kaiser Franz Joseph I. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. Wien, 1997, 51/1997(3/4), s. 556, PANGERL, Irmgard. *Höfische Öffentlichkeit*, s. 260.

³⁰¹ Dle toponymie jednotlivých místností pražské královské enfilády je zřejmé, že se zde nacházela takřka identická apartmánová souslednost jako ve vídeňském Hofburgu. BENEDIK, Christian. Die herrschaftlichen Appartements, s. 552–570.

³⁰² PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 89, 92.

³⁰³ K pojmu *renovatio* viz VANNI, Luciano. *Renovation.*, s. 16–17. Používám zde pojmu ve smyslu této definice.

barevnostní aktualizace podle vkusu karlovské a tereziánské doby.³⁰⁴ Přestože stavební úřad po ohlášené české korunovaci na rok 1723 uvažoval o modernizaci obou pater jižního traktu hlavně ve smyslu zbudování obslužných koridorů podél severní strany arcivévodských apartmánů (okna chodba by byla prolomena na druhé a třetí hradní nádvoří), ke zbudování nedošlo. Budoucím úkolem tak zůstala obslužnost apartmánů obou pater, tak, aby během ní nedocházelo k porušení komfortu ubytovaných. Vzhledem k očekávanému enormnímu počtu návštěvníků se rezidenční stavebnictví zaměřilo na denní zásobování dvořanů jídlem během dvorských tabulí. Rovněž arcivévodské návštěvy musely být zásobovány pokrmy z vlastních kuchyní. Kuchyně se v 18. století (a až do 20. století) nacházely na různých místech královské rezidence. V roce 1723 byla zřízena pro karlovskou korunovaci nová kuchyně ve výběžku proti Hradčanskému náměstí, kuchyně existovala i domě nejvyššího komořího vedle Matyášovy brány. Ke konkrétnímu účelu dvorské festivity vznikaly i kuchyně dřevěné, obvykle stavěné na třetím nádvoří nedaleko největší kuchyně Hradu v těsném sousedství Starého hradu s fasádami obrácenými nad pražské souměstí. Kuchyně arcivévodské byly stabilně umístěny v přízemí jižního traktu.³⁰⁵

³⁰⁴ V prvním deceniu 18. století splňoval všechny požadavky jak ceremoniální, tak ubytovací a podle zpráv, které sděloval stavební písař Johan Baltasar Seiller české komoře v květnu roku 1716, nebylo nutné uvažovat o zásadních přestavbách, snad jen o postupných vylepšeních. Srov. NA Praha, fond SM, sig. S 21/4, nefol., passim., APH, fond HBA, karton 103, i. č. 1978/nefol.

³⁰⁵ K tématu kuchyní zvl. VILÍMKOVÁ, Milada a KAŠIČKA, František. Císařské kuchyně Pražského hradu. *Památky a příroda*. 1976, roč. 1976, č. 2, s. 67–70.

3.2.1 Královský apartmán jižního traktu

Dvě hlavní patra jižního traktu, patro královské a patro arcivévodské,³⁰⁶ měla v letech 1723–1748 takřka identický půdorys. Nabízí se srovnání obou těchto exkluzivních pater i z hlediska sledovaného tématu arcivévodských ubytování.

Druhé patro, do okamžiku zahájení tereziánské přestavby toponymicky označované jako královské, bylo přednostně vyhrazeno pro ubytování suveréna. Představovalo táhlou enfiládu rozlehlých pokojů, průchodů k nim (tzv. pasáží) a navazující schodišťové útvary. Vývoj královského apartmánu v pražské rezidenci sledoval tendenci, která sem pronikala od druhé poloviny 16. století s recepcí renesančního slohu. Apartmán se profiloval jako vývojově vyšší obytná jednotka, která byla založena nikoli na přímém vstupu do panovnického obytného prostoru, ale poskytovala odstínění řadou ceremoniálních předpokojů, které se Norbertu Eliasovi jeví jako symbol dobré dvorské společnosti ancien régime. Zavedení těchto odstiňujících prostorů souviselo jak se zvětšením panovnických dvorů, tak se snahou omezit přístup dvořanů i hostů k panovníkovi jejich reglementací.³⁰⁷

Do královského patra se vstupovalo po královském nebo také císařském schodišti (*Ihro Mayestät des Kaysers Haupt-Stieg*) se vstupem na jižní straně dosud volně stojící Matyášovy brány. Po jeho zdolání se dvořan ocitl v pokoji čestné apartmánové ostrahy, v místnosti trabantů (*Kaysers Trabanten Stube*).³⁰⁸ Západně byly dvě obytné jednotky přidělované dle aktuální potřeby dvorským službám.³⁰⁹ Směrem k východu vedl při dvorní fasádě chodbový útvar s názvem kostelní (*Kirchengang*). Od trabantů bylo možno vstoupit do rytířské komnaty (*Ritterstuben*). Za nimi následovaly dvě antekomory – první a druhá (*Erste und Zweyte Antecammer*) s návaznou konferenční (také poradní) místností (*Rathstube*). V další části apartmánu se již nacházela soukromější část suverénova apartmánu. Dále k východu měl k dispozici tři retirády, které mohly sloužit různým funkcím (*Erste, Zweyte und Dritte, auch Geheime Reterate*), s malým pokojem výtopny (*Heitz-cammer*). Za panovníkovou první retirádou se nacházela jeho ložnice (*Schlaff Cammer*) s arkýřovou komůrkou

³⁰⁶ Kromě toho zde existovalo třetí patro, vyvýšené nad obě hlavní patra o výšku mezzaninu, nacházelo se zhruba nad jižním traktem v místech napojení na trakt příčný směrem k západu. Nazývalo se patro jezuitské (*Jesuitenstock*). PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s.89, 92.

³⁰⁷ ELIAS, Norbert. *Die höfische Gesellschaft*, s. 85, KUBEŠ, Jiří. Vývoj obytné jednotky, s. 80.

³⁰⁸ Na jejich denní místnost navazovalo neveřejné odpočinkové zázemí trabantů. Hlavní schodiště, ze kterého se do trabantské místnosti vstupovalo, vedlo skrz všechna patra jižního traktu a bylo dvouramenné. LÍBAL, Dobroslav. *Jižní výběžek a Matyášova brána. I. Koncept*. Praha: SURPMO, 1967, s. 17–18.

³⁰⁹ Tak v zde byl v korunovačním roce 1743 ubytován komorní výplatce a celodenně sloužící komorník.

(*Flechtkammer, Flecht – Camerle*) s točitým schodištěm, jimiž bylo dosaženo spojení s patrem arcivévodským a rovněž zpřístupněna domácí kaple sv. Václava.

Tímto složitým půdorysným útvarem končil apartmán panovníkův a vstupovalo se do dámské části enfilády. Císařovna strana byla od pánské strany odstíněna retirádou (*Der Kayserin Reterate*). Z tohoto polyfunkčního pokoje se vstupovalo na schodiště do domácí kaple sv. Václava, resp. na královskou oratoř. Za císařovninou retirádou následoval pro dámskou část apartmánů standardní zrcadlový pokoj (*Spiegel Zimmer*) s malým balkonem (*Altan Gegen der Stadt Prag*), odděleným lehkou příčkou, která tak vytvořila malý pokoj, nejspíše z důvodu klimatického komfortu.³¹⁰ Následovala císařovna audience (*Kayserin-Audienz*) a dvě antekomory (*2te Antcammer, 1te Antecammer*). Vstupní místností z císařovna schodiště (*Ihro Kayserin Haupt – Stiege, Hintere Stiege, Königin Stiege*) do jejího apartmánu byla trabantská místnost (*Trabanten Stube*).³¹¹

3.2.2 Arcivévodský apartmán jižního traktu

Arcivévodský apartmán se ve sledovaném období rozprostíral v prvním patře a jeho táhlý půdorys byl takřka identický s apartmánem královským. Ve svém hlavním tahu od západu představoval vzorový příklad *apartmánu simple*, který je průchozí pouze řadou dveřních otvorů a vyznačuje se osovostí, kterou je možno prohlédnout skrze jeho otevřené dveře, situované ve všech místnostech na stejném místě. Tento hlavní tah byl ovšem v pražském případě komplikován stavebněhistorickým vývojem jižního traktu a na hlavní tah bylo napojeno množství menších prostorových útvarů. Tyto vedlejší prostory *apartmánu simple* se v konkrétní ubytovací situaci mohly stát součástí suverénního připraveného apartmánu. Dle užití těchto pobočných prostorů se pak měnila i posloupnost místností a jejich číslování. Každý z arcivévodů a arcivévodkyň tak obývali v letech 1723–1748 co do typů pokojů a jejich posloupnosti jinak rozsáhlý a jinak uzpůsobený apartmán.

Do arcivévodského bytu se vstupovalo na jižní straně Matyášovy brány. Za hlavním vchodem (N°.1) byla situována trabantská štuba (N°.2) a dále první předsíň (N°.3) a druhá předsíň (N°.4: *die 2e Antecammer*). Místnosti západně od trabantské štuby ve výběžku

³¹⁰ Pokojík byl označen rovněž jako retiráda.

³¹¹ PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 81–85.

jižního traktu proti Hradčanskému náměstí představovaly rezervní apartmán, obsazovaný rovněž podle aktuální ubytovací strategie.

Arcivévodský byt, resp. pokoje soukromého charakteru byly situovány od čísla pokoje 5 do čísla pokoje 9. Od čísla pokoje 10 (*N^o10-12*) byly místnosti paušálně nazývány jako zrcadlové pokoje, případně předsíně (*Vorhausel, Antecammer*). Byt byl opatřen samostatným vstupem na arcivévodskou oratoř (*die Passage ins Ertzhertzogliche Oratorium*) v domácí kapli (*N^o37, Haus Capelle*). Arcivévodské patro končilo místností se vstupem na císařovna schodiště. Vstup na toto schodiště se nacházel na třetím hradním nádvoří. Nad vstupem byl situován balkon, který sloužil k metání korunovačních žetonů během holdování davu po provedené korunovaci ve Svatovítském chrámu (*Althan zum Geld auswerfen*).³¹² Zázemí bytu bylo částečně umístěno ve druhém patře domu stavebního písaře (stavebního úřadu),³¹³ kde bydlelo služebnictvo mladého panstva s ohledem na denní obslužnost arcivévodského apartmánu. Dům stavebního písaře byl totiž na úrovni prvního patra spojen s jižním traktem. V přízemí jižně od Matyášovy brány byla zřízena *credenz*, tedy spižirna a přípravná jídlá pro arcivévodkyně a arcivévody. Zároveň zde v letech 1723 a 1743 byly zřízeny ad hoc arcivévodské kuchyně.³¹⁴ Hlavní chodbová komunikace arcivévodského patra byla vedena při vnitřní fasádě kolem třetího hradního nádvoří, přičemž zhruba uprostřed patra prošla domácí kaplí (*N° 37*) a poté se vrátila do původního tahu podél oken nádvorní fasády. Její průběh zde byl veden s paralelní obslužnou chodbou části arcivévodského apartmánu, která ovšem byla pouze dočasně opatřena dřevěnými příčkami kvůli unikání vzácného tepla z komnat kolem vloženého schodiště z přízemí do horních pater. Tato chodba zároveň obsluhovala šest arcivévodských komnat se vstupem z císařovna schodiště, do kterých ovšem nebyl prolomen dveřní otvor z kostelní chodby.³¹⁵ Chodba byla dle své funkce v roce 1722 pojmenována Johannem Heinrichem Dienebierem jako chodba směřující k zámeckému kostelu (*No.36. Gang in die Schlosskirche, Kirchengang*), přičemž je tako označen její celý průběh kolem vnitřní nádvorní fasády v prvním patře. Smyslem této chodby tedy byla spojitost s císařovniným schodištěm, ze

³¹² PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 89, APH, fond SPS, sign. 113/7.

³¹³ PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 81, APH, fond SPS, sign. 110/1, 110/2, 113/7, fond HBA, kart. 104, i.č. 2004-2008, nefol.

³¹⁴ PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 77–79.

³¹⁵ APH, fond SPS, sign. 110/2.

kterého se po opuštění paláce dalo lehce ceremoniálně přejít třetí hradní nádvoří směrem ke Zlaté jižní bráně katedrály. Toponymii si chodba ponechala po celé sledované období.³¹⁶

3.2.3 Frauenzimmerstock

Svéráznou a stavebně takřka samostatnou ubytovací lokalitu představoval příčný trakt mezi traktem jižním a budovami na severu druhého hradního nádvoří. Ve sledovaném časovém období byl střední trakt a celý hradní okrsek ve stavebněhistorickém stavu z let 1644–1648, kdy zde proběhla poslední velká přestavba architekta Giuseppe Matteiho.³¹⁷ Konglomerát jeho budov odděloval druhé a třetí nádvoří, přičemž byl od jižního traktu až do tereziánské přestavby oddělen branou v jižním koutu třetího nádvoří.³¹⁸ (Obr. 3)

V rezidenční toponymii se křídlo ve sledovaném období nazývalo *Frauenzimmerstock* (*Frawenzimmerstock*).³¹⁹ Funkce paláce, která byla zřejmá od 16. století určením pro oddělené ubytování ženských složek hofštátu, *fracimoru* a která byla známa v obdobných ubytovacích lokalitách jiných evropských rezidencí nejpozději od 15. století,³²⁰ se v první polovině 18. století ustálila na obytném polyfunkčním přízemí, nad nímž byly situovány obytné jednotky kancelářského a duchovního personálu.³²¹ *Frauenzimmerstock* se v rámci ubytovacích strategií pro „*Junge Gesellen*“ profiloval jako rezidence hofštátů dospělých arcivévodů a arcivévodkyň. Vyplývalo to z jednoznačné výhody této ubytovací lokality již v první polovině 18. století i po tereziánské přestavbě: byl přímo propojen na úrovni arcivévodského patra a měl přímý vstup do arcivévodské oratoře domácí kaple sv. Václava.

Apartmány v obou patrech příčného traktu měly vstupy ze širokých chodeb při západní fasádě na druhém hradním nádvoří. Chodby nesly název dle svého původního určení, tedy

³¹⁶ APH, fond HBA, kart 103, i. č. 1978.

³¹⁷ K tomu MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei a „nová stavení“ Pražského hradu. *Umění*. Praha: ÚTDU ČSAV, 1957, (5), s. 340–355, FUČÍKOVÁ, Eliška. Pražský hrad za Rudolfa II., jeho předchůdců a následovníků, s. 66.

³¹⁸ Původně zde od 14. století stojící domy kanovníka, sakristiána, oltářníka a děkana kapituly byly přestavěny v letech 1577–1643. VILÍMKOVÁ, Milada a František KAŠIČKA. Stavební proměny Středního křídla Pražského hradu. *Památky a příroda*. 1977, 37(3), s. 130–131, 134–135.

³¹⁹ O stavbě jsou doloženy zprávy v roce 1642, kdy se stavba Ferdinanda III. se rozšířila na budovy císařovny *fracimoru* mezi II. a III. hradním nádvořím.

³²⁰ HOPPE, Stephan (ed.). *Bauliche Gestaltung und Lage von Frauenzimmerwohrräumen*. In: HIRSCHBIEGEL, Jan a PARAVICINI, Werner. *Das Frauzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 2000, s. 151–173.

³²¹ APH, fond SPS, sg. 113/12.

chodba druhého patra, vedoucí k obrazové galerii, byla označována jako *Bildergalerie Gang* a chodba k pokladnici jako *Schatzkammer Gang* (byla situována v patře prvním).³²²

Přízemní lokality *Frauenzimmerstocku* během dvorských návštěv sloužily k ubytování dvorských služeb. Výraznou část obytných jednotek zde obsadil stavební úřad, dále písaři kuchyňských provozů, správa osvětlovacích záležitostí (tzv. lichtkomora), sedlářští písaři (tj. služba dopravní) a velice rozlehlý příbytek obýval dvorský čalouník, který měl k dispozici hned šest místností s navazující dílnou. Rovněž zde bývaly ubytovány štáby, spojené s výkonem povoznictví, dopravy a se službou stájovou. Nejnižší personální složka této služby, což byli knechti (pacholci), obývala přímo stáje za Prašným mostem nebo jim rovněž byly vyhrazeny dvě místnosti v tzv. staré slévárně (*Alt-Giesshaus*) ve Vikářské ulici, kde se vedle menších ustájení nacházela i skladiště sedel a strojů.³²³

3.3 Rožmberský palác

Rožmberský palác byl stavebněhistoricky oddělenou ubytovací lokalitou východně od jižního traktu. Palác vyrostl za Viléma z Rožmberka na skvělé stavební parcele na východě hradního okrsku směrem k Opyši vedle paláců Pernštejnů, Švamberků a pánů z Rožmitálu mezi lety 1545–1556. Za Vilémova vlastnictví palác vzkvétal zvláště v době jeho angažmá ve funkci nejvyššího purkrabího. Vilém, připoután službou do hlavního města království, začal realizovat velkolepou reprezentační politiku.³²⁴ (Obr. 1)

³²² V letech 1600–1602 tyto dvě významné chodby byly základem pro novostavbu slavné Rudolfovy Kunstkomory a „Obrazové chodby“ nad ní. Obdobnou toponomií doložitelně nesly až do tereziánské přestavby v r. 1772. Případně obě chodby nesly zkrácený název Schatzcammer a Galleri. APH, fonds SPS, sg. 113/7. K období 17. století dle VILÍMKOVÁ, Milada a František KAŠIČKA. *Stavební proměny*, s. 133–134.

³²³ Archiv Pražského hradu, APH, fond SPS, inv. č. 109/2, APH, fond HBA, kart.16, inv. č. 252 (*Bauschreibers Quartier od/er/ Wohnung*).

³²⁴ K vnějškovosti paláce srov. viz např. WIRTH, Zdeněk. *Praha v obraze pěti století*. 2. Praha: Jan Štenc, 1934, obr. 2, s. II–III – HLAVSA, Václav. *Praha očima staletí*, Praha: Panorama, 1984, s. obr.2, s. 217. – K jeho dějinám a historickému kontextu zvláště PÁNEK, Jaroslav. *Poslední Rožmberkové: Velmoži české renesance*. Praha: Panorama, 1989, s. 257–258, MĚCHURA, Petr a Petr CHOTĚBOR. *Bývalý Ústav šlechticů – historie a obnova. Stavba*. Praha: BM CZ, 2008, 12(2), s. 24–28, ISSN 1210-9568. – FUCÍKOVÁ, Eliška. *Praha renesanční*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. Praha (Karolinum). ISBN 978-802-4635-064, s.44, 46–47 a d.- BŘEŽAN, Václav. *Život Viléma z Rosenberka: Spisův musejních číslo XXIV*. Praha: Kronberger a Řiwnač, 1847, s. 205 – SCHOTTKY, Julius Max. *Prag, wie es war und wie es ist, nach Aktenstücken und der besten Quellenschriften geschildert, díl I.*, Prag: Calve, 1831, s. 304.

Ve svazku s ostatními královskými rezidenčními lokalitami byl od roku 1600 a již v době zakoupení do suveréna vlastnictví se těšil pověsti skvělého záalpského sídla,³²⁵ mj. i díky své palácové zahradě, která poskytovala útočiště dvořanům během horkých dní.³²⁶

Ačkoliv byl od hlavní rezidence půdorysně a stavebně oddělen, funkci spojnice plnila ve sledovaném období chodba, která do poloviny 18. století i po tereziánské přestavbě (kdy se nazývala nadační chodba, *Stifts-Gang*) plnila roli strategické a komfortní spojnice mezi apartmány jižního traktu a touto ubytovací lokalitou, resp. posléze Tereziánským ústavem a bytem arcivévodkyně abatyše.³²⁷

Do poloviny 18. století Rožmberský palác vykazoval znaky ancienity a v dobrém stavu nebyla ani palácová zahrada. Dienebierův stavební úřad vyvolal tři vlny stavebních úprav (1723–1738, 1739–1740), které se týkaly nejenom vnějšího architektonického tvaru rezidence, ale v detailech i všech rezidenčních apartmánů.

Nejvýznamnější první patro dostalo nová vyšší okna, aby se zdůraznil jeho význam i na fasádě směrem k pražskému souměstí. Obdobně jako na fasádě jižního traktu bylo piano nobile zdůrazněno vysokými okny a markantní linií.³²⁸ Jeho pokoje byly opatřeny kvalitními topeništi – bílými kachlovými kamny a proti pronikání studeného vzduchu kvalitními okenními parapety. Dienebier rovněž navrhoval zřízení nového zázemí: výstavbu dvou kuchyní, modernizovaných na pečení, na smažení a k nim zbudování chladné a prostorné spižírny na vikuálie. Značně by se tím zvýšil ubytovací komfort dvořanů a i obslužná

³²⁵ Pro rezidenční pobyty císařského domu jej získal Rudolf II. výměnou s Petrem Vokem v září 1600 na základě směnné smlouvy. Císař Rudolf II. získal palác a krumlovské panství, Vok z Rožmberka náhradou za tyto majetky Lobkovický dům na Hradčanském náměstí a právo disponovat s majetkem Petra Voka, který by odúmrtí spadl na Českou korunu. KLICMAN, Ladislav. *Vyjádření archivu ministerstva vnitra o budově Tereziánského ústavu šlechticů (se 3 plány)* –. Interní tisk. Praha: Ministerstvo vnitra, 1920, s. 47.

³²⁶ PÁNEK, Jaroslav. *Poslední Rožmberkové*, s. 258. – Podrobnou analýzu výstavby renesančního domu včetně pokusu o rekonstrukci jeho původního stavu provedl PREISS, Pavel. *Italští umělci v Praze: Renesance, manýrismus, baroko*. Praha: Panorama, 1986, s. 33–38. – BŮŽEK, Václav a Josef HRDLIČKA. *Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 45–47, ISBN 80-204-0651-4. – srov. rovněž BRIX, M., Axonometrie rekonstrukce podoby Rožmberského paláce v 16. století, IN: MĚCHURA, Petr a Petr CHOTĚBOR. *Bývalý Ústav šlechticů – historie a obnova. Stavba*. Praha: BM CZ, 2008, 12(2), s. 24, ISSN 1210-9568.

³²⁷ Chodba mezi Rožmberským palácem a jižním traktem byla po velkém požáru roku 1541 obnovena hned v roce 1600, kdy se dům ocitl ve vlastnictví Rudolfa II. a zůstala zachována i po celé 18. století. Lit. srov. ZAHRADNÍK, Pavel; LÍBAL, Dobroslav a LIŠKOVÁ, Anna. *Pražský hrad: Tereziánské křídlo, přízemí. Stavebněhistorický průzkum*. Praha: SÚRPMO, 1989, s. 6–8 – ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů na Pražském hradě*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha: Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, 2020. ISBN 978-80-88018-34-6, s. 259–263.

³²⁸ BIEGEL, Richard, s. 517.

flexibilita v prostorách pracujících členů služebné části hofštátu.³²⁹ Palác byl rovněž nově opatřen palácovou zahradou (1725), která se rozprostírala na nádvoří parcely původního Švamberského domu.³³⁰ Dienebier měl s rezidenčními zahradami zkušenost z Anglie, kde se kolem diplomatické rezidence Jana Václava Gallase – luxusního nově opraveného paláce Leicester House – rozprostírala rezidenční zahrada s polnostmi.³³¹ Nová rožmberská zahrada – podle všeho nádherné přírodní zákoutí, uzavřené arkádovou chodbou – měla charakter okrasného sádku, jehož účelem bylo dosáhnout libého pohledu a důstojného výhledu z tzv. císařských pokojů a zároveň měla instalovanými vodními prvky zabezpečovat teplotní komfort během horkých letních dní.³³²

Rožmberský palác o jednom přízemním a dvou nadzemních patrech byl ve sledovaném období z hlediska obyvatelnosti poměrně jasně definován. Nejvýznamnějším patrem bylo první nadzemní patro, zvané královské, panské a také *Junge Gesellen* (*Junge Gesellen, Eine Stiegenhoch Stock*). Toto místo tedy sloužilo do poloviny 18. století pro ubytování arcivévodů a arcivévodkyň, přičemž od roku 1719 zde bývali usídleni arcivévodové saského dvora. Arcivévodkyně a vůbec ženská složka dvora pobývaly v témže časovém období obvykle ve vedlejším paláci Lobkoviců. Přízemní patro paláce na úrovni ulice mělo obslužný charakter, ovšem v témže podlaží palácového křídla s okny na pražské souměstí se nacházely kvalitní apartmány pro vysoké panstvo. Jejich výhodou byl skvělý pohled na pražské souměstí a půdorysný rozvrh, který v sobě zahrnoval trojboké arkýřové místnosti ze zrušených věží původní rožmberské rezidence. Místo nich byly zřízeny na úrovni prvního patra balkony a na fasádě čtyři trojúhelníkové štíty a byla vyspravena arkáda kolem nově

³²⁹ KLICMAN, Ladislav. *Vyjádření*, s.100- APH, HBA: Berichte, 1735/39- i.č.642, fol. 216v, 229v-230 r, HBA: Dekreten 1739/43, i.č.644, fol. 19v-20v, fol. 23v.

³³⁰ Rožmberský palác vyrostl ve východním okrsku hradního areálu, který byl po ničivém požáru roku 1541 vyhrazen předním panským rodům. V jeho sousedství stály domy Pernštejnů, Švamberků a pánů z Rožmitálu. Palác Švamberský byl zakoupen pro Rožmberky v roce 1573, zbořen a na jeho místě vznikla palácová zahrada. PÁNEK, Jaroslav. *Poslední Rožmberkové*, s. 257–258.

³³¹ KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 263.

³³² Obdobou intenci ostatně sledoval již Vok z Rožmberka, kdy zde zakládal svoji zahradu podle vzoru zahrady císaře Maxmiliána II. v Neugebäu u Vídně. Zahradu navíc bylo zapotřebí restituovat kvůli nepříjemné situaci, která se neměla opakovat: když se arcivévodkyně Marie Josefa vracela v roce 1719 z vídeňské svatby se svým chotěm, kurfiřtem saským Augustem, a poprvé byli ubytováni v Rožmberském paláci, čekal je zde nejen zanedbaný palácový dvůr, ale i neopéčovaná královská zahrada. DOBALOVÁ, Sylva. *Dvorské zahrady na Pražském hradě od 16. století do roku 1757*, v tisku (2022), s. 95, – PÁNEK, Jaroslav. *Poslední Rožmberkové* s.258. Viz také APH, fond HBA, kart. 17, i. č. 281. -

APH, SPS 125/3, APH, Tzv. Nachrichtenbuch 1724/24, 178v-179 r, KLICMAN, Ladislav. *Vyjádření*, s. 47- PREISS, Pavel. *Italští umělci*, s. 33–38.

restituované zahrady (1725).³³³ Druhé nadzemní patro (*Zwei Stiegenhoch Stock*) do roku 1748 obvykle sloužilo k ubytování hofštátů, přičemž zde byly ubytovány nejvyšší dvorské šarže, což ostatně ve sledované období platilo i pro přízemní enfiládu rezidence. Patro bylo ceněno nejenom pro skvělý nahléd na jižní rezidenční svahy a Malou Stranu, ale také pro svoji dlouhou chodbu (*Lange geheime Gang*), kterou se dvořané mohli dostat až do královského apartmánu jižního traktu.³³⁴ Toto patro bylo arkádovým mostem vedoucím nad ulicí rovněž spojeno s klášterem svatého Jiří. (*No.17 Bogen über die Gasse zum Kloster und Kirchen St. Georgi*).³³⁵

První patro, *Junge Gesellen Stock*, bylo rozloženo na půdoryse kolem palácového dvora (*No.1*). Apartmán měl rozsah 49 obytných pokojových čísel, včetně schodišť a průchodů.³³⁶ Patro bylo skvělé i tím, že z něho byl přímý vstup do restituované rezidenční zahrady. Architektonicky členěná zahrada se rozkládala na místě palácové dvora a byla vymezena arkádovým ochozem v přízemí a krytou chodbou v prvním patře (*No.24, Gartenhof*). Patro tak disponovalo exkluzivním odpočinkovým zázemím, a navíc celá enfiláda měla vysoká okna obrácená na pražské souměstí, což byl oceňovaný prvek jak dvorského apartmánu jižního traktu, tak i rožmberské ubytovací lokality dědičné královské rezidence.³³⁷ Arcivévodské byty byly situovány v palácové enfiládě, situované na straně k souměstí, obdobně jako v jižním traktu. Vlastní arcivévodský apartmán byl o sedmi místnostech, které měly k dispozici dvě terasy na místě původních rožmberských věží.³³⁸ Byt zaujímal čísla 6 až 18 a byl přístupný ochozí chodbou s okny prolomenými do palácového nádvoří, přičemž tato ochozí chodba byla od návazných chodeb a ostatních místností patra oddělena dvěma ceremoniálními vstupy. Z chodby byl přímý vstup do sousedícího paláce Lobkovického.³³⁹ Svými kvalitami tak zdejší arcivévodský apartmán velmi obstojně sekundoval arcivévodskému apartmánu v nedalekém jižním traktu: mohl být uzavřen pro ostatní dvořany během dvorské cesty do kompaktního apartmánového celku, byl lehce obslužný

³³³Podobu Rožmberského paláce s věžemi zachytil mědiryt F. B. Wenera, Panorama Prahy od Viničných hor, 1740, AHMP, sign. G 47. Publikuje ji LEDVINKA, Václav. *Praha–Čechy–Evropa: 1100 let kulturní, hospodářské a politické metropole střední Evropy: publikace k výstavě: Clam-Gallasův palác, 7. dubna – 1. června 2003: [katalog výstavy]*. Praha: Scriptorium, 2003. ISBN 80-861-9747-6, s. 54–55.

³³⁴ APH, fond SPS, sign. 125/5 b.

³³⁵ APH, fond SPS, sign. 125/5 b.

³³⁶ APH, SPS, sign. 125/3,4,5a, Tzv. Nachrichtenbuch 1724/24, 178 v-179 r.

³³⁷ Tato vlastnost rezidence byla hodnocena již návštěvníky v 16. a 17. století. PREISS, Pavel. *Italští umělci*, s. 38.

³³⁸ Viz pozn.

³³⁹ APH, fond SPS, sign. 125/5 a,5 b.

díky palácovému zázemí a pokoje rozkládající se kolem palácového dvora na stejném patře i o patro níže umožňovaly kvalitní ubytování jak pro služebnou složku hofštátu, tak i pro nejvyšší dvořany z okolí bytujících arcivévodů.

4. Arcivévodské pobyty v jižním traktu (1723–1754)

4.1 Arcivévodkyně Marie Anna a Marie Terezie (1723)

Princezny Marie Terezie³⁴⁰ a Marie Anna³⁴¹ cestovaly v roce 1723 do Prahy v souvislosti s korunovací svých rodičů na českého krále a královnu. V královské rezidenci jako v cílové stanici dvorské cesty obě princezny pobýly od 30. června do 6. listopadu 1723.³⁴²

Pro obě habsburské princezny to byl první pobyt v české královské rezidenci – Marii Anně byly čtyři roky, Marie Terezie byla o rok starší – avšak ani pro jednu z nich to nebyl pobyt poslední. Obě malé arcivévodkyně byly nabízeny během velké dvorské slavnosti jako výhodná partie v rámci dynastických strategií rodu, čímž byla naplněna jedna z nejdůležitějších životních rolí arcivévodkyň vůbec.³⁴³

Zprávy o suitě, která doprovázela obě habsburské princezny na Hrad, jsou poměrně kusé: doprovod Marie Anny a Marie Terezie činil nakonec konvoj o dvaceti vozech, 60 koních (zaopatřovala je početně nspecifikovaná skupina osob ze stájového prostředí) a dvorský štáb, který čítal 40 osob.³⁴⁴ V čele dvorské cesty arcivévodkyň stála jejich ája, vychovatelka a nejvyšší dvormistrová dvora obou princezen Anna Dorota, hraběnka z Thurnu a Valsassina.³⁴⁵ Arcivévodský apartmán obou dcer císařského páru se rozprostíral v prvním patře jižního traktu na půdorysu jedenatřiceti místností: číslo jedna v apartmánu bylo hlavní schodiště se vstupem z Matyášovy brány, č. 31 bylo tzv. zadní schodiště (zvané královnino nebo císařovno). Vycházelo se jím na třetí hradní nádvoří s předpokladem ceremoniálního odchodu do zámeckého kostela sv. Víta (*Schlosskirche, St. Wenceslai Kirche*).

³⁴⁰ Arcivévodkyně Marie Terezie (1717–1780), nejstarší dcera Karla VI. a Alžběty Kristiny Brunšvicko-Wolfenbüttelské. Budoucí císařovna, česká a uherská královna. Základní biografie srov.

HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 307–310.

³⁴¹ Arcivévodkyně Marie Anna (1718–1744), dcera Karla VI. a Alžběty Kristiny Brunšvicko-Wolfenbüttelské. Budoucí regentka v Rakouském Nizozemí (1744). Základní biografie srov.

HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 275–276

³⁴² Archiv Pražského hradu, fond HBA, i.č.1980, fol.11r.- Odjezd z Hradu do Brandýsa se konal 6.listopadu 1723. Hranice moravsko-rakouská byla překročena v sobotu 20.listopadu 1723. VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s.72, 469,475. ISBN 978-80-7432-002-6, s. 231-234. HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 542-544.

³⁴³ K tomuto srov. RAUCH, Margot. *Geboren, um zu glänzen- aussere Erscheinung und öffentliches Auftreten fürstlicher Kinder*, in: WILFRIED, Seipel, ed. *Prinzenrolle: Kindheit vom 16. bis 18. Jahrhundert*. Schloss Ambras: KHM Wien, 2007. ISBN 9783854971153, s. 177 a násled.

³⁴⁴ ÖstA Wien, HHStA Wien, fond OMeA, ÄZA, karton 32, 1723-1725, fol. 1- 16v. Čeští autoři na základě studia literatury konstatují hořstát obou princezen v počtu 18 osob. VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s. 72–73, 133–170.

³⁴⁵ KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof*, s. 160 – VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s. 72.

Apartmán se dělil na antekomorovou část a vlastní pokoje arcivévodkyň, na které navazoval na straně východní byt hofmistrové a na straně západní dále *apartmán de comodité* v budově nad prvním hradním nádvořím.³⁴⁶

Arcivévodské pokoje byly situovány okny k městu. (*Erzherzogliche Zimmern gegen der Stadt*), zatímco směrem k hradním nádvořím byly tyto pokoje lemovány chodbovými koridory s okny na druhé a třetí nádvoří. Pokoje sester nesly čísla č. 3 až 9 a odstínění od ostatních pokojových jednotek zajišťoval systém antekomor, první a druhá antekomora odstiňovala arcivévodské pokoje od vstupní části apartmánu, což byla místnost apartmánové ostrahy (místnost trabantů, *Trabantenstube*).³⁴⁷ Druhá antekomora zároveň sloužila za tzv. tabuli neboli jídelnu obou arcivévodkyň. Uvnitř arcivévodského bytu byly malé komůrky (číslo 5–7) s průchodem do další místnosti, přičemž v č. 7 byla na chodbu otevřená malá kávová kuchyňka (*Kaffee Kuchl*). Místnost č. 8 byla arcivévodská ložnice (*Schlaffkammer*), odstíněná průchodem (*Passage*) do druhé ložnice (*No.10, die 2te Schlaffkammer*), následovaná další antekomorou (*Antekammer*) a předsíní (*Vorhaus*). Z hlediska péče o malé princezny bylo důležité schodiště zhruba uprostřed apartmánu, po jehož zdolání se arcivévodkyně mohly procházet v jižní zahradě (*so in Garten gehet, No.15*) a č. 16, chodba, která vedla na arcivévodskou oratoř domácí kaple sv. Václava (*so in die Kappel gehet und Erzherzogliche Oratorium*). Hofštátu obou arcivévodkyň byly zároveň vymezeny bytové jednotky v ostatních ubytovacích lokalitách: šlo zvláště o druhé patro domu stavebního úřadu, kde byly v prostornějších samostatných pokojích ubytovány osobní komorná arcivévodkyně Marie Terezie³⁴⁸ a osobní komorná mladší arcivévodkyně Marie Anny,³⁴⁹ protože se jednalo o osoby urozeného původu.

³⁴⁶ Ten v roce 1723 sloužil jako apartmán pro císařova osobního garderobiéra, šacmistra obou manželů a jejich parukáře.

³⁴⁷ Byl zde zároveň ubytován během dne osobní topič obou arcivévodkyň.

³⁴⁸ Byla jí v letech 1722–1734 Maria Katharina Wetzstainová von Wetzenheim. Její jméno je ovšem zmiňováno i v bytě arcivévodského apartmánu v místech, kde byla současně ubytována ája obou princezen Anna Isabella von Stubenberg. Srov. APH, fond HBA, kart. 103, i.č. 1980, nefol. – Kaiserlicher Hof – und Ehrenkalender auf das Jahr nach unsers Seeligmachers Jesu Christi Geburt 1725, zum Gebrauch der Kaiserlichen Hof-Statt/Regierung wie auch Land-Ständen einegrichet und in solche Form gebracht, etc., Wien, in der Kais.Reichs und Hof- Buchdruckrey durch Johann Georg Frey. Srov. ÖStA Wien, HHStA, BL K2/38 (1725). Srov. také KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765*, s. 730.

³⁴⁹ Byla jí Theresie Häringerová. OstA Wien, Kaiserlicher Hof – und Ehrenkalender auf das Jahr nach unsers Seeligmachers Jesu Christi Geburt 1725, zum Gebrauch der Kaiserlichen Hof-Statt/Regierung wie auch Land-Ständen einegrichet und in solche Form gebracht, etc., Wien, in der Kais.Reichs und Hof- Buchdruckerey durch Johann Georg Frey. Srov. ÖStA Wien, HHStA, BL K2/38 (1725). – KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals*, s. 712.

Od čísla 9 do čísla 13 byly místnosti vyhrazeny pro áju princezen.³⁵⁰ Ája obou princezen měla pro svoje potřeby k dispozici ještě obytnou jednotku ve starém probošství, kde byly rovněž v přízemí přiděleny lokality štábu nejvyšší hofmistrové. Osobní kuchyně vychovatelky se nacházela v přízemí *Frauenzimmerstocku* u vstupu z třetího hradního nádvoří vedle Bílé věže.³⁵¹ Od navazujícího č. 14 již komnaty sloužily pouze pro ubytování služebných a pokojských (*Zimmern fuer Kammerdienerin und Kammerweibern*),³⁵² které patřily do hofštátu obou arcivévodkyň a řízeny byly právě hofmistrovou. (Obr. 4)

4.2 Pobyt arcivévodkyně – regentky Marie Alžběty (1725)

Ještě ani neutichl ohlas korunovace Karla VI. a Alžběty Kristýny a královská rezidence v Praze se stala cílem dalších ubytovacích cest habsburských následníků a následnic trůnu. Pro dienebierovský stavební úřad královská korunovace roku 1723 znamenala zvýšení zájmu panovnického dvora o královskou rezidenci na Hradčanech, ovšem jen některé z dvorských pobytů sehrály svoji roli v reprezentačních strategiích habsburské dynastie. Z hlediska sledovaného tématu je zásadní, že následující dvorskou cestu do pražské rezidence vykonala habsburská arcivévodkyně, s níž se v rodinně-politických strategiích dynastie zásadně počítalo jako se zástupkyní císaře. Pobyt nebyl zrovna dlouhý co do počtu strávených pobytových dní, ale měl svůj neopominutelný význam ve zpřítomnění panovnické moci.

Řádku hostí z nejbližší rodiny panovnického páru zahájila tak v roce 1725 arcivévodkyně Marie Alžběta.³⁵³ Marie Alžběta, narozená 13. prosince 1680 v Linci, byla dcerou císaře a sestrou dvou císařů a zároveň tetou nejznámější ženské panovnice rakouských dějin – Marie Terezie. Její bratr, císař Karel VI., ji v roce 1725 jmenoval za nástupkyni prince Evžena Savojského v místodržitelském úřadu Rakouského Nizozemí.³⁵⁴ Odjezd z Vídně do Bruselu byl císařskou rodinou slaven velmi okázale, neboť šlo o svého druhu loučení navždy. Cesty byly v 18. století velmi nejisté a nebezpečné a dalo se proto očekávat, že Marie Anna

³⁵⁰ Marie Terezie pobývala v dětské komoře do roku 1734, její sestra do roku 1735. Měly společnou áju Annu Dorotu, hraběnkou z Thurnu. Srov. KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof*, s. 5–7, 160.

³⁵¹ APH, fond HBA, karton 103, i.č.1980, nefol.

³⁵² APH, fond SPS, sign. 111/1, sign. 111/2, fond HBA, karton 103, i. č. 1980, nefol.

³⁵³ Arcivévodkyně Marie Alžběta (1680–1741), dcera Leopolda I. z třetího manželství s Eleonorou Falcko-Neuburskou. Budoucí místodržící v Rakouském Nizozemí. Základní biografii srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 267–268.

³⁵⁴ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 7–16.

v Bruselu bude po celou dobu takřka bez možnosti, aby viděla svoje oblíbené příbuzenstvo. Nedalo se proto spoléhat ani na to, že by ji nejbližší příbuzní mohli navštívit. Také logistické náklady na návštěvu byly v této době obrovské a bylo nutno je z finančních důvodů dobře zvažovat, ne-li zcela omezit.³⁵⁵ Arcivévodkyně, dosud trávící svůj čas v blízkosti svého bratra císaře, sestry Marie Magdaleny³⁵⁶ a dvou císařoven Amalie Vilhelmíny³⁵⁷ a Alžběty Kristýny, se rozloučila s rodinou a 3. září 1725 se vydala na dlouhou cestu, aby začala působit jako zástupkyně svého bratra a císařské rodiny. Obrovský konvoj 420 koní vedlo 92 kočích a ve vozech bylo přítomno 230 osob všech profesí, patrně však ještě více.³⁵⁸ Sama arcivévodkyně byla usazena ve třetím kočáře: ten sám o sobě představoval svým „obsahem“ svého druhu spektakl. Marii Alžbětě jeli do Bruselu ku pomoci kuchaři a dveřníci, pokrývači, ale i vzdělání úředníci jako písaři a kancelisté, dvorní dámy, dvorní slečny a pánové z nejvyšších aristokratických rodin se svými rodinnými příslušníky. Hofštát, který arcivévodkyni do Prahy a následně do Bruselu doprovázel, byl přesto v polovičním rozsahu oproti její vídeňské domácnosti.³⁵⁹

Jelikož arcivévodkyně cestovala poštovním spojením, nekonalý se v Praze, kam přibyla 9. září v pět hodin odpoledne, triumfální oslavy jako v případě vjezdu císařského páru před dvěma lety. Byla však uvítána 30 salvami pražských ostrořelců a magistrátem královského města, stejně jako špalíry přihlížejících. Přestože se arcivévodkyně zdržela v rezidenci nad Vltavou pouze dva dny (tři noci) – cesta do Bruselu pokračovala 13. září v sedm hodin ráno³⁶⁰ –, její program byl vysoce ceremoniálně a reprezentačně strukturován. Nešlo v žádném případě o odpočinkovou zastávku na dlouhé cestě, spíše než k odpočinku od cesty posloužil její arcivévodský apartmán k odpočinku po náročném programu ve městě na Vltavě a Království českém,³⁶¹ které arcivévodkyně navštívila poprvé a naposledy a jehož

³⁵⁵ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 26–27.

³⁵⁶ Arcivévodkyně Marie Magdalena (1689–1743), dcera císaře Leopolda I. Neprovdána, po celý život pobývala ve Vídni, se silným vztahem k sestře a neteři Marii Terezii. Základní biografii srov. u HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s.305.

³⁵⁷ Alžběta Vilemína Luisa Württemberská (21. dubna 1767 Trzebiatów – 18. února 1790 Vídeň) byla württemberská princezna a první manželka pozdějšího císaře Františka II. Srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 128.

³⁵⁸ Vzhledem k nejisté výpovědi vídeňských pramenů o počtu cestujících konstatuje toto HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 29.

³⁵⁹ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 24, 342–348.

³⁶⁰ Arcivévodkyně odjela cestou, která spojovala Prahu se Svatou říší římskou a vedla přes Beroun na Plzeň a dále na Řezno. Zprávy o cestě přinášelo Wienerisches Diarium dne 19. září 1725 – HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 36–37. K cestám mezi Prahou a Říší HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 249–251.

³⁶¹ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 36–37.

návštěva byla jedním z vrcholů její cesty do Bruselu.³⁶² Pobyt se tak stal reprezentací – vystavením přítomnosti, veřejnou prezentací osoby, v tomto případě také dignity – habsburského regentství v Rakouském Nizozemí.³⁶³

V září roku 1725 byl jak apartmán královský, tak apartmán arcivévodský zcela neobydlen, stejně jako druhá ubytovací rezidence, Rožmberský palác na východě hradního okrsku.³⁶⁴ Královský apartmán ve druhém patře, který byl určen za dočasný příbytek arcivévodkyně, byl pro tento účel vymezen pokoji s čísly 1–40,³⁶⁵ přičemž pro regentku byly vyhrazeny místnosti č. 1–14 ve směru od východní, tzv. pánské (královny) strany. Z ceremoniálního schodiště (No.1),³⁶⁶ a přes podestu schodiště do místnosti apartmánové ostrahy (No.2 *Kaysers –Trabanten Stube*)³⁶⁷ se vstupovalo do rytířské komnaty (No.11, *Ritter Stube*) a dále do dvou předsiní, první malé (No.12, *Erste Antekammer*) a druhé (No. 13, *2te Antekammer*) sloužící i jako jídelna (*Taffelstube*).³⁶⁸ Z čísel pokojů ceremoniálně následovala poradní místnost (No.14 *Rath-Stube*), regentce sloužila jako audience (*Audientz Zimmer*), z níž se vstupovalo do retirády (*Erste Retirade*, No.5) s přílehlou boční retirádou (No.6, *seithen Retirade mit Althan*). Z ní vedly vstupy na kostelní chodbu (*Kirchengang*, No. 3, No. 33), ze které se vstupovalo do velké haly (*Althan*). Z této pak vedl vstup do domácí kaple sv. Václava (*der Kapell*), s hygienickým osobním zázemím (*Kammerle mit Leibstuhl*, No. 7). V těsné blízkosti kaple a s přístupem na schodiště byly i v roce 1725 situovány dvě další retirády, tzv. vnější (*Erstere Reterada*, No.16) a druhá (zv. tajná, vnitřní, *2te Innere Reterada*, *Geheime Reterade*, No.17). Chodbová pasáž vedla na točité schodiště do arcivévodského patra nebo se tudy po několika schodech z regentčina apartmánu vstupovalo do domácí kaple a přilehlé místnosti hudebníků. V apartmánovém sledu na halu navazovala velká ložnice (No.20 *Schlaff, Schlafcammer*).

³⁶² HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 33, 35.

³⁶³ CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 73, ISBN 978-80-87378-526.

³⁶⁴ Ten se měl stát ubytovací rezidencí nižšího „jednoduchého služebnictva“, zatímco ostatní hofštát se posléze rozložil do stejných lokalit jako dva roky předtím – tedy do příčného traktu (Frauenzimmerstocku) a navazujícího na něj domu stavebního písaře ve východním rohu druhého hradního nádvoří.

³⁶⁵ PODLAHA, Antonín, Plány, s. 81- APH, fond SPS, sign. 111/1, APH, fond SPS, sign. 111/2.

³⁶⁶ Matyášova brána byla jediný postavený objekt z doby císaře Matyáše: u brány ústilo dvouramenné schodiště do jižního paláce Rudolfa II. Projekt je přičítán Vicenzu Scamozzimu v době kolem roku 1614. K tomuto MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei, s. 340.

³⁶⁷ O obsazení tzv. rezervních bytů v pokojích, která nesly čísla 4–10 ve výběžku proti Hradčanskému náměstí, nejsme, na rozdíl od korunovačního roku 1723, informováni. K tomuto srv. APH, fond SPS, sign. 111/1, sign. 111/2.

³⁶⁸ Poznámka: *Wo der Gottselige Kayser offentlich gespeist hat.*, nefol.

Poté již následovala tzv. dámská strana (*Ab No.9 die Kayserin Seithen, mit Passage in Oratorium und in dass Spigl Zimmer geht*), ukončená zadním schodištěm.

Tato část apartmánu, tj. dámská strana, byl dosažitelná přes místnost apartmánové ochrany, místnost trabantů (*No.40, Trabantenstube*), za níž následovaly dvě antekomory (*No.38, Erste Antekammer, No.37, Zweyte Antekammer*) se vstupem do audience (*Audientzzimmer*).

Dvůr Marie Alžběty se vyznačoval tím, že si arcivévodkyně vytvořila řadu oblíbenců, kteří jí bezmezně podléhali. Eminentní postavou mezi nimi byl i v pražské rezidenci pobývajícím hrabě Giulio Visconti, kníže z Beaumontu, její nejvyšší hofmistr. Hrabě byl Marii Alžbětě zcela oddán³⁶⁹ a zároveň patřil k tzv. španělské straně Karla VI., s nímž pobýval během válek o španělské dědictví v Barceloně. Za loajalitu byl oceněn titulem skutečného tajného rady a Řádem zlatého rouna.³⁷⁰ Za hofmistra Marie Alžběty ho jmenoval Karel VI. 29. června 1725 – byl tak zodpovědný ve „vídeňském“ smyslu za vedení domácnosti, jejích příslušníků a ceremoniálu, ovšem v bruselském dvoře byly do jeho pozice inkorporovány všechny významné povinnosti zbylých tří vysokých vedoucích dvorských štábů – nejvyššího maršálka, štolby a komorníka. Zároveň byl považován – vedle regentky – za důležitého diplomata bruselského dvora, který se rovněž měl starat o fungující vládu v provincii.³⁷¹ Také arcivévodská nejvyšší hofmistryně fraucimoru, Maria Anna hraběnka Uhlfeldová,³⁷² byla silně podřízena životním stanoviskům své paní, a proto se mohla díky její přízni spolehnout na kvalitní ubytovací, resp. reprezentační lokality jak v Bruselu, tak během pobytu v pražské rezidenci.³⁷³

Na tyto dva arcivévodkyniny oblíbence proto bylo v rozvrhu jejího apartmánu pamatováno kvalitními apartmány. Hraběnka von Uhlfeld získala pokoje celé dámské strany královského patra (od č. 10 do č. 40), zatímco hofmistr Visconti obýval apartmán v příčném traktu (*Frauenzimmerstocku*). Jeho dočasným příbytkem byl menší uzavřený *apartmán de*

³⁶⁹ HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 268. – HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 342.

³⁷⁰ Giulio Borromeo hrabě Visconti, kníže von Beaumont (1664–1751), poslední vicekrál neapolský. K jeho osobnosti [dostupné on-line] WURZBACH, sv. 51, s. 49–50. On-line dostupné z: <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach51de1885kfu/000051> [vyhledáno 26. 11. 2022] - ZEDINGER, Renate. *Die Verwaltung*, s. 142 a násl., ISBN 3205990110. - HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 102-103- Irene Kubiska uvádí jeho příslušnost k štábu regentčina hofmistra, stejně jako jeho pozici hofmistra, pro leta 1736–1738. KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof*, s. 163.

³⁷¹ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 103- HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 267.

³⁷² HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 347.

³⁷³ HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 28, 29, 143, 144, 276, 300, 304, 312, 315, 320, 332, 347– K rodu srov. [dostupné on-line] WURZBACH, <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach48de1883kfu/000317-> 26.11. [vyhledáno 26. 11. 2022].

comodité, několika schody přístupný z pánské strany královského patra. Oblíbenec Marie Alžběty tak mohl zachovávat během pobytu značné soukromí, neboť jeho příbytek nebyl průchozí enfiládou, nýbrž uzavřenou obytnou jednotkou, která byla službami zabezpečována vstupem z chodby.³⁷⁴ (Obr. 5)

4. 3 Pobyt arcivévodkyně Marie Anny (1743)

Šestiletá arcivévodkyně Marie Anna³⁷⁵ přicestovala do rezidence, aby se zúčastnila korunovace své matky na českou královnu. S hofštátem arcivévodkyně Marie Anny dne 19. dubna odjelo z Vídně 22 povozů a 126 koní.³⁷⁶ Protože Marie Anna z pražské rezidence odjela 10. června, a to do Lince (kde vyčkala příjezdu matky a společně s ní vlastní malou lodí rovněž zamířila do Vídně), délka jejího pobytu v pražské královské rezidenci činila 43 dny.³⁷⁷

Vzhledem k věku Marie Anny s ní cestovala také její ája, hraběnka Belruptová,³⁷⁸ a její sekretář. Bylo obvyklé, že dvůr arcivévodkyň byl tvořen primárně ženským personálem – komornou, dvěma služebnými a jednu pokojskou. Dále sem patřila osobní prادلena, osobní kuchařka a její pomocnice.³⁷⁹ Do Prahy s arcivévodkyní tak přicestoval jeden sloužící, osobní komorná, jedna běžná komorná, jedna pokojská dětského pokoje, dvě komorní služebné, jeden komorní sluha, jedna osobní kuchařka s kuchtíkem, osobní prادلena,

³⁷⁴ APH, fond SPS, sign.111/3.

³⁷⁵ Marie Anna (Mariana, 1738-1789), později první abatyše hradčanského Tereziánského ústavu. Základní biografie u HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 288–289, ZELLMANN, Monika. *Hofreisen*, s. 133–134, 145. Monografie arcivévodkyně Marie Anny srov. ENGELS, Amélie. *Maria Anna.: Eine Tochter Maria Theresias (1738–1789)*. Dis. phil., vedoucí B. Hammanová, prof. Zöllner. Universität Wien, 1964.

³⁷⁶ ÖStA Wien, fond OMea, ÄZA, kart. 41, 17421743z, fasc.192 (Maria Theresia zur Krönung nach Prag), fol. 140 r-170 r, obdobně ZELLMANN, Monika. *Hofreisen*, s. 135–136.

³⁷⁷ APH, fond HBA, kart. 104, i.č. 2004, 2008, 2010, nefol.

³⁷⁸ Po rozpuštění dětské komory převzala funkci arcivévodské hofmistrové Marie Karolina Haagerová von Altensteig, jedna z nejbližších rádkyň Marie Terezie na vídeňském dvoře, v roce 1746 okněžněná von Trautson. SAMMER, Evelyn Melinda. *Herzliche Mutterliebe-strenge Staatsrason.: Die Erziehungsstill Maria Theresias im Rahmen der Vorbereitung ihrer Kinder auf künftige Herrschersrolle*. 2021. Diplomová práce. Karl-Franzens-Universität zu Graz. Vedoucí práce prof. A. Kernabauer, s. 36. K její osobě viz [online] Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: [tph://austria-forum.org/web-books/kategorie/lexika/wurzbach-lexikon](http://austria-forum.org/web-books/kategorie/lexika/wurzbach-lexikon). [2023-02-19], KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals*, s. 540.

³⁷⁹ WEISS, Sabine. *Zur Herrschaft geboren: Kinderheit und Jugend im Haus Habsburg von Kaiser Maximilian bis Kronprinz Rudolf*. Innsbruck: Tyrolia Verlag, 2008. ISBN 693325, s. 81, KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals*, s. 104.

komorníci a jeden dveřník. Nezbytnými službami byli osobní topič se dvěma pomocníky a jedna osobní krejčová s pomocníkem.³⁸⁰

Arcivévodkyně byla vzhledem ke své nezletilosti ubytována v arcivévodském apartmánu v 1. patře. Ubytovaní v pokojích reagovalo na to, jak nutná byla přítomnost jednotlivých profesí pro péči o malou arcivévodkyni: dvě arcivévodské dvorní dámy získaly místnost č. 2, rozdělenou na dvě prostory. Malá arcivévodkyně byla umístěna v pokojích 3 a 4. Za tímto bytem se již nacházel pokoj komorné (č. 5), její ložnice a odstíňující antekomora. Dva pokoje za ní byly využity jako osobní skladiště arcivévodkyně a byly opět odstíněny předsíní. K arcivévodskému bytu patřila, přesně podle rozvrstvení hofštátu, komora s prádlem. Tyto místnosti se nacházely v 1. patře příčného traktu mezi druhým a třetím hradním nádvořím.³⁸¹ Zbytek arcivévodského patra byl dán k dispozici dvorní dámě Marie Terezie Marii Anně Antonii, kněžně Esterházyové.³⁸² (Obr. 6)

4.4 Pobyt arcivévodkyně regentky Marie Anny a arcivévodky regenta Karla Lotrinského (1744)

Arcivévodkyně Marie Anna, další z nositelek tohoto křestního jména,³⁸³ byla v době příjezdu na Pražský hrad šestadvacetiletá žena. Odrazilo se to nejen v jejím početném hofštátu, ale i v umístění jejího apartmánu a ubytovacích poměrech v jeho rámci. Dvůr dvaapadesáti osob se ubytoval v Praze na Hradě 17. února 1744 večer³⁸⁴ a pobyl zde do 1. března.³⁸⁵ Marie Anna přicestovala ve společnosti svého chotě arcivévodky Karla Lotrinského, regenta Rakouského Nizozemí, bratra císaře.³⁸⁶ Ačkoli pobyt regentského páru představoval v ubytovacích dějinách královské rezidence nevýznamnou časovou položku, jeho faktický

³⁸⁰ Osobní kuchařka s kuchtíkem, osobní prادلena, komorníci a jeden dveřník byli sdílené služebnictvo s hofštátem matky. ÖStA Wien, fond OMeA, ÄZA, kart. 41, 1742–1743, Reise Maria Theresias zur Krönung nach Prag, fol. 1208 r.

³⁸¹ PODLAHA, Antonín. Plány a kresby, s. 79, APH, fond HBA, kart. 104, i. č. 2004–2008, nefol.

³⁸² APH, fond HBA, kart. 104, i. č. 2004–2008, nefol., APH, fond SPS, sign. 113/7, 113/8.- KUBISKA, Irene a Michael PÖLZL. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals*, s. 571.

³⁸³ Arcivévodkyně Marie Anna, dcera císaře Karla VI., o rok mladší sestra Marie Terezie (1718–1744). HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 275.

³⁸⁴ Regentka odmítla dle zprávy polního kurýra Visingera průjezd hlavním královským městem, patrně z důvodu vyčerpanosti. ÖStA Wien, HHStA, fond ÄZA (1743–1744), kart. 43, fol. 1–15.

³⁸⁵ Kdy se kolony vydaly přes Lovosice směrem na Drážďany. Srov. ÖStA, HHStA, fond ÄZA (1743–1744), kart. 43, fol. 108–111 (*March Route und Stations-Liste von Wien biss Prag*. – Do Bruselu slavnostně vjeli 26. března 1744. K bruselskému vjezdu srov. HERTEL, Sandra, Maria Anna, s. 381.

³⁸⁶ Kdy se kolony vydaly přes Lovosice směrem na Drážďany. Srov. ÖStA, HHStA, fond ÄZA (1743–1744), kart. 43, fol. 108–111 (*March Route und Stations-Liste von Wien biss Prag*. Do Bruselu slavnostně vjely 26. března 1744, k bruselskému vjezdu srov. HERTEL, Sandra, Maria Anna, s. 381.

význam spočíval v tom, že pobyt byl prezentován soudobými médii jako dynastická záležitost. Pobyt byl zastávkou na cestě, jejíž další zastávka byla plánována v Drážďanech. Od tamního pobytu se navíc očekávalo, že dojde k prohloubení vztahů se saskými Wettiny.³⁸⁷

Rakouské Nizozemí, zhruba dnešní územní Belgie a Lucemburska (významná část starého tzv. burgundského dědictví a původně Provincie španělská), bylo od roku 1725 podřízeno habsburským regentům. Zemím byla ponechána značná suverenita se širokou samosprávou pod vedením úředníků z řad místních stavů.³⁸⁸

Jak z důvodu nástupu arcivévodkyně a jejího chotě do čela takto významné habsburské vlivové země, tak s ohledem na zájmy v Drážďanech byl program arcivévodkyně v Praze vysoce ceremoniálně a reprezentačně strukturován, stejně jako na ostatních zastávkách a vrcholil samozřejmě vjezdem do Bruselu.³⁸⁹ Vyznění cesty si na starost vzala sama Marie Terezie a jako vzor jí posloužila obdobná cesta arcivévodkyně Marie Alžběty v roce 1725.³⁹⁰

Ačkoli by Marii Anně jako arcivévodkyni náleželo ubytování v prvním patře, jako regentce jí byl přiznán apartmán královského patra. První patro, vyhrazené arcivévodům, bylo tentokrát vyhrazeno personálu regentského dvora. Symbolický význam mělo i to, že arcivévodkyni regentce byl přidělen apartmán na tzv. pánské straně ceremoniálního sledu místností, zatímco její choť, regent Karel, byl ubytován ve středním traktu, Frauzimmerstocku. Získal zde apartmán *de comodité*. Bylo tím symbolicky sděleno, že v rámci reprezentační strategie se může více zdržovat ve svém soukromí, a víceméně byl

³⁸⁷ Z korespondence, kterou vedl dvůr ohledně pražského pobytu a následného pobytu u saského dvora, vyplývá, že nejužší vídeňský dvůr počítal se značným posílením vztahu se saskými kurfiřty a vyjadřoval se velmi pochvalně o tamní královské rezidenci. K tomu ÖStA, HHStA, fond ÁZA, kart. 43 (1743–1744), fol. 2–3, 4–5, 7–10.

³⁸⁸ Získání území byl výsledek jednání o tzv. dědictví španělské, které uzavřel mír v Utrechtu, Raststatu a Badenu. V dohodách z let 1713 a 1714 se dohodli oba pretendenti, Karel VI. a Filip z Anjou, strýc Ludvíka XIV., na rozdělení španělského dědictví tak, že Španělsko a jeho kolonie přejdou na dynastii Bourbonů, italské državy a jižní Holandsko naproti tomu na rakouskou linii Habsburků. Šlo o území knížectví Lutyšského, knížectví Brabantského, Geldernského, Limburského a Lucemburského, dále o hrabství Flandry, Hennegau, Namur a panství Mecheln, Tournay a Tournay-Tournaisis. Správou nových území byl v roce 1717 pověřen Evžen Savojský, který na svoji funkci abdikoval v roce 1724. KARSTENS, Simon. Herrschaftswechsel und Exklusionpolitik ind südlichen Niederlanden.: Der Beginn der Herrschaft Karls VI. (1716–1725). In: SCHMALE, Wolfgang. *Zeit der Aufklärung.: 13. Internationaler Kongress zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*. Bochum: Dieter Winkler Vlg., 2012, s. 160–197. ISBN 978-3-89911-189-7 Kt. ISSN 1015406X., s. 161, 162, 165 – ZEDINGER, Renate. *Die Verwaltung der Österreichischen Niederlande in Wien (1714–1795)*, s. 14 – KARSTENS, Simone. Herrschaftswechsel, s. 165.

³⁸⁹ RABAND, s. 46.

³⁹⁰ HERTEL, Sandra. *Marie Anna*, s. 33, 35.

naznačen stav, že manželství bylo politickým a strategickým aktem s akcentem na roli habsburské arcivévodkyně.³⁹¹

Do apartmánu regentky se vstupovalo z ceremoniálního schodiště, které mělo vchod v Matyášově bráně, přes místnost trabantů (*Trabanten Stube*) a dále do rytířské komnaty (*No.1, Ritterstube*). Za ní následovaly dvě předsíně, první zv. malá (*No.2, Erste Kleine Antecammer*) a druhá, zv. velká (*No. 3, 2te Grosse Antekammer*). Ta sloužila i jako jídelna (*Taffelstube*).³⁹² Východně od předsíní byl v palácovém výběžku při prvním nádvoří situován apartmánový celek, kde v roce 1744 sídlil ženský hofštát a měl zde svoji jídelnu. Velká rohová komnata tohoto bytu sloužila jako stříbrnice (*Silberkammer*).³⁹³ Za oběma předsíněmi ceremoniálně následovala poradní místnost (*Ordinari Rath-Stube*), která mohla sloužit i jako audience (*Audientz Zimmer, No. 4*), zatímco ceremoniálně původně následující císařská audience byla nyní flexibilně přezářžena na spoluregentčinu retirádu (*No.5. Kays.Audientz, jetzo Erste Reterade*). K dispozici byly směrem ke dvorní fasádě a kostelní chodbě situované ještě dvě další retirády, tzv. vnější (první, *Erstere Reterada*) a druhá (zv. tajná, vnitřní, *2 te Innere Reterada, Geheime Reterada*) s vstupem do rozlehlé haly navazující na točité schodiště. Točité schodiště vedlo do arcivévodského patra, po několika schodech se po něm z regentčina apartmánu vstupovalo do domácí kaple a přilehlé místnosti hudebníků.

Za schodišťovým komplexem se na stejném podlaží vstupovalo do odstiňující místnosti dvorských dam: místnost se nazývala průchod komorných (*Kammerfrau Durchgang*).

Tzv. dámská část královského, nyní regentského apartmánu, začínala místností trabantů (*No.14, Trabanten – Stube*) se vstupem z hlavního schodiště (tzv. zadního, královnina, císařovna). Za trabantskou ostrahou následovala první předsíní (*No.13, Erste Antekammer*), druhou předsíní (*No.12, Zweyte Antekammer*) a audienční místností. Ta byla

³⁹¹ Manželství Marie Anny a Karla Alexandra Lotrinského, svatba se konala 8. ledna 1744, bylo Marií Terezií vnímáno jako pojistka habsburského dědictví. Všechny možné scénáře byly zahrnuty i do svatební smlouvy – pokud by například vymřeli potomci Marie Terezie, děti její sestry měly přijmout následnictví s přednostním nástupem mužské linie před ženskou. Aby i toto bylo zajištěno, obdržela Marie Anna titul arcivévodkyně s jeho přenositelností na potomky. Šlo tedy o shodné principy, které byly uplatněny už v případě Marie Terezie. HERTEL, Sandra. Ein einzigartiges Erzhaus. Das Geschichtsbewusstsein Maria Theresias und ihre Herrschaftstitel. In: TELESKO, Werner, Sandra HERTEL a Stefanie LISBOTH, eds. *Die Repräsentation Maria Theresias.: Herrschaftspolitik und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung.* Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 2020, s. 101, ISBN 978-3205-23181-3. Svatební smlouva pro Marii Alžbětu a Karla Lotrinského je v opise mj. chována v ÖstA Wien, HHStA, fond ÄZA, karton 43, 1743–1744, fol. 1–14. (1743, 29. 12.)

³⁹² Poznámka: Wo der Gottselige Kayser offentlich gespeist hat., nefol.

³⁹³ PODLAHA, Antonín, Plány a kresby, s. 81.

během tohoto pobytu přidělena jako audienční místnost pro regenta Karla Lotrinského (*Gross Herzogs-Audientz Zimmer, No.11*). Poté se vcházelo do bývalé audience dámské strany, nyní ovšem tento pokoj získal regent Karel jako svoji retirádu (No.10), odstiňující zrcadlový pokoj (*Spiegelzimmer, No.9*), který sloužil regentovi jako další prostor, jež mohl flexibilně použít jako další audienci nebo jako tzv. společenský pokoj (*Cercle-Zimmer*). (Obr. 7)

4.5 Arcivévodské pobyty v Rožmberském paláci

4.5.1 Korunní princ Bedřich Kristián a arcivévoda Xaver Saský (1737)

Rožmberský dům, který měl u panující dynastie dobré jméno již od Rudolfa II., se jevil jako ideální ubytovací lokalita, vzhledem ke své poloze poněkud stranou od hlavních rezidenčních budov na západě hradního okrsku. Rožmberský dům se krátce před sledovaným obdobím, v roce 1719,³⁹⁴ profiloval jako ubytovací lokalita, v níž se ubytovávaly během svých dvorských cest do říše rody spřízněné s habsburskou dynastií, obvykle s jistým diplomatickým posláním vůči dynastickým strategiím.³⁹⁵ Od zmíněného roku 1719 se palác v následujících třech dekadách stal oblíbeným dočasným pobytovým místem wettinské dynastie. Pro jejich ubytování byla užívána i vedlejší lobkovická rezidence, která ovšem nepatřila pod dienebierovský stavební úřad, nýbrž pod obdobnou lobkovickou správou.³⁹⁶

³⁹⁴ V roce 1719 zde byli ubytováni novomanželé Marie Josefa Habsburská a Bedřich II. August během své cesty z Vídně do Drážďan. Habsburská arcivévodkyně Marie Josefa, neteř císaře, pak v roce 1723 měla splnit tajné posláním – v diplomatické korespondenci saského dvora „L'affaire secrete“. Marie Josefa měla bez zbytečné pozornosti a formalit sjednat případné mesaliance mezi Habsburky a saskými Wettiny, kteří disponovali dvěma princí, vhodnými manžely dcer Marie Terezie a Štěpána Lotrinského. VÁCHA, Štěpán a Irena VESELÁ. VII. Politická symbolika české korunovace. In: VÁCHA, Štěpán, Irena VESELÁ, Vít VLNAS a Petra VOKÁČOVÁ. *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s. 29-39, 123–132. – KROLL, Frank-Lothar. *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige.1089–1918*. München: Verlag C. H. Beck, ISBN 978-3-406-65166-3, 2004, s.194–195.

³⁹⁵ V roce 1736 se zde ubytoval saský dvůr v čele s hrabětem Alexandrem Josefem Sulkowským, ovšem bez přítomnosti arcivévodské družiny, v roce 1738 španělské poselstvo, které mělo dojednat sňatek krále Karla III. Španělského ze španělského rodu Bourbon-Anjou a Marie Amálie Saské, dcery Bedřicha II. Augusta a jeho habsburské choti. KLICMAN, Ladislav, *Vyjádření*, s. 100 – GRANADOS, Juan. *Španělští Bourboni*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-802-4740-973, s. 69–93. – APH, fond HBA, kart.103, i. č. 1992, nefol.

³⁹⁶ Propojování dvou vedle sebe stojících domů za účelem ubytování panovníka během pobytu na dvorské cestě bylo užívanou praxí a mohlo se jednat i o rozsáhlejší stavební úpravy než jen o probourání spojovacího dveřního otvoru jako v případě paláců Lobkovického a Rožmberského. APH, fond HBA, kart. 103, i. č. 1991, nefol. – APH, fond SPS i. č. 124. K ubytovacím strategiím na dvorské cestě po Království českém srov. HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 262–264.

V roce 1737 byl Rožmberský dům Wettinům poskytnut na jejich vlastní žádost. Stavební úřad zde ubytoval saskou královskou rodinu – krále Bedřicha Augusta II. (1733–1763) s manželkou, dcerami a korunními princí.³⁹⁷ Strávili zde čtyři noci od 1. do 5. května 1737. Pobyt obou saských arcivévodů a jejich doprovodu (*junge Hof*) se odehrál na půdoryse prvního nadzemního patra (*Junge Gesellen*).³⁹⁸ Arcivévodové Xaver a korunní princ Bedřich Kristián měli pro tento dočasný pobyt k dispozici společný šestnáctipokojový apartmán (pokojová čísla 2–19). Byt s nimi sdílel jejich hofmistr, sekretář, osobní komorník a garderobiér. K bytu patřila jako obvykle i arcivévodská osobní kuchyně (*Mundkochel*) na stejném patře rezidence, neboť nasycení dvorů během ubytovacích eventualit se počítalo mezi závažné momenty dvorské cesty, ve vidění ubytovacích rezidenčních služeb jako mnohdy zásadní úkol, pro který bylo nutno vyvinout i stavební aktivity ve prospěch nově zřizovaných kuchyňských provozů.

Apartmán se rozkládal na jižní straně rezidenční budovy s okny na pražské souměstí. V případě prince Xavera začínal ložnicí hofmistra (*No.4 Hofmeister Zimmer*), za níž následovala arcivévodská šatna (*No.6 Gardaroba*), předsíň (*No.7Antekammer*), která plnila i funkci jídelny (...*oder Speisezimmer*). Xaverova ložnice (*No.8 Schlafkammer*) byla enfiládově propojena s ložnicí korunního prince Bedřicha Kristiána. Bedřich Kristián, o němž bylo navzdory jeho zdravotním hendikepům rozhodnuto jako o budoucím saském králi, měl proto k dispozici následující audienční síň (*No.13 Audientz Zimmer*) s předsunutou předsíní (*No.14 Antekammer*) a návaznou kanceláří jeho hofmistra (*No.18*). Arcivévodská kancelář, doprovázející prince na dvorské cestě včetně písemné agendy a registratury spisů, měla k dispozici uzamčenou registraturu a buchhalterii. (*Versperte Registratur und Buchhalterei*). Úřednické profese byly s profesemi zdravotními – osobním lékařem, ranhojičem a lazebníky – ubytovány ve druhém nadzemním podlaží rožmberské rezidence.³⁹⁹ (Obr. 8)

³⁹⁷ KROLL, Frank-Lothar. *Die Herrscher Sachsens*, s. 9, 184, 192–202, 203–222, 225, 243, 264, 267 – APH, fond HBA, kart.103, i. č. 1992: Unterschidliche Nachrichten, nefol., datováno 6. 2. 1740.

³⁹⁸ APH, Tzv. Nachrichtenbuch, 178 r –179 r.

³⁹⁹ APH, fond SPS, sign. 125/4 r/v, 5 a-r/v, 5 b-r/v, fond HBA, i. č. 1991, kart. 103, nefol.

4.6 Sonda do interiérových projevů reprezentace moci: barevnost a mobiliář bytu arcivévodkyň a arcivévodů v jižním traktu (1725,1744)

Ubytování arcivévodkyň se odehrávalo ve vymezeném prostoru enfilády prvního nebo druhého patra jižního traktu a v apartmánu „*Junge Gesellen*“ rožmberského paláce a ubytovací strategie se odrážely v počtu místností, které měly být ad hoc užívány. Tyto skvostné prostory ovšem musely být zhodnoceny i předměty, které označujeme jako mobiliář (mobilie, zařizovací předměty).⁴⁰⁰ Dvorským mobiliím byla ve sledovaném období věnována značná pozornost, neboť v jejich aranžmá v interiéru se odehrával dvorský ceremoniál.

Tyto zařizovací předměty představovaly v přeneseném smyslu „kapitál moci“ a odrážely jak postavení svého majitele, ve sledovaném tématu arcivévodky či arcivévodkyně habsburské dynastie a dynastií spřízněných. Ceremoniál, který se na jevišti arcivévodského apartmánu odehrával, byl odeslán příjemci, pro něhož apartmán představoval skutečný prostor dvorského jeviště. Ceremoniál se tak zabýval vším, co přispívalo k nádheře, spektakulárnosti, lesku a respektu dvora a dvořanů.⁴⁰¹ Saský kamealista Julius Bernhard Rohr, jehož ceremoniální příručka dosáhla v 18. století značné rozšířenosti,⁴⁰² pak konstatoval, že člověk si obecně nedokáže zcela představit, co je to královský majestát, avšak je to pro něho hned jasné, když vidí královskou nádheru svými očima. To se mu pak hned vyjasní pojem, moc a síla královského majestátu.⁴⁰³

Abstraktní hodnota dvorského mobiliáře, viděná „svými očima“, coby „moc a síla“, byla ovšem vytvořena skutečným kapitálem, který představovala pořizovací hodnota zařizovacích předmětů v rámci okázalé spotřeby, kterou na svoji reprezentaci dvory vydávaly. Jelikož tyto předměty byly součástí nejexkluzivnějších ubytovacích lokalit jižního traktu a rožmberského domu, lze u nich teoreticky předpokládat i adekvátní hodnotu

⁴⁰⁰ Terminologicky v následující pasáži vycházím z textu KARASOVÁ, Daniela. *Zařizování u dvora – nábytkové typy, užívané v Městském traktu*. In: HALATA, Martin, Michal ŠULA a Daniela KARASOVÁ. *Na slunečné straně* s. 30–74, k sedacímu ceremoniálnímu nábytku a jeho ceremoniální hierarchii srov. FRODLL, Gerbert a SEEGER, Ulrike. *Belvedere.: Prince Eugene of Savoy's Garden Palace*. Wien: Christian Brandstätter Verlag, 2006. ISBN 978-3-85033-016-9.

⁴⁰¹ MOSER, Carl Fridrich von. *Teutsches Hofrecht: In zwölf Büchern*, Franckfurt, Leipzig: Andreae, 1723, Bd.1, s. 8.

⁴⁰² K Rohrově příručce srov. KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 42–43.

⁴⁰³ ROHR, Julius Bernhard von *Einleitung der Ceremoniel-Wissenschaft Der grossen Herren*, Berlin, 1733, Díl 1., §2, s. 2. K tomuto obdobně WEBER, Wolfgang. *Zeremoniell und Disziplin*. J.B. von Rohrs Ceremonial –Wissenschaft (1728/29) im Kontext der frühneuzeitlichen Sozialdisziplinierung. In: BERNS, Jörg Jochen a RAHN, Thomas (ed.). *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. ISBN 3-484-36525-0. s. 16–17.

z hlediska reprezentačních strategií ve vidění nejen publika, ale i personálu stavebního a ubytovacího úřadu pražské rezidence, který měl před každou dvorskou cestou na starosti rozmístění mobiliáře na scéně dvorského příbytku. Ve vidění rezidenčního ubytovatele Dienebiera, který byl navíc dobře obeznámen s podobami současného dvorského interiéru, se v jeho pochůzkových poznámkách odráží vidění ceremoniálního mobiliáře právě z pohledu dvorského kapitálu moci, která měla zapůsobit na jedné straně na návštěvníka, na straně druhé měla svému majiteli zajistit komfortní pobyt, v což je samozřejmě nutné počítat kvalitní představení se během audienčních i dalších dvorských událostí.

Význam a postavení příslušníka dynastie se odrazily bezpochyby kromě vybavení ceremoniálními nábytkovými kusy⁴⁰⁴ v dvorském textilu v jeho nákladných tkaných provedeních a v jeho barevnosti,⁴⁰⁵ ale i v exkluzivních svítidlech (doplňovaných nákladně pořízenými zrcadly, vytvářejícími dojem opuletní mnohočetnosti během dvorské slavnosti) a v dekorativních topných tělesech.⁴⁰⁶ Barevnost hrála roli na prvcích, jakými byly špalíry na stěnách, koberce a závěsy, a také na čalounění sedacího a spacího ceremoniálního nábytku. Textil a jeho významová barevnost našly uplatnění i na mobilních doplňcích obou nábytkových typů – těmi byly ve dvorském panovnickém apartmánu různé typy baldachýnů nad ložem a trůnem představitele dynastie. Ve sledovaném období ještě jednoznačně není doložen barevnostní kánon, který se stále častěji a poté už výhradně začal objevovat v habsburském dvorském interiéru. Tedy že barevnost byla pojednána v karmazínové červení s dodatky zlaté a bílé barvy a že látky byly tvořeny takřka bezvýhradně v damašku s ananasovým motivem.⁴⁰⁷ Zmínky o zapůjčení těchto ušlechtilých látek z depozitářů okolních paláců do Rožmberského domu svědčí o tom, že tyto textilie nebyly běžně zastoupeny ve *fundu instructu* pražské rezidence a jejich plné, korporátní uplatnění

⁴⁰⁴Na Pražském hradě *in situ* dochovaný mobiliář, který by snad mohl být s ohledem na svoje slohové zařazení používán během pobytu, není možné kvůli neexistenci inventářů místností do poloviny 18. století ztotožnit s výbavou pro dva pobytové dny v září roku 1725. Ve sbírkovém fondu Pražského hradu je dochován soubor sedacího nábytku – křesel a židlí, řezaných a zlacených, čalouněných, s područkami i bez, částečně s původními potahy francouzské proveniencie, které slohově odpovídají 1. polovině 18. století. Srov. PRIMUSOVÁ, Adriana, ed. *Na čtyřech nohách: sedací nábytek Pražského hradu: [11.4.-16.7.2006, Letohrádek královny Anny, Pražský hrad: katalog*. Praha: Správa Pražského hradu, 2006, s. 88, katalogová čísla 13–20. ISBN 80-861-6197-8. K tomu srov. APH, fond HBA, kart. 103, HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth*, s. 343.

⁴⁰⁵ GAGE, J. *Kulturgeschichte der Farbe* s. 25–27 násled. s.80; SACHSENHOFER, Dagmar. *Dem Glanze*, s. 109–132.

⁴⁰⁶ BSTIELER, Stephan (ed.). *Die Harrasch'schen Repräsentation-und Privaträume 1709–1727*. In: JUFFINGER, Roswitha. *Zentrum der Macht: Die Salzburger Residenz 1668–1803*. Salzburg: Residenzgalerie Salzburg, 2011, s. 73–92. ISBN 9783901443374.

⁴⁰⁷ Její vrchol měl nastat v následujícím století kolem roku 1836, v souvislosti s pražskou korunovací Ferdinanda I.

v barevnostním systému habsburských interiérů přinesla v pražské rezidenci až doba kolem roku 1800. Teprve koncem první poloviny 19. století se rovněž tyto textilie přestaly používat jako dočasný slavnostní doplněk a staly se trvalou součástí interiérů královské rezidence, opět v souvislosti s trvalým usídlením Ferdinanda I. a jeho dvora v pražské rezidenci.⁴⁰⁸

Základní typy ceremoniálního sedacího nábytku – taburety, židle, židle s područkami a bez nich a jejich čalouněné verze – byly rozmístovány v rámci ceremoniální enfilády a v rámci praktikovaného ceremoniálu byly „nabízeny“ návštěvníkovi podle jeho ranku či pozice ve dvorské společnosti, k usednutí.⁴⁰⁹ Zásadní důležitost v interiéru dvorského bytu patřila osvětlení, nejenom že zvyšovalo efekt nasvícení scény a jeho opulentní mnohočetnost, jak byla vytvářena v nástěnných zrcadlech, ale světlo také místnosti socializovalo, podporovalo sociální aktivity.⁴¹⁰ V denní hodiny zajišťovala dostatek světla také řada vysokých oken na jižní fasádě rezidenčního traktu směrem k pražskému souměstí. Jistě nikoli náhodou se okna vždy stala předmětem mimořádného zájmu dvorského ubytovatele, ať se již jednalo o jejich rekonstrukci, anebo hodnocení, když zvažoval rozmístění dočasných bytů pro očekávané příjezdy významných členů dynastie.

V roce 1725 byl královský, resp. regentský apartmán pro návštěvu Marie Alžběty vybaven červenými a zelenými koberci, předokenní závěsy byly rovněž červené nebo zelené, doplněné bílými lněnými záclonami. Portiéry (závěsy nade dveřmi a podél dveří)⁴¹¹ měly být zhotoveny ve shodné barevnosti, lemovány zlatými třásněmi. Pro byt jejího hofmistra Viscontiho byly zhotoveny předokenní závěsy v modré a červené barevnosti a záclony z bílého hrubého plátna. Za účelem veřejné tabule arcivévodkyně bylo požadováno u stavebního ředitelství ve Vídni zaslání tzv. slavnostních špalírů, kterými by se vymezil prostor arcivévodské tabule, konané v její druhé antekomoře.⁴¹² Co se týče nástěnných svítidel, přehled zmiňuje šest kusů girandol, jimiž se kvůli bezpečnosti osvětlovala místnost

⁴⁰⁸ SACHSENHOFER, Dagmar. *Dem Glanze*, s. 118. HALATA, Martin a Michal ŠULA. *Císařský byt za Ferdinanda I. a Marie Anny (1848–1884)*. In: *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby: [1. června - 9. září 2012, Královský letohrádek a Císařská konírna]*. 2012. Praha: Správa Pražského hradu, 2012, 53, 59, 190, 212. ISBN 978-80-86161-74-7.

⁴⁰⁹ K sedacímu ceremoniálnímu nábytku a jeho ceremoniální hierarchii srov. FRODLL, Gerbert a Ulrike SEEGER. *Belvedere*, s.20-24.

⁴¹⁰ Obdobně LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4, s. 68.

⁴¹¹ K portiérám jako užívané složce exkluzivního dvorského interiéru srov. LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 28, 29, 39, 114.

⁴¹² APH, fond HBA, kart.103, i.č.1989, fol. 28 r. – Obdobné zaslání ceremoniálního inventáře z vídeňských dvorských depozitářů nebo i aristokratických sídel konstatuje HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 262–264.

trabantů, vstupní prostor před ceremoniálním sledem na pánské ceremoniální straně.⁴¹³ Výrazem mimořádného významu regentčina pobytu byla objednávka lustrů u ceněného novoměstského sklenáře Johana Ferdinanda Brambergera.⁴¹⁴ Bramberger byl v té době zavedený vydělávající výrobce, jehož deset uměleckých lustrů se skleněnými pyramidami a dekorativními vázami, o výšce 5,5 m a rozpětí 1,5 m, viselo pravděpodobně již od roku 1722 v Zrcadlové galerii ve Versailles. Pět let poté byly jeho výrobky objednány také do Místodržitelského paláce v Bruselu.⁴¹⁵ Této velké zakázce pro Brusel tak předcházela objednávka z pražské rezidence, kam měl novoměstský sklenář dodat dva závěsné lustry, zhotovené z bílého křišťálu, bohatě zdobené ověšky, o dvanácti ramenech, každé rameno o 12 svíčkách. Dále byly objednány dva lustry, každý na 100 svíci. Tyto kusy visely v hlavních ceremoniálních komnatách arcivévodkyně – v první a druhé antekomoře a v audienci.⁴¹⁶ Prameny také sporadicky zmiňují bíle glazovaná kamna se zlacenými ornamenty. Kamna a krby v rámci dvorské vybavenosti hrály důležitou roli kvůli svým konotacím spojeným s domácím ohněm a symbolem pohodlné rezidence domu habsburského a zároveň představovaly mobiliář, jehož pořízení znamenalo značné náklady, a tudíž návštěvníkům komnat předávaly i jasnou zprávu o majetkových poměrech svého majitele.⁴¹⁷

Je pravděpodobné, že vybavení královského apartmánu zde v roce 1744 pro pobyt arcivévodkyně bylo ponecháno od korunovace Marie Terezie v roce 1743, ale mohlo být i starší, například ještě z doby korunovace před dvaceti lety.⁴¹⁸

Během obou ubytovacích událostí hodnotil stavební úřad také výzdobu stěn.⁴¹⁹ Jejich obložení mohlo být kromě dřevěného táflování provedeno závěsnými textiliemi – špalíry, nebo jejich instalací na rám a následným upevněním na zeď. Špalíry mohly být rovněž

⁴¹³ APH, fond HBA, kart. 103, 1990, nefol.

⁴¹⁴ APH, fond HBA, kart. 103, inv. č.1989, nefol.

⁴¹⁵ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Sklo v Praze: Glas in Prag*. Praha: Arista, 2002, s. 68 a násled.

⁴¹⁶ APH, fond HBA, kart.103, i.č.1989, fol. 43 r, 44 r.

⁴¹⁷ BSTIELER, Stephan. Die Harrasch'schen Repräsentation – und Privaträume 1709–1727. In: JUFFINGER, Roswitha, ed. *Zentrum der Macht: Die Salzburger Residenz 1668–1803*. Salzburg: Residenzgalerie Salzburg, 2011, s. 73–92. ISBN 9783901443374, s. 85, FRODLL, Gerbert a Ulrike SEEGER. *Belvedere.: Prince Eugene of Savoy's Garden Palace*. Wien: Christian Brandstätter Verlag, 2006. ISBN 978-3-85033-016-9.

⁴¹⁸ Baldachýny bývaly např. zavěšeny v místnostech natrvalo, přičemž byly sestavovány z dílů, které mohly být přemístěny se změnou funkce pokoje, LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 130–131, 140–142.

⁴¹⁹ Terminologicky vycházím v následující textové pasáži z práce LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*. Pro terminologii textilních technik užívám slovník vydaný péčí Centre International d'Etude des Textiles Anciens-BORKOPP-RESTLE, Brigitt. *Vokabular der Textiltechniken: mit Entsprechungen im Englischen, Französischen, Italienischen, Portugiesischen, Spanische, Schwedischen*. Lyon: C.I.E.T.A., 2019.

z tuhého dekorovaného papíru, v zámeckých interiérech jsou známy i různé varianty stříkaných tapet, které měly špalírování látkami napodobit.⁴²⁰

Královský apartmán, resp. regentský apartmán začínal rytířskou komnatou, která byla vyložena malovanými špalíry. První neboli malá předsíň byla špalírována střídavě červenou a žlutou látkou, napnutou na rámu. Pruhy střídající se látky byly ozdobeny bortami s motivem rozet na atlasové tkanině.⁴²¹ Předokenní závěsy byly z červeného plátna, na zemi byl položen červený koberec a nábytek (lavice a stůl) měl být potažen karmazínově červeným potahovým plátnem. Dále k centru regentského apartmánu následovala významově druhá předsíň, vyzdobená pruhy žlutého a červeného brokátu,⁴²² na jejichž přechodech se uplatnil zelený atlas. Velký stůl byl přehozen „cenným“ zeleným ubrusem a do vlastního centra regentského bytu byly položeny zelené běhouny. Významově ještě výše stál další pokoj, audience. Vzhledem k tomu se zde nacházel baldachýn z červené látky, přičemž stěny byly špalírovány kvalitní červenou látkou, ozdobenou žlutými bortami. V první a druhé retirádě byly užity špalíry, charakterizované jako červené kostelní. Byly zapůjčeny z fundusu svatovítského chrámu. Bývalá císařská ložnice představovala centrum královského-regentského bytu jako polyfunkční prostor. Stěny byly střídavě ověšeny pruhy žlutého a červeného brokátu, na jejichž přechodu byly umístěny borty s červeným atlasem. V místnosti se „vznášel“ baldachýn. Místnost byla v roce 1744 používána jako audienční místnost regentky, a proto měla baldachýn z červeného sametu se žlutými bortami.

Židle (s područkami i bez nich), představují nejtypičtější ceremoniální nábytek,⁴²³ byly potaženy červeným sametem a sametovým stříhaným plyšem. Závěsy před okny byly z rudého plátna a taftu. Protokolární odstínění zajišťovala následná retiráda, vyšpalírovaná zeleným brokátlem, zelenými předokenními závěsy z plátna podšívaného vlnou. Nově zřízená regentská ložnice s návaznou tajnou nebo druhou retirádou měly předokenní závěsy z bílého lnu, přičemž koberce a přehozy byly v červené barevnosti, k nim byly pořízeny červeně lakované nástěnné svícny a červeně lakované židle s červeným sametovým potahem. Královská oratoř neboli domácí kaple byla ověšena červenými špalíry z kvalitního

⁴²⁰ LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 138–141.

⁴²¹ Formalizovaný květinový dekor – rozeta – byl používán v užitém umění a interiéru jako dekorativní přechod na spoji dvou materiálů. K problematice rozetového motivu srov. hesla ve F.S. MEYER'S. *Handbook of Ornament*, New York, 1847, s.96-154– LUKÁŠOVÁ, Eva a Vendula OTAVSKÁ. *Aristokratický interiér*, s. 138–141.

⁴²² Brokát je látka shodná s brokátlem, avšak se strukturovaným vzorem, který výrazně vystupuje nad plochu tkaniva. Srov. BARVE, V. R. *Complete Textile Encyclopaedia*, D.B. Taraporevala Sons & Co., 1967, s. 40.

⁴²³ FRODLL, Gerbert a Ulrike SEEGER. *Belvedere*, s. 11–16, 34–62, 94–98, 114–116.

damašku. V retirádě arcivévody regenta Karla Lotrinského se špalírovalo zeleným brokatelem, v jeho následné audienci se vznášel zelený baldachýn a místnost byla vyložena zelenými atlasovými špalíry s rozetovým motivem.

Ubytovací apartmán byl v hlavní enfiládě rovněž vybaven kvalitním ceremoniálním nábytkem, osvětlovacími tělesy závěsnými a nástěnnými a velkými nástěnnými zrcadly. Velká zrcadla přestavovala s osvětlením nezbytný prvek dvorských apartmánů – zajišťovala optické zvětšení ceremoniálních místností, ale díky lesku a třpytu také dostatečnou světelnost a při slavnostních hostinách klam oka, pocit opulentní mnohočetnosti hostů i bohaté tabule a vůbec dvorského interiéru s jeho výzdobnými detaily. Zrcadla, i meziokenní s případným konzolovými stolky, zdobila hlavní ceremoniální místnosti apartmánu – první a třetí retirádu zrcadlo střední velikosti, čtyři vysoká nástěnná zrcadla bez konzolových stolků byla instalována v zrcadlovém pokoji, v audienci jedno, stejně jako v ložnici regentky, kde bylo instalováno jedno zrcadlo střední velikosti.⁴²⁴ Zrcadla tvořila významný prvek, vztahující se ke světlu a třpytu prostoru,⁴²⁵ proto bylo nezbytné je doplňovat adekvátními osvětlovacími tělesy: královská rytířská komnata tak byla vybavena čtyřmi nástěnnými girandolami. V první malé předsíni zajišťovaly osvětlení během sociálních aktivit nástěnné svícny (girandoly), nástropní víceramenné závěsné lustry a doplňkové přenosné víceramenné svícny. Druhou velkou předsíň osvětlovaly dva závěsné křišťálové lustry se šesti rameny, každé o dvanácti svíčkách, a sedm girandol u zrcadel. Ložnice byla osvětlována jedním závěsným křišťálovým lustrem o osmi svíčkách a pěti předzrcadlovými girandolami, první královská retiráda – vzhledem ke své velikosti – potřebovala pouze jeden křišťálový lustr o čtyřech ramenech a k tomu doplňkové čtyři girandoly před zrcadly. Shodné světelné vybavení měla i malá retiráda. Zrcadlová komnata disponovala dokonce dvěma devítiramennými křišťálovými závěsnými lustry a devíti křišťálovými předzrcadlovými girandolami o dvou ramenech s 18 světly. V královské audienci visely dva křišťálové závěsné lustry o šesti ramenech a pět girandol, zatímco první malá předsíň byla potměšilá a osvětlená pouze závěsnou zdobnou lucernou – vstupní místnost trabantů nebyla

⁴²⁴ APH, Fond HBA, kart. 104, i. č. 2011.

⁴²⁵ Parafrázuji zde vyjádření československého architekta Jaroslava Fragnera ohledně užití těchto barokních interiérových prvků během jeho rekonstrukce *Frauenzimmerstocku* v 60. letech 20. století. FRAGNER, Jaroslav. *Obnova Středního křídla Pražského hradu. Architektura ČSSR*. Praha, 1965, XXIV, 364 a násled.

přisvětlována žádným pevně umístěným světelným zdrojem. Královnino hlavní schodiště (zvané také zadní nebo císařovno) bylo socializováno závěsnými lucernami.⁴²⁶

Existence ceremoniálního nábytku hovoří zcela jasně o tom, že cesta arcivévodkyně regentky do Prahy byla spatřována z hlediska jejího symbolického významu a postavení arcivévodkyně regentky jako zástupkyně vládnoucího páru. Přenosný sedací nábytek v ceremoniálním provozu představoval hierarchické postavení osoby, které byl přidělen k usazení. V tomto spektru typů nejvýše postavené osobnosti usedaly na židle s polstrovanými područkami a opěrky, méně vlivní dvořané na židle bez područek, zatímco dvořané a návštěvy hodnocené nejnižše se musely spokojit s taburety.⁴²⁷ Z pohledu tohoto procesu je rovněž signifikantní výbava jídelen, audiencí a zrcadlových pokojů. Jídelny byly obvykle opatřeny tabulí, stolními židlemi bez područek a doplněny v prostoru křesly s područkami či odpočinkovým nábytkem – lenoškou. Zrcadlové pokoje představovaly společenský pokoj setkávání, proto zde byly obvykle instalovány hrací stoly, doplněné taburety a odpočinkovým nábytkem jako canapé nebo sofa. V audiencích se nacházelo větší množství mobiliáře: nižší taburety, menší jídelní stoly, stolky a také meziokenní konzolové stolky. V apartmánu arcivévodkyně regentky se kromě ceremoniálního nábytku v méně oficiálních prostorách apartmánu, např. ložnicích, vyskytovaly rovněž kusy, respektující osobní potřeby.⁴²⁸

⁴²⁶ APH, Fond HBA, kart. 104, i. č. 2011. K tomuto srov. HALATA, Martin. Fragnerův hradní rok 1965. In: LOMOVÁ, Johana a VYBÍRAL, Jindřich. *Umění a revoluce: Pro Milenu Bartlovou*. VŠUP, 2018, s. 548-550. ISBN 978-80-87989-44-9.

⁴²⁷ K sedacímu ceremoniálnímu nábytku a jeho hierarchii srov. FRODLL, Gerbert a Ulrike SEEGER. *Belvedere*, s. 11–34 – APH, fond HBA, kart. 104, i. č. 2011.

⁴²⁸ Šlo o postele, noční stolky, noční a denní toaletní mísy ve stolici, stupátka k postelím, sedací lavice k postelím, taburetky a pobočné přístavné stolky. Nezřídka byly tyto prostory vybaveny i přenosnými svícný o více ramenech. Nábytek byl doplněn užitným vybavením z porcelánu a skla – umyvadly, džbány na vodu či výbavami na vaření kávy v kávových kuchyňkách. Problematiku tohoto druhu výbavy podchytila včetně bohatého obrazového doprovodu DUFKOVÁ, Ludmila. *Osobní hygiena na šlechtických sídlech: [katalog výstavy pořádané 19. 6.–30. 9. 2003 v kočárovně Státního zámku Vranov nad Dyjí]*. Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2003. ISBN 80-867-5208-9.

4.6.1 Sonda do interiérových projevů reprezentace moci apartmánu *Junge Gesellen* v Rožmberském paláci: barevnost a ceremoniální mobiliář bytu (1737–1746)

Hlavní apartmán Rožmberského domu sice nebyl určen výhradě pro ubytování arcivévodů a arcivévodkyň, protože se ale od roku 1719 stával útočištěm saského dvora, byla jeho výbavě věnována značná pozornost. Jeho hlavní apartmán v prvním patře (od roku 1764 byl obvykle zván jako *Hauptstock gegen Gartl*) nebyl od roku 1737 jako apartmán saského mladého panstva, resp. arcivévodů saských (*Junge Gesellen*) o nic méně ochuzen v péči o vnitřní ceremoniální zařízení než nedaleký jižní trakt. Aktivita, kterou hradní ubytovatelé věnovali vybavovací agendě, odpovídá tehdejšímu postavení saského dvora. Aristokratičtí turisté sídlo saského dvora hodnotili s nadšením a jeho drážďanské rezidence platily ve sledovaném období za etalon dvorské společnosti jak co do sídelní architektury, tak co do kulturního milieu. Habsburská dynastie a její ústřední sídlo, Hofburg, nevycházely z tohoto srovnání tehdy úplně nejlépe.⁴²⁹

Apartmenty byly v Rožmberském paláci dle všech indicií před příjezdy wettinských dvořanů na sklonku 30. let prázdné, tj. bez trvale rozmístěného nebo i deponovaného mobiliáře. Ten byl uložen k urgentnímu použití v jedné z místností nebo komor. Trvale zde byly instalovány pouze předokenní textilie. Teplotní komfort byl během Dienebierových prvních dekád zajištěn kamny se světlou glazurou italské provenience.⁴³⁰ Zařizovalo se ad hoc nejen v určení funkce pokojových typů dle požadavku saského komorního furýra, ale i v operativních stavebních zásazích: velké pokoje arcivévodské enfilády tak byly instantně před příjezdem dvora děleny vestavěním lehkých příček, čímž bylo dosahováno řádné ceremoniální posloupnosti v řazení místností a v případě potřeby pak byly tyto příčky opět odstraněny bez větších stavebních zásahů.⁴³¹

Nedostatek reprezentačního mobiliáře a jeho doplňků byl v Rožmberském paláci vynahrazován jeho zápůjčkami z okolních hradčanských paláců a vůbec spřízněných šlechtických rezidencí.⁴³² Ve sledovaném období tak byly zapůjčovány zvláště exkluzivní a

⁴²⁹ Tak např. svobodný pán Johann Michael von Loen zhodnotil Hofburg jako sídlo s malými okny a neveselým architektonickým zevnějškem. Pro Drážďany však nešetřil slovy chvály – wettinský dvůr popsal jako nejnádhernější dvůr světa co do mravů, architektury jeho sídla a galantního jednání mezi dvořany. LORENZ, Helmut, (ed.). *Die Wiener Hofburg im mitteleuropäischen Kontext*. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna (ed.). *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 557–561.

⁴³⁰ APH, fond HBA, karton 103, průběžný spisový materiál z let 1737–1740.

⁴³¹ APH, fond HBA, karton 103, průběžný spisový materiál z let 1737–1740.

⁴³² Jak vyplývá ze spisového materiálu dvorského stavebního úřadu, APH, fond HBA, karton 103, průběžný spisový materiál z let 1737–1740.

nákladné textilie jednak z fundusu svatovítského kostela, farního kostela sv. Jana Křtitele v Oboře, malostranské radnice, jednak z aristokratických rezidencí – z paláce Gallasů, Černínů, Šternberského a Schwarzenberského.⁴³³

Tapisériemi byla v apartmánu mladého panstva vybavena dlouhá chodba nad rožmberskou zahradou. Chodba tvořila s apartmánem jednotu, protože se z ní naskýtal splendidní pohled na restituovaný rezidenční sádek. Byla stejně nákladně vybavena špalíry jako obytné pokoje: nástěnné špalíry, zhotovené z karmazínově červeného atlasu, lemované žlutými pruhy brokatelu, jsou v ní doložitelné pro všechny návštěvy saského dvora v letech 1737–1746. Kromě toho interiéry chodby zdobily tapisérie (*niederlendische Spalliere*). Stejná výbava je uváděna i pro apartmán, kde kromě karmazínově červeného atlasu byly menší místnosti soukromějšího charakteru (retirády) vylepšeny přizvedními špalíry ze zeleného brokatelu. Celý apartmán mladého panstva se tedy nesl v barevnostním triu karmazín–žlutá–zelená.⁴³⁴

Do arcivévodských ložnic byly v roce 1737 dodány staré ušlechtilé brokatele (*Alte Brocatelle*)⁴³⁵ a červené dvorské damašky (*Roth Damaschen Spallier, Spallier vom Rothen Damasch*).⁴³⁶ Brokatel rezidenční ubytovatel charakterizoval jako starý, čímž podtrhoval nejenom jeho pořizovací hodnotu, ale hlavně jeho ceremoniální a vizuální význam u potenciálního návštěvníka apartmánu mladého panstva.

Nedostatek ceremoniálního nábytku v rožmberské rezidenci byl vyřešen tak, že saský dvůr sem věnoval svůj nábytek, se kterým vyjížděl na dvorské cesty. Šlo o skládací ceremoniální židle, polní skládací stoly a skládací odpočivný nábytek s područkami (lenošky), které zde pak mohly být užívány při organizování dvorských událostí jako dodatné a rychle přenosné ceremoniální kusy.⁴³⁷ Velká zápůjčka z nejmenované aristokratické rezidence musela být uskutečněna i pro audienční síň saského korunního prince Xavera, která byla vybavena dvěma audienčními stoly s překryvem z těžkého červeného damašku (*mit Damaschen Tepichen*), 12 židlemi s područkami, dvěma taburety a baldachýnem nad trůn v karmazínové barvě se zlatými bortami. Lehkých přenosných židlí nebylo ovšem nikdy dost, a tak byly přemístěny z obrazové chodby *Frauenzimmerstocku*.⁴³⁸

⁴³³ APH, fond HBA, karton 103, průběžný spisový materiál z let 1737–1740.

⁴³⁴ Zapůjčeny z paláce Dienebierova předchozího zaměstnavatele a z paláce Černínů na Hradčanech. APH, fond HBA, kart. 103 i. č. 1991, nefol.

⁴³⁵ Z Arcibiskupského paláce, APH, fond HBA, kart. 103, i. č. 1991, nefol.

⁴³⁶ Z fundusu svatovítského kostela, APH, fond HBA, kart. 103, i. č. 1991, nefol.

⁴³⁷ APH, fond HBA, kart. 103, i. č. 1991, nefol.

⁴³⁸ APH, fond HBA, kart. 103, i. č. 1991, nefol.

Když se pak na jaře roku 1738 ubytovalo v Rožmberském domě španělské poselstvo, které mělo zajistit diplomatickou úspěšnost jednání kolem sňatku krále Karla III.⁴³⁹ bylo zapotřebí ještě mnohem větší množství ceremoniálního červeného damašku než při pobytech dětí královského páru. Dodány byly i supraporty stejné barvy.⁴⁴⁰ Velká nástěnná zrcadla zapůjčil ze svého domu Dienebier, zatímco nástěnná svítidla k zrcadlům – girandoly – byla přivezena z kostelního depozitoria ve sv. Vítu.⁴⁴¹ Ve stejné době již v Rožmberském paláci bylo umístěno větší množství ceremoniálních taburetů, židlí bez područek, židlí s područkami a židlí s područkami a opěrákem v kvalitním polstrování a s karmazínově červeným damaškovým potahem. Je možné předpokládat, že tyto židle sloužily pro usazení během audienčního ceremoniálu.

Po roce 1764 je tak situace s nábytkem již poměrně kompenzována jak zmíněným darem, tak kvalitní výbavou dvorským textilem, ale i značným počtem židlí, taburetů a ceremoniálních stolů. Jako reprezentační apartmán byly trvale vybaveny pokoje „vedle točitého schodiště“ – tedy tam, kde byl v roce 1737 ubytován saský korunní prince Xaver. Všechny pokoje enfilády po roce 1764 měly naddveřní výzdobu obrazy, a to kvůli pohledové osovosti. Některé obrazy údajně pocházely z castra doloris roku 1740⁴⁴² a některé další byly žánrově vymezeny jako krajinomalba a zátiší. Z ceremoniálního sedacího nábytku byly zastoupeny židle s područkami, lenošky, taburety. Z nábytku odloženého pak v apartmánu junge Gesellen zaznamenáváme stoly na klobouky a odložený stolek vedle audienčního trůnu. Z exkluzivních dvorských doplňků byly zastoupeny závěsné lustry o několika ramenech.

Také barevnost interiérového textilu a jeho materiál významově odpovídaly dvorskému apartmánu pro nejvyšší suverény: turecký koberec v audienční místnosti obvykle vymezoval prostor, na němž stál audienční mobiliář, ostatní koberce odpovídaly barevností špalírování stěn – šlo o karmazínově červené vlněné plyšové koberce. V Rožmberském domě bylo špalírování prováděno kromě brokatelu a damašku karmazínově červenou atlasovou tkaninou (*carmesin roth rassetene Spallier*). Karmazínové textilie se tradičně doplňovaly o

⁴³⁹ Karel III. Španělský se po třech letech na trůně se oženil s Marií Amálií, prvorozenou dcerou kurfiřta saského Augusta a Marie Josefy Habsburské. GRANADOS, Juan. *Španělští Bourboni*, s.69-73.

⁴⁴⁰ Veškeré látky přišly z arcibiskupství. APH, fond HBA, kart.103, i. č. 1991, nefol.

⁴⁴¹ Z kostela sv. Jana Křtitele v Oboře. APH, fond HBA, kart.103, i. č. 1991, fond HBA, kart.103, i. č. 1992: Unterschiedliche Nachrichten, nefol., datováno 6. 2. 1740.

⁴⁴² Šlo o castrum doloris, které bylo vystaveno ve svatovítském kostele k úmrtí císaře Karla VI.

žluté kusy látky – na obrubách špalírovacích listů, na kroucených závěsných šňůrách k lustrům a na portiérách.⁴⁴³

⁴⁴³ Praha, Národní archiv, fond Stará manipulace, K 1/83, fol.329–338.

5. Renovatio

Termínu renovatio, použitého v předchozích kapitolách jako pojmu, který v sobě zahrnuje celkovou obnovu pražské královské rezidence jak co do stavebního – vnějškového – tvaru a jeho působení na horizontu hlavního města Českého království, tak ve smyslu obnovy a stálé přítomnosti královské moci, i když zde panovnice od své poslední návštěvy roce 1754 již dlouhodobě nepobyla, se v následující kapitole bude práce věnovat z pohledu ubytování arcivévodů a arcivévodkyň od poloviny 18. století.

Z pohledu ubytovacích procesů to bylo období velice komplikované nejen politickým kontextem, ve kterém se královská rezidence v Praze opět stala dějištěm politické hry o pragmatickou sankci, ale i z hlediska jejího byrokratického zařazení v rámci štábu dvorských úřadů. Zatímco během angažmá Johanna Heinricha Dienebiera Pražský hrad mohl v mnoha ohledech postupovat v ubytovacích a stavebních procesech poměrně suverénně (správa dvorských sídel nebyla dokonale centralizovaná), po roce 1755 tato skutečnost postupně přestává být rezidenční úřední každodenností. Jistě, můžeme předpokládat, že vzhledem k osobním kvalitám a místu ve dvorské společnosti se Dienebierovi a jeho úřadu dříve dostávalo takové samostatnosti i proto, že na něho vysoce postavení aristokraté z dvorských štábů prostě spoléhali a přenechávali mu v mnoha ohledech tzv. volnou ruku.

Tereziánská stavební akce v královské rezidenci však v sobě nesla i důležitou dynastickou a osobní symboliku, která systematicky navazovala na dynastický obraz první panovnice habsburské dynastie a tento obraz si hodlala pečlivě střežit i tím, že svoje sídla postupně svěřovala do rukou stále centralizovanějších správních úřadů. Po roce 1755 tak rezidenční stavebnictví již zcela spadalo pod vídeňské ředitelství.

Marie Terezie nezačala masivní finanční investicí do jižního traktu, nýbrž do vybudování prestižního domu – Tereziánského ústavu šlechticů v domě druhé rezidenční ubytovací lokality, Rožmberském paláci, které symbolicky zahájila v rámci své poslední dvorské cesty do Prahy v roce 1754. Již před ní, v červenci roku 1753, sem ovšem byl vyslán vrchní dvorní architekt Nicolaus Pacassi,⁴⁴⁴ aby se *in situ* informoval o stavebním terénu paláce. V roce 1754 totiž vešel v platnost (pod vedením nového ředitele Adama Philipa Losy von

⁴⁴⁴ Srov. MADER-KRATKY, Anna. 1.2.6.3. Das Hofbauwesen unter der Direktion von Silva-Taroucca, Losy und Kaunitz-Rietberg (1743–1783). In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, s. 187–188.

Losinthal)⁴⁴⁵ nový kancelářský řád, který zavazoval vrchního stavitele pravidelně navštěvovat dvorské stavby a budovy a kontrolovat jejich fyzický stav. Panovnice zároveň v roce 1753 sdělila reskriptem prezidentu české komory v Praze baronu Netolickému, že se rozhodla v Praze zřídit nadační ústav pro 24 chudých šlechticů, k čemuž si zároveň vyžádala rysy a plány a již také rozpočet stavebních a zařizovacích nákladů. Nadační palác měl být zřízen na místě bývalého knížecího Rožmberského paláce.⁴⁴⁶ Vypracoval poté první návrhy, jak by mohl Rožmberský dům přestavět.⁴⁴⁷ Zároveň je z této doby doložen Pacassiho návrh, aby byl ústav rozšířen o domy mezi palácem a kostelem Všech svatých,⁴⁴⁸ a zároveň podnítl připojení celé rožmberské zahrady na hradním svahu k tomuto budoucímu šlechtickému ústavu.⁴⁴⁹

Kromě výstavby, resp. přestavby nadační rezidence však panovnice pamatovala i na svoji reprezentaci, připomínku svojí osoby v královské pražské rezidenci. Její neustálá přítomnost v Praze měla být vyřešena ideou jejího zástupu arcivévodkyní abatyší Tereziánského ústavu šlechticů. Zásada pragmatického zákona, která na císařský trůn vynesla panovnici, měla být tímto krokem opětovně potvrzena.

Idea zastoupení panovnice habsburskou arcivévodkyní byla původně včleněna poměrně rigorózně i do prvních stanov tereziánské nadace na Hradčanech. Podle nich byla arcivévodkyně abatyše zavázána k fyzické přítomnosti v pražské královské rezidenci, přičemž disponovala pouze čtyřměsíční dovolenou stejně jako všechny členky ústavu. Na rozdíl od nich ovšem musela o případném odjezdu informovat panovnici a domluvit se s ní. Intence trvalé přítomnosti „nepřítomné císařovny“, kterou v Praze zastupuje abatyše arcivévodkyně, byla posléze poněkud upravena ve prospěch abatyší,⁴⁵⁰ čímž byla ovšem poněkud rozmělněna velmi nosná myšlenka „regentství“ v pražském královském sídle.

⁴⁴⁵ Adam Philip Losy-Losymthal (1705-1781), hudebník, generální stavební ředitel, posléze protektor vídeňské Akademie výtvarných umění. K jeho osobě srov. MADER-KRATKY, Anna. 1.2.6.3. Das Hofbauwesen unter der Direktion von Silva-Tarouca, Losy und Kaunitz-Rietberg (1743–1783). In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, s. 188.

⁴⁴⁶ Srov. Vyjádření archivu ministerstva vnitra o budově Tereziánského ústavu šlechticů (se 3 plány), č. j. 2857, rok 1919, č. 239/1920. s. 53-

⁴⁴⁷ Z této doby se dochovaly pouze provizorní skici. Srov. Vyjádření archivu ministerstva vnitra, s. 55.

⁴⁴⁸ Srov. Vyjádření archivu ministerstva vnitra, s. 55, 65 - KROUPA, Pavel. Pražský hrad v 18. století. In: , Kolektiv autorů. *Pražský hrad – srdce českého státu*. Praha: SPH, 2022, s. 314–331.

⁴⁴⁹ Vlastní stavební práce byly v Praze zahájeny 16. září 1753 a dle účetního materiálu dokončeny 8. prosince 1755 (tedy v době, kdy zhruba již začínala obnova jižního rezidenčního traktu).

⁴⁵⁰ Nutnost fyzické přítomnosti v Praze byla zrušena v případě první abatyše Marie Anny, dcery Marie Terezie. Abatyše trpěla velmi slabým zdravím, a proto byla základní listina nadace změněna tzv. druhým dodatkem z roku 1766, článku XXXII. nadačních stanov (1755–1763), podle kterého mohla

Idea zástupu nepřítomné panovnice arcivévodkyní abatyší tak dobře zapadá do myšlenky renovatia. Nejenom trvalá přítomnost a stavební investice do královské rezidence, ale v osobě arcivévodkyně abatyše v sobě zahrnuje i intenci opětovného potvrzování pragmatické sankce.

Hrad dostal na konci složitého stavebního procesu jednotný a v hmotě vsutku mohutný výraz monotónně působivé rezidenční fasády, která reprezentovala vysoko nad městem trvalou přítomnost královské a císařské moci ženské panovnice, stavebníka z habsburské dynastie.⁴⁵¹ Josef II. svým aktem, ve kterém zrušil klášter sv. Jiří (1782) a přenesl právo klášterních představených spolukoronovat českou královnu na členky tereziánské nadace, ještě akcentoval myšlenku své matky. Korunovační funkci abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen potvrdil listinou z roku 1791 Leopold II. Úřad v té době zastávala Leopoldova dcera arcivévodkyně Marie Anna (v letech 1791–1800, resp. 1809).⁴⁵²

Po smrti Johanna Heinricha Dienebiera v roce 1748 ubytovací a stavební služby prodělaly složitou proměnu, která byla vyvolána osobnostními vlastnostmi císařovna spoluvládce Josefa, pozdějšího císaře Josefa II. Josef II. renovatio své matky v Praze zrovna neocenil, a od 70. let se dokonce zasadil o to, aby z Hradu odcházely významnější zemské úřady na Malou Stranu. Postupnému odvádění úředního života z rezidence napomohlo i to, že se královské sídlo postupně proměňovalo v rezidenci vojenskou – císař pronajal významnější budovy na Hradě dělostřelectvu a na muniční skladiště. Dalo pak velkou práci odsud tyto vojenské útvary vystěhovat, a to již v době, kdy se zde připravovala korunovace jeho následníka císaře Leopolda II. na českého krále.

Pražský hrad jako královská rezidence byl sice dostavěn v několika fázích do jednotného impozantního tvaru včetně skvělé rezidence Tereziánského ústavu šlechtičen, ovšem návštěv panovníka a jeho rodiny zde v době josefínské bylo pomálu, a pokud již, jsou neidentifikovatelné co do ubytovacích souvislostí. Poprvé za celé sledované období jsme dokonce svědky toho, že významný člen arcivévodské družiny během své dvorské cesty získal ubytování mimo již hotový arcivévodský apartmán ve druhém patře rezidence. Zajisté

soje pravomoci a povinnosti přenést na svoji zástupkyni. Srov. ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav*, s. 260–262.

⁴⁵¹ Stranou zajisté nesmí zůstat ani to, že Marie Terezie chtěla zůstat v rodové paměti jako významný stavebník své dynastie. VANNI, Luciano. *Renovation*, s. 3- LORENZ, Helmut, *Die Wiener Hofburg im mitteleuropäischen Kontext*, s. 563–564.

⁴⁵² Arcivévodkyně Marie Anna (1170–1809), dcera Lopolda II. a Marie Ludoviky Španělsko-Bourbonské. Zákl. biografická data srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 227–228. .

to souvisí s oním zmíněným rozkladem samostatnosti rezidenčních ubytovacích a stavebních služeb: do úvahy totiž přichází to, že celá tereziánská rekonstrukce neproběhla v nejlepší kvalitě, čemuž by odpovídalo to, že se znova muselo investovat do úprav. Tato skutečnost je zjevná v 90. letech, kdy se připravuje poslední větší rekonstrukce v jižním traktu, aby zde konečně vznikl arcivévodský apartmán, který by splňoval ubytovací standard císařského dvora, resp. mladého panstva.

Z výše řečeného by se dal vytvořit jistý závěr, že *renovatio* architektonické i symbolické není omezeno pouze na tereziánskou dobu, ale muselo „bojovat“ ještě v 90. letech 18. století, kdy mělo naději, že se do královské rezidence v podobě arcivévodkyně abatyše skutečně vrátí „v zastoupení“ císařovny a nadto bude její budovatelské dílo využito k trvalému pobytu této zástupkyně habsburské dynastie.

5.1 Rezidenční ubytovací a stavební služby:

organizační a personální intermezzo 1748–1775

Ubytovací služby v pražské královské rezidenci čelily po smrti Johanna Heinricha Dienebiera⁴⁵³ poměrně složité personální a ideové situaci. V osobě stavebního písaře odešel významný dvorský úředník prvního stupně řízení, který svoje znalosti a informovanost budoval dlouhodobě na základě konexí s nejvyššími místy generálního stavebního ředitelství ve Vídni, zvláště v době působení hraběte Althana. Dienebierův osobnostní profil byl navíc významně ovlivněn mezinárodní scénou, na níž se před pražským angažmá pohyboval. Během této doby si vytvořil širokou sociální síť vztahů s osobnostmi uměleckého světa (architektury, hudby), a to i s jejich zadavateli.⁴⁵⁴ Informační vakuum, kterému musely ubytovací a stavební služby na Hradě po jeho odchodu nutně čelit, bylo navíc komplikováno prusko-rakouským válečným konfliktem, jehož významné dějství se odehrálo i v Praze, při kterémžto válečném tažení se stala terčem pruských kulí také královská rezidence na hradčanském vrchu.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Dienebier, který ve své závěti myslel odkazem nejen na svého kolegu v rezidenčním úřadu, ale i filantropický odkaz chudobinci, zemřel v roce 1748. VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dietzenhoferové*. Praha: Vyšehrad, 1986, s.190.

⁴⁵⁴ Pro vytváření vztahů s tímto prostředím během Gallasova (a Dienebierova) diplomatického období srov. KUBEŠ, Jiří, ed. *V zastoupení císaře*, s. 232–238

⁴⁵⁵ K tzv. sedmileté válce srov. VEBER, Václav. *Dějiny Rakouska*. 2. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Dějiny států. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 9-788071062394, s. 338–339.

Pozice rezidenčního ubytovatele a stavebního písaře byla zrušena hned v roce 1749, přičemž jeho místo bylo kompetenčně rozděleno mezi dva úředníky.⁴⁵⁶ Byly to sice osoby působící u stavebního úřadu již za Dienebiera, ovšem o jejich případné profesní odbornosti nevíme dosud nic, neboť se nejspíše neprojevovala výrazným způsobem.⁴⁵⁷

Stavební úřad byl v době prusko-rakouského konfliktu navíc vrcholně zahlcen masivní stavební přestavbou Hradu, která probíhala od roku 1755 na dvou staveništích – v přestavbě rezidenčního jižního traktu, v rekonstrukci Rožmberského paláce na rezidenci Tereziánského ústavu šlechticů, na kteréžto dvě masivní investice navazovala přestavba traktu středního, *Frauenzimmerstocku*, a tzv. západního traktu – tedy dvou výběžků (křidel pavilonů)⁴⁵⁸ u prvního hradního nádvoří a jejich propojení tzv. průjezdním traktem, do něhož byla zabudována dosud volně stojící Matyášova brána.⁴⁵⁹

Nedalo se snad ani předpokládat, že by v této organizačně a politicky složité situaci došlo ke dvorské cestě a ubytování v královské rezidenci. Jediným východiskem pro takovou situaci bylo, že stavební a ubytovací úřad měl k dispozici soupis aristokratických rezidencí v rádiu královské rezidence, které disponovaly kvalitní apartmánovou konfigurací, dostatkem postelí a dostatkem stájových míst.⁴⁶⁰

Těžiště činnosti rezidenčního stavebního úřadu spočívalo po Dienebierově smrti výlučně ve stavební agendě. Reformní úsilí, které bylo motivováno efektivitou stavebnictví a krácením výdajů na ně, ale i na úřednický aparát, kteréžto ideje vycházely z vídeňského stavebního ředitelství, se neobešlo bez důsledků i na pražskou rezidenční ubytovací a stavební službu druhé poloviny 70. let. Dekretem dvorské komory ze dne 6. října 1775 byla provedena změna ubytovacích a zařizovacích kompetencí a klíčnickovi královského Hradu, dříve subordinovanému dvorskému stavebnímu úřadu, byl propůjčen titul zámeckého inspektora.

⁴⁵⁶ Dosavadního stavebního dozorce a úředního písaře. SVOBODA, Jiří. *Dvorní stavební úřad z let 1540–1860 (sg. HBA): Inventář fondu Archivu Pražského hradu*. Praha-APH, 1971, s. 1–3.

⁴⁵⁷ Zároveň bylo systemizováno i místo adjunkta a stavebního praktikanta (od roku 1780).

⁴⁵⁸ BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře poloviny 18. století. In: MACEK, Petr; BIEGEL, Richard a BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6, s. 419 násl.

⁴⁵⁹ Oba hradní výběžky se toponymicky označovaly jako Městské křídlo (Stadtsflügel) a Baštovní křídlo (Basteiflügel).

⁴⁶⁰ Stavební úřad si v téže době vedl seznam aristokratických paláců s údaji o počtu loží a stájových míst. Kromě toho v případě pobytu dvora mohl být v Praze aktivován systém dvorských kvartýrů. APH, fond HBA – k ubytování dvora během dvorských cest v Praze souhrnně HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát, s. 314–322, k situaci vídeňské MAURER, Maxmilian. Das Hofquartierwesen am Wiener Hof in der Frühen Neuzeit*. Diplomová práce, vedoucí prof. Dr. Mag. Martin Scheutz. Wien: Universität Wien, 2013.

Do jeho agend nyní patřila správa mobilií v arcivévodských a císařských pokojích, jejich čištění, vytápění, starost o ložní prádlo, agenda klíčnice spojená s těmito pokoji a péče o Holdovací (Velký, Vladislavský) sál a sněmovní prostory.

Z hlediska sledovaného tématu bylo zásadní, že inspektor zámeckých budov měl na starosti veškerou ubytovací agendu, která byla dosud obstarávána stavebním písařem. Byl povinen udržovat byty k okamžitému nastěhování členů panovnické rodiny a jejich hostů, sestavoval pokojové inventáře a prováděl revize dvorského nábytku (mobilií) a jejich soupisy. Inspektorát nově sestavoval ubytovací listiny a inventáře dvorských pokojů, kterými byly myšleny ubytovací lokality v jižním traktu, nyní oficiálně zvaném jako Nový palác.⁴⁶¹ Štáb zámeckého inspektora se skládal z ředitele úřadu, inspektora dvorských staveb, čalouníka, pokojových čističů a tří domácnostních pomocníků. Inspektorát patřil jako všechny rezidenční správy do štábu úřadu nejvyššího komořího (ten podléhal přímo panovníkovi), oznamovací agenda ke dvorským cestám přicházela do královské rezidence z úřadu nejvyššího hofmistra, a to obvykle od komorního furýra.⁴⁶²

V roce 1780 se na místě rezidenčního inspektora objevil Joseph Rudolph.⁴⁶³ Nový úředník rezidence Rudolph prošel zkušenostmi v aristokratických domech a byl vyzbrojen mnoha praktickými znalostmi, ovšem mezinárodním rozhledem srovnatelným s Dienebierovým zajisté nedisponoval. Jeho zájem byl navíc dělen i na jeho rodinu, zatímco o této složce je u Johanna Heinricha Dienebiera známo pouze to, že ji neměl a tudíž – předpokládáme – svoje veškeré aktivity investoval do dvorských služeb. Osobnostně tedy Josef Rudolph adekvátní pandán k Dienebierově osobnosti vytvořil, ovšem pouze co do místního významu rezidenčního úředníka, ovšem bez onoho vlivového přesahu do dvorské mezinárodní společnosti.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Kromě budov v hradní rezidenci měl inspektor na starosti tzv. dikasteria – malostranské domy, sloužící správnímu státnímu účelu. Tyto domy dělil náklad na svůj provoz tak, že osvětlení, výmalba a čistota patřily nájemci, provoz zajišťoval zámecký inspektorát.

⁴⁶² SVOBODA, Jiří. *Zámecká inspekce z let 1775-1860: Úvod do inventáře*. Praha-Hrad, nedat. (1960?), s. 3–10.

⁴⁶³ Johann Georg Rudolph, zvaný Josef Rudolph (asi 1737-1816). Ve funkci setrval do roku 1816. Ke vzniku dynastie Rudolphů srov. RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 7–25, 65–67.

⁴⁶⁴ Dynastie dvorských inspektorů z rodiny Rudolphů setrvala na Hradě až do roku 1860. K existenci dynastií dvorských profesionálů 18. století srovnej i pro ústřední dvůr ve Vídni KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof- und Ehrenkalender zu Wien als Quelle für die Hofforschung.: Eine Analyse des Hofpersonals in der Epoche Kaiser Karls VI. (1711–1740)*. Diplomová práce, vedoucí prof. Mag. Dr. Martin Scheutz. Wien: Universität Wien, s. 152–153.

V 70. letech 18. století rezignoval na pozici dvorského architekta Nicolaus Pacassi, protože se domníval, že stále se zkracující výdaje na dvorské stavebnictví jdou na úkor uměleckého projevu architektonické tvorby. Se smrtí Marie Terezie pak došlo k naprosté změně ve vedení dvorského stavebnictví a císař Josef II. utlumil dvorské stavební podniky na nezbytné a udržovací minimum.⁴⁶⁵ Architektonické ideje, se kterými vytvářel apartmány v jižním traktu, nebyly zcela realizovány. Týká se to i těch, které mohly výrazně zlepšit ubytovací komfort arcivévodských apartmánů.⁴⁶⁶

Konvolut rezidenčních staveb se mezitím, včetně nově zřízených apartmánů ve 2. patře, proměnil na diametrálně jiné ubytovací zařízení než dvorské apartmány: budovy byly předány do užívání vojsku, resp. dělostřelectvu. Skon Josefa II. znamenal sice návrat k původnímu účelu rezidenčních budov, ale vliv nejvyššího hofmistrovského úřadu na rozhodovací samostatnost rezidenční byrokracie už zůstal poměrně silný, resp. dostal se výrazně pod vliv dvorského mobiliářové inspektora, který de facto převzal roli dřívějších komorních kurýrů, tedy osob, které měly v rámci dvorských cest na starosti kontrolu a navrhovací agendu v přípravě rezidenčních apartmánů, včetně apartmánů arcivévodských.⁴⁶⁷

5.2 Nový arcivévodský apartmán (1755–1763)

Hovoříme-li o zásadním významu tereziánského *renovatio* ve smyslu proměny architektonické vnějškovosti královské rezidence v Praze, je nutno zdůraznit, že zatímco v předchozím období (tj. 1723–1748) se arcivévodskému apartmánu pozornosti architekta nedostalo, po roce 1755 to byl jeden z úhelných úkolů, který musel dvorský architekt ideově, umělecky i organizačně uchopit.

Vznik apartmánu mladého panstva (a neoddělitelně od něho i královského apartmánu) je v rámci tereziánské stavební akce poněkud zastřeno multiplicitní chaotičností stavebních

⁴⁶⁵ KALOUSEK, Petra a JEITLER, Markus. Das Hofbauwesen in Prag. In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, s. 189, 190.

⁴⁶⁶ MADER-KRATKY, Anna. 1.2.6.3. Das Hofbauwesen unter der Direktion von Silva-Tarouca, Losy und Kaunitz-Rietberg (1743–1783). In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, s. 188.

⁴⁶⁷ KALOUSEK, Petra a JEITLER, Markus. Das Hofbauwesen in Prag. In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, s. 189, 190.

výkazů, které znesnadňují jednoznačně definovat jeho chronologii.⁴⁶⁸ Nicméně je doložitelné, že s přestavbou jižního rezidenčního traktu bylo započato ve druhé polovině července roku 1755 a její ukončení je možné stanovit na podzim roku 1761.⁴⁶⁹ Celá stavební akce na jižním traktu se odehrávala převážně ve změnách obvodových zdí původního konvolutu domů a paláců při jižní hraně hradního ostrohu kolem druhého a třetího nádvoří a v místech dnešní kaple sv. Kříže s návazností na *Frauenzimmerstock*.

Takřka současně pak začala probíhat přestavba západní části jižního traktu. Výběžek, na jihu vymezující budoucí první hradní nádvoří, se po této přestavbě nazýval Městským křídlem (*Stadtsflügel*). Z hlediska funkčnosti toho palácového útvaru byl zásadní vznik nového schodiště: tento nový útvar byl trojramenný, vedl z přízemí (z úrovně nádvoří) až do půdních prostor a stal se hlavním komunikačním schodištěm i pro arcivévodský apartmán druhého patra. Jeho vznik je možné stanovit na rok 1766–1768, kdy zároveň docházelo k úpravě původního Matyášova schodiště do piana nobile.⁴⁷⁰

Vznik nového schodiště v Městském křídle a současná úprava Matyášova schodiště do piana nobile zásadně proměnily i vstupy do patrových apartmánů, které ostatně prodělaly změnu patrové distinkce. Proměna umístění arcivévodského patra do druhého a patra královského do patra prvního a dostavba patra třetího se staly jedním z nejdůležitějších rysů tereziánské stavební akce. Ani přesnější kontury této změny není snadné v historických zdrojích sledovat. Odvozujeme je od Pacassiho konstatování, že jsou prolamována okna, aby zajistil dobré světelné podmínky v prvním arcivévodském patře, napříště ovšem již patře královském (a císařském, piano nobile).⁴⁷¹ Arcivévodské návštěvy se tedy po dokončené přestavbě měly ubytovávat ve druhém patře, nad kterým bylo nově dostavěno ještě třetí patro (zváno také jezuitské patro),⁴⁷² v němž byly ubytovávány komornické složky hofštátů,

⁴⁶⁸ Konstatuje Milada Vilímková, která je probádala lépe než kdokoli jiný v VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972, s. 122.

⁴⁶⁹ VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 124.

⁴⁷⁰ Celý jižní výběžek byl vystavěn v letech 1759–1768, přesný popis stavebněhistorického postupu ovšem není cílem této práce. Detailně přestavbu sleduje VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 120–124 a dále VILÍMKOVÁ, Milada a LÍBAL, Dobroslav. *Jižní výběžek a Matyášova brána. I. Koncept*. Praha: SURPMO, 1967, s. 25–26.- SVOBODA, Josef. *Chronologie Pražského hradu. I. díl*, Praha: KPR – interní tisk, 1972, s.92.

⁴⁷¹ APH, fond HBA, Wochenzettel pro Extraordinario, i.č. 249–251- VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 121.

⁴⁷² *Jesuitischer Stock* – podle vychovatelů, učitelů a osobních zpovědníků členů habsburské dynastie z řad jezuitského řádu.

zatímco profese duchovních služeb, které patru daly název již v předchozím století,⁴⁷³ po přestavbě obvykle pobývaly ve středním křídle, *Frauenzimmerstocku*.⁴⁷⁴

Pacassi inicioval vznik arcivévodského apartmánu osobními instrukcemi, a to v rámci celkové koncepce proměny jižního traktu.⁴⁷⁵ Architekt se věnoval hlavně návrhům na vybavení jednotlivých místností královského patra (tj. dosud patra druhého) a pro obě patra nad ním, tedy i pro námi sledované patro druhé, arcivévodské. Tato Pacassiho zpráva z pražského staveniště (osobně zde byl přítomen v srpnu roku 1757)⁴⁷⁶ je o to cennější, že od ní můžeme abstrahovat konfiguraci arcivévodského apartmánu, protože obě patra byla před přestavbou (tj. letech působení Johanna Heinricha Dienebiera, 1723–1748) půdorysně takřka identická co do pokojové posloupnosti a funkce místností v enfiládě.⁴⁷⁷

V apartmánech se jednalo o zásahy, které měly zlepšit např. kvalitu podlah, světelnost, teplotní komfort apod.⁴⁷⁸ Pacassiho plány z vídeňské albertinské sbírky tak podávají kvalitní představu o vývoji myšlenky, jak má být arcivévodský apartmán rozvržen, a to ohledem na stav před rokem 1740 i s ohledem na podobu půdorysů obou apartmánů jižního traktu po roce 1761: arcivévodský apartmán se v architektovcích úvahách rozkládá do 22 místností s návazností na byt v domě stavebního písaře a tzv. zadní (reservní) byt ve výběžku proti dnešnímu Hradčanskému náměstí. Chodbový útvar podél nádvorní fasády ještě není volně průtočný, pouze od zadního schodiště do schodiště točitého a poté od retirád východně od domácí kaple sv. Václava má plynulý tah. V první části je apartmán přístupný dvěma dveřmi,

⁴⁷³ Do tereziánského renovatia nešlo o celé 3. patro, ale zhruba o 2/3 patrového traktu nad druhým patrem od západní části palácového konvolutu. Patro se také někdy nazývalo mezzanin. Jeho podoba je skvěle identifikovatelná na tzv. Dietzlerově vedutě z roku 1733. Srov. obr. v příloze, č. 2

⁴⁷⁴ Patro se postupně začalo nazývat komornické, zatímco jeho západní část si až do poloviny 19. století zachovala název jezuitské, který držela už od 17. století.

⁴⁷⁵ Pacassi byl v Praze osobně přítomen dne 8. května 1756. APH, fond HBA, i. č. 2144.(8. 5. 1756), poté po pruském bombardování Hradu v srpnu 1757. APH, fond HBA, Berichte 1752—1757, rkp.648, fol. 240r.

⁴⁷⁶ Národní archiv Praha, fond České gubernium – Camerale, kart. 389, sv. 18/88, nefol.

⁴⁷⁷ Půdorysné schéma, resp. apartmánová konfigurace, nakonec de facto velké proměny ani od roku poslední velké dostavby na sklonku 40. let 17. století nezaznamenalo, a pokud již, nikoli co do konfigurace místností, tj. celkového půdorysu pater, omezených ostatně táhlou parcelou jižního traktu. Nikoli etymologicky co do pojmenování místností a chodeb.

⁴⁷⁸ Rekonstrukční záměry nebyly nakonec realizovány v předpokládané razanci a týkaly se většinou jen sjednocení celé stavby a potlačení všech historicky vzniklých nepravidelností. BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře poloviny 18. století. In: MACEK, Petr; BIEGEL, Richard a BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6, s. 419–420.

ve druhé části čtyřmi dveřmi, jinak je jeho obslužnost možná pouze průchodem přes enfiládu a její řadu za sebou situovaných dveřních otvorů.⁴⁷⁹

Nejde navíc o popis často efemérně trvajících návrhů architektonických proměn příček nebo jejich odstraňování (což je v apartmánovém stavitelství běžný postup, jako tomu bylo např. v případě Rožmberského domu do poloviny 18. století), nýbrž o taxativní výčet jednotlivých prostorů královského a arcivévodského patra.

Místnosti bývalého arcivévodského patra označil alfabetycký A–Z: jednalo se enfiládu, složenou z 22 místností, začínající písmenem B a končící písmenem Z.⁴⁸⁰

Jižně od Matyášovy brány se vstupovalo hlavním schodištěm (*Haupt-Stiege*), na které navazovala předsíň (*Vorzimmer*). Ta se dělila na místnost strážní (*Wachtstube*) a předpokoj (*Anti-Camera*). Další pokoj, jehož funkce nebyla architektem určena (F), byl ovšem vymezen sedmi okenními osami a vybaven závěsnými obrazy, obložením stěn a zastíněn okenicemi, ovšem vyložen podlahou z měkkého dřeva – muselo tedy v jeho představě jít o významnou ceremoniální místnost.

Pokoje G, H, I a K měly být špalírovány (*spallirt*) a vybaveny tvrdými podlahami, tzn. parketami, přičemž v pokoji H měly být proraženy dvoje špalírované dveře do pokoje ke komorníkovi (*Cammer-Diener*). Pokoj H byl označen jako zrcadlový (*Spiegel-Zimmer*).⁴⁸¹ Zrcadla měla být pořízena a dovezena z Vídně a nadto byl pokoj vybaven parketami. Ve třech následných pokojích enfilády, pokoji M, N a O, měly být rovněž instalovány čalouny (*spallirt*) na zdech, tvrdé podlahy a v pokoji M nadto dvoje čalouněné dveře.

Dvě následující komnaty, P a Q, opět sloužily k zavěšení obrazů, přičemž za Q měla následovat již soukromější část bytu – byla zde retiráda (*Retirada*) a kabinet (*Cabinet*) s navazující chodbou. Koridor (S) zjevně sloužil jako obslužný.⁴⁸²

Popis pokračuje do pokoje T, tj. komornického pokoje (*Cammerdiener-Zimmer*) s velkou skříní na šaty.⁴⁸³ Stejná skřín se nacházela v pokoji U, který měl být vytápěn krbem. Následující místnosti, tj. W, X, Z, jsou popsány pouze z hlediska úpravy stropů. Pacassi

⁴⁷⁹ K tomuto APH, fond SPS, sign.157 A /8, 157 A /9.

⁴⁸⁰ Místnost označená tímto písmenem se již vyskytovala ve *Frauenzimmerstocku*.

⁴⁸¹ Protože zrcadlové pokoje byly standardně na dámské straně enfilády místem královnina (císařovna) společenského místa, byla investice od drahého mobiliáře logická.

⁴⁸² Protože okna byla otvíratelná pouze ve spodních dvou tabulích, ostatní tabule byly zasazeny do rámu a pevně přišroubovány a dlažba chodby byla prostá, cihlová

⁴⁸³ Skřín byla vybavena dlouhým věšákem, dvěma zásuvkami a sedmi místy na obuv.

místnostem zjevně nepřikládal reprezentační charakter, protože sem měly být instalovány původní dveře z doby před rokem 1748, okenní parapety i původní zde se stojící kamna.⁴⁸⁴

Vycházíme-li z komparace s půdorysnou situací hlavního apartmánového tahu obou pater před rokem 1748, je možné z tohoto popisu hypoteticky identifikovat i enfiládovou posloupnost arcivévodského patra, a konstatovat tuto Pacassiho zprávu jako konstitutivní sdělení o podobě arcivévodských apartmánu, v němž se posléze po roce 1761⁴⁸⁵ odehrávaly arcivévodské ubytovací aktivity. Arcivévodský byt tak na základě této komparace disponoval dvaadvaceti pokoji (zahrnuty v to byly i neobytné prostory), které začínaly za podestou velkého schodiště. Za místností ostrahy (trabantů) se arcivévodská enfiláda stočila na východ a vstup do apartmánové enfilády byl zajištěn přes systém předsíní. Ty byly utříděny funkčně na první a druhou předsíň, za kterou následovala jídelna, audience a apartmán pak již směřovaly do systému ložnic a retirád.

V srpnu 1764, tedy tři roky po ukončení stavebních prací na arcivévodském příbytku, byl Pacassi v Praze opět přítomen nejspíš proto, aby zkontroloval fyzický stav apartmánů před plánovanou dvorskou cestou arcivévodů Josefa a Leopolda.⁴⁸⁶ Podlé této jeho instrukce se měly (necelé dva roky po finanční uzávěrce velké tereziánské rekonstrukce) udělat nezbytné další úpravy ve všech patrech jižního traktu a *Frauenzimmerstocku*. Navíc zde opět našla místo myšlenka na zarovnání fasády na třetím hradním nádvoří od výběžku domácí kaple sv. Václava (jejího severního rohu) až k dnešnímu balkonu.⁴⁸⁷ Pacassi zdůraznil, že mladé panstvo by mohlo, pokud by byla vystavěna nová domácí kaple, mít k dispozici svoji vlastní oratoř, přístupnou ze svých pokojů ve druhém patře, a to přímo k ní vedoucí chodbou (podél arcivévodských pokojů na nádvořní straně druhého patra.) Zdůraznil, že okna a dveře

⁴⁸⁴ Tyto místnosti se nacházely již v oblasti tzv. císařské kuchyně v chórových místnostech kaple sv. Kříže.

⁴⁸⁵ Na přestavbě jižního traktu se pracovalo do podzimu roku 1761, kdy byly dokončen balkon nad vstupem na císařovnoho schodiště na 3. nádvoří. Takřka zároveň byly dodány exkluzivní mobiliářové kusy – vídeňská zrcadla do zrcadlového pokoje a bylo za ně zapláceno. Podle těchto závěrů konstatovala Milada Vilímková, že na podzim roku 1761 byla přestavba jižního traktu dokončena. VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972, s. 124–125.

⁴⁸⁶ Návštěva arcivévodky Leopolda, cestujícího s Josefem II., resp. jejich ubytovací souvislosti na Hradě nejsou doložitelné jinak než krátkou zprávou o špalírování pokojů arcivévodského patra ve dnech 6. – 29. září 1674. Tuto cestu rovněž zmiňuje Jiří Hrbek, který ovšem neuvádí, že by byli v pražské rezidenci ubytováni. Cestu neeviduje KRATZ, Roland. *Die Reisen Josephs II.*, op.cit. – HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát*, s. 548. – Zpráva o špalírování pokojů k nadcházející návštěvě arcivévodky Leopolda viz APH, fond HBA, kniha č. Wochenzettel 1764/1765.

⁴⁸⁷ Kaple se vyskytuje zběžně zakreslena do půdorysu Hradu, mezi rohem hradní kaple sv. Václava a vstupem pod balkonem třetího nádvoří. Kresba je nejasného datování, ovšem dle mého názoru vznikla kolem roku 1763, kdy byl v Praze přítomen osobně Pacassi, aby zkontroloval stav dvorských budov a arcivévodského bytu, zvláště v souvislosti s proponovanou návštěvou arcivévodky Leopolda.

v celém apartmánu mladého panstva musejí doléhat a je potřeba to překontrolovat, stejně jako parketové podlahy, které se ostatně musejí opravit, tj. zbrousit a vyčistit.⁴⁸⁸ Pacassiho zpráva je kromě zásadní informační hodnoty ohledně arcivévodského apartmánu i mimořádným svědectvím o tom, jak se připravovaly dvorské apartmány před návštěvou dvora, nota bene dva roky po jejich účetně skončené velké přestavbě: věcnost a střídmost s přihlédnutím k funkčnosti architektonického mobiliáře (zvláště těsnění oken a dveří s ohledem na teplotní komfort) a dostatečná světelnost enfilád byly prioritou před opulentní výzdobou stěn či stropů. Ačkoliv k této důležité informaci, že v Praze byl přítomen osobně dvorský architekt, aby dohlédl na stav apartmánů, bohužel není doložitelná konkrétní dvorská cesta ani z řad mladého panstva, ani suveréna, vyslání tak důležité osoby z dvorského ústředí, jakou Nicolaus Pacassi byl, ovšem napovídá, že se nejspíše jednalo o skutečně významnou dvorskou návštěvu. Dvorskou cestu císaře Josefa a jeho bratra Leopolda zmiňují v Praze někteří autoři i primárně důležité archiválie z dvorských úřadů, o konkrétním ubytování během jejich dvorské návštěvy do rezidenčních apartmánů však dosud nemáme bližších zpráv, což platí rovněž pro některé takřka efemérní pobytové eventuality roku 1790⁴⁸⁹ a 1793.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Pacassi se dále věnoval už jen patru královskému. Mj. zdůraznil nejen to co předtím o patře mladého panstva, ale dodal ještě, že pokoje od č. 1 do čísla 18 se musejí lépe osvětlit závěsnými lustry a závěsná zrcadla by měla být vždy opatřena párovými svícný. Zdůraznil, že je skutečně nezbytné, aby kromě všech oprav na dveřích, podlahách a oknech byly pokoje panstva v 1. patře opatřeny špalíry. APH, HBA, i. č.440.

⁴⁸⁹ V roce 1790 na Hradě přespali během své cesty z Vídně do Drážďan arcivévodkyně Marie Terezie s chotěm, arcivévodou Antonínem Saským, a to z 27. na 28. října 1790. O jejich ubytování v konkrétním apartmánu královské rezidence nemáme zpráv. Stejná je situace s pobytem arcivévodky Leopolda s hořstátem v témže roce. Zmínky o jejich pobytu v královské rezidenci Národní archiv Praha, České gubernium – Presidium, období 1787–1791, i. č. 134–137, 56, fasc. 35 a, 35 b, i. č. 13.

⁴⁹⁰ V prosinci měla do královské rezidence přijet arcivévodkyně Marie Kristina (1742–1798), dcera Marie Terezie, s chotěm Albertem Kazimírem Sasko-Těšínským, ovšem na Hradě nebyl dostatek kvalitních ubytovacích lokalit, zvláště asi vytopitelných. V pianu nobile, které bylo kvalitně vytápěno, zřejmě ubytována nebyla, proto pro ni nakonec byla vybrána ubytovací lokalita ve *Frauenzimmerstocku* na sálové chodbě (bez bližší specifikace o všech souvislostech). K tomuto Národní archiv Praha, fond Královské České zemské gubernium – Camerale, karton 388, svazek 18/86. Milada Vilímková z toho odvozuje, že provedené rekonstrukční práce nebyly nejspíše nejlepší kvality. V úvahu ovšem padá i to, že arcivévodský apartmán byl v téže době, tj. v prosinci 1793, osídlen abatyší Marií Annou, pro kterou kvůli jejímu příjezdu byla připravována slavnostní iluminace královské rezidence. K tomuto Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, kart. 1, i.č. 13. – VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 130. K arcivévodkyni Marii Kristině HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 293–294.

5.3 Arcivévodský apartmán 80. let 18. století: Leopold Le Noble von Edlersberg (1791–1792)

Po roce 1770⁴⁹¹ již nejsou k dispozici žádné relevantní informace o tom, že by docházelo k závažným dispozičním změnám v Pacassiho projektu arcivévodského apartmánu ve druhém patře jižního traktu.

V následujícím desetiletí vidíme enfiládovou posloupnost patra mladého panstva již zcela zřetelně: hlavní ceremoniální vstup do apartmánu se nacházel na podestě druhého patra tzv. zadního schodiště (císařovna, královna), přičemž hlavní vstup do Nového paláce pro tento apartmán ze třetího nádvoří byl pod nově konstituovaným balkonem. Ten byl dostavěn podle Pacassiho návrhu a sochařsky vyzdoben patrně na podzim roku 1761.⁴⁹² Balkon nad hlavním vstupem, de facto ceremoniální jeviště, byl přístupný balkonovými dveřmi z královského piana nobile, přičemž prostorově navazoval na jeho první předsň a z arcivévodského bytu byl rovněž lehce dostupný sejítím o patro níže nebo po tzv. točitém schodišti zhruba uprostřed apartmánového tahu. Nahradil balkon, který v ceremoniálním protokolu sehrával stejnou roli jako na konci 17. století – sloužil k vystoupení korunovaného krále a královny po provedeném korunovačním aktu ve Svatovítském chrámu před shromážděným davem na hradním nádvoří,⁴⁹³ přičemž při této příležitosti se na ploše shromáždilo i jejich nejbližší okolí včetně arcivévodů a arcivévodkyň. Točité schodiště, významná komunikační spojnice z přízemí až do nejvyššího patra, bylo používáno již od 17. století a tento útvar byl na pacassiovské fasádě třetího nádvoří u Nového paláce zachytitelný již v roce 1733.⁴⁹⁴ (Srov. obr. 1)

⁴⁹¹ Srov. MADER-KRATKY, Anna. 1.2.6.3. Das Hofbauwesen In: WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). *Verwaltungsgeschichte*, s. 188.

⁴⁹² Národní archiv Praha, fond České gubernium – Camerale, karton 389, svazek 18/88, 89, nefol.

⁴⁹³ Zděný balkon o dvou dveřních otvorech a třech oknech, s dřevěným přístřeškem, je vyobrazen na tzv. Dietzlerově vedutě z roku 1733, na které autor zachytil stav třetího hradního nádvoří a fasádu jižního traktu ve stavu po přestavbách 40. let 17. století. Veduta je publikována u WIRTH, Zdeněk. *Praha v obraze pěti století*. 2. Praha: Jan Štenc, 1934, obr. 52 (s mylným údajem o uložení kresby). Jedna z verzí této kresby dnes APH, fond SRRP, kniha 26, nefol. Srov. obr. č. 2 v příloze.

⁴⁹⁴ Z balkonu byly při té příležitosti rozhazovány pamětní žetony. K rozhazování stříbrných žetonů při cestě z korunovace ve Svatovítském chrámu a k typům korunovačních ražeb vůbec srov. KLEISNER, Medaile a žetony, n: *Ferdinand V. Dobrotivý a umění jeho doby: [1. června – 9. září 2012, Královský letohrádek a Císařská konírna]*. 2012. Praha: Správa Pražského hradu, 2012, s. 77–87, ISBN 978-80-86161-74-7- Balkon se v toponymii 18. století nazývá *Balkon zum Geld entwerfen*. Srov. PODLAHA, Antonín. Plány a kresby chované v kanceláři Správy Hradu pražského. *Památky archeologické: Monuments Archéologiques*. 1921, roč. 1920–1921, č. XXXII, s. 77–190, VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 124–125.

Od 80. let byl arcivévodský apartmán ve standardizovaném stavu, který umožňoval kdykoli přijmout arcivévodskou návštěvu: základní předpoklad teplotního komfortu ubytovaných během chladných dní byl zabezpečen ve všech místnostech bud' přízdními nebo samostatně stojícími kamny se světlou glazurou.⁴⁹⁵ Světelný komfort– druhý socializující moment každého obydlí⁴⁹⁶ – byl v apartmánu zajištěn řadou nově prolomených oken podle architektonických instrukcí a na fasádě směrem k městu se projevil pravidelným rytmizujícím rastrem.⁴⁹⁷ Na fasádě směrem k pražskému souměstí i na fasádě nádvoří bylo římsou opticky odděleno patro první, piano nobile, od významově méně ceněného patra druhého, arcivévodského.⁴⁹⁸

Se změnou akcentu, kterou přinesl nově zbudovaný „korunovační balkon“ nad vstupem na královnino schodiště ze třetího nádvoří,⁴⁹⁹ došlo i k zásadní změně v číslování pokojů v arcivévodském patře, tedy v tom, co Johann Heinrich Dienebier nazýval „*Raumfolge*“. Základní arcivévodská enfiláda, rozložená od 80. let 18. století do apartmánového tahu o třinácti místnostech, je od této doby zahajována prvním pokojem neboli předsíní (č.1), nikoli však na západě apartmánu, nýbrž na jeho východní straně. Tato první místnost se vstupem z podesty královnina schodiště (*Erste Zimmer*) dle mobiliářové výbavy plnila funkci antekomory.⁵⁰⁰ Z antekomory se vcházelo do jídelny (*Tafelzimmer*). Tři další místnosti byly rovněž veřejně přístupné s ceremoniální funkcí, jelikož byly dekorovány látkovými špalíry z brokátu a damašku a naddveřní prostor (supraporta) byl zdoben nástěnnou či závěsnou

⁴⁹⁵ Srov. APH, fond Stará plánová sbírka, sign. 112 A/3,4.

⁴⁹⁶ Srov. APH, fond Stará plánová sbírka, sign. 112 A/3,4 – Ke světlu jako socializačnímu prvku lidského života, ale zároveň nákladnému luxusu srov. LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4, s.68–69.

⁴⁹⁷ Tento pravidelný rastr, který dává vnější podobě Nového paláce a celého Hradu specifickou podobu, nazývá rakouský historik Helmut Lorenz pražským systémem a dodává hypotézu, že se Nicolo Pacassi inspiroval fasádou leopoldinského traktu, která vznikla kolem roku 1660 podle návrhu architekta Filiberta Lucchese. LORENZ, Helmut, (ed.). *Die Wiener Hofburg im mitteleuropäischen Kontext*. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna (ed.). *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAGW, 2016, s. 563–564. ISBN 978-3-7001-7843-9, s. 563–564.- BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře, s. 519.

⁴⁹⁸ BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře poloviny 18. století. In: MACEK, Petr; BIEGEL, Richard a BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6.

⁴⁹⁹ Důvod této změny v nástupu do apartmánu vidím v souvislosti s ceremoniálním vstupem do zámeckého kostela. Při návštěvě chrámu o svátcích nebo i velkých festivitech typu korunovace vstupoval dvůr jižní branou, Zlatou branou na jihu dómu. Zlatá brána se nachází takřka vis-a-vis vstupu Pod balkonem. Královská oratoř v zámeckém kostelu sv. Víta (katedrále sv. Víta) byla přístupna krytou chodbou na severním konci kostelní chodby piano nobile.

⁵⁰⁰ Nacházelo se zde vícero židlí, lenoška, stůl na klobouky a věšáky na šatstvo. Srov. APH, fond SI, inv. č. 15 (rkp.), fol. 12 r.

malbou kvůli průhledové osovosti. Jelikož v arcivévodském apartmánu i v předchozích letech byla tato část bytu vždy funkčně flexibilní, platí tento závěr jistě i pro poslední desetiletí 18. století. I v době do roku 1748, kdy tato část arcivévodského patra představovala „výhodní“ konec apartmánu, byly tyto místnosti co do funkce flexibilní a tento fakt je platný i pro 80. léta 18. století.

Za nimi se již rozprostíraly soukromější pokoje arcivévodské enfilády. Byly zahájeny další předsíní (*Vorzimmer*), která je odstiňovala od pokojů č. 6 a 7, k nimž přiléhaly dvě retirády (č. 8, 9 *Nebenzimmer-Retirade*). Výskyt retirád naznačuje již zcela soukromý charakter této apartmánové části, v celkovém rozsahu pěti pokojů.

Následující pokoje (č. 9, 10) byly špalírovány karmazínově červeným damaškem, byly vybaveny naddveřními závěsnými obrazy, a to jistě v souvislosti s tím, že navazovaly na dvě výsostně reprezentační místnosti, obrazové galerie (*Bilderzimmer*, č. 11, 13).

Po průchodu hlavním apartmánovým tahem arcivévodská enfiláda pokračovala tzv. zadním bytem (*Reserve, Reserve appartement, Rechts neben der Vorderen Hauptstiegen*) v Městském křídle (*Gegen der Stadt, Stadtsflügel*.)

K arcivévodskému apartmánu patřily i nyní prostory mimo hlavní enfiládový tah. Nově vznikla antekomora na západě v místech, kde byla během pobytů arcivévodů v letech 1723–1744 situována trabantská místnost. Její funkce ostrahy před vstupem do arcivévodského apartmánu zmizela, protože hlavní schodiště z Matyášovy brány nyní vedlo pouze do piano nobile.⁵⁰¹ K apartmánu patřily i nyní dvě místnosti v domácí kapli sv. Václava (*Erste und zweite Kapellzimmer*). Patro disponovalo i nyní pokoji ve druhém patře domu stavebního písaře, tj. čtyřmi pokoji s chodbou podél fasády, kde byly i v předchozích dekádách ubytovávány arcivévodské hořtáty služebného charakteru.⁵⁰²

Do počátku roku 1790 bylo v arcivévodském apartmánu již deset let ubytováno vojsko, a tak bylo s ohledem na nadcházející korunovaci nutno je nejen vystěhovat, ale i zkontrolovat připravenost všech ubytovacích lokalit na nadcházející dvorskou cestu a ubytovací proces, které se daly očekávat v rámci české korunovace Leopolda II.⁵⁰³ Do pražské rezidence za

⁵⁰¹ LÍBAL, Dobroslav. *Jižní výběžek*, s. 22–23.

⁵⁰² APH, fond SPS, sign. 157 A/8,9, sign. 112/3, 4. – APH, fond SI, č. 15 (rkp.)

⁵⁰³ Po ukončení adaptačních prací a přestavby Josef II. rozhodl, že nové sídlo nemá být „neekonomicky prázdné“, a věnoval, resp. propůjčil budovy dělostřelectvu. Armáda samozřejmě neobsadila velké reprezentační sály a císařské piano nobile, které muselo být vždy připraveno na příjezd panovníka a na okamžité ubytování. Dělostřelectvo setrvalo v bytech jižního traktu do počátku roku 1790, z celého Hradu byla armáda vystěhována až v září 1791 a dílem se stěhování odehrávalo ještě v roce 1792.

tímto účelem přicestoval vlivný zástupce dvorských ubytovacích služeb Leopold Noble von Edlersberg, syn slavného dvorského ubytovatele Jakoba Andrease von Edlersberga, zvaného Le Noble (Lenôble).⁵⁰⁴ Hvězda tohoto zakladatele dvorské služební dynastie zazářila již v roce 1747 kdy došlo k významné proměně ve struktuře ubytovacích a zařizovacích služeb u dvora ve Vídni a Jakob Andreas Le Noble byl jmenován mobiliářovým inspektorem s přímou subordinací nejvyššímu komořímu. Ačkoli jsme o jeho kompetenci zpraveni jen velmi povšechně, zdá se, že mobiliářový inspektor dle všech indicií převzal díl agendy od nejvyššího komorního furýra, tedy dvorského úředníka, majícího na starosti ubytovací komfort suverénů. Jakob Andreas Edlersberg byl původně členem komornické části královna hofštátu, jako první obdržel titul dvorský tapecír na vídeňském dvoře a stal se členem štábu vrchního kancléře v rámci útvaru Mobiliářové ředitelství a čalounický úřad.⁵⁰⁵ Z kancléřského štábu byl převeden přímo na vídeňský dvůr, kam přišel v roce 1741, kdy byl pověřen dohledem nad transportem nábytku do prešpurské rezidence.⁵⁰⁶

Syn Leopold se ve dvorských službách etabloval jako adjunkt dvorského mobiliářového inspektora (tj. svého otce, od roku 1764) a šest let poté ho již vidíme v plném nasazení za churavějícího předka. Po otcově smrti v roce 1775 se stal historicky druhým dvorským mobiliářovým inspektorem (s vysokým platem 1200 zlatých ročně) a s podřízeností kanceláři nejvyššího hofmistra.⁵⁰⁷ Zároveň v tomto roce vydal první instrukci pro dvorskou zařizovací a ubytovací službu vůbec. Díky této práci, nazvané *Instruction und Ordnung Für die Beiden k.k. Hof-Mobilien Inspectors*, je považován za zakladatele systematického vedení dvorských mobiliářových skladů.⁵⁰⁸

Co se týče pražského bytu arcivévodů a arcivévodkyň, nebylo povolanejšího odborníka. Leopold Edlersberg Le Noble v dubnu roku 1790 shrnul pro císaře Leopolda II. zásady pro

SVOBODA. *Chronologie Pražského hradu: (do roku 1918)*. Praha: KPR – interní tisk, 1972,

VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 126, 127 a násled.

⁵⁰⁴ K časovému vymezení jejich působení ve dvorských službách srov. KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. *Das Ringen der Reformen.: Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792)*. Innsbruck–Wien–Bozen: Studienverlag, 2018. ISBN 978-3-7065-5638-5, s. 374, 593.

⁵⁰⁵ KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. *Das Ringen der Reformen*, s. 593.

⁵⁰⁶ Kde pobývala Marie Terezie v rámci tzv. uherského sněmu a posléze se stala její rezidencí v roce 1741. PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad*, s. 80–96. K působení obou Edlersbergů srov. rovněž OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobiliensinspektor zum Hofmobiliendepot. OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und de Wiener Kunstgewerbereform*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1997, 17–33. ISBN 3-205-98680-6. – KALOUSEK, Petra. Die Innenausstattung der Wiener Hofburg in den Quellen. LORENZ, Helmut a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 355–361, 369, 371, 419, 420.

⁵⁰⁷ KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. *Das Ringen um Reformen*, s. 593.

⁵⁰⁸ OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobiliensinspektor zum Hofmobiliendepot, s. 18.

vybavení arcivévodského bytu (*junge Herrschaften Apartement*) v hofburgském Amalienburgu. Ve zprávě podtrhl skutečnost, že společný dětský byt znamená pro potomky⁵⁰⁹ jejich pozitivní socializaci a z hlediska distribuce mobiliáře a provozu pak značné snížení vstupních i provozních nákladů.⁵¹⁰ I pražská rezidence se dočkala jeho odborného stanoviska: Edlersberg Le Noble nastínil hlavní problém arcivévodského patra v rámci jižního traktu ve zprávě pro zemskou správu i vídeňské ústředí. Jeho instrukce *Anzeige, was in dem Königl[ichen] Schloss zu Prag[...] herzustellen notwendig ist*⁵¹¹ byla stylizována jednak s ohledem na opravy, které bylo nutno vykonat po vystěhování armády z královské rezidence,⁵¹² jednak s ohledem na královskou korunovaci Leopolda II. z pohledu ústředních ubytovacích dvorských služeb, které více než pražská administrace reflektovaly všechny modernizační ubytovací a interiérové strategie. Dvorskému mobiliářovému řediteli se jevilo jako důležité, aby byl obytný prostor obou pater tzv. průtočný, tedy plynule průchodný (což byla jedna ze základních zásad ceremoniální nauky), ale aby zároveň s ohledem na pobyt dvořanů v apartmánu nedocházelo k narušování již tak velmi omezeného soukromí tím, že veškerá služební a denní obslužnost se bude odehrávat průchodem přes apartmán.⁵¹³ Leopold Edlersberg Le Noble považoval za nepřípustné, že bylo nutno projít celým apartmánem, místnost za místností, aby bylo možno setkat se s panovníkem nebo arcivévodou v určené komnatě. Jako naprostou nemožnost glosoval i to, že obslužnost panstva probíhala přímo v jejich obytném prostoru a že služebnictvo nevstupuje z tzv. pobočných nebo služebnických vchodů. Těmito vchody se přece zajišťuje nejenom

⁵⁰⁹ Pro potomky Leopolda II. a jeho choti Marie Ludoviky Neapolsko-Sicilské, kteří počali šestnáct dětí. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 400–401.

⁵¹⁰ HANZL, Liselotte. *Die kaiserlichen Apartments in den Amalienburg bis 1835*. OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und de Wiener Kunstgewerbereform*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997, ISBN 3-205-98680-6., s.135–136.

⁵¹¹ Celým názvem *Anzeige, was in dem Königl: Schloss zu Prag von Seite der baudirektion Theilsan Obänderung des Gebaudes, theils an Reparazion, und anderen Vortehrungen unnd gänzlich herzustellen notwendig ist*. Vlastnoruční zpráva srov. NA Praha, fond České gubernium-Camerale, 1786–1795, kart. 375, svazek 8/53 (dále cit. ČG-Cam.).

⁵¹² Podle Le Nobleho instrukce vypracovalo plány zemské stavební ředitelství pod vedením Františka A. Hergeta. Úpravy, které odrážejí účty hrazené českým guberniem, zahrnovaly ovšem široký program sanací nejen na Hradě, ale i v jeho severním předpolí a na Hradčanech a jejich náklad činil téměř 52 tis. rýnských zlatých. Nepředvídané výdaje nastaly v jižním traktu, kde po odchodu armády byla ve 2. patře poškozena nejen umělecká výzdoba, ale i kamna. V arcivévodském apartmánu byly také vybydlené dveře, okna a parkety. Počítalo se s nákladem 10 140 zl. r.– k tomu srov. APH, fond HBA, kart.276, i. č. 4031, Národní archiv Praha, fond České gubernium – Camerale, období 1786–1795, karton 381, svazek 18/53, nefol.

⁵¹³ Úpravy pokojů pro arcivévodkyni Marii Annu jako abatyši tereziánské nadace se odrazily ve zprávě o financích na korunovaci Františka I. v roce 1792, které opět dozoroval Fr. A. Herget. Úprava pokojů byla vyčíslena na 2880 rýnských zlatých. Srov. Národní archiv Praha, České gubernium – Camerale, kart. 387, svazek 18/76, karton 388, svazek 18/86, nefol.

operativnost služby, ale samozřejmě i diskrétnost vstupu a odchodu. Reakcí na *Anzeige* byly stavební úpravy, na jejichž konci vidíme konfigurované druhé patro jižního traktu v podobě, která vyhovuje představě správních a ceremoniálních úředníků o diskrétním a obslužně kvalitním obytném standardu. Byt mladého panstva – „*junge Herrschaften-Stock*“ – je díky jejich realizovaným zásadám rozlehlou enfiládou o 27 komnatách a jednom obslužném trojramenném schodišti z přízemí jižního traktu přes 1., 2. do 3. patra až do prostorů půdy.⁵¹⁴ Číslování od podesty zadního schodiště zůstalo zachováno směrem k jihu, do městského výběžku (*Stadtsflügel*). V místnosti č. 1, která by mohla být charakterizována jako předsín (antekomora) nebo čekárna, byl prolomen nový vstup v severní stěně. Byl to obslužný vchod na obíhající koridor, neboť Pacassiho idea zarovnat dvorní fasádu při třetím nádvoří do šikmého křídla (mezi kaplí sv. Václava a dřevěným balkonem nad vstupem na zadní schodiště, vznikla by zde nová kaple s arcivévodskou oratoří)⁵¹⁵ se nyní transformovala do zarovnání zdi od točitého schodiště (*Schneckenstiege*) na nádvorní straně, vystouplého na fasádě.⁵¹⁶ Chodba, vedoucí ve druhém patře podél nádvorní fasády, osvětlovaná pravidelně rozmístěnými okny, si pak ponechala toponymii arcivévodská do sklonku monarchie v roce 1918.⁵¹⁷

Provedené stavební úpravy dle Leopolda Le Nobleho, kontrolované jako státní stavební zakázka Zemským stavitelstvím pod vedením Franze Antona Leonarda Hergeta,⁵¹⁸ byly posléze využity i pro další českou korunovaci Františka I. v roce 1792: díky rychle následujícím událostem mezi smrtí Leopolda II. a korunovací nového krále nebylo zapotřebí velkých stavebních změn.⁵¹⁹ Úpravy pro korunovaci Františka I. byly menšího rozsahu ve všech patrech: hovoří o tom zjevně náklad, který činil pouze 10 000 zlatých, ze kterého navíc

⁵¹⁴ Toto nově vložené schodiště, paralelní k velkému ceremoniálnímu schodišti se vstupem v Matyášově bráně, bylo situováno v Městském křídle. Mělo vchody na severní fasádě Městského křídla prvního nádvoří a na jižní fasádě malého náměstí nad Zámeckými schody. VILÍMKOVÁ, MILADA. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972.

⁵¹⁵ APH, fond SPS, sign. 157 A/7-10, rovněž VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 125.

⁵¹⁶ Tyto zásady diskrétní obslužnosti hlásal již Johann Heinrich Dienebier.

⁵¹⁷ APH, fond SPS, sign. 157/13, 14, 15, A3, A4.

⁵¹⁸ Herget (Hergett), Franz Anton Leonard (1741–1800) – architekt, geometr, inženýr, profesor Stavovské inženýrské školy. Od roku 1788 se stal na 12 let vrchním stavebním ředitelem v Čechách. – P. V. (Pavel Vlček), Heslo Herget, F. A. Leonard. *Nová encyklopedie českého výtvarného umění: Dodatky*. Praha: Academia, 2006, s. 279-280. ISBN 80-200-1209-5.

⁵¹⁹ Po ukončení adaptačních prací a přestavby Josef II. rozhodl, aby nově opravené sídlo nebylo neekonomicky prázdné, o jeho obsazení, resp. propůjčení dělostřelectvu. Armáda samozřejmě neobsadila velké reprezentační sály a císařské piano nobile, které muselo být vždy připraveno na příjezd panovníka a k jeho okamžitému ubytování. Dělostřelectvo setrvalo v hradních bytech do roku 1790. Téhož roku byl vypracován rozpočet na opravu závad a odstranění škod, které vznikly během kasárenského života armády. Rozpočet byla stanoven na 10140 zl. r. – Praha, APH, fond HBA, i. č. 4031.

bylo použito pouze 8 800 zlatých a zbytek byl investován do úpravy námi sledovaného arcivévodského patra v roce 1792–1793.

5.4 Vznik bytu arcivévodkyně abatyše: *Damenstiftapartement* (1791)

Stavební úpravy, které zde musíme z hlediska geneze arcivévodského druhého patra připomenout (a nikoli v pasáži o dílčích ubytovacích eventualitách), byly adaptace arcivévodského apartmánu pro arcivévodkyni Marii Annu (1770–1809),⁵²⁰ dceru Leopolda II. a Marie Ludoviky Španělsko-Bourbonské.⁵²¹ Tato úprava byla dozorována přímo nejvyšším hofmistrem hrabětem Georgem Adamem von Starhermbergem⁵²² a byla celkově v gesci zemského stavitele Franze Antona Leonarda Hergeta, i když hlavní motivy proměny „dodával“ a celkově vznik koordinoval Leopold von Edlersberg Le Noble.

Apartmán začal být nově upravován vzhledem k tomu, že se vkládaly naděje do trvalého pobytu arcivévodkyně Marie Anny v pražské tereziánské rezidenci, jejíž přítomnost byla vyžádána českými stavy na panovníkovi. Stavové žádali, aby zde pobýval zástupce dynastie, kterému by mohly být prokazovány adekvátní stavovské pocty, a zároveň panovníka vyzvali, aby post obsazoval arcivévodkyní domu habsburského. To bylo i původním záměrem Marie Terezie, když svoji nadaci v královské rezidenci zakládala.⁵²³ Ústav však byl v rozporu s touto intencí veden od svého založení děkankou ústavu, zatímco arcivévodkyně abatyše Marie Anna zde vůbec nepobývala a následně dala přednost životu ve štyrském Klagenfurtu.⁵²⁴

Úpravě bytu byla věnována značná pozornost nejen z hlediska apartmánové posloupnosti, ale i z hlediska mobiliářové výbavy. Vznik apartmánu měl přelomový význam i proto, že

⁵²⁰ Nemeč, Norbert: *Erzherzogin Maria Annunziata (1876–1961). Die unbekannte Nichte Kaiser Franz Josephs I.*, Wien Böhlau 2010, s. 39.

⁵²¹ Heslo Marie Anna. HAMANOVÁ, Brigitte. *Habsburkové.: Životopisná encyklopedie.* Praha: Brána – Knižní klub, 1998, s. 277–278. ISBN 80-85946-19-X.

Praha, Národní archiv, Fond České gubernium – Camerale, kart. 387, fasc. 18/76.

⁵²² Johann Georg Adam kníže Starhermberg, nejvyšší (od roku 1740 první) dvorský hofmistr v letech 1782–1807. KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. *Das Ringen der Reformen.: Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792).* Innsbruck-Wien-Bozen: Studienverlag, 2018. ISBN 978-3-7065-5638-5, s. 718-719- PANGERL, Irmgard.1. Der Hofstaat des Kaisers. 1.1. Das Obersthofmeisteramt. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte*, s. 159.

⁵²³ ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů*, s. 247.

⁵²⁴ Do Prahy se první abatyše Marie Anna nikdy nevypravila a v nadaci byla zastupována Marií Annou Glatzovou z Althausenu, děkankou instituce. ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechticů*, s. 245–247.

část arcivévodského patra, kde se byt nacházel, se pak až do konce monarchie nazývala apartmán abatyše (*Damenstift- Appartement* nebo také *Damenstiftappartement- Seite*) a jako „jednotka“ byl i vnímán. Pokud již došlo k ubytovací eventualitě mladého panstva, s touto skutečností se počítalo a musely jim být – navzdory jejich statusu arcivévodů a arcivévodkyň – přiděleny apartmány mimo tuto výhradní arcivévodskou ubytovací lokalitu Nového paláce.

Apartmán arcivévodkyně abatyše měl s nadační rezidencí specifické spojení – pokud již chtěla arcivévodkyně abatyše navštívit budovu tereziánské rezidence a tamní instituci se věnovat „s láskou a pečlivostí“,⁵²⁵ nemusela vůbec opustit rezidenční budovy, byť se nadační budova nacházela stavebně mimo konvolut jižního traktu, resp. Nového paláce. Do tereziánské nadace totiž byla znova vybudována chodba, zvaná nadační (*Stiftsgang*), nad zámeckým valem (*Schlosswall*), tj. jižními svahy pod rezidenčními budovami), kterou na úrovni piana nobile mohla projít do bývalého rožmberského patra mladého panstva, tj. dnes prvního patra tereziánské rezidence.⁵²⁶ V tomto patře se nyní nacházela kancelář děkanky ústavu, faktické ředitelky této zaopatřovací světské nadace pro zchudlé šlechtičny.

⁵²⁵ Jak oznámila dne 21. 7. 1791 svoje jmenování tereziánskou abatyší listem prezidentovi českého zemského gubernia Jindřichu Františkovi z Rottenhanu. Srov. Národní archiv Praha, fond PG-Pres. 1791–1806, kart. 207, 10, nefol.

⁵²⁶ Chodba zde byla zřízena již v 17. století za Voka z Rožmberka a Rudolfa II. Nadační chodbu – *Stiftsgang* – zmiňují v 18. století i první stanovy Tereziánského ústavu šlechtičen z roku 1755. Stanovy, resp. nadační listina, srov. Praha, Národní archiv, fond Tereziánský ústav šlechtičen, i. č. 314, kart.5 (28. 8. 1755). V roce 1790 se chodba stala předmětem zájmu ústředních vídeňských úřadů, které vyzvaly úřad zámeckého inspektora k její rekonstrukci a vůbec uvedení do stavu použitelnosti s ohledem na příjezd arcivévodkyně abatyše Marie Anny. Srov. Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, kart. 1, inv. č. 10.

6. Arcivévodské pobyty v jižním traktu 1754–1793

6.1 Pobyt Anny Charlotty, princezny lotrinské (1754)

Princezna Anna Charlotta Lotrinská⁵²⁷ přicestovala do pražské rezidence jako doprovod na poslední dvorské cestě císařovny Marie Terezie a jejího chotě do pražské královské rezidence. Důvodem návštěvy v Čechách byla jednak návštěva polního ležení císařské armády u Kolína, jednak formální započítání stavby tereziánské nadace na Hradě.⁵²⁸ Cesta probíhala poštovním vozy,⁵²⁹ a to za co možná nejnižších cestovních nákladů.⁵³⁰ Komorní furýr, který obvykle před cestou vykonával inspekci pobytového místa, k této cestě nebyl přihrán, což samozřejmě naznačuje, že ubytování v královské rezidenci nebylo tentokrát jednoznačnou prioritou. Panovnický pár opustil Vídeň 16. srpna, přičemž kolonu tvořily pouhé tři poštovní vozy. Ve vozech zasedli vrchní štolba kníže Jindřich Josef Auersperg,⁵³¹ nejvyšší dvorský komoří Johan Josef Khevenhüller-Metsch⁵³² s chotí, kníže Bedřich Vilém Haugwitz,⁵³³ polní maršál, státní ministr, kníže Leopold Josef Maria Daun⁵³⁴ s chotí, polní maršál Vilém Reinhard Neipperg⁵³⁵ s chotí a nejvyšší dvorský poštmistr Johan Václav Paar.⁵³⁶ Také komornický doprovod byl velmi omezen a dohromady netvořil více než 45

⁵²⁷ Anna Charlotta Lotrinská (1714–1773), sestra Františka Štěpána Lotrinského. K její osobě zvl. SCHRÖDER-STAPPER, Teresa: *Fürststäbtissinnen: Frühneuzeitliche Stiftsherrschaften zwischen Verwandtschaft, Lokalgewalten und Reichsverband*. Böhlau, Köln / Weimar 2015, ISBN 978-3-412-22485-1, s. 521.

⁵²⁸ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*. Dissertační práce, vedoucí prof. Zöllner, Hantsch. Universität Wien, Philosophische Fakultät, 1965, s. 23–24.

⁵²⁹ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s.153

⁵²⁹ Všechny dvorské cesty Marie Terezie se odehrály poštovním spojení, což byl nejlevnější a organizačně nejsnazší způsob provedení cesty. ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*. Dissertační práce, vedoucí prof. Zöllner, Hantsch. Universität Wien, Philosophische Fakultät, 1965, s. 23–24.

⁵³⁰ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s. 23–24.

⁵³¹ Ve funkci 1742–1765. WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s. 209, 218, 236, 568, 573, 589.

⁵³² Ve funkci 1743–1765. WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s. 159, 178 a násl.

⁵³³ Ve funkci prezidenta Directoria in publicis et cameralibu 1749–1760. WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s. 54,444, 450, 462, 481, 488 a d.

⁵³⁴ V této funkci v letech 1760–1766, prezident dvorské vojenské rady (1762–1766). WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s.576, 582, 665–667, 669,705,708, 741.

⁵³⁵ WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s. 258.

⁵³⁶ V této funkci v letech 1741–1792. WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a Petr MAŤA, ed. *Verwaltungsgeschichte*, s. 1016, 1019, 1021 a násl.

osob. Dne 17. srpna se císařský pár ubytoval v polním ležení u Kolína a denně se účastnil vojenské každodennosti – cvičení, manévřů, strategických porad, ale i polních bohoslužeb.

Dne 23. srpna do tábora dorazila princezna Anna Charlotta z vídeňského Hofburgu, kde od roku 1744, po smrti matky, bydlela v apartmánu v zámku Schönbrunn u svého bratra císaře Františka Štěpána Lotrinského,⁵³⁷ a společně poté přicestovali do pražské rezidence, kde setrvali do 3. září.

Marie Terezie s chotěm byli ubytováni ve druhém císařském patře, přičemž o proměnách královského patra v souvislosti s jejich příjezdem nejsou žádné konkrétnější informace. O kvalitu a komfort se v královské rezidenci staral prezident reprezentace a komory baron Netolický.⁵³⁸ Královský apartmán se nacházel ve stejném stavu jako před deseti lety, kdy byl připravován na pobyt Marie Terezie v rámci její české korunovace. Ačkoliv Marie Terezie a její doprovod absolvovaly z finančních důvodů výdajově omezený pobyt, neznamenal to, že by se v Praze neodehrávala ceremoniální každodennost. Vjezd do města byl ovšem střídmejší (chyběly např. salvy z kanonů, kočárový doprovod magistrátu města, nebyly drženy proslovy), ovšem přijetí se v rezidenci dostalo od úředníků, vysoké šlechty a duchovních.⁵³⁹ Císařský pár a arcivévodkyně Anna Charlotta drželi každodenní dvorský protokol i během pobytu v královské rezidenci – každodenně byly kupř. již od časných ranních hodin dávány audience, konaly se slavnostní návštěvy místních významných duchovních i světských institucí, stejně jako kulturní události a návštěvy aristokratických sídel, na závěr cesty byl ve Španělském sále pořádán maškarní bál.⁵⁴⁰

Den před odjezdem poklepala Marie Terezie na základní kámen, čímž zahájila stavbu svojí nadace pro šlechtické dámy, byl to formální akt, který předcházela rekonstrukci Rožmborského domu. Den poté dvůr odjel do Vídně a vzhledem k tomu, že za necelý rok po návratu začala panovnice královskou rezidenci masivně přestavovat, byla to takřka na dvacet poslední dvorská cesta do Prahy.

⁵³⁷ Později až do svého odjezdu do Monsu obývala apartmán v prvním patře Amáliina traktu v Hofburgu, který v roce 1754 uvolnila svým odjezdem pro děti císařského páru. Arcivévodkyně Anna Charlotta i její bratra Karel se na tereziánském dvoře těšili díky přízni panovnice zvláštní úctě. SCHRÖDER-STAPPER, Teresa: *Fürstättissinnen*, s. 521- HANZL-WACHTER, Lieselotte a Anna MADER-KRATKY. Zu Gast in der Wiener Hofburg. In: HELMUT, Lorenz a Anna MADER KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 349.

⁵³⁸ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s. 23–24.

⁵³⁸ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s.153

⁵³⁹ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s. 23–24.

⁵³⁹ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s. 156.

⁵⁴⁰ ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s. 156–157.

Arcivévodkyně Anna Charlotta byla na cestě doprovázena velmi skromnou družinou: princezna cestovala se svojí hofmistryní, jednou osobní komornou, v doprovodu byl ještě neupřesněný počet dvorních dam. Oběma hofštátům byli k dispozici dva společní zpovědníci.

Arcivévodkyni Charlottě Anně byl vyhrazen byt v pianu nobile, který byl naposledy obýván před deseti lety během dočasného pobytu arcivévodkyně regentky Rakouského Nizozemí Marie Anny. Apartmán od té doby nebyl nijak upravován. Kvalitní dvorský textilní mobiliář byl proto opět zasílán z Vídně s tím, že arcivévodkyni musí být karmazínově červeným damaškem vyloženy první tři pokoje jejího apartmánu.

Apartment se celkově skládal ze šesti místností, počínaje od západu arcivévodského patra – analogicky s předchozími apartmánovými poměry a s ohledem na špalírovací práce ve třech prvních místnostech se jednalo o první a druhou antekomoru a jídelnu, za kterou následovaly ložnice a retirády. Na byt arcivévodkyně navazoval jako obvykle byt její hofmistrové. Té byly k dispozici tři pokoje arcivévodského patra. Byt hofmistrové byl odstiňován menším pokojem arcivévodské komorné, který zároveň odděloval od přímého vstupu celý arcivévodský od zbytku apartmánové enfilády.

Na východě arcivévodského patra se nacházející tzv. rezervní apartmán (*Reserve, Reserve – Apartment*) byl disponován v celém rozsahu na nejvyššího komořího Marie Terezie Jana Josefa Khevenhüllera-Metsche s chotí Karolínou Marií Metschovou.⁵⁴¹

Anna Terezie Charlotta do Vídně s panovnickým párem neodcestovala, ale zahájila vlastní dvorskou cestu do Bruselu a následně do Monsu, aby zde převzala prestižní roli abatyše dámského šlechtického ústavu Sainte Waudru.⁵⁴²

⁵⁴¹ Johann Joseph kníže Khevenhüller-Metsch (1706-1776), v letech 1742 a dále nejvyšší hofmistr, komoří a následně nejvyšší maršálek. K jeho osobě WURZBACH, Constantin. *Das Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band 11, 1864, s. 211. Dostupné z: <http://www.literature.at/collection.alo?from=1&to=50&orderby=author&sortorder=a&objid=11104&page>. [Staženo 24. 2. 2024.] Srov. také APH, fond HBA, kart. i.č. 2016, fol. 7r – 56 r.

⁵⁴² K jejímu působení zde srov. VACHERET, Aurélien. *Anne-Charlotte de Lorraine: une princesse-abbesse européenne (1714–1773). Tricentenaire de sa naissance*, Remiremont, 2014, nestr. – ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*, s.158- HANZL-WACHTER, Lieselotte a Anna MADER-KRATKY. Zu Gast in der Wiener Hofburg. In: HELMUT, Lorenz a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835*, s. 349.

6.2 Extra murem: pobyt arcivévody Maxmiliána Františka (1774)

Arcivévoda Maxmilián František,⁵⁴³ nejmladší syn Marie Terezie, byl jako sedmnáctiletý vyslán svojí matkou na kavalírskou cestu.⁵⁴⁴ Cesta, jejíž začátek byl slavnostně vypraven na konci dubna 1774, měla trvat dva roky a jejími vrcholy se měly stát návštěvy u Maxmiliánových sourozenců na jejich evropských dvorech. Průběh cesty je v mnoha ohledech zastřen nejasnostmi a teprve od března roku 1775 jsou její rysy zřetelnější díky dochovaným arcivévodovým cestovním deníkům.⁵⁴⁵ Cesta vedla přes Brno, Prahu, Řezno, Norimberk, Frankfurt, Mohuč a Trevír, odkud vjel princ triumfálně na počátku června 1744 do Bruselu, kde toho času pobývala sestra jeho matky rakouská místodržitelka Marie Anna Habsburská. Následoval pobyt u pařížského dvora (v srpnu 1774), kde se arcivévoda setkal v Compiègne se svojí sestrou dauphinkou Marií Antoinettou a přes zastávky v Římě a Neapoli docestoval k toskánskému dvoru ve Florencii. Zde ho 11. srpna 1774 přijal bratr Leopold, arcivévoda toskánský, a Maxmilián tu pobyl až do konce své kavalírské cesty. Do Vídně pak přijel v prosinci roku 1775.⁵⁴⁶

V Praze se stal ubytovatelem arcivévody František Xaver z Morzinu⁵⁴⁷ v Ostruhové ulici. V pianu nobile morzinovského domu⁵⁴⁸ byl arcivévodovi dán k dispozici *apartmán de comodité* v uličním traktu o rozloze dvanácti místností s přístupy po dvou ceremoniálních schodištích z přízemí paláce. Pokoje s okny do Ostruhové ulice představovaly soukromé pokoje, arcivévoda zde disponoval dvěma retirádami a soukromou ložnicí, přičemž jen několik kusů mobiliáře sem muselo být dopraveno z královské rezidence, protože pokoje byly jinak zcela zařízené. V apartmánu prvního patra byli s arcivévodou ubytováni jeho

⁵⁴³ Maxmilián František (1756–1801), nejmladší syn Marie Terezie. K jeho zákl. biografii HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 340–342. Monograficky se jeho životu věnoval BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz. Letzter Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster*. Wien-München: Verlag Herold, 1961.

⁵⁴⁴ BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz*, s. 29–35.

⁵⁴⁵ Tzv. Reise-Journale z počátku cesty jsou ztraceny, proto jednotlivé fáze cesty mohly být identifikovány pouze podle nekompletně dochované korespondence Marie Terezie s jejími dětmi a arcivévodou Maxmiliánem. BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz*, s. 22–35.

⁵⁴⁶ BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz. Lester Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster*. Wien-München: Verlag Herold, 1961.

⁵⁴⁷ František Xaver Morzin byl posledním mužským členem starší větve rodu, která jím vymřela (1743–1791). K Morzinům srov. MILEROVÁ, Helena. *První Morzinové v českých zemích. K otázce společenské legitimity válečných zbohatlíků*. Bakalářská práce, Historický ústav UPCE, vedoucí práce doc. Jiří Kubeš, 2008, s. 11.

⁵⁴⁸ Byl rekonstruován do současné podoby ve druhém deceniu 18. století, srov. VLNAS, Vít; MRÁZ, Bohumír a LEDVINKA, Václav. *Pražské paláce*. Praha: Akropolis, 2000. ISBN 8085770237, s. 202–206. – VLČEK, Pavel (ed.). *Umělecké památky Prahy*, s. 448. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0832-2, s. 202–206.

hofmistr, komorník, pokojský a sloužící.⁵⁴⁹ To už neplatilo o zbylých pokojích, které byly okny obráceny do dvora a zaujímaly levé a pravé dvorní křídlo paláce.⁵⁵⁰ Arcivévodův apartmán tak nebyl o nic méně reprezentační než apartmán jižního traktu v královské rezidenci, který s největší pravděpodobností nebyl ve zcela ideálním stavu, aby přijal arcivévodskou návštěvu.⁵⁵¹

6.3 Pobyt arcivévodů – korunního prince Františka se sourozenci (1791)

U příležitosti korunovace svých rodičů byl v královské rezidenci ubytován také arcivévoda korunní princ František.⁵⁵² S rodinou vjeli do města 31. srpna 1791 a pobyl zde s rodiči a sourozenci do 2. října. Ubytovací podmínky budoucího císaře definoval opět mobiliářový ředitel Le Noble, a to v červnu roku 1791.⁵⁵³

Jelikož arcivévodské patro již bylo pozměněno novou chodbou podél nádvoří fasády ve prospěch obslužnosti a soukromí, mohl se arcivévoda František ubytovat v 19 místnostech, které byly pohodlným apartmánem, jenž byl zabezpečován službami z arcivévodské chodby. Arcivévoda apartmán neobýval sám, nýbrž se svojí sestrou arcivévodkyní Marií Terezií⁵⁵⁴ a jejím chotěm saským princem Antonínem Klementem.⁵⁵⁵ Habsburskému arcivévodovi tak patřila první část arcivévodského apartmánu druhého patra, která začínala vstupem z podesty královnina schodiště: první místností byla antekomora, následovaná audienční místností. Ložnice arcivévodů byla doprovázena retirádou jeho komorníka. Následovala Františkova

⁵⁴⁹ Do arcivévodské ložnice byla dopravena postelová pelest s matrací a osvětlovací lampy do antekomor. APH, HBA, kart. 105, i. č. 2025, nefol.

⁵⁵⁰ Ve druhém patře Morzinského paláce, v uličním traktu, sídlil arcivévodův osobní lékař a zpovědník. APH, Fond HBA, kart. 105, i. č., 2025, nefol. Palác je půdorysně složitá stavba o čtyřech křídlech kolem palácového dvora a na ně navazujícím křídlem bývalého hospodářského stavení. Srov. VLČEK, Pavel (ed.). *Umělecké památky Prahy: Malá Strana*, s. 448. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0832-2, s. 355.- APH, fond HBA, kart. 105, i. č. 2025, nefol.

⁵⁵¹ Milada Vilímková vyslovila hypotézu, že tereziánská rekonstrukce, resp. přestavba apartmánů, nebyla provedena zrovna nejkvalitněji, když musely být vzápětí prováděny úpravy apartmánů, aby byly obyvatelné dvorskou společností během dvorských cest 90. let 18. století. VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo*, s. 130.

⁵⁵² František (1768–1835), nejstarší syn císaře Leopolda II. a Marie Ludoviky Bourbonnsko-Španělské, budoucí římsko-německý císař František II. (I.) HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 128–132.

⁵⁵³ Srov. APH, fond Zámecké hejtmanství, kart. 1, i. č. 10, nefol.

⁵⁵⁴ Marie Terezie (1767–1827), saská královna, nejstarší dcera Leopolda II., manželka saského prince Antonína Klementa. Toto její manželské angažmá přineslo saskému dvoru prestiž. K její osobě HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 310. – K osobě saského prince Antonína a jeho manželky KROLL, Frank-Lothar. *Die Herrscher Sachsens*, s. 222–236, rovněž RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossberg*, s. 95.

⁵⁵⁵ Antonín Klement, zv. Dobrotivý (1755–1836). KROLL, Frank-Lothar. *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918*. München: Verlag C.H. Beck, 2004, s. 222–236.

retiráda a pracovna (kabinet) saské arcivévodkyně s vedlejší retirádou komorné a retirádou komorníka saského prince. Ta oddělovala Antonínovu ložnici, kabinet a dvě přijímací místnosti. Arcivévodové Karel a Josef Antonín⁵⁵⁶ dostali k dispozici každý po jedné ložnici v rezervním apartmánu Městského křídla.

Společně přijely do královské rezidence také arcivévodkyně Marie Anna a Marie Klementina⁵⁵⁷ se svou hofmistrovou hraběnkou Marií Františkou Bollandovou,⁵⁵⁸ která byla ubytována rovněž v arcivévodském druhém patře. Pro pobyt arcivévodkyň byl upraven prostor ve druhém patře Starého hradu, osmipokojový apartmán, který se nacházel na tzv. korunovační chodbě, navazující na chodbu arcivévodskou. Poprvé v roce 1791 tedy konstatujeme, že hofmistrová se svými svěřenkami nebyly ubytovány v hlavním arcivévodském apartmánu, ale východně od něho a hlavní apartmánový tah patra byl vyhrazen pro následníka trůnu a nejstarší dceru císařského páru.⁵⁵⁹

6.4 Apartmán a pobyt arcivévodkyně abatyše Marie Anny (1793–1799)

Druhá z řady abatyší, ovšem první z nich, pro kterou byl připraven zvláštní apartmán v arcivévodském patře Nového paláce, byla arcivévodkyně Marie Anna (zvaná Mariana), dcera císaře Leopolda II. a Marie-Ludoviky Španělsko-Bourbonské. Pobyt Marie Anny s přestávkami trval od roku 1793, přičemž její příjezd byl oslaven s obřadností, jaké se obvykle dostávalo při slavnostnímu vjezdu do metropole a rezidence suverénovi, včetně oslavných salv a noční iluminace královské rezidence.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Arcivévoda Karel (1771–1847), Josef Antonín (1776–1847), HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 186–187, 209.

⁵⁵⁷ Marie Anna (1770–1809) a Marie Klementina (1777–1801), dcery Leopolda II. Srov. HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*, s. 293.

⁵⁵⁸ Maria Franziska, ovdovělá hraběnka von Bolland, rozená hraběnka von Willefond, hofmistrová tři arcivévodkyň. Srov. *Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1791*. Wien: Ehelenschen Erben, 1791. K ubytovacím místům srov. *Hofquartiere, welche bei Gelegenheit der königlichen Krönung*. K ubytovacím lokalitám srov. *Kaiserlich königlich apostolischen Majestät Leopold des Zweiten, zu Prag von allerhöchst Dero Hoffstaat und Hofstellen im Monate August 1791 bezoben werden sind. Versorget durch Leopold Lenoble von Edlersberg, k.k. Hofquartiermeister, Kammerfourier und Mobilieninspektor aller k.k. Lustschlösser und Gebäuden und dem Hrn. Hoffourier Baumann*. Prag, bei Johann Ferdinand Edlen von Schönfeld, k.k. privil. Hofdrucker, s. 4. Srov. APH, fond SI, kart. 1, inv.č.10, nefol.

⁵⁵⁹ APH, fond SPS, sign. 175 A/15.

⁵⁶⁰ Srov. BROSCHÉ, Johann Wenzel. *Aktenmässige Geschichte oder Archiv der k.k. privilegirten Prager Scharfschützen vorhandenen Urkunden und Schriften des Schützenarchivs Kaiser von Karl IV. an bis auf die Zeiten des jetzt glorreichst regierenden Kaisers und Königs Franz II. aus denen vorhandenen Urkunden und Schriften des Schützenarchivs zusammengetragen, und für die Mitglieder*

Kočárová kolona arcivévodkyně Marie Anny vjela do rezidence dne 17. července 1793 před ceremoniální vstup Pod balkonem-její velkolepý nástup zajisté zpřítomňoval a akcentoval její pozici zástupkyně panovníka, resp. zakladatelky tereziánské nadace pro chudé šlechtičny, a to i proto, že první abatyše arcivévodkyně Marie Anna, dcera císařovny Marie Terezie, v rezidenci nikdy nepobývala a nechala se zastupovat děkankou ústavu.⁵⁶¹ (Obr. 9)

Arcivévodský apartmán pro pobyt druhé abatyše arcivévodkyně ovšem začal vznikat již zkraje roku 1790, kdy bylo oficiálně rozhodnuto o korunovaci císaře. V červenci roku 1791 byly práce ukončeny. Pro arcivévodský apartmán znamenala tato úprava zřízení nového komunikačního a obslužného koridoru, arcivévodské chodby, při nádvoří straně apartmánu.⁵⁶² Apartmán byl tehdy již i dostatečně vybaven ceremoniálním nábytkem, a to alespoň ve svých vstupních pokojích z královnina schodiště, kde se obvykle odehrával přijímací protokol. Pro arcivévodkyni byla navíc zařízena ložnice a retiráda. V rámci následující korunovace Františka II. se dostalo finančního obnosu i na druhé patro, a tak mohly být dokončovány i úpravy *Damenstiftapartmanu* (v celkové výši 2880 rýnských zlatých na další adaptace). V květnu 1793 přijel do Prahy dvorský mobiliářový adjunkt Joseph Gassner (referent pro holandské špalíry a dvorské koberce) a sepsal propozici, co vše se musí v apartmánu připravit. Tyto změny se týkaly zvláště úpravy stěn.⁵⁶³ V této fázi byla řešena jeho světelnost jako jeden ze zásadních prvků společenského provozu a byly proraženy další okenní otvory. Bylo rovněž vestavěno několik lehkých hrázděných příček (vytvořily řadu blíže nespecifikovaných retirád, čímž vznikalo potřebné sociální zázemí a vůbec apartmánové pasáže soukromého charakteru). Zásadní tón do mobiliářové výbavy vnesla skupina dvorských řemeslníků, kteří na úpravách a dodělvkách detailů pracovali od roku 1793 až do sklonku pobytu arcivévodkyně na Pražském hradě. Šlo zvláště o řemeslné práce spojené s úpravou stěn, které doznaly proměny pod rukama ceněného dvorského

der k.k. Prager Schützengesellschaft beschrieben im Jahr 1795, Prag: Franz Gerzabek, Sohn im St. Gallikloster, 1797, s. 68 – Národní archiv Praha, fond Presidium Královského českého zemského gubernia, kart.207/10. i.č.270- Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, karton 1, i.č. 13 (nefol.)-Ke vjezdu kolony srov. PEUKERT, Leopold-BALZER, Jan Jiří, *Prospect der K. K. Residenz nebst der Dom-Kirche in Prag wie solcher zwischen Mittag und Abend gegen Mitternacht und Morgen anzusehen ist. Nebs der Ankunft Seiner Königlich. Hoheiten der Erz-Herzogin Marianne in Prag den 17.Julii.Anno 1793*. Lept, 1794, 270x403, Praha, Museum města Prahy, sign. H 3363

⁵⁶¹ K tomu ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechtičen*, s. 245–247.

⁵⁶² Podle propozice Edlersberga Le Nobleho.

⁵⁶³ Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, kart. 1, i.č.13 (nefol.) - Národní archiv Praha, fond Presidium Královského českého zemského gubernia, kart.207/10. i.č.270, fol. 400–401.

tapecíra Antona Müllera. (Tomu byl v královské rezidenci vzhledem k objemu prací, které ho čekaly, dokonce přidělen dočasný služební byt.)⁵⁶⁴

Arcivévodkyně abatyše Marie Anna obsadila na necelých deset let⁵⁶⁵ původní arcivévodský apartmán v arcivévodském patře, v jeho západní části od královnina schodiště.⁵⁶⁶ K přímému užívání abatyši sloužily pokoje č. 1–15, přičemž pokojové číslo 18 byl společenský salon (*Cercle-Salon*), přijímací pokoj na západní straně ceremoniální enfilády. Pokoje 16 až 17 sloužily jako soukromá ložnice a knihovna, resp. čítárna s odstiňujícím předpokojem. Apartmán arcivévodkyně abatyše byl opatřen pokojem pro topiče, místností pro služebnou a tzv. kávovou kuchyňkou.⁵⁶⁷

Za pokojovým číslem 18, společenským salonem, následovaly byty rezervní nebo také tzv. hofmistrovské pokoje (č. 20–26), které byly situovány v Městském křídle.⁵⁶⁸ Kolem roku 1795 bylo z příkazu českého zemského gubernia zámeckému inspektorátu nařízeno arcivévodkyni přidělit další pokoje jednak na kontrolní chodbě, zde byla arcivévodkyni abatyši k dispozici velká kuchyně pekařská a cukrářská a komora na stolní stříbro a instrumenty k tabuli, jednak v západním traktu (průjezdni trakt, *Einfahrtstrakt*) apartmán, kde měla sídlit její registratura a kancelář.

Arcivévodkyně abatyše Marie Anna Rakouská pobývala ve svém apartmánu v Novém paláci s menšími či většími přestávkami. Sporadicky se o její trvalé nepřítomnosti hovoří již na konci roku 1799 a zcela oficiálně již v následujícím roce, neboť byla dokonce vypsána veřejná aukce předmětů z její rezidenční domácnosti (nádobí a kuchyňské nářadí

⁵⁶⁴ Archiv Pražského hradu, fond HBA, inv.č. 564-570- fond Zámecký inspektorát, kart.1, i.č. 3. K J. Gassnerovi srov. *Kaiserlich- Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Jahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesu Christi*. Wien: Edlen von Ehwünschen Erben, 1792 a násl., nestr.

⁵⁶⁵ Po roce 1800 byl vzhledem k nepřítomnosti Marie Anny v rezidenci částečně obýván během dvorských návštěv mladého panstva, přičemž v něm i dožila arcivévodkyně Marie Amálie Parmská.

⁵⁶⁶ Archiv Pražského hradu, fond SPS, sign. 157 A/ 15, 157 A/23,

⁵⁶⁷ V lednu roku 1793 bylo zámeckému inspektorátu v královské rezidenci sděleno z úřadu nejvyššího komořího ve Vídni, že arcivévodkyně abatyše si v královské rezidenci sice již vybrala svůj apartmán, ale co se týče jejího služebnictva, dostane pouze jeden pokoj. Arcivévodkynin dvormistr měl mít k dispozici tzv. rezervní byt v Městském křídle. Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, kart.1, inv. č. 3 (nefol.)

⁵⁶⁸ Arcivévodkyně Maria Anna měla dle tzv. dvorských kalendářů v letech 1794–1799 hofštát, skládající se průměrně z 46–50 osob mužského i ženského pohlaví. Srov. Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, *Kaiserlich- Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Jahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesu Christi*. Wien: Edlen von Ehwünschen Erben, 1794–1797.

z kuchyňských provozů) a zároveň nařízena revize ceremoniálního nábytku.⁵⁶⁹ (Obr. 10)

6.5 Sonda do interiérových projevů reprezentace moci: barevnost a mobiliář bytu arcivévodkyně abatyše (1791, 1800)

Pobyt Marie Anny rakouské se v pražské královské rezidenci odehrál „na hraně“ organizačně-kompetenční změny ve dvorských úřadech, která nastala ve správě rezidenčních mobilií s nástupem Františka II. na trůn. Ve stejném roce byly převedeny věci mobiliární a furýrské ze štábu nejvyššího komořího do agendy úřadu nejvyššího (prvního) dvormistra. Trvalé součásti dvorských apartmánů, jako byly dveře, okna, parkety nebo výmalby stěn, patřily do správy rezidenčních stavebních úřadů a právních úřadů jednotlivých rezidencí, zatímco mobiliární výbava spadala už pod dvorského mobiliářového inspektora. V roce 1792 došlo zároveň ke změně na této pozici, protože Leopold Le Noble von Edlersberg zemřel. Na jeho místo byl jmenován úředník s právní praxí, činorodý a spolehlivý Vincenc Caballini šlechtic von Ehrenburg.⁵⁷⁰ Ten si již prošel u dvora praxí, v níž hvězdnou hodinou pro něho byla korunovace Leopolda II. ve Frankfurtu, při níž Caballini figuroval jako dvorský ubytovatel a organizoval sufficientní ubytovací lokality pro dvorskou společnost. Caballini se pak ve dvorském štábu nejvyššího dvormistra profiloval jako ředitel dvorského mobiliářového a vybavovacího úřadu, kterému podléhalo jak dvorské apartmánové vybavování, tak dvorské služby, které jej měly na starosti.⁵⁷¹

Dvorské zařizovací prostředí přineslo během Caballiniho epochy lepší doklady o podobách dvorských bytů, tedy i o podobě bytu arcivévodkyně abatyše v arcivévodském patře.⁵⁷² Caballini ani nezrušil, ani nereformoval dlouhodobě drženou dvorskou zásadu, kterou

⁵⁶⁹ Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, kart. 1 - Národní archiv Praha, fond Presidium Královského českého zemského gubernia, kart. 207/10 (období 1791–1806), kde dotaz zámeckého inspektora Rudolpha, co má udělat se zeleným kobercem pro Marii Annu, který objednal v roce 1795 a nyní byl dodán, arcivévodkyně ovšem už v Damenstiftapartmanu není přítomna. Dat. 23. 8. 1800.

⁵⁷⁰ OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobilieninspektor zum Hofmobiliendepot. In: OTTILINGER, Eva B. a HANZL, Liselotte. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und de Wiener Kunstgewerbereform*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997, s. 19. ISBN 3-205-98680-6.

⁵⁷¹ Damenstiftapartment, byt arcivévodkyně abatyše je prvním rezidenčním apartmánem, který byl dokladován systematickým inventářovým podkladem. OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobilieninspektor zum Hofmobiliendepot. In: OTTILINGER, Eva B. a HANZL, Liselotte. *Kaiserliche Interieurs*, s. 17–33.

⁵⁷² Jde o tzv. inventářovou reformu, která klasifikovala typy dvorského nábytku a vedení evidence mobiliáře vůbec v letech 1792–1836. K tomuto RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 30–32.

vyjádřil při zařizování bytů mladého panstva císařského páru Leopolda II. a Marie Ludviky již Le Noble, tedy že apartmánový mobiliář bude pro svého nového uživatele pokud možno pouze vyspraven a vylepšen, ale nebude odepisován, a tudíž ani nebudou zhotovovány nové kusy reprezentačního nábytku nebo dokonce zcela nová ceremoniální výbava.⁵⁷³ Zásadně tak byly pořizovány pouze jednotlivosti, a to ještě za velice složitých úředních postupů mezi úřadem nejvyššího dvormistra a úřadem nejvyššího komořího. V pražské rezidenci tak situace při vybavování apartmánu arcivévodkyně abatyše kopírovala svrchu zmíněné závěry, které byly stanoveny pro zařizovací procesy i v ústředním sídle dynastie v Hofburgu.⁵⁷⁴

Pro tereziánskou abatyši tak bylo rozhodnuto vylepšit původní apartmán, co se týče výzdoby stěn a barevnostní škály látek na dosavadním mobiliáři. Stěny proto byly hodnoceny z hlediska toho, zda jsou opatřeny kvalitními tapetami (*mit Babir spallirt*),⁵⁷⁵ nebo dvorskými textiliemi, tj. karmazínově červeným atlasem, damaškem nebo brokatelem (*mit Rahssetene Spalliere Karmesin rot, Brogattell und Damast*). Ideální stav panoval v pokojích, kde se podle mobiliářového ředitele Caballiniho nacházely nástěnné malby (*Auf die Mauer gemahlen*, pokoj 8–13, 19). Nejvýše byly hodnoceny pokoje s dřevěným táflováním a zabudovanými obrazy (pokoje 16, 17, 18, *mit Boissier und Bilder*). Základní rozsah apartmánu byl sice devatenáct pokojových čísel, ale byl vnímán jako celek i s pokoji v tzv. Městském křídle, což obnášelo dalších sedmnáct pokojů.⁵⁷⁶

O dva roky později, tedy v roce doloženého pobytu arcivévodkyně abatyše Marie Anny (1793), pod vedením nového ředitele byl apartmán nově tapetován ceněným dvorským řemeslníkem Antonem Müllerem:⁵⁷⁷ jeho zásahy se dotkly denního salonu (N^o3, *Tag-Zimmer*), který vybavil papírovými tapetami, které byly dekorovány na zeleném poli modro-červeným květinovým vzorem. Ložnice za denním salonem (N^o4, *Schlaf-Zimmer*) byla rovněž nově vyspravena papírovými tapetami stejné barevnosti i dekoru. Další místnost, která byla nově dekorována, byl denní salon (N^o14 *Tag-Zimmer*). Sem dvorský tapecír

⁵⁷³ HANZL, Liselotte. Die Kaiserlichen Appartements in der Amalienburg bis 1835. In: OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobilieninspektor zum Hofmobiliendepot. In: OTTILINGER, Eva B. a HANZL, Liselotte. *Kaiserliche Interieurs*, s. 135–140.

⁵⁷⁴ OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobilieninspektor zum Hofmobiliendepot, s. 136–137.

⁵⁷⁵ Tapety na sklonku 18. století představovaly již velmi hodnocený interiérový prvek, nikoli pouhou náhradou za drahé textilní špalírování, jak tomu bylo na počátku téhož století.

⁵⁷⁶ V roce 1793, tedy v době skutečného pobytu abatyše, reflektoval její přítomnost soupis obrazů a výzdoby jako pokoje *No. 1- No. 34. Wohnung von Ihro Königlichen Hoheit der Erzherzogin, und dessen Herrn Obristhofmeister Excellenz*. Srov. Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, č. 111.

⁵⁷⁷ V Praze mu byl přidělen v lednu 1793 služební byt, aby se mohl věnovat úpravě bytů arcivévodkyně a apartmánů jejího hofštátu v Městském křídle. Archiv Pražského hradu, fond Zámecký inspektorát, kart. 1, i. č. 3 (nefol.)

adjustoval papírové tapety francouzské provenience s modrým základem a zlatými bordurami. Stejnou barevnost měla následující ložnice (*Schlaff Zimmer*, N^o15) – papírové tapety byly dekorovány na medailony s antikizujícími hlavami na modrém poli. K ložnici přiléhající retiráda (*Anleg-Zimmer*) naopak měla stěny vyloženy táflováním. Antekomora na západním konci apartmánu (N^o18, *Eingang Zimmer*) měla dubové ostění se zelenými lištami.

Barevnosti tapet, kterými se tedy dle všeho již za Caballiniho nahrazovalo drahé pořízení špalířů z dvorských látek nebo tapisérií,⁵⁷⁸ odpovídala i barevnost potahových látek na některých kusech ceremoniálního i užitného mobiliáře. Potahy byly převážně v zelené a zelenomodré barevnosti. Tato situace odpovídá stavu barevnosti nábytku a textilií už v 80. letech, kdy na kobercích převládla zelená barva, stejně jako na čalounění, a ještě v polovině 90. let byla tato barevnost aktuální, např. v dodávce nového koberce ze zeleného vlněného plyše se zlatou bordurou pro společenský pokoj.⁵⁷⁹

Až na pouhý jeden typ sedacího nábytku, křeslo s vyplétaným opěrákem a sedákem s damaškovým potahem,⁵⁸⁰ již není doložen druh potahu z karmazínově červeného damašku s dvorským dekorem (tzv. ananasový damašek), který se nyní naopak vyskytoval takřka výhradně na ceremoniálním nábytku v pianu nobile. Ze sedacího nábytku se toto týkalo lenošek o více sedácích s područkami a několika sedáků a odpočivných lenošek typu *lit de repos*, které všechny měly potahy v zelené nebo modré barevnosti.

Z dalších typů ceremoniálního sedacího nábytku se v antekomorách nacházely taburety a židle s područkami a bez područek, tedy vcelku obligátní distinkční sedací nábytek pro místnosti vstupního a audienčního charakteru.

Postele, kterých se apartmánu nacházelo povicero (dvanáct kusů), byly typu s nebesy, přičemž nebesa byla nesena na čtyřech sloupcích a látkové součásti byly vyhotovovány ad

⁵⁷⁸ Papírové tapety zažily svůj vzestup po roce 1756 a jejich obliba se šířila od francouzského dvora (tam je poprvé užila na dekoraci stěn Madame Pompadour). Jejich obliba stoupala se stále se zlepšující kvalitou jejich potisku uměleckými vzory a také kvůli jejich nesrovnatelně výhodnější pořizovací ceně ve srovnání se špalírováním drahými textiliemi, kůží nebo tapisériemi. ARNOLD, Astrid. *Papiertapeten im 18. Jahrhundert: ihre technische Entwicklung und die Möglichkeiten einer Datierung und Zuschreiben*. In: *Wieder Salonfähig. Handbemalte Tapeten des 18. Jahrhunderts*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016, ISBN 978-3-7319-0293-5, s. 75–83.

⁵⁷⁹ Národní archiv Praha, fond Presidium Královského českého zemského gubernia, kart. 207/10 (období 1791–1806).

⁵⁸⁰ Šlo o osm bílo-šedě lakovaných křesel s vyplétaným opěrákem a sedákem s karmazínově červeným damaškovým potahem. Dle všeho se tedy jednalo o klasický tereziánský mobiliář, běžný u vídeňského dvora. Křesla byla umístěna ve vstupní části apartmánu, v denním salonu (N° 4 *Tag Zimmer*).

hoc, nebo postele označované jako *Babylon Bett* (tj. *Pavillon-Bett, a la pavillon*), tj. lože z pevných součástí, na které byly textilie pouze dověšeny a základní korpus byl tvořen dřevěnou montovanou konstrukcí.⁵⁸¹

Velice oblíbeným kusem úložného nábytku byly komody (*Schubladen-Kasten*), které byly i v pražské rezidenci obvykle mahagonové, občas s intarzovanou vrchní deskou, a vždy s výpravnou zámečnickou prací. Komody náležely mezi druh praktického úložného mobiliáře, na jehož výrobě se obvykle podíleli kvalitní dodavatelé, a proto pořízení těchto kusů bylo obvykle finančně velmi náročné.

Ze stolního typu nábytku byl v apartmánu zastoupen odložný stolek a velký jídelní stůl (tabule). Tyto kusy byly zhotoveny z jedlového či jiného měkkého dřeva, zatímco stoly psací a stoly psací se zatahovací roletou přes psací desku jsou zmiňovány jako mahagonové. Jedlové měkké dřevo obecně platilo za materiál, z něhož byly zhotovovány nábytek běžné spotřeby, obvykle pro úřednictvo. Ale stejně jako i v Praze i ve Vídni jím byl vybavován také apartmán mladého panstva, což svědčí o vysoké šetrnosti a snižování nákladů i v této sféře bydlení pro špičky dynastie.

V roce 1793 byla neznámému pražskému nábytkovému manufakturistovi zadána zakázka na zhotovení 12 kusů hracích stolků (*Spiel-Tischl, Billardtisch*) z jedlového dřeva a deskou potaženou zeleným sukmem.⁵⁸² Naopak v apartmánu abatyše arcivévodkyně nebyla místnost, věnovaná audienci – v mobiliárních přehledech nenacházíme zmínky o existenci trůnu, ceremoniálního stolu a baldachýnu. Nicméně o tento typ mobiliáře arcivévodkyně Marie Anna projevila v roce 1793–1795 zájem, aby byl umístěn alespoň v Tereziánském ústavu šlechticů.⁵⁸³

⁵⁸¹ *A la Pavillon* je typ ložního baldachýnu, kdy textilie visí z pevné konstrukce po všech čtyřech stranách a fixuje se na sloupek ozdobnými tkalouny, *a la Duchesse* je pak typ baldachýnu, který se jako samostatný nasazuje na čtyři ložní sloupky v rozích nebo se tzv. spouští, tzn. fixuje se na strop ložnice nad ložem.

⁵⁸² Jednalo se o velice populární typ nábytku, zvláště v apartmánech mladého panstva. Ve stejné době byly biliárovými stolky vybavovány apartmány arcivévodů Jana (1782–1859) a Antona (1779–1835) v Amáliině traktu. Srov. HANZL, Liselotte. *Die kaiserlichen Apartments in den Amalienburg bis 1835*, s.13č-135. In: OTTILINGER, Eva B. a HANZL, Liselotte. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und de Wiener Kunstgewerbereform*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997.

⁵⁸³ Její žádost vyvolala dilemata, zda baldachýn a trůn arcivévodkyně v Praze vůbec využije. Národní archiv Praha, fond Presidium Královského českého zemského gubernia, kart.207/10. i. č.270.

7. Závěr

Komplex výzkumných otázek, formulovaných na počátku práce v kapitole 1.4., našel logicky odraz v její struktuře. Na tomto místě je pak tento okruh otázek vzat jako východisko závěrečné bilance. Pozornost předkládané práce byla zaměřena na dosud nezpracované téma přítomností arcivévodů a arcivévodkyň, mladého panstva habsburské, habsbursko-lotrinské dynastie a dynastie wettinské v královské dědičné rezidenci na Hradě v Praze a na jejich obytné prostory v tomto dědičném rezidenčním konvolutu.

Nad extenzivním souborem pramenů pro období 1723–1793 (resp. i o něco pozdějších)⁵⁸⁴ byly hledány odpovědi na otázky:

- (1.) kteří členové mladého panstva se ve sledovaném období v pražské dědičné rezidenci ubytovali a za jakým účelem,
- (2.) kde přesně byli arcivévodové a arcivévodkyně ubytovávaní v tzv. jižním traktu a v Rožmberském paláci,
- (3.) zda byly ubytovací podmínky z pohledu konfigurace ceremoniálního apartmánu stejné u zletilého i nezletilého mladého panstva,
- (4.) zda se ubytovací procesy těchto členů dynastie odehrávaly striktně v rozmezí patrových distinkcí obou ubytovacích lokalit,
- (5.) v jakých kontextech se apartmány mladého panstva v momentech jeho příjezdů nacházely, resp. jak naplňovaly svoje dvojí poslání – reprezentovat své obyvatele ušlechtilými projevy moci, které se promítly v tzv. obytné kultuře habsburského dvora a zároveň poskytnout patřičné ubytovací zázemí na dvorské cestě.

Teoretická východiska, která definovala odborná literatura, jsou ve spojení s archivními zdroji nedílnou součástí této práce. Její autor se s oběma musel po celou dobu vyrovnávat, sdílet jejich myšlenky, koncepce nebo závěry, hodnotit jejich relevanci, obsahovost i fakticitu. Budiž konstatováno, že výbava literaturou (je uvedena v kapitole 1.3), se ukázala jako zcela nosná. Definitivní rozsah užitě literatury je značný, přesto je zde nezbytné některé z titulů bilancovat, protože se jejich význam ukázal větším, než mohlo být doceněno na počátku zpracování tématu.

⁵⁸⁴ Pro pobytovou eventualitu arcivévodkyně Marie Anny v letech 1793-1800 jsem pro komparaci použil inventářů jejího bytu z doby po roce 1800, tj. z doby po jejím odchodu z pražské královské rezidence.

Knihy Norberta Eliase autorovi předkládané práce nečekaně kontextualizovala, resp. „mentálně“ zařadila archiválie, které vznikaly v kanceláři stavebního písaře Johanna Heinricha Dienebiera. Umožnila vidět archivní prameny, které jsou výsledkem práce lidské mysli, prizmatem jeho osobnosti jako člena dvorské společnosti. Dienebier se proto ani po skončeném výzkumu nejeví jinak, než jak bylo konstatováno v kapitole 2.1.1. Jeho osobnost naplňuje profesní znaky zaměstnance stavebního úřadu karlovské a rané tereziánské éry. Jako úředník dvorské hierarchie se pohyboval ve vlivovém poli prominentního ředitele dvorského stavitelství a o Dienebierových konexích ve šlechticko-uměleckém prostředí nepochybovali ani historici J. Kubeš a M. Krummholz. To vede k závěru, že vůdčí osobnosti vídeňského dvora (mající na starosti dohled na dění v královské rezidenci v Praze) musely Johannu Heinrichu Dienebierovi vysoce důvěřovat. Důvěra byla zbudována na základě jejich předchozích zkušeností, přičemž Dienebierova dlouhodobá spolupráce s jejich okruhem mu poskytla dostatečnou oporu a opatřila ho na jeho společenské a profesní úrovni tzv. kapitálem moci.

Byla to bezpochyby výhodná symbioza, neboť právě díky Dienebierovu intelektu a výkonnosti však bylo možné uskutečňovat nejen složité dynastické strategie, ale i jejich projevy a související efekty. Mezi ně patřily i ubytovací eventuality, v našem případě habsburského a wettinského mladého panstva na základě pečlivých příprav a se znalostí ceremoniální a dynastické patřičnosti. Jeho příchod do rezidenčního stavebního úřadu musí být nezbytně hodnocen jako strategické rozhodnutí vlivných členů dvorské společnosti. Dienebiera je tak možno hodnotit jako aktéra dědičné královské rezidence v Praze do roku 1748.

Neocenitelným přínosem předkládané práci byly rakouské monografie, které se zabývají jednotlivými osobnostmi z řad mladého panstva. Jde především o práce Moniky Hertelové a Maxe Braubacha. Oba autoři se pouze dotkli i jejich pobytu v pražské rezidenci, zatímco předkládaná disertační práce přetvořila efemeritu pražského pobytu, jak by se nad mohla jevit po přečtení prací Hertelové a Braubacha, do hlubší sondy, a tím přispěla i ke konturaci osobností obou arcivévodkyň a arcivévodů.

Autor předkládané práce v kapitole 1.4. rovněž konstatoval, že rakouská literatura disponuje sice obdivuhodným výčtem prací k tematice hlavního dvorského sídla Hofburgu, ale dosud nedokázala zcela přesvědčivě vymezit, kdy a kde bylo ve vídeňském Hradu v námi sledovaném období mladé panstvo ubytováno. Je to dáno, jak konstatují rakouští autoři,

pramennou nedostatečností, ale dle osobní badatelské zkušenosti autora předkládané práce i obrovskou extenzí archivních pramenů z produkce centrálních dvorských úřadů, zvláště ve vídeňských archivech. Tyto prameny zároveň často hovoří mnohoznačným a výkladově komplikovaným jazykem dvorského písemného (úředního) styku 18. století. Velkým nedostatkem pro výzkum našeho tématu je ovšem bezesporu to, že pro vídeňský Hofburg nejsou do poloviny 18. století dochovány takové plánové podklady k ubytovacím situacím mladého panstva, jaké se dochovaly díky Dienebierově pracovnímu nasazení pro dědičnou rezidenci v Praze. Jelikož je pražská situace diametrálně rozdílná právě v sekvenci dochovaných plánových podkladů, je předkládaná práce důležitá jako komparativní materiál i pro výzkum na rakouské straně, která je sice vybavena rozsáhlou odbornou bibliografií, nicméně se jí téma doposud nepodařilo objasnit zřetelně v čase i prostoru dvorského sídla, ani co se týče konkrétních osobností z řad mladého panstva.

Materiál ke studiu dynastické sebereprezentace, jaký má ovšem k dispozici rakouská historiografie, ať již *in situ* ve vídeňském Hofburgu, nebo v ostatních dochovaných pramenech ikonografického charakteru, které mohou historikovi pomoci tam, kde mu chybí písemné prameny, pro pražskou rezidenci až na jednotlivosti dochován není. Případné doprovodné ilustrace ikonografickými zdroji jsou tudíž pro pražské apartmány mladého panstva naprosto nedostatečné. Autor zde proto akcentuje význam alba Solomona Kleinera z let 1731–1740 pro svoji práci, neboť s ohledem na zmíněnou ikonografickou vakanci se v této splendidní grafické památce, resp. v její ikonografii, nachází vizuální pandán k tzv. pochůzkovým inventářům apartmánů Johanna H. Dienebiera, které pro svoji potřebu vytvářel v arcivévodském, královském i rožmberském apartmánu v Praze v okamžiku ohlášené návštěvy dvora. Solomon Kleiner interiér Evžena Savojského graficky pojednal pro pohled návštěvníka, který estetickou hodnotu vnímá přes „jejího“ vlastníka: jeho finanční dostatečnost, prezentovaná v jeho opulentním obytném interiéru, vyvolává v návštěvníkovi oprávněný respekt z hlediska urozcova kapitálu moci, zatímco Dienebier interiér královské rezidence vnímal díky své mentální výbavě poučeného člena dvorské společnosti.

Práce auterek Věry Lukášové a Venduly Otavské byla neocenitelnou zvláště pro identifikaci ušlechtilých dvorských textilií. Autorky identifikovaly termín „*Rahset, Rahsset*“, druh interiérového textilu, na základě rozboru širokého vzorku inventářů šlechtických sídel. Jejich interpretaci odpovídá i etymologický výklad slova, se kterým se autor předkládané práce musel vyrovnat v inventářích hradních apartmánů mladého panstva po roce 1755.

Termín *rahsettene* se objevuje jako špalírovací materiál, kterým byly zhusta upravovány stěny apartmánu mladého panstva v dědičné rezidenci v Praze. Jelikož kromě tohoto etymologicky poměrně nejasného názvu materiálu se na hradní zdi užívaly již i „*Papier*“ – tedy tapety, můžeme konstatovat, že v případě dvorské textilie, označované v pramenech jako „*Rahset, Rasset*“ a jeho adjektiva „*rahsetene, rassetene*“, jde o atlasovou tkaninu, jejíž etymologický název je itálieismem, kterým byly od 14. století označovány všechny na omak jemné a hladké textilie (*raso*).

Jelikož je předkládaná kvalifikační práce založena na extenzivním studiu archivních pramenů v pražských a vídeňských archivech, musí zde být konstatováno, jaké jsou limity tohoto jedinečného zdroje historikovy práce. Částečně jsou ostatně naznačeny už výše: pro Prahu nebyly nalezeny adekvátní ikonografické podklady, které by ilustrovaly stav arcivévodských nebo královských apartmánů na Hradě, nebo dokonce jejich vybavení, a to jak v podobě grafických pohledů do interiérů, nebo kreseb či skic, vzniklých v příslušných rezidenčních úřadech či na jejich zakázku.

V českých archivech, resp. v Archivu Pražského hradu, autor bohužel rovněž narazil na historicky nezvěstné archiválie, které se zde bezesporu nacházely po ukončené rozluce (ve 2. polovině 20. let 20. století), vzaly ovšem za své ve dnech po ukončení druhé světové války. Jde přitom o zásadní archiválie nejvyššího dvormistrovského úřadu a úřadu zámeckého inspektora 2. poloviny 18. století, včetně tzv. věcí *de ceremonialibus*. Tyto archiválie nejsou dohledatelné ani v Praze, ani ve vídeňském Domácím, dvorském a státním archivu a je nepochybné, že k našemu tématu by přinesly značné množství cenných údajů. I registratura stavebního úřadu (rovněž v APH) vykazuje mezery, o nichž je složité vynášet soudy vzhledem k celkově neklidnému osudu těchto fondů ve 20. století: kvůli této pramenné vakanci tak dle autorova názoru zůstává nezodpovězena otázka ubytování arcivévodů Josefa a Leopolda v dědičné královské rezidenci v roce 1764. Neznáme skladbu ubytovacích prostor, ve kterých byli oba významní členové mladého panstva během svého pobytu v Praze ubytováni. Archiválie se pouze zmiňují, že pro Leopolda byly na jaře téhož upraveny špalíry stěn v arcivévodském apartmánu druhého patra. Tento příklad je názornou ilustrací toho, jak jsou nezvěstné archiválie zásadní a zároveň heuristicky nenahraditelné a jak tyto ztráty historikovi nastavují jasný limit.

Po poznámkách k literatuře a pramenům, které bylo nutné uvést jako jeden ze závěrů předkládané kvalifikační práce, se dostáváme k odpovědi na výzkumné otázky této práce. Autor uvozuje toto shrnutí tvrzením, že otázky byly relevantní, neboť odpověď v podobě

předkládané práce dává jasný obraz o tom, jaká byla skladba obytných prostor mladého panstva ve zkoumaných letech, jak se tyto prostory proměnily v závislosti na dynasticko-reprezentační strategii Marie Terezie po roce 1755, ale také o tom, jaký přístup byl volen k jejich vybavení ceremoniálním inventářem tak, aby v případě dospělých jedinců odrážel jejich postavení v rámci dynastické hierarchie, v případě dětského osazenstva aby naopak umožňoval flexibilní péči patřičnými složkami hofštátu, resp. členy dětské komory.

Sledované období se co do ubytovacích eventualit rozpadá na dvě periody, totiž na období 1723–1754 a 1755–1793. Periodizace je to nikoli uměle vytvořená, nýbrž vyplývající z faktického stavu celé rezidence, kterou Marie Terezie zhruba od roku 1755 jednak podrobila svojí myšlence zanechat zde svou trvalou zástupkyni v podobě osoby arcivévodkyně abatyše nově založeného Tereziánského ústavu šlechticů, jednak kvůli neutuchající touze panovnice vejít do dynastických dějin jako kvalitní rodový stavebník.

V celé časové periodě se spolehlivě podařilo dokladovat sedm pobytů arcivévodkyň a arcivévodů v královské rezidenci v Praze a jeden v Rožmberském domě (1737).

Odehrály se v jižním traktu královské rezidence (1723, 1725, 1743, 1744, 1754, 1791, 1793), přičemž nejasné zůstávají okolnosti ubytovacích poměrů ve třech dalších případech: o pobytu arcivévodů Josefa a Leopolda (1763), resp. nejsou zatím známy kontury jejich pobytu z hlediska ubytovacích lokalit v rezidenci – v případě Františka však konstatujeme alespoň to, že byl ubytován v arcivévodském apartmánu druhého patra. Mimořádná ubytovací situace nastala v případě arcivévodky Maximiána v roce 1774 – ve sledovaném období pro tento případ nemáme další paralelu. Stejně tak je zcela nejasné, kde byla ubytována dcera panovnice, arcivévodkyně Marie Kristina, v roce 1793.

Během prvního období se v jižním traktu královské rezidence ubytovaly za účelem zastávky na další cestě nebo jako doprovod rodičů pouze arcivévodkyně. Všechny pobyty se odehrávaly vždy na půdorysu velkých dvorských cest interteritoriálního ceremoniálního charakteru. *Lustreisen*, tedy cesty naplňující šlechtickou, resp. panovnickou každodennost ve smyslu trávení volného času, nebyly zaznamenány. Ačkoli pražská rezidence disponovala velmi kvalitním architektonickým korpusem, místy k trávení volného času (rozlehlé dvorské zahrady) i kvalitními možnostmi honitby ať již v erárním okrsku (ve Hvězdě, na komorních panstvích), či na šlechtických revírech (např. valdštejnské Křivoklátsko, okolí šporkovského Bon Repos u Lysé nad Labem ad.), přece jen vzdálenost mezi Vídní a Prahou nebyla zrovna

ideální pro pořádání „zábavné“ cesty sem, zvláště když dynastie disponovala v blízkosti svého hlavního sídla celou řadou pobytových možností obdobné kvality.

Patrové rozlišení (distinkce) bylo flexibilně měněno dle postavení arcivévodky nebo arcivévodkyně v dynastické hierarchii. V letech 1723 a 1743 byly během jejich návštěv nezletilé arcivévodkyně ubytovány v patře prvním (tj. arcivévodském), zatímco zletilé příslušnice – reprezentantky vládnoucí dynastie v pozici regentek Rakouského Nizozemí – disponovaly rozsáhlým královským apartmánem na půdorysu druhého patra.

Nezletilé arcivévodkyně, o které bylo nutno pečovat, dostávaly menší byt uprostřed enfilády prvního patra, na něhož navazovaly komnaty jejich služebnictva a vyššího hofštátu, mezi nimiž výsostné postavení měl byt vychovatelky, áji. Nezletilým arcivévodkyním byla proto jako nejdůležitější pokoj přidělována ložnice, zatímco ostatní pokoje obýval dětskou arcivévodskou každodennost „animující“ hofštát. Arcivévodkyně sice měly přiděleny průměrně 31 místností, ovšem jejich pražská pobytová každodennost se kromě ložnice odehrávala na půdorysu pěti (1723) až šesti místností (1743), počítaje v to arcivévodskou oratoř v domácí kapli sv. Václava.

Dvě návštěvy arcivévodkyň regentek byly opatřeny rozsáhlými apartmány královského druhého patra. Enfiláda 43 pokojů (roky 1725 a 1744) obsahovala v obou pobytových eventualitách vnitřní apartmány *de comodité* pro oblíbence obou regentek. Obě regentky měly k dispozici vybavené retirády v okolí ložnice.

Retirády, chápané v rámci apartmánového systému jako polosoukromé pokoje nebo místnosti pro soukromé audience, jsou specifickým znakem apartmánového systému habsburské dynastie. Francouzské apartmány tento typ pokojů neznají vůbec. Francouzskými návštěvníky na vídeňském dvoře byly popisovány jako kabinety, v nichž se odehrávají polosoukromé audience. Tomu odpovídala i jejich kvalitní mobilářová výbava a často, byť se jednalo o místnosti ležící „za scénou“ oficiálního apartmánu—či snad právě proto—i opulentní výbava stěn drahými špalíry. Retirády jsou po celé sledované období doloženy i arcivévodském apartmánu v Praze a vzhledem k jejich názvu—tajná, první a druhá, i vzhledem k jejich umístění u komunikačních koridorů s možností příchodu i odchodu inkognito, plnily ve spojení s exkluzivní výzdobou stěn i v pražské rezidenci bezesporu svoji skutečnou polosoukromého, ovšem pro dvorské jednání zásadního diskrétního apartmánového prostoru.

Z hlediska sledování ubytovacích strategií je signifikantní pobyt Marie Charlotty Lotrinské, sestry Františka I. Štěpána Habsbursko Lotrinského (1754). Jelikož arcivévodkyně zároveň patřila k oblíbeným příbuzným Marie Terezie, byl jí přidělen apartmán ve výsostném královském patře jižního traktu. Je tím potvrzeno to, že patrová distinkce sice existovala pro forma ve všech heuristických zdrojích (neboli tzv. na papíře), ale dle požadavku dvora, resp. suveréna byla upravena s ohledem na jeho vidění dynastické reprezentace a samozřejmě na základě jeho příkazu ve prospěch protežované osoby.

Obdobná situace panovala ve druhé ubytovací lokalitě, Rožmberském paláci. Zde se do poloviny 18. století ubytovával výhradně drážďanský dvůr (1737), přičemž saští princové měli do 40. let k dispozici rozlehlý apartmán tzv. královského patra. I zde jeho centrem byly ložnice zhruba uprostřed apartmánu v patře *Junge Gesellen*. Toto patro Rožmberského paláce vykazuje specifičnost ovšem i v tom, že zde ve sledovaném období bydleli pouze mužští příslušníci mladého panstva se svými hofštáty, zatímco jejich ženská část obývala palác Lobkovický. Vysvětlení je možné hledat v tom, že v Rožmberském domě historicky nevzniklo patro nebo palácová část pro fraucimor, terminologicky označované jako *Frauenzimmer*, případně *Frauenzimmerstock*.

Existující palácový trakt tohoto určení, *Frauenzimmerstock*, se naopak ve sledovaných letech stal velmi svébytnou ubytovací lokalitou pro vyšší úřednické složky hofštátu a služby duchovní, v přízemí naopak sídlily služby zařizovací řemeslnického charakteru. Pouze v jednom případě je doloženo, že by zde měl bytovat ženský hofštát (arcivévodkyně Marie Anny, 1755). Tento návrh (který se nakonec neuskutečnil), tak rezonoval s původním určením křídla pro oddělené ubytování ženských složek hofštátu, *fraucimoru*. Naopak po celé sledované období druhé patro tzv. domu stavebního úřadu sloužilo za ubytovací a skladovací lokalitu pro prádelník a šatník nezletilých dětí císařského páru, neboť se nacházelo v nejbližší vzdálenosti od apartmánů nezletilců a v přímé koridorové návaznosti s arcivévodským apartmánem jižního traktu.

Celková ubytovací situace se pro arcivévody a arcivévodkyně výrazně proměnila ve druhém období, tj. v letech 1755–1793. Jižní trakt, který od této doby nesl název Nový palác, se proměnil v trojpatrovou rezidenční budovu. Ubytovací lokality pro mladé panstvo byly nyní umístěny v patře druhém, arcivévodském. Arcivévodská enfiláda ve druhém patře koncem 50. let 18. století zahrnovala 21 pokojů hlavního tahu s přilehlým tzv. rezervním apartmánem v Městském křídle. Ve srovnání s předchozím obdobím 1723–1754 byl apartmán situován

od východu k západu, tzn. ceremoniálně akcentované pokoje byly umístěny za hlavním vstupem z podesty druhého patra královnina schodiště. Tento jev, tedy obrácení posloupnosti apartmánu východním směrem oproti předchozí západní orientaci nejdůležitějších místností, se odehrál v souvislosti s přestavbou ceremoniálního schodiště v Matyášově bráně v 60. letech 18. století a v souvislosti se vznikem nového obslužného schodiště v Městském křídle.

Ačkoli by se proto dalo očekávat, že arcivévoda Maxmilián zde v roce 1773 nalezne (necelých dvacet let po tereziánském *renovatiu*) kvalitní zázemí na své kavalírské dvorské cestě, byla dána přednost ubytování v pianu nobile Morzinovského paláce v Ostruhové ulici. Zde byl oblíbený syn panovnice ubytován ve výrazně menším apartmánu, než byl k dispozici v Novém paláci. Důvody rozhodnutí přesunout významného člena dynastie mimo neobydlenou královskou rezidenci, nejsou známy. Hypotéza, že tereziánská rekonstrukce nebyla provedena dostatečně kvalitně, ba dokonce neobyvatelně, a proto bylo zapotřebí neustálých úprav a dalších přestaveb, které ji protáhly v případě Nového paláce až do 90. let 18. století, se jeví jako pravděpodobná. V úvahu připadá také neschopnost hradního ubytovatele apartmán vytopit, kterážto situace je později známa v případě pobytu arcivévodkyně Marie Kristiny (1793).

Jako další ubytovací eventualita vyvstalo proto až ubytování habsburských arcivévodů a arcivévodkyň u příležitosti korunovace císaře v roce 1791. Zjevně se zde tak opakoval ubytovací model vídeňského Hofburgu, kde starší děti dostávaly k ubytování kvalitní apartmán, zatímco děti mladšího věku se musely spokojit s byty méně atraktivními. Jelikož arcivévoda František se sestrou okupovali větší část patra mladého panstva, byly jeho sestry-arcivévodkyně Marie Anna a Marie Klementina, ubytovány mimo ceremoniální apartmánovou enfiládu, která byla arcivévodským dětem po tereziánském *renovatiu* vyhrazena. Jejich osmipokojový příbytek nedisponoval ani oficiálním ceremoniálním vstupem. K účelu dynastické reprezentace tedy byt neměl být užíván a šlo skutečně jen o utilitární příbytek během dvorského pobytu v rezidenci. Dle vídeňského příkladu soudíme, že ceremoniál by mladší arcivévodkyně případně absolvovaly společně se staršími sourozenci v jejich arcivévodském apartmánu na západě arcivévodského patra, které disponovalo patřičnými prostory pro audience včetně ceremoniální mobiliářové výbavy.

Ačkoli by se mohlo předpokládat, že ideální stav, který z pohledu pobytových eventualit pro mladé panstvo nastal vznikem jejich vlastního patra, bude nadále v ubytovacích strategiích

zachováván kvůli jejich logistickému zjednodušení, opak byl pravdou. Změnu do něho vnesla vůle panovníka v roce 1791. Abatyši tereziánského ústavu měla být nadále pouze arcivévodkyně z habsburské dynastie, trvalá zástupkyně zakladatelky nadace, které ovšem pro její pobyt musel být zřízen adekvátní apartmán, *Damenstiftapartement*, byť apartmán v nadačním domě měl nezpochybnitelné kvality. Byla to situace, pro niž máme rovněž v systému dvorských sídel paralelu, a to v Innsbrucku, s tím rozdílem, že arcivévodkyně abatyše rovněž svůj byt v ústavu neobývala a trvale zůstala v pianu nobile (císařském patře). Jelikož v pražské rezidenci není bezprostředně po vzniku bytu arcivévodkyně abatyše doložen pobyt mladého panstva, chybí dokladový materiál pro konstatování situace, jak by taková ubytovací eventualita byla rezidenčními a ústředními ubytovacími úřady řešena.

Jako velice přínosné se na předkládané práci ukázalo sledování pramenných údajů o projevech reprezentace moci v tzv. obytné kultuře. Kromě potvrzení, že apartmány byly vybaveny ceremoniálním nábytkem (zvláště ceremoniálním sedacím nábytkem všech typů), sondy potvrdily i barevnost interiérů, která byla nesena různými nosiči a představuje nejen dobový interiérový vkus, ale i postavení obyvatele apartmánu. Pro sledované období 1723–1748 jsou v apartmánech dospělých arcivévodkyň v pražské rezidenci konstatovány ušlechtilé drahé textilie typu damašek, brokát nebo brokatel, ale jsou již zmiňovány i v tzv. dvorské barevnosti, tedy v karmazínové červeni. Z ostatních barevností jsou dokladovány všechny interiérové tóny, charakteristické pro tereziánské období, tj. zelená, šedá, modrá a žlutá. Látky této barevnosti byly užívány nejen jako tzv. špalíry na zdech, ale ve stejné barevnosti i na potahy ceremoniálního sedacího nábytku a okenní textilie. Zařizování komnat v jednom převládajícím tónu, zvané *en suite*, je jedním ze zařizovacích principů exkluzivního apartmánu 18. století a nyní je tedy doloženo i v královské rezidenci v Praze.

Po roce 1755, resp. zajiště v 80. a 90. letech byly na zdi apartmánu již instalovány papírové tapety různého dekoru – ani v tomto druhu pojednání stěn dekorovaným a lepeným papírem tedy pražská královská rezidence nezaostávala za ostatními evropskými sídly. Pokud se již charakter pražské rezidence jako pouze příležitostně obývané ve výbavě ceremoniálním mobiliářem projevoval, jde dle názoru autora o jev, kdy mobiliáře nebyl dostatek a některé nezbytné kusy musely být zapůjčovány ad hoc z jiných aristokratických rezidencí, kostelních fundusů nebo i soukromých domů dvorských úředníků. Na tento nedostatek bylo rezidenčními ubytovateli ovšem poukazováno (a to i v bezprostředně následujících dekádách 19. století), a přesto pouze ve výjimečných případech byly apartmány dovybaveny novými kusy od kvalitních dvorských řemeslníků a dodavatelů.

Další možnosti výzkumu v obdobné tematice, které by navázaly na ukončený výzkum, dostávají zřetelné obrysy: předkládaná práce vytvořila kvalitní představu o skladbě obytných prostor habsburských, habsbursko-lotrinských a wettinských arcivévodů a arcivévodkyň v letech 1723–1793 ve dvou hlavních ubytovacích lokalitách dědičné rezidence v Praze. Ze srovnání s dostupnými výsledky obdobného výzkumu pro vídeňský Hofburg a další rezidence vyplývá závěr, že pražské arcivévodské apartmány jižního traktu a Rožmberského paláce jsou ve sledovaném období dobře lokalizovatelné jak co do jejich umístění v patrové distinkci, tak co do složení apartmánové posloupnosti. Zatímco vídeňské arcivévodské apartmány nebyly nikdy fixovány na jedno ubytovací místo (v rámci ubytovací lokality a její patrové distinkce) a také díky tomu představuje jejich lokalizace pro historickou vědu složitý úkol, v pražské rezidenci měly arcivévodské apartmány ve sledovaném období vždy přesně vymezeno svoje místo na patrovém půdorysu nejdříve prvního, posléze druhého patra.

Stranou výzkumů jsem ponechal ostatní ubytovací lokality královské rezidence v Praze, přičemž zvláště po tereziánském *renovatiu* dochází k jejich „apartmánové a ubytovací specializaci“ již zcela zjevně. Profilují se nové apartmánové soustavy i v ostatních budovách celého Hradu. Sledovat, jak se tyto proměny odrazily po roce 1800 v ubytovacích strategiích vůči arcivévodům a arcivévodkyním, jejichž návštěvy v královské rezidenci byly mnohem častější než do konce 18. století, by mohlo být tématem navazujícím na předkládanou práci.

Obrazové přílohy

Obr. 1

Veduta zv. Ouden-Allenova: pohled na královskou rezidenci od jihu, cca 1680.

Jižní trakt, hlavní ubytovací lokalita nad zámeckými schody vlevo, palác Rožmberský se čtyřmi věžovitými útvary napravo. V tomto architektonickém tvaru byly rezidenční paláce až do tereziánského renovatia roku 1755.

Zdroj: Antonín Novotný, Grafické pohledy Prahy, Praha, 1947

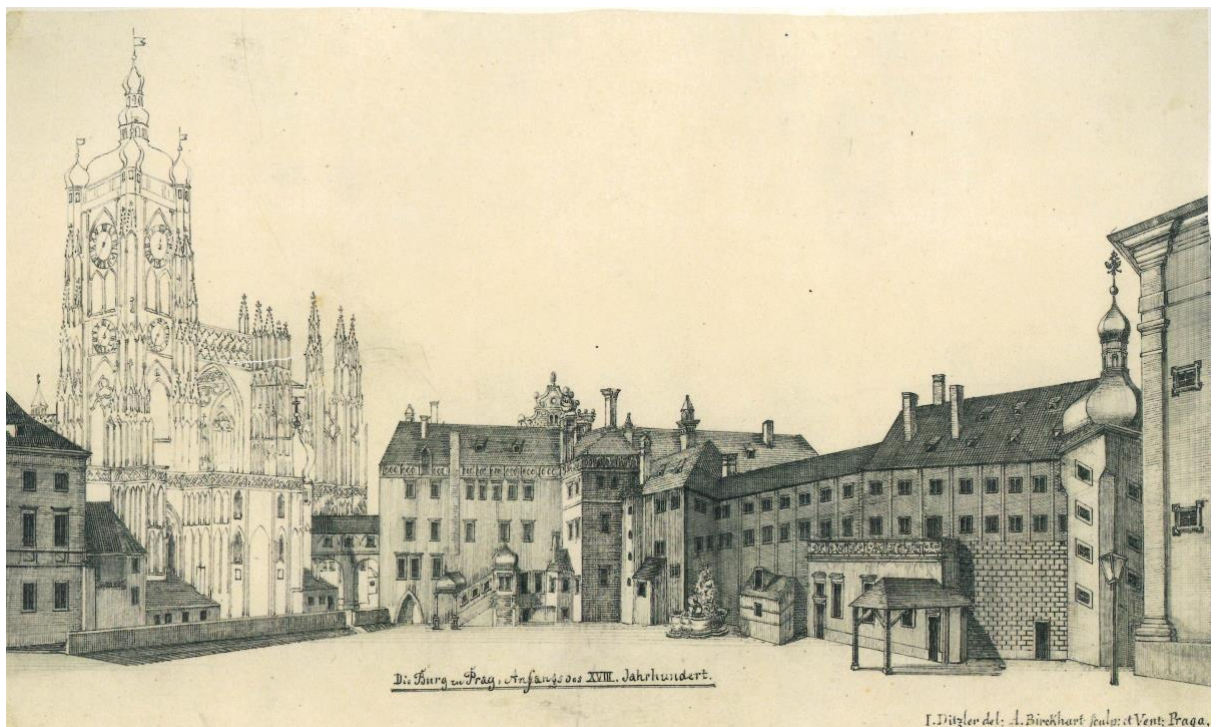

Obr. 2:

Dietzler. A. Birkhardt: druhé hradní nádvoří se vstupem na tzv. zadní (královnino, císařovno) schodiště, nad nímž je vystaven patrně dřevěný vstupní přístřešek. Zcela vpravo je viditelný roh domácí kaple sv. Václava a vedle ní se nacházející točité obslužné schodiště (s kose postavenými okenními otvory), 1733.

Pohled zachycuje nádvoří fasádu jižního traktu – okna arcivévodského prvního patra a královského patra druhého po přestavbách ve 40. letech 17. století a v této architektonické vnějškovosti palác setrval až do tereziánského renovatia po roce 1755.

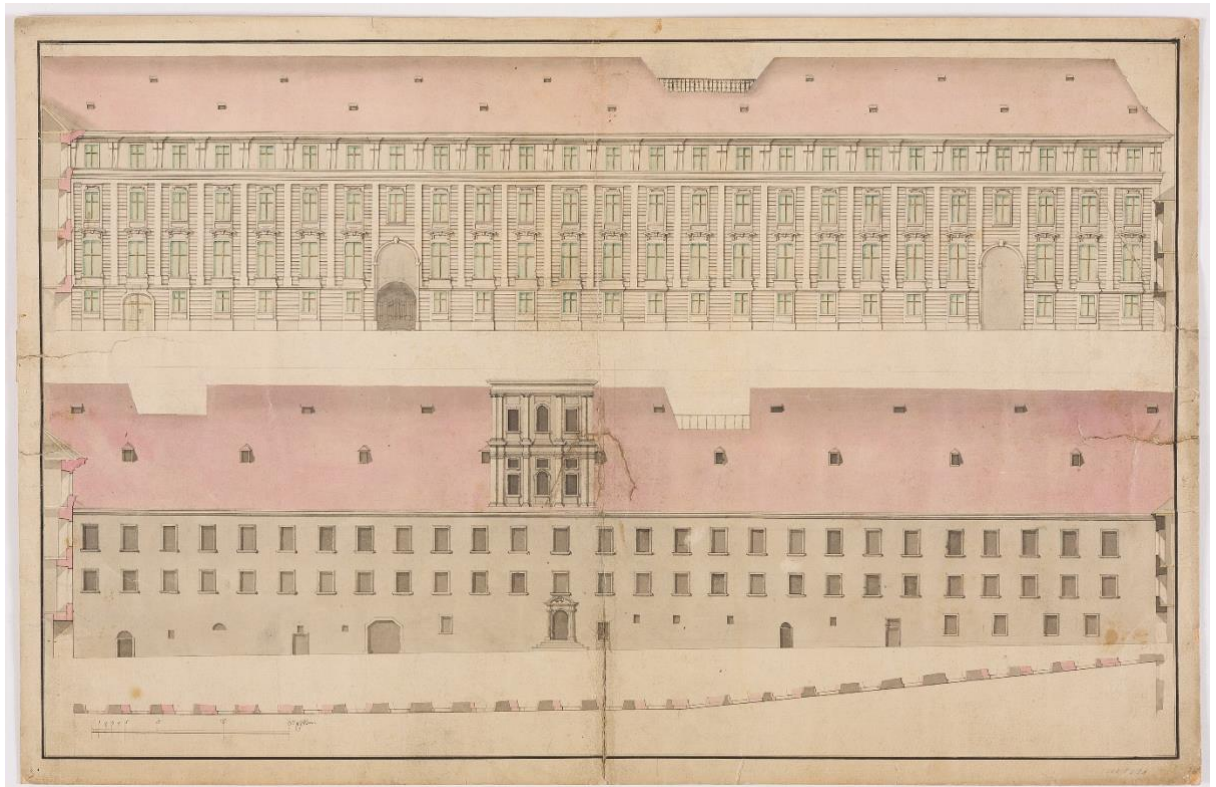
Zdroj: APH, Sbíрка rukopisů různé provenience, č. 26.

Obr. 3:

Fasáda *Frauenzimmerstocku* na 3. hradním nádvoří, po 1755.

Nahoře návrh přestavby středního traktu, dole architektonická vnějškovost v letech ve sledovaném období 1723–1755. Zdroj: Archiv Pražského hradu, SPS.

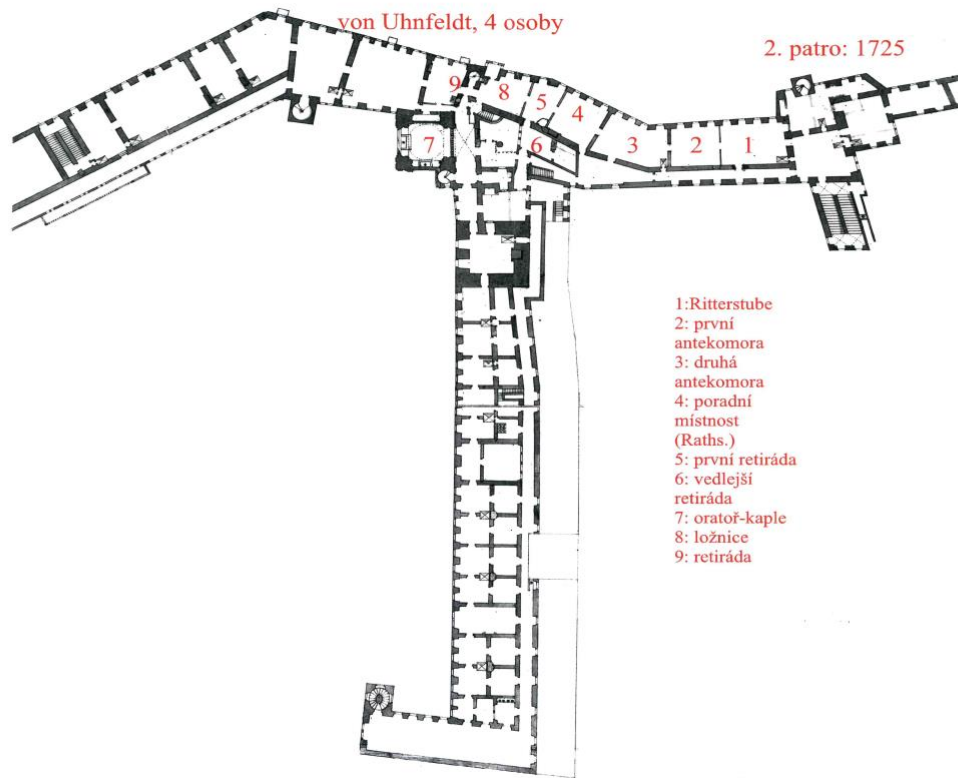
Obr. 4:

Apartmánová konfigurace arcivévodského patra v roce 1723.

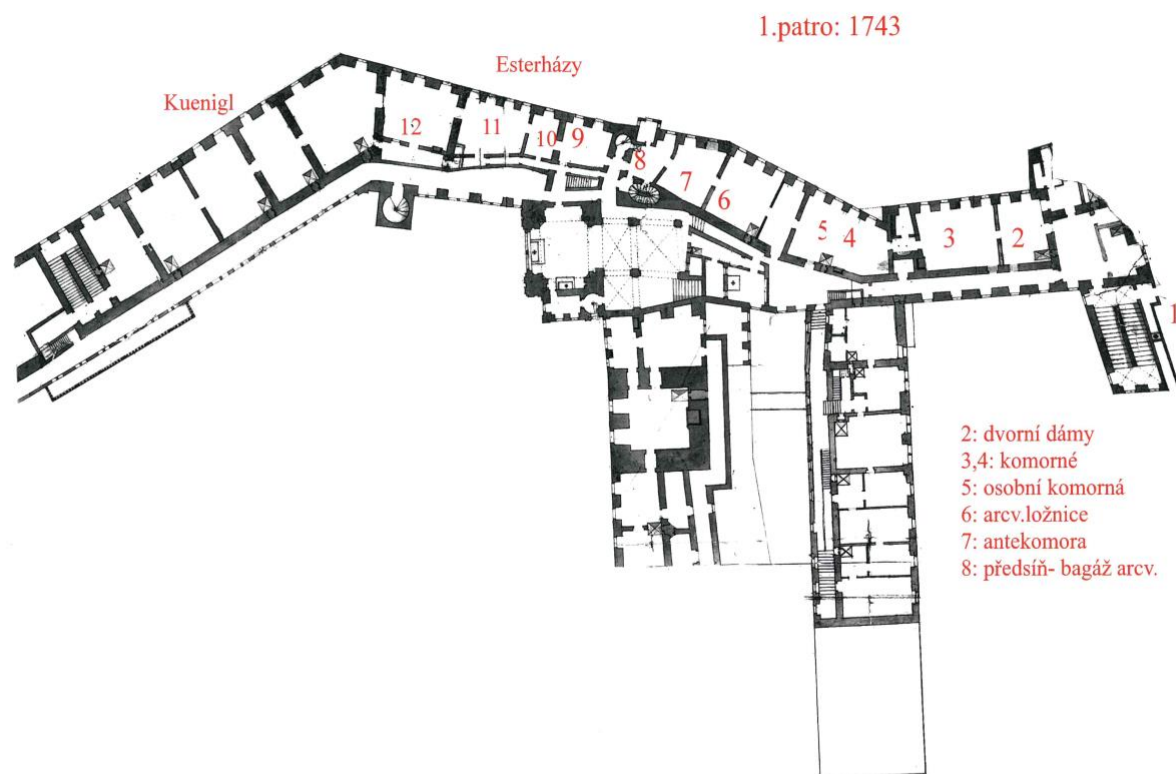
Obr. 5:

Apartmánová konfigurace královského patra během pobytu arcivévodkyně Marie Alžběty, 1725

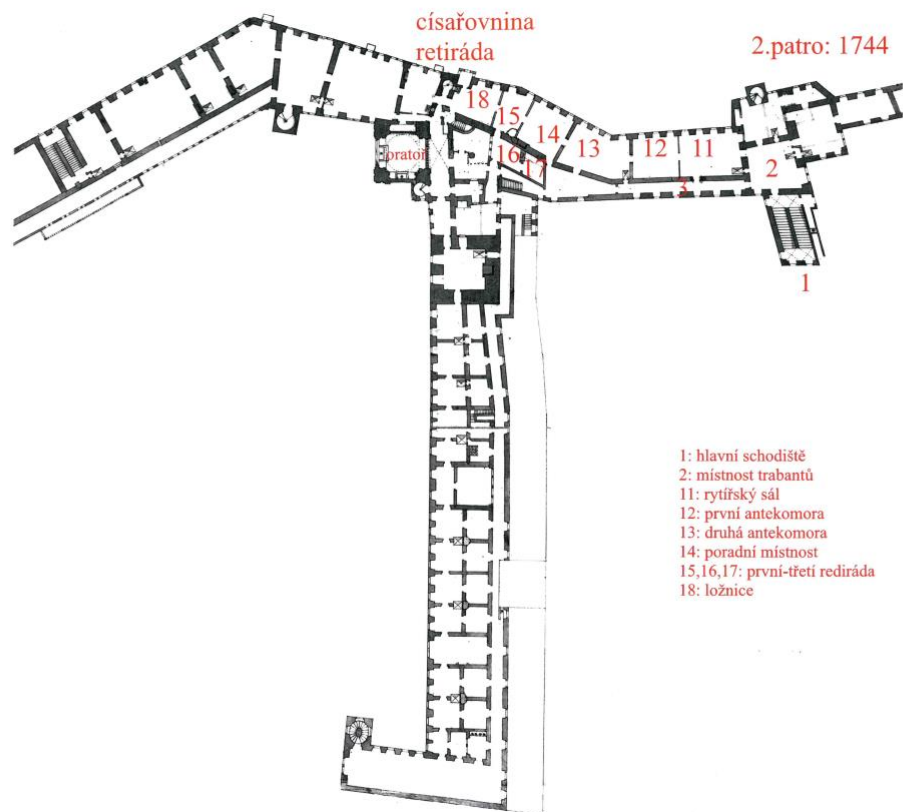
Obr. 6:

Apartmánová konfigurace arcivévodského patra během pobytu arcivévodkyně, 1743

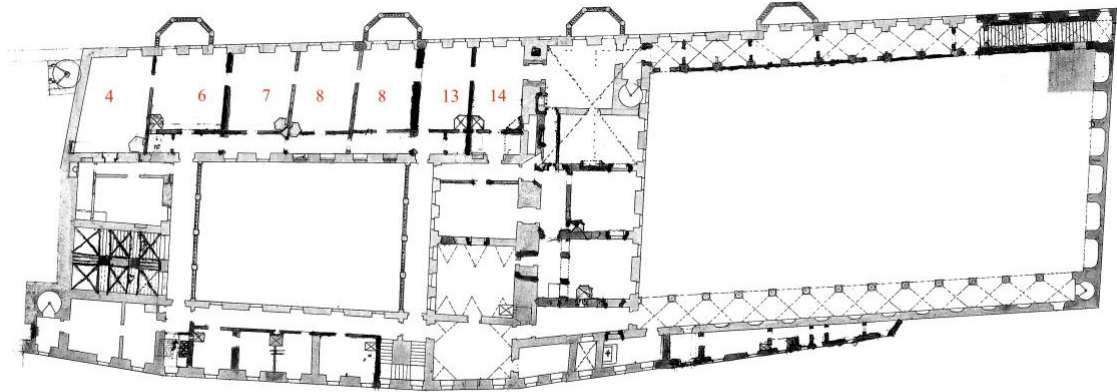
Obr. 7:

Apartmánová konfigurace královského patra během pobytu arcivévodkyně Marie Anny, 1744

Obr. 8:

Patro *Junge Gesellen* v Rožmberském paláci během pobytu saských princů, 1737

4. byt hofmistra

6. garderoba

7. antekomora

8. ložnice princů

13. audience

14. antekomora

Obr. 9:

Příjezd arcivévodkyně Marie Anny do královské rezidence v Praze, 1793

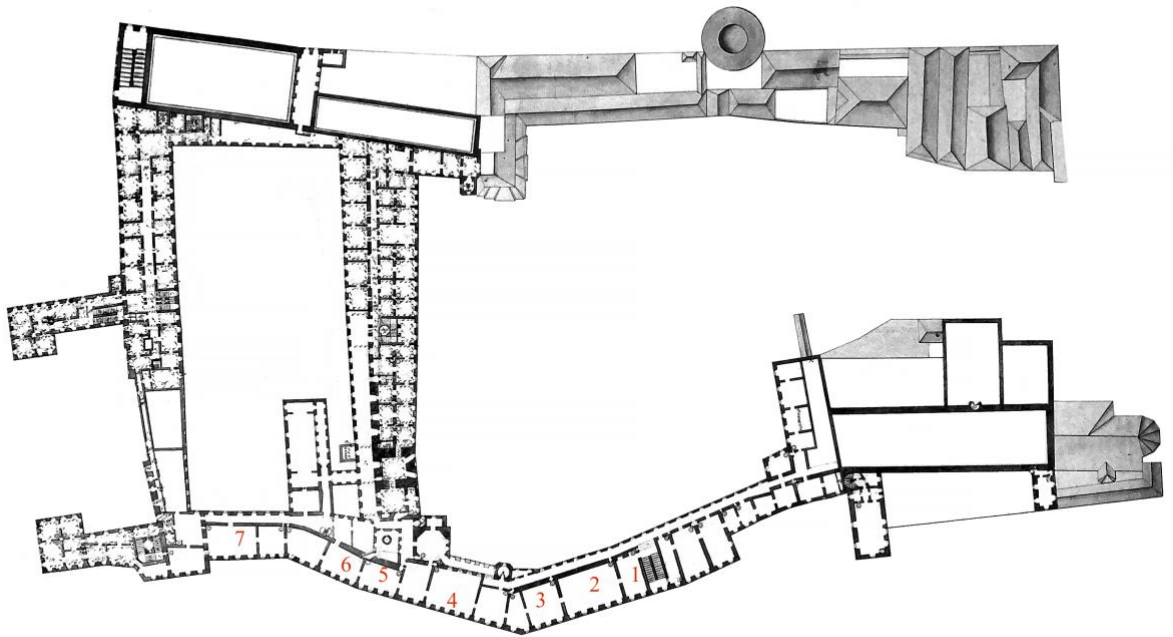
(*Prospect der k.k. Residenz nebst der Domkirche in Prag etc. Nebst der Ankunft Seiner königl. Hoheit der Erz Herzogin Mariane in Prag den 17 Julij A. 1793, rytina kolor., př. fol.*), Zdroj MHMP H 003 363

Obr. 10:

Damenstiftapartement 1793⁵⁸⁵: arcivévodkyně abatyše Marie Anna (1791–1799/1800).

1. trabanti, 2, 3 první a druhá antekomora, 4. retiráda, 5, 6 Ložnice s knihovnou, 7. cercle salon

⁵⁸⁵ V této prostorové konfiguraci apartmán zůstal až do roku 1918.

Textové přílohy

Tabulka I.

Skladba arcivévodských prostorů v jižním traktu královské rezidence (1723–1754)

	Patro	Arcivévodkyně	Skladba bytu za hlavním schodištěm (pánská strana)
1723	arcivévodské	Marie Anna Marie Terezie	trabantská místnost, první a druhá antekomora, pasáže, 1. ložnice, 2. ložnice, antekomora, předsíň, předsíň – bagážová komora, oratoř arcivévodkyň
1725	královské	Marie Alžběta	rytířská místnost, první a druhá antekomora, audience (poradní místnost), první retiráda, boční retiráda, ložnice, retiráda, královská oratoř
1743	arcivévodské	Marie Anna	trabantská místnost, místnosti komorních dam, dvě místnosti komorných ve službě, ložnice arcivévodkyně, antekomora, předsíň, předsíň-bagáž, oratoř arcivévodkyně
1744	královské	Marie Anna (s Karlem Lotrinským)	trabantská místnost, 1. antekomora, 2. antekomora (jídlna), audience, retiráda, retiráda – ložnice, malá retiráda, velká společná ložnice, pasáž, královská oratoř.
1754	královské	Anna Charlotta Lotrinská	trabantská místnost. 1. antekomora, 2. antekomora, jídelna, ložnice, dvě retirády

Tabulka II.

Skladba arcivévodských prostorů v arcivévodském patře Nového paláce (1763–1793)

Rok	Ubytovaný/ná	Skladba bytu od vstupu z Královnina schodiště
1763	Leopold	Neznámé
1791	František, Marie Terezie	antekomora, audience, ložnice s retirádou, retiráda arcivévodsky, kabinet princezny (pracovna)
1791	Marie Anna, Marie Klementina	ložnice a retirády a pokoje hofmistrové – osm pokojů (východní strana arcivévodského patra na chodbě ke Starému hradu).
1791 1793	Marie Anna	apartmán abatyše (1793): 1. antekomora, 2. antekomora audience, antekomora, soukromá ložnice a knihovna s čítárnou, antekomora, cercle salon, antekomora

Tabulka III.

Přehled arcivévodských apartmánů 1723–1793

Budova	Patro		Ubytovany/ná	Od	Do
Jižní trakt	1., arcivévodské	dcera Leopolda I. a Eleonory Falcko-Neuburské	Marie Alžběta	září 1725	září 1725
Jižní trakt	1., arcivévodské	dcera Karla VI. a Alžběty Kristýny	Marie Anna	únor 1744	březen 1744
Jižní trakt	2., královské	dcery Karla VI. a Alžběty Kristýny	Marie Anna, Marie Terezie		
Jižní trakt	2., královské	dcera Františka I. Štěpána a Marie Terezie	Marie Anna	duben 1743	červen 1743
Jižní trakt	2., královské	sestra Františka I. Štěpána Lotrinského	Marie Charlotta	září 1754	září 1754
Morzinský palác	1., piano nobile	syn Marie Terezie a Františka I. Štěpána	Maxmilián	duben 1774	duben 1774
Rožmberský palác	1., Junge Gesellen (královské, panské patro)	synové Bedřicha II. Augusta Saského	Bedřich Kristián, Xaver Saský	květen 1737	květen 1737
Nový palác	2., arcivévodský apartmán	syn a dcera Leopolda II. a Marie Ludoviky	František, Marie Terezie	srpen 1791	říjen 1791
Nový palác	2., část arcivévodského apartmánu na východ od zadního schodiště	dcery Leopolda II.	Marie Anna, Marie Klementina	srpen 1791	říjen 1791
Nový palác	2., arcivévodský apartmán – Damenstiftapartman	dcera	Marie Anna		prosinec 1799 leden – 1800

Seznam zkratek

APH– Archiv Pražského hradu

HBA – fond Dvorský stavební úřad, APH

SI – fond Zámecký inspektorát, APH

SPS – fond Stará plánová sbírka, APH

NA – Národní archiv, Praha

SM – fond Stará manipulace, NA

ÖStA – Rakouský státní archiv, Vídeň

HHStA – Domáci, dvorský a státní archiv / Rakouský státní archiv, Vídeň

OMeA – fond Oberste Hofmeisteramt, HHStA

ÄZA – fond Ältere Zeremonialakten, HHStA

WB – Knihovna Radnice města Vídeň

ÖNB – Rakouská národní knihovna

Archivní prameny

Praha, Archiv Pražského hradu

Fond Hofbauamt (HBA, Dvorní stavební úřad),

– kartony 4, 16, 19, 43, 73, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 88, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 116, 117

– sign. Lit R21 (i. č. 387), Berichte (i. č. 642), Dekretten (i. č. 644)

– tzv. Nachrichtenbuch 1724/1725

Fond Oberste Hofmeisteramt (OHA, úřad nejvyššího hofmistra, spisový znak 78/Prag), rkp. 514

Fond Stará plánová sbírka (SPS), sign. 109, 110, 111, 112, 113, 124, 125 b, 157 A

Fond Sběrka rukopisů různé provenience, inv. č. 398/sub HBA

Fond Zámecký inspektorát, Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Jahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesu Christi. Wien: Edlen von Ehwünschen Erben, 1791 – Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1792. Wien: Ehelenschen Erben, 1792 – Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1793. Wien: Ehelenschen Erben, 1793 – Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1794. Wien: Ehelenschen Erben, 1794 – Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1797. Wien: Ehelenschen Erben, 1797 – Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1798. Wien: Ehelenschen Erben- Kaiserlich-Königlicher Hof- und Ehrenkalender auf das Schaltjahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seligmachers Jesus Christi 1800.

Fond Zámecký inspektorát, kart. 1, kart. 2

Fond Zámecký inspektorát, rukopis č. 15, 17, 18, 19, 21

Praha, Národní archiv

Fond Stará manipulace (SM), sign. S 21/4

Fond Stará manipulace (SM), sign. K 1/83

Fond Česká komora, inv. č. 4107, sign. 1722/VIb/61, VII/d/18, VIII/a/18

Fond Presidium Královského českého zemského gubernia, sign. PG 1787–1791, karton 134–137, 56

Fasc. 3 5a, 35 b, inv. č. 134

Fond Presidium Královského českého zemského gubernia, sign. PG 1791–1806, kart. 207/10.

Fond České gubernium – Camerale, kart. 389, sv. 18/88, nefol.

Fond Tereziánský ústav šlechtičen, kart. 5, i. č. 314

Vídeň, Rakouský státní archiv – Domáci, dvorský a státní archiv

ÖStA, HHStA, fond OMeA, ZA – Prot 17, 1739–1740

ÖStA, HHStA, fond OMeA, ZA – Prot 16, 1735–1738

ÖStA Wien, HHStA, fond Oberste Hofmeisteramt (OMeA), Ältere Zeremonialakten (ÄZA)
kart. 32, 1723–1725

ÖStA Wien, HHStA, fond Oberste Hofmeisteramt (OMeA), Ältere Zeremonialakten (ÄZA)
kart. 41–14, 1742–1743

ÖStA, HHStA, fond Oberste Hofmeisteramt (OMeA), Ältere Zeremonialakten (ÄZA), karton
43, 1743–1744

ÖStA, HHStA, fond Oberste Hofmeisteramt (OMeA), fond Ältere Zeremonialakten (ÄZA),
kart. 31, 33, 36 (období 1723–1744).

Vídeň, Rakouský státní archiv – Domáci, dvorský a státní archiv, Knihovna

Kaiserlich-Königlicher Hof-und Ehrenkalender auf das Jahr 1725–1739, BL K2/38 ,1725–
1739

Vídeň, Knihovna Radnice města Vídně

Kaiserlich-Königlicher Hof-und Ehrenkalender auf das Jahr 1723, 1742, 1743

WB A39351/1723, WB A39351/1742, WB A39351/1743

Seznam literatury (primární, sekundární)

ARNOLD, Astrid. Papiertapeten im 18. Jahrhundert: ihre technische Entwicklung und die Möglichkeiten einer Datierung und Zuschreiben. In: *Wieder Salonfähig. Handbemalte Tapeten des 18. Jahrhunderts*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016, s. 75–85. ISBN 978-3-7319-0293-5.

ASCHENBRENNER, Martin. *Dvůr císaře Ferdinanda Dobrotivého a císařovny Marie Anny v Čechách (1848–1884)*. Česká Lípa: vlastním nákladem, 2015. ISBN 978-802-6085-492.

ASSMAN, Jan N. (ed.). *Zahrady Pražského hradu a zámecké zahrady v Čechách a na Moravě*. Praha, 1996.

BACÍK, Radek. Pražská rezidence a korunovace Habsburků. In: Kolektiv. *Pražský hrad: srdce českého státu*. Praha: Správa Pražského hradu, 2022. ISBN 978-80-88315-12-4.

BARTA-FLIEDL, Ilsebill; MUTSCHLECHNER, Martin a PARENZAN, Peter. *Bruch und Kontinuität: das Schicksal des habsburgischen Erbes nach 1918: gewidmet Dr. Peter Parenzan zum 80. Geburtstag*. [Wien]: Bundesmobilienvverwaltung, [2019]. ISBN 978-3-901568-94-7.

BARTA, Ilsebill; OTT-WODNI, Marlene a SKRABANEK, Alena. *Repräsentation und (Ohn)macht: Die Wohnkultur der habsburgischen Prinzen in 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau, 2019. ISBN 978-3-205-20035-2.

BARTLOVÁ, Milena, (ed.). Repräsentace. In: BOROVSÝ, Tomáš; HANUŠ, Jiří a ŘEPA, Milan. *Kultura jako téma a problém dějepisců: Země a kultura ve střední Evropě*. Brno: Matice moravská, 2006, s. 63–66. ISBN 80-7286-098-4.

BASTL, Beatrix; BINKOVÁ, Simona; BOBKOVÁ, Lenka; BŮŽEK, Václav; CERMAN, Ivo et al. *Habsburkové Země Koruny české ve středoevropské monarchii: 1526–1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-572-7.

BASTL, Ondřej. *Spojení pražských měst v roce 1784: edice rukopisu č. 322*. Documenta Pragensia. Dolní Břežany: Scriptorium, 2003. ISBN 80-861-9743-3.

BECK-MANAGETTA, Christian. *Die Lebenserinerungen des Eugen Beck-Mangetta. Zusammengestellt nach seinem Tagesüchern, Gesch'afstnotizen und Manuskriptem sowie Akten und Dokumneten und mit Bildern versehen*. Disertace. Wien, 2010.

- BECK, Marina. *Macht-Räume Maria Theresias.: Funktion und Zeremoniell in ihren Residenzen, Jagd- und Lustschlössern*. Berlin-München: Deutscher Kunstverlag, 2017. ISBN 978-3-422-07384-5.
- BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří a KUČERA, Jan P. *Velké dějiny země Koruny české.: Svazek 10: 1740–1792*. Praha–Litomyšl: Pasek, 2001. ISBN 80-7185-264-3.
- BENEDIK, Christian a GARMS, Jörg. Zwischen Architektur und Verwaltung. Die Direktion Silva Taroucca und Karrieren von Ignazio Valmagini, Nikolaus Pacassi und August Gottfried Lederer. *Römische Historische Mitteilungen*. 2005, č. 47, s. 335–368.
- BENEDIK, Christian; GARMS, Jörg; HANZL-WACHTER, Lieselotte; KALOUSEK, Petra; KARNER, Herbert et al., LINSBOTH, Stefanie (ed.). *Die Wiener Hofburg 1705–1835: die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Veröffentlichungen zur Kunstgeschichte. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, [2016]. ISBN 978-3-7001-7843-9.
- BENEDIK, Christian. Die herrschaftlichen Appartements.: Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I., bis Kaiser Franz Joseph I. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. 1997, roč. 51/1997, č. 3/4, s. 552–570.
- BENEDIK, Christian. Die Representationsräume der Wiener Hofburg in der ersten Hälfte des 18. Jhdts. *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jhdts*. 1991, roč. 1990/1991, s. 7–23.
- BENEDIK, Christian. Zeremonielle Abläufe in Habsburgischen Residenzen um 1700. *Wiener Geschichtsblätter*. 1991, roč. 46, s. 171–178.
- BERNS, Jörg Jochen a RAHN, Thomas (ed.). *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. ISBN 3-484-36525-0.
- BIANCHI BANDINELLI, Ranuccio. *Rom – das Zentrum der Macht*. München, 1970.
- BIEGEL, Richard. Importy v české architektuře poloviny 18. století. In: MACEK, Petr; BIEGEL, Richard a BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6.

- BIEN, Günther, GABRIEL, Gottfried; RITTER, Joachim a GRÜNDER, Karlfried (ed.). *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Völlig Neubearb. Ausgabe. Basel: Schwabe & Co., 2001. ISBN 3-7965-0115-X.
- BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Dějiny Evropy (Vyšehrad). Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-702-1376-0.
- BLÁHOVÁ, Marie; FROLÍK, Jan a PROFANTOVÁ, Nad'a. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 1999–2001. ISBN 80-718-5384-4.
- BLAŽKOVÁ, Gabriela et al. *Příběh Pražského hradu*. Praha: Správa Pražského hradu, 2003. ISBN 80-86161-73-0.
- BLAŽÍČEK, Oldřich J. a KROPÁČEK, Jiří. *Slovník pojmů z dějin umění: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění*. Praha: Odeon, 1991. ISBN 80-207-0246-6, s. 114, 209
- BORKOPP-RESTLE, Brigitt. *Vokabular der Textiltechniken: mit Entsprechungen im Englischen, Französischen, Italienischen, Portugiesischen, Spanische, Schwedischen*. Lyon: C.I.E.T.A., 2019.
- BRAUBACH, Max. *Maria Theresias jüngster Sohn: Max Franz. Lester Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster*. Wien-München: Verlag Herold, 1961.
- BROSCHÉ, Johann Wenzel. *Aktenmässige Geschichte oder Archiv der k.k. privilegirten Prager Scharfschützen vorhandenen Urkunden und Schriften des Schützenarchivs zusammengetragen, und für die Mitglieder der k.k. Prager Schützengesellschaft beschrieben im Jahr 1795. Kaiser Karl IV. an bis auf die zeiten des jetzt glorreichst regierenden Kaisers und Königs Franz II. Aus denen vorhandene*. Prag: Franz Gerzabek, Sohn im St. Gallikloster, 1797.
- BSTIELER, Stephan (ed.). Die Harrasch'schen Repräsentation – und Privaträume 1709–1727. In: JUFFINGER, Roswitha. *Zentrum der Macht: Die Salzburger Residenz 1668–1803*. Salzburg: Residenzgalerie Salzburg, 2011, s. 73–92. ISBN 9783901443374.
- BŮŽEK, Václav a HRDLIČKA, Josef. *Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*. Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0651-4.
- BŮŽEK, Václav a SMÍŠEK, Rostislav (ed.). VII. Rituály, ceremoniály a každodennost na habsburských dvorech. In: SMÍŠEK, Rostislav (ed.). *Habsburské země Koruny české ve*

středoevropské monarchii: 1526–1740. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 537–641. ISBN 978-80742257-27.

BŮŽEK, Václav. *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*. Opera historica. 1996. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1996. ISBN 80-7040-188-5.

CERMAN, Ivo (ed.). *Habsburkové 1740–1918.: Vznikání občanské společnosti*. Praha: Lidové noviny, 2016. ISBN 978-807422-4836.

CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-807-4221-224.

CERMAN, Ivo. Veřejnost a soukromí v době sentimentalismu. In: *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 187–271. ISBN 978-80-74221-224.

CHAD-ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista. *Dějiny lovu a lovectví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny, 1909.

CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-52-6.

CHODĚJOVSKÁ, Eva. Plány Prahy Josefa Daniela Hubera v kontextu pražské kartografie 18. století a jejich role v rámci studia „obrazu Prahy“ v moderní době. In: *Pražský sborník historický XLV: The Prague Historical Review*. Praha: Scriptorium, 2017, 273–311.

CHOTĚBOR, Petr; LUKEŠ, Zdeněk; ONDŘEJ, Jan a VÁVROVÁ, Věra. *Zahrady Pražského hradu*. 1. Praha: SPH, 1993.

CORETH, Anna. *Pietas Austriaca: fenomén rakouské barokní zbožnosti*. Prameny spirituality. Olomouc: Refugium Velehrad–Roma, 2013. ISBN 978_80-7412-148-7.

CUERVA, Rubén Gonzales. *La Dinastía de los Austria: Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid: Ediciones Polifemo, 2011, s. 1713–1727. ISBN 978-8496813-540.

CZERNIN, Monika. *Der Kaiser reist inkognito. Joseph II. und das Europa der Aufklärung*. München: Penguin Verlag, 2021. ISBN 978-3-328-60057-2.

DOBALOVÁ, Sylva. Barokní zahrady v Čechách. In: MACEK, Petr; BIEGEL, Richard a BACHTÍK, Jakub (ed.). *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 677–700. ISBN 978-80-246-2736-6.

DÖBERT, Oswald. Rekonstrukce Španělského sálu, Rudolfovy galerie a západního křídla Pražského hradu. *Světelná technika*. 1977, roč. 1977, č. 1, s. 5.

DUBOWY, Norbert (ed.). *Italian opera in Central Europe: 1614–1780*. Musical life in Europe 1600–1900. Berlin: BWV, Berliner Wissenschafts-Verlag, c2007. ISBN 978-3-8305-1430-5.

DUFKOVÁ, Ludmila. *Osobní hygiena na šlechtických sídlech: [katalog výstavy pořádané 19. 6.–30. 9. 2003 v kočárovně Státního zámku Vranov nad Dyjí]*. Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2003. ISBN 80-867-5208-9.

DUINDAM, Jeroen. *Vienna and Versailles: The Court of Europe's Dynastic Rivals 1550–1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ISBN 0521-822629.

EBERLE, Martin. Von der höfischen Manufaktur zur autonome Industrie: Hofkünstler, Hoflieferanten und wirtschaftliche Initiativen. In: HIRSCHBIEGEL, Jan; PARAVICINI, Werner a WETTTLAUER, Jörg. *Kulturen integrativer und konkurrierender Beziehungen in Residenz- und Hauptstädten vom 14. bis 19. Jahrhundert: Städtische Bürgertum und Hofgesellschaft*. Ostfildern: Jan Thorbecke, 2012, 82 násl.

ELIAS, Norbert. *Die höfische Gesellschaft.: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie. Mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft*. 14. Suhrkamp, 2019. ISBN 978-3518-28023-2.

EVANS, Robert J.W. a (ed.). The Court. A Protean Institution and an Elusive Subject. In: ASCH, R.G. a BIRKE, Adolf M. *Princes, Patronage and the Nobility.: The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650*. Oxford, 1991, s. 481–492.

FIDLER, Petr. Form follows function. Zum Funktionalität der profanarchitektur der frühen Neuzeit. In: FEJTOVÁ, Olga; LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Documenta Pragensia XXVIII: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 25–57. ISBN 978-80-86852-30-0. ISSN 0231-7443.

- FLECKNER, Uwe a ZIEGLER, Hendrik. *Politische Ikonografie: Ein Handbuch*. München: Beck, 2014. ISBN 978-3-406-67009-1.
- FRAGNER, Jaroslav. Obnova Středního křídla Pražského hradu. *Architektura ČSSR*. 1965, roč. XXIV, s. 364.
- FRODLL, Gerbert a SEEGER, Ulrike. *Belvedere.: Prince Eugene of Savoy's Garden Palace*. Wien: Christian Brandstätter Verlag, 2006. ISBN 978-3-85033-016-9.
- FUČÍKOVÁ, Eliška. Pražský hrad za Rudolfa II., jeho předchůdců a následovníků. In: *Rudolf II. a Praha.: Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum Evropy*. Praha: SPH-Thames and Hudson-Skira, 1997, s. 2–71. ISBN 80-902051-6-X.
- FUČÍKOVÁ, Eliška. *Mojstrovine Pinakoteke Praškega gradu: Tizian, Tintoretto, Veronese, Rubens in drugi*. Ljubljana: Narodna galerija, 2020. ISBN 978-961-6743-81-5, s. 15-39
- GOLOB, Andreas (ed.). Mediale Reflexionen auf Schrift und Tritt. Zeitungsberichterstattung über Habsburgerreisen im 18. Jahrhundert. In: ZEDINGER, Renate. *Habsburger Unterwegs. Vom barockem Pomp bis zur smarten Buseinesstour*. Graz: Leykam, 2017, s. 9–29. ISBN 978-3-7011-0374-5.
- GRAF, Henriette. Das Kaiserliche Zeremoniell und das Representationsappartment im Leopoldischen Trakt der Wiener Hofburg um 1740. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. 1997, roč. 51, č. 3/4, s. 571–587.
- GRANADOS, Juan. *Španělští Bourboni*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-802-4740-973.
- GREGOROVICHOVÁ, Eva (ed.). *Ludvík Salvátor Toskánský: vědec a spisovatel, v roce 170. výročí narození*. Praha: Národní archiv. ISBN 978-80-7469-085-3.
- GRIMSCHITZ, Bruno. *Johan Lucas vond Hildebrandt*. Wien-München: Verlag Herder, 1959.
- GRIMSCHITZ, Bruno. *Österreichische Maler vom Biedermeier zur Moderne*. Wien: Kunstverlag Wolfrum, 1963.
- GRUBER, Gernot a MOKRE, Monika (ed.). *Repräsentation(en): interdisziplinäre Annäherungen an einen umstrittenen Begriff*. Wien: VÖAW, 2016. ISBN 978-3-700178-446.
- GUGLER, Andreas (ed.). Constantia et fortitudine.: Bankette und Schauessen im Zusammenhang der Krönung-Feierlichkeiten in Prag 1723. In: BŮŽEK, Václav. *Život na*

dvorech barokní šlechty.: Opera Historica 5. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1996, s. 262–292.

GUTKAS, Karl. *Kaiser Joseph II. Eine Biographie.* Wien-Darmstadt: P. Zsolnay Vlg., 1989. ISBN 3-552-04128-1.

HALATA, Martin a KARASOVÁ, Daniela. Dvě židle a křeslo pro Nový palác. In: HALATA, Martin; ŠULA, Michal a KARASOVÁ, Daniela. *Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800–1918.* [Praha]: Gallery, 2013, s. 370-371. ISBN 978–80–86990–88–0.

HALATA, Martin. Fragnerův hradní rok 1965. In: LOMOVÁ, Johana a VYBÍRAL, Jindřich. *Umění a revoluce: Pro Milenu Bartlovou.* VŠUP, 2018, s. 548–550. ISBN 978-80-87989-44-9.

HAMAN, Brigitte. Der Wiener Hof und die Gesellschaftin der zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: MÖCKL, Karl. *Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert.: Büdingen Forschungen.* Boppard am Rhein, 1990, 64–.

HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové: životopisná encyklopedie.* 2. vyd. Přeložil Milan KOUŘIMSKÝ, přeložila Milada KOUŘIMSKÁ. Praha: Brána, 2001. ISBN 80-7243-109-9.

HANZL, Liselotte. *Die kaiserlichen Appartments in den Amalienburg bis 1835.*

OTTILINGER, Eva B. a Liselotte HANZL. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und de Wiener Kunstgewerbereform.* Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1997, ISBN 3-205-98680-6., s. 135–136

HANNESSCHLÄGER, Ingonda; NIEDERKORN, Jan Paul a WÜST, Wolfgang. *Hofe und Residenzen geistlicher Fürsten: Strukturen, Regionen und Salzburgs Beispiel in Mittelalter und Neuzeit.* Jan Thornbecke Verlag, 2010, s.450–459.

HANZL-WACHTER, Liselotte (ed.). Ausstattung und Einrichtung der Hofburg zu Innsbruck im späten 18. und 19. Jahrhundert. In: NOFLATSCHER, Hans. *Der Innsbrucker Hof: Residenz und höfische Gesellschaft im Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert.* Wien: VÖAW, 2005, s. 110–112.

HANZL-WACHTER, Liselotte a MADER-KRATKY, Anna. Zu Gast in der Wiener Hofburg. In: HELMUT, Lorenz a Anna MADER-KRATKY. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die*

kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus. Wien: VÖAGW, 2016. ISBN 978-80-86990-88-0, s. 349-350.

HANZL-WACHTER, Liselotte. *Hofburg zu Innsbruck: Architektur, Möbel, Raumkunst. Representatives Wohnen in den Kaiserappartements von Maria Theresia bis Kaiser Franz Joseph*. Wien: Böhlau, 2004.

HASLINGER, Ingrid. *Kunde: Kaiser: die Geschichte der ehemaligen k.u.k. Hoflieferanten*. Wien: Verlag Anton Schroll & Co, [1996]. ISBN 3-85202-129-4.

HAUPT, Herbert. Kunst und Kultur in den Kameralzahlamtsbüchern Kaiser Karls VI. Die Jahre 1715 bis 1727. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv. Sonderband 12*. Wien: ÖStA Wien, 1993.

HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava. Pozdněstředověká tradice burgundského a španělského dvorského ceremoniálu. In: BASIL, Beatrix; BINKOVÁ, Simona a BOBKOVÁ Lenka. *Habsburkové Země Koruny české ve střeoevropské monarchii: 1526-1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 477-480. ISBN 978-80-7422-572-7.

HENGERER, Mark. 3.1. Die Hofstaaten der Thronfolger im 16. und 17. Jahrhundert. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1/1 Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltung, Kriegswaise und landesfürstliches Finanzen*. Wien: Böhlau Vlg, 2019, s. 258-264. ISBN 978-3-205-20766-5.

HENGERER, Mark. Adelsintegration am Kaiserhof (1618-1665): Zeremoniell, Personal, Finanzen, Netzwerke. *Frühneuzeit-Info*. 1998, roč. 1998, č. 9, s. 273-279, s. 276-277.

HEROLD, Edvard. *Královský hrad pražský*. Praha: Ed. Grégr, 1884.

HERRE, Franz. *Marie Terezie.: Velká žena na habsburském trůně*. Praha: Brána, 1996, s. 145-155. ISBN 978-80-8-5946-413.

HERTEL, Sandra. Ein einzigartiges Erzhaus. Das Geschichtsbewusstsein Maria Theresias und ihre Herrschaftstitel. In: TELESKO, Werner; HERTEL, Sandra a LISBOTH, Stefanie. *Die Repräsentation Maria Theresias.: Herrschaftspolitik und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 2020, s. 94-107. ISBN 978-3205-23181-3.

HERTEL, Sandra. *Marie Elisabeth: Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel 1725-1741*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 2014. ISBN 978-3-205-79480-6.

- HERTEL, Sandra, ed. Maria Anna: Statthalterin Maria Theresias in den Österreichischen Niederlanden. In: TELESKO, Werner; HERTEL, Sandra a LISBOTH, Stefanie. *Die Repräsentation Maria Theresias: Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung*. Wien: Böhlau Verlag, 2020, s. 380–389. ISBN 978-3-205231-813.
- HLAVSA, Václav. *Praha očima staletí: Pražské veduty 1493–1870*. Praha: Panorama, 1962. ISBN 11-015-84, s. 22, 226.
- HLAVSA, Václav. Pražská barokní veduta: Tvář a život města Prahy 1650–1750. In: *Pražský sborník historický X*. Praha: AHMP, 1975, s. 19–77.
- HOFMANN RANDALL, Christina. Die Herkunft und Tradierung des Burgundischen Hofzeremoniells. In: BERNS, J. Jochen a RAHN, Thomas (ed.). *Zeremoniell als höfische Ästhetik im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Max Niemeyer Vlg, 1995, s. 2, 150–154, 157. ISBN 978-3-484-365-254.
- HOLLEGGER, Manfred. Die Maximilianischen Reformen. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1/1 Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltung, Kriegswaise und landesfürstliches Finanzen*. Wien: Böhlau Vlg, 2019, s. 258–264. ISBN 978-3-205-20766-5.
- HOPPE, Stephan (ed.). Bauliche Gestaltung und Lage von Frauenzimmerwohräumen. In: *HIRSCHBIEGEL, Jan a PARAVICINI, Werner. Das Fraunezimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 2000, s. 151–173.
- HRBEK, Jiří. *České barokní korunovace*. Knižnice Dějin a současnosti. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-011-1.
- HRBEK, Jiří. Mnichovo Hradiště jako valdštejnské rezidenční město. *Z Českého ráje a Podkrkonoší: Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji*. 2009, č. Supplementum 13, s. 188–197. ISSN 121-975X.
- HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát: Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*. Praha: NLN, s. r. o., ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, 2021. ISBN 978-80-7422-804-9.
- HRBEK, Jiří. Reprezentace: panovník přítomný v obraze a na jevišti. In: HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát: Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*. Praha: NLN, s. r. o., ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, 2021. ISBN 978-80-7422-804-9. s. 102–103.

HRBEK, Jiří. *Lovecké kratochvíle na panstvích české šlechty*, in: HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát: Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*. Praha: NLN, s.r.o. ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, 2021. ISBN 978-80-7422-804-9, s. 394–414.

HUSSLEIN-ARCO, Agnes. Salomon Kleiner und seine Radierfolge über die Gartenschlösser des Prinzen Eugen von Savoyen. In: KLEINER, Salomon. *Das Belvedere*. Wien: Belvedere Wien, 2010, nestr. ISBN 978-3-901508-82-0.

IBY, Elfriede a KOLLER, Alexander. Ein Jagdschloss für den Thronfolger. In: *Schloss Schönbrunn*. Wien: Verlag Christian Brandstätter, 2000, 56 nn. ISBN 3-85498-017-5.

IBY, Elfriede a KOLLER, Alexander. *Schloss Schönbrunn*. Wien: Vlg. Christian Brandstätter, 2000. ISBN 3-85498-017-7.

JITSCHINSKY, Ferdinand. *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k.k.theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schloss bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geistlichen Momenten*. Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1855.

JONÁŠOVÁ, Milada. Italienische Opernarien im Dom zu St. Veit in Prag. In: HERR, Corina; SEIFERT, Herbert a SOMMER-MATHIS, Andrea. *Italian Opera in Central Europe 1614–1780*. Berlin, 2008, 163–206, 289–290.

JONÁŠOVÁ, Milada. Italské operní árie v repertoáru kůru katedrály sv. Víta v Praze. Sehlingova éra 1737–1756. *Hudební věda: Musicology-Musikwissenschaft*. 2001, roč. 38, č. 3–4, s. 263–301. ISSN 0018-7003.

JONÁŠOVÁ, Milada. Korunovační opery 18. století a Pražský hrad. In: BOBKOVÁ, Lenka a BRAVERMANNOVÁ Milena. *Pražský hrad: srdce českého státu*. Praha: Správa Pražského hradu, 2022, s. 342–347. ISBN 978-80-88315-12-4.

JUFFINGER, Roswitha (ed.). *Zentrum der Macht: Die Salzburger Residenz 1668–1803, 1., 2.* Salzburg: Residenzgalerie, 2011. ISBN 9783901443374.

KALMÁR, János. 3.2. Die Hofstaat der Thronfolger im 18. Jahrhundert. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1/1 Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltung, Kriegswaise und landesfürstliches Finanzen*. Wien: Böhlau Vlg, 2019, s. 258–264. ISBN 978-3-205-20766-5.

KALOUSEK, Petra. Die Innenausstattung der Wiener Hofburg in den Quellen. In:

- KALOUSEK, Petra a JEITLER, Markus. Das Hofbauwesen in Prag. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1/1 Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltung, Kriegswaise und landesfürstliches Finanzen*. Wien: Böhlau Vlg, 2019, s. 189, 190. ISBN 978-3-205-20766-5.
- KARASOVÁ, Daniela. Zařizování u dvora – nábytkové typy, užívané v Městském traktu. In: *Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800–1918*. Praha, Gallery, 2013, s. 30–77. ISBN 978-80-86990-88-0.
- KARNER, Herbert. The Influence of the Spanish Habsburgs Culture of Spatial Representation on the Imperial Courts in Central Europe. In: MILLAN, Jose Martinez a KARSTENS, Simon. Herrschtswechsel und Exklusionpolitik ind südlichen Niederlanden.: Der Beginn der Herrschaft Karls VI. (1716–1725). In: SCHMALE, Wolfgang. *Zeit der Aufklärung.: 13. Internationaler Kongress zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*. Bochum: Dieter Winkler Vlg., 2012, s. 160–197. ISBN 978-3-89911-189-7 Kt. ISSN 1015- 406X.
- KERNBAUER, Eva a ZAHRADNIK, Aneta, (ed.). A family reunion. The portrait collection of Archduchess Maria Anna. In: IBY, Elfriede; MUSTCHLEHNER, Martin; TELESKO, Werner a VOCELKA, Karl. *Maria Theresa 1717–1780: Strategist. Mother. Reformer*. Wien: Amalthea Wien, 2017, s. 148–154. ISBN 978-3-99050-087-3.
- KERNBAUER, Eva a ZAHRADNIK, Aneta. *Höfische Porträtkultur. Die Bildnisssammlung der österreichischen Erzherzogin Maria Anna (1738–1789)*. Berlin–Boston: Walter De Gruyter, 2016. ISBN 186-6-248-X.
- KLAUS, Malettke; CHANTAL, Grell a PETRA, Holz (ed.). *Hofgesellschaft und Höflinge an europäischen Fürstenhöfen in der Frühen Neuzeit (1.-18.Jh): Société de court et courtisans dans l'Europe de l'époque moderne (XVe-XVIIIe siècle)*. Hamburg-Berlin-London: LIT Vlg. Münster, 2001. ISBN 3-8258-5713-1.
- KOBLASA, Pavel. *C. a k. soukromé a rodinné statky za vlády císaře Františka Josefa I.* Praha: Národní archiv, [2019]. ISBN 978-80-7469-089-1.
- KÖPL, Karl. Urkunden, Acten, Regesten und Inventare aus dem K.K.Statthaltereii-Archiv in Prag. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses X, Bd. II*. Wien, 1889, s. CXXXI-CXXXII.

- KŘÍŽOVÁ, Květa; MARKO, Petr; PERNAL, Marek a ZAHRADNÍK, Pavel. *The Fürstenberg Palace: The Polish Embassy in Prague*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-1813-6.
- KROLL, Frank-Lothar. *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918*. München: Verlag C.H.Beck, 2004.
- KROPÁČEK, Jiří. Arcibiskupský palác: účelnost a styl. In: FEJTOVÁ, Olga; LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří, eds. *Život pražských paláců: Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*. Praha: Scriptorium, 2009. ISBN 978-80-862852-30-0.
- KROUPA, Pavel. Pražský hrad v 18. století. In: BOBKOVÁ, Lenka a BRAVERMANNOVÁ Milena. *Pražský hrad: srdce českého státu*. Praha: Správa Pražského hradu, 2022, s. 314–331. ISBN 978-80-88315-12-4.
- KRUMMHOLZ, Martin. Clam-Gallasův palác a jeho umělecký význam. In: FEJTOVÁ, Olga; PEŠEK, Jiří a LEDVINKA, Václav (ed.). *Život pražských paláců: Documenta Pragensia XXVIII*. Praha: Scriptorium, 2009, ISBN 978-80-86852-30-0. s. 77–97.
- KRUMMHOLZ, Martin. Gallasovský hofmistr Johan Heinrich Dienebier (1667–1748). *Theatrum Historiae*. 2011, roč. 2011, č. 9, s. 375–395.
- KUBEŠ, Jiří (ed.). *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*. Pardubice: UPCE, 2007. ISBN 978-80-7194-928-2.
- KUBEŠ, Jiří; BAKEŠ, Martin; BURIÁNKOVÁ, Michaela; HAVLÍK, Jiří M.; HRBEK, Jiří et al. *V zastoupení císaře: česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018. ISBN 978-80-7422-574-1.
- KUBEŠ, Jiří. Palác rodu Colloredů z Wallsee na Malé Straně. In: FEJTOVÁ, Olga; LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Život pražských paláců: Šlechtické rezidence jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 171–193. ISBN 978-80-86852-30-0.
- KUBEŠ, Jiří. Sídla Jana Jiřího Jáchyma hr. Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634–1689) v proměně. *Scientific Papers of the University of Pardubice – faculty of Humanities*. 2003, roč. 2003, č. Series C9, s. 70–85.

KUBEŠ, Jiří. Vývoj obytné jednotky v sídlech vyšší šlechty v českých zemích (1550–1750): Die Entwicklung der Wohnstätten in den Residenzen des Hochadels der böhmischen Länder (1550–1750). In: *Sborník: Sborník příspěvků ze 6. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádaného 5.–8. 6. 2007 v Litomyšli. Funkční a prostorové uspořádání budov*. Praha: Unicornis, 2008, s. 79–90. ISSN 1802-8128.

KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. Aus allerhöchster Gnade: Das Wiener Hofpersonal in den Hofkalendern und den Hofparteiprotokollen des 18. Jahrhunderts. *MIÖG*. 2012, roč. 2012, č. 120, s. 405–418.

KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. *Das Ringen der Reformen.: Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792)*. Innsbruck-Wien-Bozen: Studienverlag, 2018. ISBN 978-3-7065-5638-5.

KUBISKA, Irene a PÖLZL, Michael. *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765: Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle*. Innsbruck–Wien–Bozen: Studien Verlag, 2013. ISBN 978-3-7065-5324-7.

KUGLER, Georg J. Uniform und Mode am Wiener Hofe. In: SEIPEL, Wilfrid a WIECZOREK, Alfred, eds. *Des Kaisers teure Kleider: Festroben, Ornate, Hofuniformen und Livreen vom frühen 18. Jhdt bis in Zeitalter von Franz Joseph I*, Wien: Skira-KHM, 2001, s. 31–43.

KULCSÁR, Krisztina. Die Quellen zu den Hofreisen im Habsburg-Lothringischen Familienarchiv aus den Jahren 1766 bis 1788. In: PAUSER, Josef, Martin SCHEUTZ a Thomas WINKELBAUER. *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert): Ein exemplarisches Handbuch*. MIÖG, Ergänzungsband 44. Wien München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, ISBN 3-7029-0477-8.

PAUSER, Josef; SCHEUTZ, Martin a KURDIOVSKY, Richard a FISCHER, Heinz. *Die österreichische Präsidentschaftskanzlei in der Wiener Hofburg: The office of the Austrian Federal President at the Vienna Hofburg*. Wien: Brandstätter, c2008. ISBN 978-3-85033-161-6.

LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.

LÍBAL, Dobroslav a ZAHRADNÍK, Pavel. *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*. Praha: Unicornis, 1999. ISBN 80-901-5876-5.

- LÍBAL. *Jižní výběžek a Matyášova brána. I. Koncept*. Praha: SURPMO, 1967.
- LINSBOTH, Stefanie. Maria Theresia als Königin von Böhmen. In: TELESKO, Werner; HERTEL, Sandra a LINSBOTH, Stefanie (ed.). *Die Repräsentation Maria Theresias: Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung*. Wien: Böhlau, 2020, s. 356–362.
- LIST, Joachim. *Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzöge unter Kaiser Franz Josef I.* Un. Wien, 1982.
- LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Sklo v Praze: Glas in Prag*. Praha: Arista, 2002.
- LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 355–361. ISBN 978-3-7001-7483-9.
- LORENZ, Helmut. Die Wiener Hofburg im mitteleuropäischen Kontext. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna (ed.). *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAGW, 2016, s. 563–564. ISBN 978-3-7001-7843-9.
- LORENZ, Helmut. Die Wiener Hofburg im 18. Jahrhundert: Legitimation durch Tradition. In: Christoph Kampmann (ed.). *Bourbon-Habsburg-Oranien. Konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700*. Köln Weimar Wien: Böhlau Vlg., 2008, s. 96–106. ISBN 978-3-412-20152-4.
- LUKAS, Jiří a PŘIKRYLOVÁ, Miroslava. *Pražské veduty 18. století: Prague vedute of the 18th century*. [Praha]: Muzeum hlavního města Prahy, [2017]. ISBN 978-80-87828-26-7.
- LUKÁŠOVÁ, Eva a OTAVSKÁ, Vendula. *Aristokratický interiér doby baroka ve světle historických inventářů*. Praha: Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-7480-037-5.
- LÜNIG, Johann Christian. *Theatrum Ceremoniale Historico – Publicum*. Leipzig, 1719.
- MADER-KRATKY, Anna. Karrieremodelle im Wiener Hofbauamt des 18. Jahrhunderts. In: AMMERER, Gerhard; HANNESSCHLÄGER, Ingonda; HLAVAČKA, Milan a HOLY, Martin (ed.). *Präzedenz, Netzwerke und Transfers: Kommunikationsstrukturen von Herrschershöfen und Adelsresidenzen in den Frühen Neuzeit*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2016, s. 149–168. ISBN 978-3-86583-931-2.

MADER-KRATKY, Anna. Residenzbauten in mariatheresianischer und Josephinischer Zeit. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 188–196. ISBN 978-3-7001-7843-9.

MADER-KRATKY, Anna. An edifying story. Maria Theresia and her court architect Nikolaus Pacassi. In: IBY, Elfriede; MUTSCHLEHNER, Martin; TELESKO, Werner a VOCELKA, Karl. *Maria Theresa 1717–1780: Strategist. Mother. Reformer*. Wien: Schloss Schönbrunn- Amalthea- KHM Wien, 2017, 137 nn. ISBN 978-3-99050-087-3.

MADER-KRATKY, Anna. Das mariatheresianische Hofbauamt. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 252–257. ISBN 978-3-7001-7843-9.

MADER-KRATKY, Anna. II.1.3. Die Wiener Hofburg in der Regierungszeit Josephs I. (1705–1711). In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die Kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 43–47. ISBN 978-3-7001-7483-9.

MADER-KRATKY, Anna. 1.2.6.3. Das Hofbauwesen unter der Direktion von Silva-Tarouca, Losy und Kaunitz-Rietberg (1743–1783). In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die Kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 187–189, ISBN 978-3-7001-7483-9.

MADER-KRATKY, Anna. Der status quo um 1775: die Scenographie Wiens von Joseph Daniel von Huber. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die Kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 183–188, ISBN 978-3-7001-7483-9.

MADER-KRATKY, Anna. Habsburg-Lothringen-eine neue Dynastie. In: LORENZ, Helmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die Kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 131-132. ISBN 978-3-7001-7843-9.

MÁDROVÁ, Kamila. *Pedagogové ve službách trůnu: privátní učitelé následníků trůnu Rakousko-Uherska*. Knižnice Dějin a současnosti. Praha: NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-807-4223-082.

- MALETTKE, Klaus. *Die Bourbonen: Band III: Von Ludwig XVIII: bis zu Louis Philippe (1814–1848)*. Stuttgart: Verlag W.K. Kohlhammer, 2009. ISBN 978-3-17020584-0.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana. *Katedrála viditelná i neviditelná: průvodce tisíciletou historií katedrály sv. Víta, Václava, Vojtěcha a Panny Marie na Pražském hradě*. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, 2019. ISBN 978-80-7581-012-0.
- MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: (1500–1700)*. Česká historie. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. s. 365–366. ISBN 80-710-6312-6.
- MATOUŠ, František. *Pražský hrad v obraze: Katalog výstavy konané ve dnech 15. května až 30. září 1948 v Letohrádku v Královské zahradě na Hradě pražském*. Praha: Orbis, 1948.
- MATSCHE, Franz. Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI. In: *In: Beiträge zur Kunstgeschichte 16/1,2*. Berlin, New York, 1981.
- MAUR, Eduard. 3.5. Die Böhmisches Kammer und die Kammergüter in Böhmen. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in den Frühen Neuzeit: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstlichen Finanzwesen*. Wien: Böhlau, 2019, s. 896–903. ISBN 978-3-205-20766-5.
- MĚCHURA, Petr a CHOTĚBOR, Petr. Bývalý ústav šlechticů – historie a obnova. *Stavba*. 2008, roč. 12, č. 2, s. 24. ISSN 1210-9568.
- MEGERLE VON MÜHLFELDT, Johann Georg. *Handbuch für alle Kaiserliche königliche ständische und städtische Beamte, deren Witwen und Weisen oder Darstellung aller ihnen durch die allerhöchsten Gesetze vom Jahre 1740 bis 1806 zustehenden Rechte und Verbindlichkeiten. sv. 1, s. 58*. Wien, 1830.
- MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava: Die Burg von Bratislava*. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 1936.
- Meyer's Conversations-Lexikon, svazek 8*. Leipzig-Wien: Bibliographisches Institut, 1897.
- MIKOLETZKY, Hans Leo. Hofreisen unter Karl VI. *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*. 1952, roč. 1952, č. 60, s. 265–285. ISSN 0073-8484.
- MIKOLETZKY, Lorenz. *Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten*. Göttingen-Zürich: Muster-Schmidt Vlg., 1979. ISBN 3-7888-0107-5.

- MIKULEC, Jiří. Pragmatická sankce. In: *Habsburkové Země Koruny české ve středoevropské monarchii: 1526–1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 212–213. ISBN 9-788074225727.
- MOKRE, Jan. Über Joseph Daniel von Huber (1730/31–1788) und seine kartographischen Werke unter besonderer Berücksichtigung der perspektivischen Plänen von Prag und Wien. In: *Pražský sborník historický XLV: The Prague Historical Review*. Praha: Scriptorium, 2017, s. 123 nn.
- MORÁVEK, Jan a WIRTH, Zdeněk. *Pražský hrad v renesanci a baroku*. Praha: Orbis, 1947.
- MORÁVEK, Jan. Giuseppe Mattei a „nová stavení“ Pražského hradu. *Umění*. 1957, č. 5, s. 340–355.
- MORÁVEK, Jan. Jean Baptiste Mathey a Pražský hrad. *Umění*. 1958, č. 6, s. 166–177.
- MUCHKA, Ivan P. Habsburský ceremoniel. In: BLAŽKOVÁ Gabriela. *Příběh Pražského hradu*. Praha: Správa Pražského hradu, 2003. ISBN 80-86161-72-2.
- MUCHKA, Ivan P. Die Prager Burg zur Zeit Rudolfs II. Neue Forschungsergebnisse. In: *Prag um 1600: Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 85–86. 1989–1990*. Wien: KHM Wien, 1990, s. 94–98.
- MÜLLER, Matthias. Der Anachronismus als Modernität: Die Wiener Hofburg als programmatisches Leitbild für den frühneuzeitlichen Residenzenbau im Alten Reich. In: MUTSCHLEHNER, Martin, (ed.). Die Auflösung des Hofärars. In: BARTA, Ilsebill a MUTSCHLEHNER, Martin. *Bruch und Kontinuität: Das Schicksal des habsburgischen Erbes nach 1918*. Wien: SKB Eigenverlag, 2019, s. 81–82. ISBN 978-3-901568947.
- NEITMAN, Klaus. Was ist eine Residenz?: Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung. *Residenzforschung: Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*. 1990, roč. 1990, č. Band 1, s. 11–43.
- NEMEC, Norbert. *Erzherzogin Maria Annunziata (1876–1961): die unbekannte Nichte Kaiser Franz Josefs I*. Wien: Böhlau, c2010. ISBN 978-320-5784-562.
- NEUMANN, Jaromír. *Obrazárna Pražského hradu: soubor vybraných děl*. Praha: Academia. Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.

- NIERHAUS, Andreas. Wiener Paläste und die Repräsentation urbaner Eliten im Historismus. In: FEJTOVÁ, Olga; LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Documenta Pragensia XXVIII: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 713–737. ISBN 978-80-87271-15-5. ISSN 0231-7443.
- NIUBO, Marc a BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina. Hudba a divadlo: Opera ve službách habsburské reprezentace. In: HRBEK, Jiří. *Panovnický majestát: Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*. Praha: NLN, s. r. o., ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, 2021. s. 153–169. ISBN 978-80-7422-804-9.
- NOFLATSCHER, Heinz a NIEDERKORN, Jan Paul. *Der Innsbrucker Hof*. Wien: VÖAW, 2005. ISBN 3-7001-3327-8.
- NOKKALA MILTOVÁ, Radka, MÁDL, Martin (ed.). *Tencalla: barokní nástěnná malba v českých zemích*. Praha: Artefactum, 2013. ISBN 978-80-86890-61-6.
- NOVOTNÝ, Antonín. *Grafické pohledy Prahy: 1493–1850. Zmizelá Praha*. V Praze: Václav Poláček, [1945].
- OTTILINGER, Eva B. Vom Hofmobilieninspektor zum Hofmobiliendepot. In: OTTILINGER, Eva B. a HANZL, Liselotte. *Kaiserliche Interieurs: Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Wien-MMD Wien, 1997. ISBN 3-205-98680-6.
- PACÁKOVÁ HOŠŤÁLKOVÁ, Božena. Královská zahrada. In: Kolektiv. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 1999, s. 311–313. ISBN 80-859-8355-9.
- PÁNEK, Jaroslav. *Poslední Rožmberkové: Velmoži české renesance*. Praha: Panorama, 1989.
- PANGERL, Irmgard. Von der Pragmatischen Sanktion bis zum Habsburgergesetz 1918. Die Geschichte des Habsburgs-lothringischen Familienvermögens. In: BARTA, Ilsebill a MUTSCHLEHNER, Martin. *Bruch und Kontinuität.: Das Schicksal des habsburgischen Erbes nach 1918*. Wien: MMD, 2018, s. 16. ISBN 978-3-901568-94-7.
- PANGERL, Irmgard a SCHEUTZ, Martin, eds. *Das Wiener Hof im Spiegel der Zeremonial Protokolle (1652–1800)*. Innsbruck: Studien Verlag, 2007.
- PANGERL, Irmgard; a (ed.). 1. Der Hofstaat des Kaisers. 1.1. Das Obersthofmeisteramt. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas.

Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in den Frühen Neuzeit: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstlichen Finanzwesen.

Wien: Böhlau, 2019, s. 150-157. ISBN 978-3-205-20766-5.

PANGERL, Irmgard; SCHEUTZ, Martin a WINKELBAUER, Thomas. Zeremoniell und zeremonielle Handeln am Wiener Hof. Eine Skizze. In: PANGERL, Irmgard a SCHEUTZ, Martin, eds. *Das Wiener Hof im Spiegel der Zeremonial Protokolle (1652–1800)*. Innsbruck: Studien Verlag, 2007, s. 9–10. ISBN 978-3-7065-4471-9.

PANGERL, Irmgard. 1.5.7. Das Hofquartierwesen. In: HOCHENDLINGER, Michal; MAŤA, Petr a WINKELBAUER, Thomas. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in den Frühen Neuzeit: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstlichen Finanzwesen*. Wien: Böhlau, 2019, s. 218–221, ISBN 978-3-205-20766-5.

PANGERL, Irmgard. Höfische Öffentlichkeit.: Fragen des Kammerzutritt und der räumlichen Repräsentation am Wiener Hof. In: PANGERL, Irmgard a SCHEUTZ, Martin, eds. *Das Wiener Hof im Spiegel der Zeremonial Protokolle (1652–1800)*. Innsbruck: Studien Verlag, 2007, s. 255–286. ISBN 978-3-7065-4471-9.

PARAVICINI, Werner, ed. *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Representation*. Ostfildern, 2014, s. 11–34. ISBN 978-3-7995-4528-0.

PARAVICINI, Werner, HIRSCHBIEGEL, Jan a WETTLAUFER, Jörg (ed.). *Höfe und Residenzen im Spätmittelalterlichen Reich: Ein Dynastisch-Topographisches Handbuch. Dynastien und Höfe*. Ostfildern: Thorbecke, 2003. ISBN 3-7995-4515-8.

PARAVICINI, Werner. Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Representation in Residenzstädten des Alten Reichs. In: HIRSCHBIEGEL, Jan a PEČAR, Andreas a (ed.). *Das Hofzeremoniell als Herrschaftstechnik?. Kritische Einwände und methodische Überlegungen am Beispiel des Kaiserrhofes in Wien (1660–1740)*. In: ASH, Ronald G. a FREIST, Dagmar. *Staatsbildung als kultureller Prozess.: Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in den Frühen Neuzeit*. Köln–Weimar–Wien, 2005, s. 381–404.

PEČAR, Andreas. *Ökonomie der Ehre: die höfische Adel am Kaisrehof Karls VI. (1711–1740)*. Darmstadt: W.B., 2003. ISBN 3534167252.

PERGER, Richard. *Das Palais Esterházy in der Wallnerstrasse zu Wien*. Wien: Franz Deuticke, 1994. ISBN 3-7005-4645-9.

- POCHE, Emanuel. Architektura pozdního baroka a rokoka v Čechách. In: Kol. *Dějiny českého výtvarného umění II/2: Od počátků renesance do závěru baroka*. Praha: Academia, nakl. ČSAV, 1989, s.662-668.
- PODLAHA, Antonín. Plány a kresby chované v kanceláři Správy Hradu pražského. *Památky archeologické: Monuments Archéologiques*. 1921, roč. 1920–1921, č. XXXII, s. 77–190.
- POLLERROSS, Friedrich. *Die Repräsentation der Habsburger (1493–1806)*. Petersberg: M.Imhof Vlg., 2023. ISBN 978-3-7319-1229-3.
- POLLERROSS, Friedrich. Representation und Reproduktion. In: TELESKO, Werner. *Die Repräsentation der Habsburg-Lothringischen Dynastie in Musik, visuellen Medien und Architektur: Representing the Habsburg-Lorraine Dynasty in music, visual media and architecture: 1618–1918*. Wien: Böhlau Verlag, 2017, s. 39–61. ISBN 978-3-205-20507-4.
- PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. *Bratislavský hrad za Márie Terézie*. Bratislava: Andrej Marenčin, vydavateľstvo PT, 2008. ISBN 978-80-89218-71-4.
- PREISS, Pavel. *Italští umělci v Praze: Renaissance, manýrismus, baroko*. Praha: Panorama, 1986.
- PRIMUSOVÁ, Adriana, ed. *Na čtyřech nohách: sedací nábytek Pražského hradu: [11. 4.–16. 7. 2006, Letohrádek královny Anny, Pražský hrad: katalog*. Praha: Správa Pražského hradu, 2006. ISBN 80-861-6197-8.
- PULPÁN, Karel. *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-786-9
- RABELER, Sven. Überlegungen zum Begriff „Residenzstadt“. In: HIRSCHBIEGEL, Jan; PARAVICINI, Werner a ANDERMANN, Kurt. *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation.: Residenzforschung, Neue Folge: Stadt und Hof, Band 1*. Göttingen: AWG-Thorbecke, 2013, s. 28. ISBN 978-3-7995-4530-3.
- RAGOTZKY, Hedda a WENZEL, Horst. *Höfische Repräsentation. Das Zeremoniell und die Zeichen*. Tübingen, 1990.
- RIEDEL, Friedrich W. *Johann Joseph Fox und seine Zeit: Kultur, Kunst und Musik im Spätbarock*. Laaber, 1996, s. 35–65.

- RIEGER, Bohuš; JAROMÍR, Jaromír; KALOUSEK, Josef. *O královském Hradě pražském: dobrá zdání, jež podali Zemskému výboru Království českého profesoři Čelakovský, Kalousek, Rieger a Stupecký*. Praha, 1907.
- RIEGER, Bohuš. *Říšské dějiny rakouské: Dějiny státního vývoje a veřejného práva*. Praha: Wiesner – ČAVSU, 1912.
- RITTER VON ŽOLGER, Ivan. *Der Hofstaat des Hauses Österreich*. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien 14.). Wien–Leipzig, 1917.
- RUDOLPH VON WARTBURG, Joseph, HALATA, Martin a LIEBLOVÁ, Dagmar (ed.). *Pozdrav ze Schlossbergu: paměti Josefa Rudolpha z Wartburgu, syna hradního inspektora*. Paměť (Academia). Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2234-9.
- RYCHNOVÁ, Lucie. *František Josef Šlik a česká barokní krajina: život šlechtice na východočeském venkově*. V Praze: Scriptorium, s. 9–36, 59–63, 70–75, 123–128, 224–239, 2020. ISBN 978-808-8013-990.
- SACHSENHOFER, Dagmar. Dem Glanze und der Würde des allerhöchsten Hofes gemäss. Der Ananisdamast als repräsentatives Ausstattungsmittel am Wiener Kaiserhof. In: GRUBER, Gernot a MOKRE, Monika (ed.). *Repräsentation(en): interdisziplinäre Annäherungen an einen umstrittenen Begriff*. Wien: VÖAW, 2016. ISBN 978-3-700178-446, s. 109-123.
- SCHAGER-ECKARTSAU, Albin. *Die Konfiskation des Privatvermögens der Familie Habsburg-Lothringen und des Kaisers und Königs Karl*. Innsbruck, 1922.
- SHELLE, Karel a TAUCHEN, Jaromír (ed.). *Encyklopedie českých právních dějin*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., v koedici s Key Publishing, 2015. ISBN 978-80-7418-238-9.
- SCHNEIDER, Karin (ed.). *Norm und Zeremoniell.: Das „Etiquette-Normale“ für den Wiener Hof von circa 1812. Edition und Kommentar*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Vlg., 2019. ISBN 978-3-205-20903-4.
- SCHNEIDER, Karin. Das Wiener Zeremoniell im 19. Jahrhundert. In: SCHNEIDER, Karin (ed.). *Norm und Zeremoniell.: Das „Etiquette-Normale“ für den Wiener Hof von circa 1812. Edition und Kommentar*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Vlg., 2019. S. 632-633. ISBN 978-3-205-20903-4.

SEDLMAYER, Hans. Die politische Bedeutung des deutschen Barocks (Der Reichstil). In: *Gesamtdeutsche Vergangenheit.: Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag am 10. November 1938*. München, 1938, s. 126–140.

SEEGER, Ulrike; a (ed.). Das Salzburger Appartement des Fürstenbischofs Franz Anton Graf Harsch zwischen Familianeanspruch und Amtstradition. In: AMMERER, Gerhard; HANNESSCHLÄGER, Ingonda; NIEDERKORN, Jan Paul a WÜST, Wolfgang. *Hofe und Residenzen geistlicher Fürsten: Strukturen, Regionen und Salzburgs Beispiel in Mittelalter und Neuzeit*. Jan Thornbecke Verlag, 2010, s. 453–459.

SEEGER, Ulrike. Městský palác prince Evžena ve Vídni jako možný vzor pro Jana Václava hraběte Gallase. In: FEJTOVÁ, Olga; PEŠEK, Jiří a LEDVINKA, Václav (ed.). *Život pražských paláců: Documenta Pragensia XXVIII*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 109–125. ISBN 978-80-86852-30-0.

SEITSCHKEK, Stefan. Das Ohr des Fürsten. Der Wiener Hof um 1720. In: TELESKO, Werner. *Die Repräsentation der Habsburg-Lothringischen Dynastie in Musik, visuellen Medien und Architektur: Representing the Habsburg-Lorraine Dynasty in music, visual media and architecture: 1618–1918*. Wien: Böhlau Verlag, 2017, s. 251–262. ISBN 978-3-205-20507-4.

SPÁČILOVÁ, Libuše; SPÁČIL, Vladimír a BOK, Václav. *Glosář starší němčiny k českým pramenům: Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*. Olomouc: Memoria, 2014. ISBN 978-80-85807-67-7,

ŠIMŮNEK, Robert. I. Kulturní krajina a šlechtická reprezentace: 1. Trojí reprezentace 1.3 Obraz kulturní krajiny očima moderní vědy 1.4. Obraz šlechtického panství – kapitola z kulturních dějin III. Reprezentace šlechtických panství a šlechtická reprezentace. III.1 Reprezentace šlechtických panství jako sociální konstrukt. In: *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750. Česká historie*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018, 9–26, 321–363. ISBN 9788074226540.

SLAVÍČEK, Lubomír. „Sobě, umění, přátelům“: kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939. Brno, 2007. ISBN 978-808-7029-220.

Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji: Sborník z referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 2009 v Turnově. Semily–Turnov: Státní okresní archiv Semily, 2009. ISBN 978-80-86254-19-7.

ŠMERDA, Milan. Cesta císaře Josefa II. do českých zemí a Saska. *Časopis Matice Moravské*. 2005, roč. CXXIV, č. 1, s. 83–107. ISSN 0323052X.

ŠŤOVÍČEK, Ivan. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 2002. ISBN 80-86466-00-0.

STECKEROVÁ, Andrea. *Petr Brandl. Příběh bohéma*. Praha: Národní galerie v Praze, 2023. ISBN 978-80-7035-822-1, s. 62 ad.

STROBL-ALBEG, Eduard. *Das Oberhofmarschallamt Sr.k.u.k. Apostolische Majestät*. Innsbruck, 1908.

ŠULA, Michal a CHOTĚBOR, Petr. Rožmborský palác na Pražském hradě – průčelí. In: GAŽI, Martin. *Rožmborkové. Stručný průvodce výstavou: Stručný průvodce výstavou*. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, s. 175.

ŠULA, Michal a CHOTĚBOR, Petr. Soubor barokních plánů Rožmborského paláce. In: BALOG, Peter (ed.). *Rožmborkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2011, 212–217. ISBN 978-80-85033-31-1.

ŠULA, Michal. Plány Antonína Kolaříka ve Staré plánové sbírce APH. In: *Historica Pragensia: historický sborník Muzea hlavního města Prahy – Historical Journal of the City of Prague Museum*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy v nakladatelství Milan Čermák, 2008, s. 89–97. ISSN 1801-1616.

ŠUMAVSKY, Josef Franta. *Deutsch-Böhmisches Wörterbuch. Erster Band (A-J)*, Praha, Johann Spurny Vlg., 1844,

TELESKO, Werner (ed.). *Die Wiener Hofburg 1835–1918: der Ausbau der Residenz vom Vormärz bis zum Ende des „Kaiserforums“*. Veröffentlichungen zur Kunstgeschichte. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012. ISBN 978-3-7001-7231-4.

TELESKO, Werner (ed.). *Veröffentlichungen zur Kunstgeschichte*. ISBN 978-3-7001-7231-4.

- TELESKO, Werner; HERTEL, Sandra a LINSBOTH, Stefanie (ed.). *Die Repräsentation Maria Theresias: Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung*. Wien: Böhlau, 2020. ISBN 978-3-205-23181-3.
- TELESKO, Werner; KURDIOVSKY, Richard a NIERHAUS, Andreas. *Die Wiener Hofburg und der Residenzbau in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert: monarchische Repräsentation zwischen Ideal und Wirklichkeit*. Wien: Böhlau, 2010. ISBN 32-057-8393-X.
- TELESKO, Werner. *Geschichtsraum Österreich: die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, c2006. ISBN 978-320-5775-225.
- TELESKO, Werner. Kunstgeschichte und Repräsentation. Zur Terminologie und Forschungsgeschichte. In: GRUBER, Gernot a MOKRE, Monika. *Repräsentation(en): interdisziplinäre Annäherungen an einen umstrittenen Begriff*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016, s. 99. ISBN 978-37001-78446.
- TELESKO, Werner (ed.). *Die Repräsentation der Habsburg-Lothringischen Dynastie in Musik, visuellen Medien und Architektur: Representing the Habsburg-Lorraine Dynasty in music, visual media and architecture: 1618–1918*. Wien: Böhlau Verlag, 2017. ISBN 978-3-205-20507-4.
- VLČEK, Pavel. Herget, F. A. Leonard. In: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění: Dodatky*. Praha: Academia, 2006, s. 279–280. ISBN 80-200-1209-5.
- 2001.
- UNTERREINER, Katrin a WOHLFAHRT, Michael, eds. *Habsburgs Kinder: Kindheit am kaiserlichen Hof*. Schlosshof im Marchfeld, 2001.
- URFUS, Valentin. *Cisár Josef I.: nekorunovaný Habsburk na českém trůně*. Otazníky našich dějin. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-727-7211-2.
- VÁCHA, Štěpán a SPÁČILOVÁ, Jana. New Insights into the Performance of Fux's Opera Constanza e Fortezza in Prague in 1723. *Music in Art: International Journal for Music Iconography*. 2008, roč. XXXIV/2009, č. 1–2, s. 44–73. ISSN 1522-7464.
- VÁCHA, Štěpán a VESELÁ, Irena. VII. Politická symbolika české korunovace. In: VÁCHA, Štěpán; VESELÁ, Irena; VLNAS, Vít a VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. a Alžběta Kristýna: Česká korunovace 1723*. Historická paměť. Praha: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-002-6.

- VÁCHA, Štěpán; VESELÁ, Irena; VLNAS, Vít a VOKÁČOVÁ, Petra. Constanza e Fortezza. In: *Karel VI. a Alžběta Kristýna.: Česká korunovace 1723*. Historická paměť. Praha: Paseka, 2009, s. 133–170. ISBN 978-80-7432-002-6.
- VÁCHA, Štěpán. Zbožní návštěvníci a poutníci. In: MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana. *Katedrála viditelná a neviditelná: průvodce tisíciletou historií katedrály sv. Víta, Václava, Vojtěcha a Panny Marie na Pražském hradě*. Praha: Hilbertinum – Společnost Kamila Hilberta, 2019, s. 433–457. ISBN 978-80-905659-0-6.
- VÁVROVÁ, Věra; ASSMANN, Jan a DRBALOVÁ, Martina. *Zahrady Pražského hradu a zámecké zahrady v Čechách a na Moravě*. 1. Praha: SPH, 1996.
- VÁVROVÁ, Věra. Pět století zahrad Pražského hradu. In: VÁVROVÁ, Věra; CHOTĚBOR, Petr; LUKEŠ, Zdeněk a ONDŘEJ, Jan. *Zahrady Pražského hradu*. Pražský hrad, 1993, s. 19–67.
- VÁVROVÁ, Věra. *Zahrady a parky: Pražský hrad*. Knihnice Pražského hradu. Praha: Správa Pražského hradu, 2003. ISBN 80-861-6162-5.
- VEBER, Václav. *Dějiny Rakouska*. 2. vyd. [i. e. 3. vyd.]. Dějiny států. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 9-788071062394.
- VEC, Miloš. Zeremonie, Zeremoniallwissenschaft. In: RITTER, Joachim a GABRIEL, Gottfried (ed.). *Historisches Wörterbuch der Philosophie: Band 12: W-Z*. Basel: Schwabe AG Verlag, s. 1302–1305.
- VILÍMKOVÁ, Milada a KAŠIČKA, František. Císařské kuchyně Pražského hradu. *Památky a příroda*. 1976, roč. 1976, č. 2, s. 67–70.
- VILÍMKOVÁ, Milada a KAŠIČKA, František. Stavební proměny Středního křídla Pražského hradu. *Památky a příroda*. 1977, roč. 37, č. 3, s. 129–139.
- VILÍMKOVÁ, Milada. *Pražský hrad – Jižní křídlo: Dějiny*. Praha, prosinec 1972.
- VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha: Vyšehrad, 1986.
- VLČEK, Pavel (ed.). *Encyklopedie architektů, stavitelů a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-0969-8.

- VLČEK, Pavel (ed.). *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-0969-8.
- VLČEK, Pavel (ed.). *Umělecké památky Prahy, s. 448*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0832-2.
- VLNAS, Vít; MRÁZ, Bohumír a LEDVINKA, Václav. *Pražské paláce*. Praha: Akropolis, 2000. ISBN 8085770237.
- VLNAS, Vít. Korunovace ve znamení vrcholného a pozdního baroka. In: KYZOUROVÁ, Ivana (ed.). *Žezlo a koruna: Karel IV. a české královské korunovace – The sceptre and the crown: Charles IV. and Bohemian royal coronations*. Praha: Správa Pražského hradu, 2016, s. 148–155. ISBN 978-80-86161-83-9.
- VLNAS, Vít. *Princ Evžen Savojský: život a sláva barokního válečníka*. Historická paměť. Praha: Paseka, 2001. ISBN 80-718-5380-1.
- VOCELKA, Karl a HELLER, Lynne. *Soukromý svět Habsburků: život a všední dny jednoho rodu*. Plzeň: Plejáda, 2011. ISBN 978-80-87374-29-0.
- VOCELKA, Karl a HELLER, Lynne. *Život Habsburků: kultura a mentalita jednoho rodu*. Praha: Plejáda, 2012. ISBN 978-80-87374-94-8.
- VOKÁČOVÁ, Petra. Dvorní cesta Karla VI. do Karlových Varů v roce 1732. *Opera Historica. Editio Universitatis Bohemia Meridionalis.: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. 2003, roč. 2003, č. 10, s. 457–468.
- VOKÁČOVÁ, Petra. Pražané a jejich hosté na Hradě a v podhradí. In VÁCHA, Štěpán; VESELÁ, Irena; VLNAS, Vít a VOKÁČOVÁ, Petra. *Constanza e Fortezza. In: Karel VI. a Alžběta Kristýna.: Česká korunovace 1723*. Historická paměť. Praha: Paseka, 2009, s. 133–170. ISBN 978-80-7432-002-6, s.104–108.
- VYBÍRAL, Jindřich. *Španělský a Německý sál na Pražském hradě v 19. století: The Spanish and German Halls at Prague Castle in the 19th century*. V Praze: UMPRUM, 2019. ISBN 978-80-87989-84-5.
- WANDRUSZKA, Adam a FRIDRICH, Walter. *Oesterreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955.: Aus dem Nachlass hrsg. von Adam Wandruszka*. Wien: Böhlau, 1972.

WEBER, Ottocar. Eine Kaiserreise nach Böhmen im Jahre 1723. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte Deutschen in Böhmen*. 1897, roč. 36, č. 2, s. 137–205.

WEBER, Wolfgang. Zeremoniell und Disziplin. J. B. von Rohrs Ceremonial – Wissenschaft (1728/29) im Kontext der frühneuzeitlichen Sozialdisziplinierung. In: BERNS, Jörg Jochen a RAHN, Thomas (ed.). *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. ISBN 3-484-36525-0, s. 16–17.

WEINBERGER, Manuel. II.4.2. Konsolidierung des Hofbauamtes unter Karl VI. In: LORENZ, Hellmut a MADER-KRATKY, Anna. *Die Wiener Hofburg 1705–1835: Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus*. Wien: VÖAW, 2016, s. 248–252. ISBN 978-3-7001-7843-9.

WEINBERGER, Manuel. 1.2.6.2. Das Hofbauwesen unter Generalhofbaudirektor Gundaker Graf Althan (1716–1743). In: HOCHENDLINGER, Michael; MAŤA, Petr a WEISS, Sabine. *Zur Herrschaft geboren: Kindeheit und Jugend im Haus Habsburg von Kaiser Maximilian bis Kronprinz Rudolf*. Innsbruck: Tyrolia Verlag, 2008. ISBN 693325.

WEISSENSTEINER, Friedrich. *Dcery Marie Terezie*. Praha: Ikar, 1995. ISBN 80-859-4429-4.

WENZL-BACHMAYER, Monika. *Pariser Esprit und Wiener Moderne: die Firma Portois und Fix*. Werk/Museum Postsparkasse, 1984. ISBN 3-87405-166-8.

WILFRIED, Seipel (ed.). *Prinzenrolle.: Kindheit vom 16. bis 18. Jahrhundert*. Schloss Ambras: KHM Wien, 2007. ISBN 978-3-854-971-153.

WILHELM, Eva-Maria. *Italienismen des Handels im Deutschen und Französischen: Wege des frühneuzeitlichen Sprachkontakts*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2013. ISBN 978-311-0314-465.

WINKELBAUER, Thomas, HOCHENDLINGER, Michael a MAŤA, Petr (ed.). Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. In:

WINKELBAUER, Thomas. *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert).: Ein exemplarisches Handbuch*. MIÖG, Ergänzungsband 44. Wien München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, s. 108–119. ISBN 3-7029-0477-8.

WIRTH, Zdeněk. *Praha v obraze pěti století. 2*. Praha: Jan Štenc, 1934.

WOLDT, Isabella. Residenz. In: FLECKNER, Uwe; WARNKE, Martin a ZIEGLER, Hendrik. *Politische Ikonographie: Ein Handbuch*. München: C. H. Beck, 2011, s. 308–316. ISBN 978-340-6670-091.

ZEDINGER, Renate, ed. *Habsburger unterwegs: Vom barocken Pomp bis zur smarten Bussinestour*. Graz: Leykam, 2007. ISBN 978-3-7011-0374-4.

ZEDINGER, Renate. *Die Verwaltung der Österreichischen Niederlande (1714–1795): Studien zu den Zentralisierungstendenzen des Wiener Hofes im Staatswerdungsprozess der Habsburgermonarchie*. Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, 7. Wien: Böhlau, 2000. ISBN 320-5990-110.

ZEILINGER, Gabriel. Heerrenspeise und Hofversorgung: Der Heidelberger Hof um 1500 als Haushaltbetrieb. In: FOUQUET, Gerhart; HIRSCHGEBEL, Jan a PARAVICINI, Werner. *Residenzforschung. Band 21: Hofwirthschaft.: 10. symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2008, s. 475–485. ISBN 978-3-799545-235.

Zeugen der Intimität: Privaträume der kaiserlichen Familie und des böhmischen Adels. Aquarelle und Interieurs des 19. Jahrhunderts. Schallaburg: Druckerei Berger Horn, 1997. ISBN 3-85460-175-1.

ZIMMER, Jürgen. *Die Schatz- und Kunstkammer Kaiser Rudolf II. in Prag: Inventare und Listen im Kontext weiterer Quellen von 1576 bis 1860*. Prague: Artefactum, 2021. ISBN 978-808-8283-645.

ŽÁKOVÁ, Michaela. *Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha: Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, 2020. ISBN 978-80-88018-34-6.

Práce nevydané (rukopisy, interní tisky)

BERÁNKOVI, Karel a Věra. *Tereziánský ústav šlechtičen 1755–1930.: Inventář*. Praha – SÚA v Praze. Praha, 1968.

SVOBODA, Josef: *Seznamy dvorských služeb a řemesel na Hradě pražském v 16.–20. století ve světle archiválií tzv. habsburských fondů*. Nepublikovaný rukopis, 1961, 104 pp.

SVOBODA, Jiří. *Dvorní stavební úřad z let 1540–1860 (sg. HBA).: Inventář fondu Archivu Pražského hradu*. Praha – APH, 1971, s. 11.

SVOBODA, Jiří. *Zámecká inspekce z let 1775–1860: Úvod do inventáře*. Praha – Hrad, nedat. (1960), s. 3

SVOBODA, Jiří; STRNADOVÁ, Věra; VÁVROVÁ, Věra a KAŠIČKA, František. *Pražský hrad: Ústav šlechtičen – čp. 2. Stavebněhistorický průzkum*. Praha – SURPMO, 1992.

SVOBODA, Jiří. *Dvorní stavební úřad z let 1540–1860 (sg. HBA).: Inventář fondu Archivu Pražského hradu*. Praha – APH, 1971.

SVOBODA, Jiří. *Tereziánská přestavba Hradu (1755–1775): Místopisný rejstřík k Týdenním účtům*. Interní strojopis. Archiv Pražského Hradu, nedat. (1968).

SVOBODA. *Chronologie Pražského hradu: (do roku 1918)*. Praha: KPR – interní tisk, 1972.

KLICMAN, Ladislav. *Vyjádření archivu ministerstva vnitra o budově Tereziánského ústavu šlechtičen (se 3 plány)*. Interní tisk. Praha: Ministerstvo vnitra, 1920, s. 47

KOBLASA, Pavel. *České místodržitelství Praha: Všeobecné Dvorské a říšské úřady. Signatura 1 (1856–1910). Dílčí inventář. Číslo pomůcky: 1720*. Národní archiv Praha, 2011.

ZAHRADNÍK, Pavel; LÍBAL, Dobroslav a LIŠKOVÁ, Anna. *Pražský hrad: Tereziánské křídlo, přízemí. Stavebněhistorický průzkum*. Praha: SÚRPMO, 1989.

Zdroje on-line, digitalizáty

Projekt Hofburg [online]<https://www.oeaw.ac.at/detail/news/von-den-habsburgern-bis-zur-republik-800-jaehrige-baugeschichte-der-wiener-hofburg-erforscht> [vyhledáno 3. 10. 2020]

F. S. MEYER'S. Handbook of Ornament, New York, 1847, [on line]

<https://ia601005.us.archive.org/3/items/handbookoforname0000meyer> [vyhledáno 4. 3. 2023]

DIELHELM Johan Hermann. Denkwürdiger und nützlicher Antiquarius des Elb-Stroms. Von dem Nachforscher in historischer Dingen, Erben und Schilling Frankfurt am Mayn, 1741.

Dostupné on-line: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11094764?page=5>

[vyhledáno 19. 2. 2022].

MEGERLE VON MÜHLFELDT, Johann Georg. *Handbuch für alle Kaiserliche königliche ständische und städtische Beamte, deren Witwen und Weisen oder Darstellung aller ihnen durch die allerhöchsten Gesetze vom Jahre 1740 bis 1806 zustehenden Rechte und Verbindlichkeiten. sv. 1, s. 58.* Wien, 1830 [on-line] <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/sdd/content/titleinfo/11088877>[vyhledáno 28. 10. 2022]

MĚŠŤAN, Antonín. *Hrad nebo zámek.: Symbolická interpretace významných objektů v areálu Pražského hradu* [online]. 2005.http://diskuse.hrad.cz/archiv/archiv_html_III._1.html [vyhledáno 3. 5. 2005]

STIEVE, Gottfried. *Europäisches Hoff-Ceremoniel etc.*, Leipzig, 1715. [on-line]

Deutsches Textarchiv – Stieve, Gottfried: *Europäisches Hoff-Ceremoniel.* Leipzig, 1715.

[vyhledáno 7. 11.–8. 11. 2022]

ZEDLER, Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste* (1732–1754), Bd. 13, s. 405–406, [on-line] [https://www.zedler-](https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&seitenzahl=0912&bandnummer=05&view=100&l=de)

[lexikon.de/index.html?c=blaettern&seitenzahl=0912&bandnummer=05&view=100&l=de](https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&seitenzahl=0912&bandnummer=05&view=100&l=de)

[vyhledáno 8. 11. 2022]

MYRA, Sebastiano, ROSENFELD, Nan, PLACZEK, Adolf a ACKERMAN, James S.

1997. *Serlio on Domestic Architecture.* New York: 1997, Dover Publications. Srov. mj.

v Rakouské národní knihovně chované tisky jeho traktátů [online]

<https://onb.digital/result/10A75D51>[vyhledáno 17. 2. 2023]

WURZBACH, Constatin von. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, etc. [online] <https://austria-forum.org/web-books/kategorie/lexika/wurzbach-lexikon> [vyhledáno 17. 2. 2020 a násled.]

Kvalifikační práce

KRATZER, Roland. *Die Reisen Josephs II.* Diplomová práce, školitel Univ. prof. Mag. Dr. phil. Alois Kernbauer. Karl-Franzens-Universität Graz, 2014.

KUBISKA, Irene. *Der Kaiserliche Hof – und Ehrenkalender zu Wien als Quelle für die Hofforschung.: Eine Analyse des Hofpersonals in der Epoche Kaiser Karls VI. (1711–1740).* Wien, 2009. Diplomová práce. Universität Wien. Vedoucí práce prof. Mag. Dr. Martin Scheutz.

MAURER, Maxmilian. *Das Hofquartierwesen am Wiener Hof in der Frühen Neuzeit.* Wien, 2013. Diplomová práce. Universität Wien. Vedoucí práce prof. Dr. Mag. Martin Scheutz.

MĚCHURA, Petr. *Úpravy a reprezentace Pražského hradu v období první republiky: Adaptations of Prague Castle in the Time of the First Czechoslovak Republic.* Disertační práce, vedoucí PhDr. Barbora Půtová, PhD et Ph.D. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, odd. kulturologie, 2016.

MILLER, Rotraut. *Die Hofreisen Kaiser Leopolds I.* Disertační práce, vedl. prof. Zöllner, Hantsch. Wien: Philosophische Fakultät der Universität Wien, 1966.

POHL, Brigitte. *Das Hofbauamt: Seine Tätigkeit bis zur Zeit Karls VI. und Maria Theresias.* Wien, 1968. Disertační práce. Universität Wien.

RAUSCH, Wilhem. *Die Hofreisen Karls VI.* Wien, 1949. Disertační práce. Universitaet Wien.

SAMMER, Evelyn Melinda. *Herzliche Mutterliebe-strenge Staatsräson.: Die Erziehungsstill Maria Theresias im Rahmen der Vorbereitung ihrer Kinder auf künftige Herrscherrolle.* 2021. Diplomová práce. Kral-Franzens – Universität Graz. Vedoucí práce prof. A. Kernbauer.

ŠROTT, David. *Kognitivní teorie učení.* Magisterská práce, vedoucí Ondřej Skopal. Olomouc: Univerzita Palackého, 2019.

VANNI, Luciano. *Renovation.: Habsburg-Lorraine Palaces in the 18th Century: Prague Castle, the Royal Palce in Brussels, and the Palazzo Pitti in Florence*. Disertační práce, vedoucí Thomas DaCosta Kaufman. Princeton: Princeton University, 2023.

ZELLMANN, Monika. *Hofreisen unter Maria Theresias*. 1965. Disertační práce. Universität Wien, Philosophische Fakultät. Vedoucí práce prof. Zöllner, Hantsch.

